

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович

**ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ
СЛІДЧИХ ДІЙ**

МОНОГРАФІЯ

Дніпропетровськ
2006

*Рекомендовано Вченою радою
Юридичної академії МВС
(протокол № 1 від 04 жовтня 2005 року)*

РЕЦЕНЗЕНТИ

Доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, полковник міліції **Кузьмічов В.С.**, Національна академія внутрішніх справ України, Вчений секретар;

Доктор юридичних наук, доцент, полковник міліції **Берназ В.Д.**, начальник кафедри криміналістики Одеського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ;

Кандидат юридичних наук, доцент, полковник міліції **Весельський В.К.**, Національна академія внутрішніх справ України, начальник кафедри криміналістики;

Кандидат юридичних наук, доцент, полковник міліції **Лук'янчиков Є.Д.**, Національна академія внутрішніх справ України, професор кафедри криміналістики.

Обговорено та схвалено на засіданні кафедри криміналістики Юридичної академії МВС 1 вересня 2005 року, протокол № 1.

В монографії з урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки розглянуті особливості організаційно-підготовчих і тактичних заходів проведення слідчих оглядів, затримання, обшуків, виїмок, допитів і очних ставок, пред'явлення для впізнання та відтворення обстановки і обставин події (у виді перевірки показань на місці та слідчого експерименту), а також способи фіксації результатів даних слідчих дій.

Для науковців, викладачів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів, ад'юнктів та аспірантів, працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України та адвокатури, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

Автор

ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович – доцент кафедри криміналістики Юридичної академії МВС, кандидат юридичних наук, доцент, майор міліції

*Особлива вдячність
висловлюється автором
вчителю, науковому керівнику
професору Євгену Дмитровичу Лук'янчикову*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ	10
I. ТАКТИКА СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ	14
1. Поняття, види та завдання слідчого огляду.....	15
2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення огляду.....	27
3. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду.....	32
4. Фіксація ходу та результатів огляду.....	61
II. ТАКТИКА ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО)	66
1. Поняття, види та підстави затримання.....	67
2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення затримання.....	77
3. Тактичні прийоми проведення затримання.....	85
4. Фіксація ходу та результатів затримання.....	91
III. ТАКТИКА ОБШУКУ ТА ВИЙМКИ	93
1. Поняття, завдання та види обшуку.....	94
2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку.....	103
3. Тактичні прийоми проведення обшуку.....	115
4. Виймка: поняття та підстави проведення.....	134
5. Фіксація результатів обшуку та виймки.....	136
IV. ТАКТИКА ДОПИТУ ТА ОЧНОЇ СТАВКИ	139
1. Поняття, мета та різновиди допиту.....	140
2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення допиту.....	143
3. Тактичні прийоми проведення допиту.....	160
4. Очна ставка: поняття та тактика проведення.....	193
5. Фіксація ходу і результатів допиту та очної ставки.....	201
V. ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ	212
1. Пред'явлення для впізнання: поняття, види та етапи проведення.....	213
2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення впізнання.....	220
3. Загальна тактика пред'явлення для впізнання.....	234
4. Фіксація ходу та результатів впізнання	273

VI. ТАКТИКА ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОВКИ І ОБСТАВИН ПОДІЇ	278
1. Відтворення обстановки і обставин події: правові підстави проведення, мета та різновиди	279
А. Тактика перевірки показань на місці	284
2. Поняття, завдання та етапи проведення перевірки показань на місці	284
3. Організаційно-підготовчі заходи до проведення перевірки показань на місці	287
4. Загальна тактика проведення перевірки показань на місці	290
5. Фіксація ходу та результатів перевірки показань на місці	302
Б. Тактика слідчого експерименту	305
6. Поняття, завдання та етапи проведення слідчого експерименту	305
7. Організаційно-підготовчі заходи до проведення слідчого експерименту	317
8. Загальна тактика проведення слідчого експерименту	320
9. Фіксація ходу та результатів слідчого експерименту	325
ВИСНОВКИ	329
ДОДАТКИ	330
ЛІТЕРАТУРА	375

*Тактика необхідна там,
де зустрічається протидія цілям
предметної діяльності чи досягненню
конкретного результату, і спрямована
на її подолання або нейтралізацію.*

проф. В.П. Бахін

*Тактика – складова частина
військового мистецтва, що включає
теорію й практику підготовки,
організації та ведення бою.*

*Тактика – способи та прийоми
досягнення мети; певна лінія поведінки;
вміння ефективно використовувати
військові сили.^{1 2 3}*

1 Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТ “Перун”, 2003. – 1440 с.

2 Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: “Рус. яз.”, 1983. – 816 с.

3 Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Том 4; М.: “Рус. яз.”, 1980. – 683 с.

ВСТУП

В умовах становлення правової держави та реформування економічної і політичної систем суспільства в Україні усе більшу актуальність набуває боротьба зі злочинністю, яка завдає значної шкоди державі, дестабілізує фінансово-кредитну систему, негативно впливає на стан економіки, ускладнює криміногенну ситуацію. Нині, вона стала одним із факторів, що загрожує національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках керівників злочинних угруповань обумовлює зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі у політичних процесах держави. Останнім часом злочинність набула міжнародного характеру. Злочинні угруповання все активніше долають кордони, утворюють аналоги транснаціональних компаній, які займаються злочинним бізнесом. Простежується тенденція включення і організованої злочинності України в транснаціональні кримінальні структури. Тому криміногенну ситуацію в країні характеризують вкрай негативно. Спостерігається досить стала тенденція до зміни структури та характеру злочинності. Посилюється її організованість, що потребує прийняття невідкладних законодавчих та організаційно-управлінських заходів.

Динамічні зміни у характері злочинної діяльності і умовах боротьби з нею наочно демонструють недостатність старих засобів і методів правової, організаційної, технічної і тактичної протидії злочинності і необхідність їх істотного оновлення, вдосконалення і розвитку. Усе це потребує нових, нерідко нетрадиційних підходів до організації і здійснення боротьби зі злочинністю [4, с. 48].

Одним з основних завдань, які повинна вирішувати наука у вказаному напрямі – актуалізація наукового і методичного забезпечення протидії злочинності, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність

правоохоронних органів найновіших наукових досліджень, розробок і передового досвіду.

Незважаючи на те, що останнім часом простежується деяке зниження загального рівня злочинності (зокрема, на території України у 2004 р. було зареєстровано 520,1 тис. злочинів, що на 36,2 тис. (6,5%) менше ніж у 2003 р.), це не привело до покращення роботи з розслідування злочинів. За даними МВС України в організації роботи окремих слідчих апаратів ще залишається низка серйозних недоліків.

Так, на сьогодні не розкрито 1,4 тис. контрольних злочинів, у тому числі, 210 умисних убивств, 91 умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, та 314 розбійницьких нападів. Найбільший їх масив відмічався у Донецькій, Львівській та Харківській областях.

Значно збільшилась кількість кримінальних справ, розслідування яких тривало понад встановлені процесуальні строки. За деякими областями зменшилась кількість закінчених провадженням кримінальних справ. Вищою за середньодержавний показник (в Україні – 4,3%) є питома вага повернутих на додаткове розслідування кримінальних справ у Київській (8,2%), Херсонській (6,8%) областях, та у м. Києві (7,5%).

Також слід відмітити, що незважаючи на вжиті організаційні та профілактичні заходи в роботі правоохоронних органів у 2004 році кількість надзвичайних подій за участю співробітників органів внутрішніх справ зросла на 10,2% (724). Так, на 12% (307) збільшилась кількість кримінальних справ порушених відносно працівників ОВС, у тому числі за фактами зловживання і перевищення влади (131) та хабарництва (44). Засуджено 146 колишніх працівників ОВС (у 2003 р. – 108) [5, с. 16-17, 26].

4 Карпов Н.С., Євдокіменко С.В. Злочинна діяльність / Наукове видання під ред. В.П. Бахіна. – К., 2001.

5 Стан правопорядку в Україні, результати діяльності органів внутрішніх справ за 2004 рік, основні проблеми, прогноз: Аналітичні матеріали. – К., 2005.

Усе вище зазначене викликає занепокоєння і обумовлює необхідність оновлення та удосконалення тактики слідчої діяльності.

Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, І.Є. Биховський, В.М. Биков, В.К. Весельський, В.І. Галаган, О.Я. Гінзбург, В.О. Глушков, В.Г. Гончаренко, О.І. Гуров, О.М. Джужа, О.Ф. Долженков, В.Є. Емінов, О.О. Закатов, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Л.М. Карнеєва, І.П. Козаченко, В.А. Колесник, В.О. Коновалова, Н.І. Клименко, В.С. Комарков, В.С. Кузьмічов, В.І. Куліков, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.Г. Лукашевич, Л.М. Лобойко, Є.І. Макаренко, Г.А. Матусовський, В.С. Овчинський, В.І. Попов, М.І. Порубов, О.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, О.П. Снігерьев, В.М. Тertiшник, В.І. Шакур, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та багато інших.

Однак, детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення окремих слідчих дій (зокрема, слідчого огляду, обшуку, виїмки, допиту та очної ставки, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події) з урахуванням сучасних потреб практики.

Під час написання цієї наукової роботи було піддано аналізу думки провідних вчених-криміналістів та процесуалістів з даного питання, зібрано достатній емпіричний матеріал про роботу оперативних та слідчих підрозділів за останні 10 років. Вивчено 730 кримінальних справ, опитано біля 240 працівників органів дізнання та 210 слідчих з питань організації і тактики проведення окремих слідчих дій.

Сподіваємось, що дана наукова робота сприятиме розв'язанню низки дискусійних питань, що виникають в теорії і слідчій практиці щодо організації і тактики проведення окремих слідчих дій в процесі розслідування злочинів.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Криміналістична тактика – це розділ криміналістики, який являє собою сукупність тактичних прийомів і засобів щодо найбільш ефективної і раціональної організації та проведення окремих слідчих та судових дій, спрямованих на досягнення конкретної мети на усіх стадіях боротьби зі злочинністю.

Криміналістична тактика – це розділ криміналістики, який являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо організації і планування досудового та судового слідства, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які приймають участь у кримінальному судочинстві, прийомів проведення слідчих і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів та встановлення обставин, що сприяли учиненню або приховуванню злочинів [6, с. 177; 7, с. 451].

Криміналістична тактика має свою *систему*, яка охоплює загальні положення – принципи, окремі теорії і вчення, що утворюють в сукупності наукові, окремі методологічні основи практичної діяльності учасників розкриття, розслідування і попередження злочинів [8, с. 6].

Отже, теоретичні основи криміналістичної тактики складають:

- 1) загальні положення – принципи криміналістичної тактики;
- 2) вчення про криміналістичні версії;
- 3) вчення про планування та засоби досудового і судового слідства;
- 4) вчення про принципи взаємодії суб'єктів доказування, використання оперативної інформації під час досудового розслідування;

6 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

7 Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криміналістика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженого деятеля науки РФ, професора Р.С. Белкина. – М.: Из-вая группа НОРМА-ИНФРА М, 1999.

8 Салтєвський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч. 2. – Харків: Консум, 2001.

5) вчення про закономірності поведінки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;

6) вчення про наукову організацію праці слідчого і суддів;

7) вчення про тактику проведення окремих слідчих і судових дій.

Загалом, *слідчі дії* – це передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні дії, які застосовуються компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації за конкретною кримінальною справою.

Кримінально-процесуальний закон передбачає такі *види слідчих дій*:

1. Огляд (місця події, трупа, предметів та документів, приміщень, окремих ділянок місцевості, тварин).
2. Освідування (огляд живих осіб).
3. Допит (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта).
4. Очна ставка.
5. Обшук.
6. Виїмка (предметів і документів, поштово-телеграфної кореспонденції).
7. Пред'явлення для впізнання.
8. Відтворення обстановки і обставин події.
9. Ексгумація трупа.
10. Експертиза.
11. Одержання зразків для порівняльного дослідження.
12. Накладення арешту на майно.
13. Накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку.

В даній науковій роботі увагу приділимо тактиці проведення окремих слідчих дій, зокрема, слідчого огляду, обшуку, виїмки, допиту та очної ставки, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події. Тактика проведення вказаних слідчих дій, на думку 92% опитаних працівників слідчих

підрозділів, має певну специфіку і потребує постійного удосконалення та оновлення з урахуванням сучасних потреб практики.

До засобів криміналістичної тактики можна віднести тактичний прийом, криміналістичну рекомендацію, тактичне рішення, тактичну комбінацію, тактичну операцію.

Тактичний прийом – це найбільш раціональний та ефективний спосіб дій або найбільш доцільна лінія поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження та використання доказів [9, с. 17].

Криміналістична рекомендація – це науково обґрунтована та випробувана у правоохоронній практиці порада, яка стосується вибору та застосування криміналістичних прийомів при проведенні окремих слідчих і судових дій з метою ефективного збирання, дослідження, оцінки та використання доказів.

Тактичне рішення – це вольовий акт суб'єкта доказування, який полягає у визначенні мети тактичного впливу на слідчу ситуацію, на хід досудового розслідування, а також методів, прийомів та засобів її досягнення.

Тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів чи слідчих дій та інших заходів, що має на меті вирішити конкретне завдання розслідування та зумовлене цією метою і слідчою ситуацією [10, с. 196].

Тактична операція – це певне поєднання однойменних і різнойменних слідчих дій, а іноді й організаційно-технічних заходів, спрямованих на виконання завдань розслідування у даній слідчій ситуації [11, с. 196].

Тактична операція – це система різного роду пов'язаних між собою дій та прийомів, об'єднаних єдиним змістом та керівництвом для виконання тих завдань досудового розслідування, які не можуть бути вирішені окремими

9 Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: Лекція. – К., 1999. – 34 с.

10 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – С. 217.

11 Там же.

слідчими діями, тактичними прийомами або оперативно-розшуковими заходами.

Слідча ситуація – це пізнана слідчим сукупність умов, за яких на даний момент здійснюється досудове розслідування, які впливають на нього та визначають його особливості (у широкому розумінні); це інформаційна модель, яка склалась у суб'єкта доказування на основі пізнання реальних умов, за яких здійснюється досудове розслідування (у вузькому розумінні) [12, с. 9]. В теорії слідчі ситуації поділяють на типові та специфічні; сприятливі і несприятливі; конфліктні та безконфліктні; початкові, проміжні та кінцеві.

Усі перелічені засоби криміналістичної тактики не є процесуальними, але розробляються на основі досягнень науки та узагальнення матеріалів правоохоронної практики і дозволяють ефективніше, з меншою витратою часу, сил і засобів проводити слідчі дії під час досудового розслідування.

Застосування засобів і методів криміналістичної тактики повинно відповідати таким *принципам*, як науковість, ефективність, простота, законність, етичність, безпечність, вибірковість, невідкладність, плановість, використання технічних засобів, взаємодія між суб'єктами доказування та ін.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що усі перелічені засоби криміналістичної тактики, не повинні бути ізольованими один від одного і під час досудового розслідування повинні завжди застосовуватися комплексно. Суб'єкти доказування повинні використовувати усі наявні прийоми та засоби, вміти варіювати ними під час провадження окремих слідчих дій, відмовляючись від одних і переходячи до інших, виходячи зі слідчої ситуації, що склалась на певному етапі досудового розслідування.

I. ТАКТИКА СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ

Однією з основних, специфічних та найскладніших видів діяльності правоохоронних органів є повне й швидке розкриття і розслідування злочинів та викриття винних у злочинній діяльності. Останнім часом злочинність в Україні має тенденцію до стабілізації, що зумовлюється поєднанням законодавчих й організаційних заходів та наукових розробок, спрямованих на підвищення результативності розслідування, взагалі, і вдосконаленням проведення окремих слідчих дій, зокрема. Особливе місце серед усіх слідчих дій, що спрямовані на збирання інформації з слідів-відображень, займає слідчий огляд.

При проведенні досудового розслідування слідчий огляд є поширеною слідчою дією, про що свідчать вивчення кримінальних справ. Так, вивчення 730 кримінальних справ показало, що під час розслідування злочинів проти особи, власності слідчі огляди проводились у 100% випадків.

Значення слідчого огляду під час проведення досудового розслідування надзвичайно велике. Вказана слідча дія дозволяє слідчому безпосередньо сприймати місце події, об'єкти з метою виявлення слідів злочину та з'ясування обставин події, що мають значення для кримінальної справи, скласти уявлення про механізм злочину та особу злочинця, висунути слідчі версії та правильно визначити напрямки розслідування. Від своєчасності та якості проведення слідчих оглядів у багатьох випадках залежить успіх в розкритті та розслідуванні злочинів.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого огляду зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, Г.І. Грамович, С.П. Єфімичев, В.П. Колмаков, В.С. Кузьмічов, Н.І. Кулагін, Є.І. Макаренко, Г.А. Матусовський, В.І. Попов, М.В. Салтевський, В.М. Тертишник, Ю.Д. Федоров, В.Ю. Шепітько, І.М. Якімов, М.П. Яблоков, О.Ю. Ямпольський та багато інших.

Працівники правоохоронних органів, зокрема, слідчі, оперуповноважені, експерти, дільничні інспектори міліції, повинні широко застосувати увесь арсенал загальних та спеціальних методів криміналістики, особливо техніко-криміналістичних засобів й методів роботи зі слідами та іншими речовими об'єктами, що дозволить ефективно та якісно проводити дану слідчу дію.

Отже, у даному розділі розглянемо організаційно-підготовчі заходи та тактичні прийоми проведення слідчого огляду, які потребують додаткового висвітлення з урахуванням сучасних потреб практики.

1. Поняття, види та завдання слідчого огляду.

Слідчий огляд належить до числа початкових, неповторних та незамінних слідчих дій. Правоохоронна практика свідчить, що дану слідчу дію не можна замінити іншими слідчими діями, зокрема, допитами осіб, які є очевидцями злочинної події, оскільки жоден свідок не в змозі дати у своїх показаннях необхідного обсягу інформації, яку може виявити слідчий безпосередньо під час проведення огляду місця події, застосовуючи засоби криміналістичної техніки та допомогу спеціалістів. Під час огляду місця події оглядають усі об'єкти, які можуть мати відношення до злочину, залежно від конкретної слідчої ситуації, за внутрішнім переконанням слідчого. Тому інформативність слідчого огляду набагато вища, ніж, наприклад, обшуку, виїмки чи відтворення обстановки і обставин події.

Слідчий огляд є однією з першочергових та невідкладних слідчих дій, яка регламентується ст.ст. 190-193, 195 КПК України.

Огляд – це слідча дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об’єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з’ясування обставин події, а також обставин, що мають значення у справі [13, с. 217].

Загальні правила і умови проведення слідчого огляду викладені у ст. 190 КПК України.

Ст. 190 КПК України. Проведення огляду

З метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з’ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи, слідчий проводить огляд місцевості, приміщення, предметів та документів.

Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до порушення кримінальної справи. В цих випадках, при наявності для того підстав, кримінальна справа порушується негайно після огляду місця події.

Про результати огляду слідчий складає протокол.

Огляд житла чи іншого володіння особи проводиться лише за вмотивованою постановою судді, яка виноситься з додержанням порядку, встановленого ч. 5 ст. 177 цього Кодексу. Постанова судді оскарженню не підлягає.

У невідкладних випадках, пов’язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також за письмовою згодою володільця огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді.

Для проведення у невідкладних випадках огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи, який здійснюється за її заявою або повідомленням про вчинений щодо неї злочин, а так само у разі відсутності цієї особи або

13 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – С. 217.

неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події, рішення суду не потребується.

У випадках, передбачених ч. 5 і ч. 6 цієї статті, слідчий в протоколі огляду обов'язково зазначає причини, що обумовили проведення огляду без постанови судді, та протягом доби з моменту проведення цієї дії повідомляє про здійснений огляд житла чи іншого володіння особи та його наслідки прокурора, який здійснює нагляд за досудовим слідством.

Підставою для проведення слідчого огляду є надходження до правоохоронного органу інформації, яка дозволяє передбачити, що у результаті проведення даної слідчої дії можуть бути отримані докази за справою.

Головною метою проведення слідчого огляду є виявлення доказової та орієнтувальної інформації, що має значення для кримінальної справи.

Задачі слідчого огляду:

- вивчення, з'ясування та фіксація обстановки й інших обставин, що мають значення для кримінальної справи;
- відновлення картини злочинної події;
- виявлення, фіксація, вилучення, дослідження й оцінка слідів злочину і злочинця та інших речових доказів, що мають значення для справи;
- встановлення механізму злочинної події;
- з'ясування характеру впливу особи, яка учинила злочин, на навколишнє середовище;
- встановлення, виявлення та затримання особи, яка учинила злочин;
- встановлення (з'ясування особи) потерпілого та очевидців учиненого злочину;
- встановлення мотивів учинення злочину;
- встановлення кількості злочинців, час перебування на місці злочину, способу прибуття та зникнення з місця події;
- виявлення обставин, що сприяли або перешкоджали учиненню злочину;

- виявлення (встановлення) негативних обставин;
- отримання необхідної (доказової) інформації для висунення слідчих версій стосовно події злочину, механізму злочину та його учасників;
- одержання вихідних даних для організації подальших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо розшуку та затримання злочинців за “гарячими слідами”, виявлення викраденого майна;
- перевірка відомостей, що отримані оперативним шляхом, та ін.

Залежно від тих чи інших підстав слідчий огляд можна *класифікувати* таким чином:

1. За об'єктом огляду:

- огляд місця події;
- огляд ділянок місцевості та приміщень поза місцем події;
- огляд предметів та документів;
- огляд транспортних засобів;
- огляд трупа та його частин;
- огляд тварин (птахів) або їх частин.

Зокрема, під час вивчення кримінальних справ було встановлено, що при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я та статевої свободи громадян слідчими проводились такі огляди: місця події – 100% випадків; ділянок місцевості та приміщень поза місцем події – 11%; трупа та його частин – 29%; предметів і документів – 77%; інші – 12%.

Місцем злочину є певна ділянка місцевості чи приміщення, в межах якої був учинений злочин та виявлені сліди злочинної діяльності. Однак, як свідчить слідча практика, сліди злочину можуть бути виявлені і в інших місцях (поза місцем злочину). Тому за одним злочином може бути декілька *місць подій* (наприклад, місця керування злочинною діяльністю групи, засідок або спостереження за потерпілим, очікування завершення кримінальної операції

злочинної діяльності групи, ведення вогню (визначається зручністю стрільби та його захищеністю від сторонніх поглядів), приховання або знищення слідів злочину, сліди впливу лідера на хід кримінальної операції тощо).

Є.І. Макаренко зазначає, що поняття “місце події” значно ширше поняття “місце злочину”, тому що місце злочину – це територія, ділянка, де відбулася злочинна подія. Під місцем події автор розуміє територію (приміщення, ділянку місцевості), у межах якої протікала злочинна подія або виявлені її наслідки, з усіма органічно пов’язаними між собою і з даною подією причинно-наслідковими і просторовими зв’язками, слідами, об’єктами злочинних зазіхань, знаряддями злочину і змінами в матеріальній обстановці, що становлять інтерес для органів досудового розслідування [14, с. 28-29].

Приклад: *Так, на місці засідки (недобудований гараж), де злочинці знаходилися три дні, слідчий вилучив “клапан” від пачки сигарет “Мальборо”. На шляху відходу злочинців (у 1,5 км від місця учинення злочину) була знайдена коробка з-під сигарет “Мальборо” без “клапана”, на якій був вилучений слід пальця одного зі злочинців. Під час проведення експертизи було встановлено, що “клапан” і коробка з-під сигарет раніше складали одне ціле [15, с. 81].*

У 85% випадків, місце злочину та місце події збігаються, тобто злочин був учинений саме там, де і виявлені його сліди. Кожний з вказаних видів слідчого огляду має свою специфіку, яка визначає особливості організаційно-тактичних заходів їх проведення.

2. За послідовністю проведення:

- ❖ **первинний** (огляд, який проводиться уперше);
- ❖ **повторний** (проводиться як виняток. Раніше ми зазначали неповторність даної слідчої дії. Разом з тим, у слідчій практиці можуть складатися ситуації, які вимагають (обумовлюють) проведення повторного огляду).

Повторний огляд проводиться у випадках коли:

1) первинний огляд проводився недбало, неякісно (з порушенням тактичних рекомендацій) чи за несприятливих умов (*наприклад*, несприятливі погодні умови: дощ, сніг, недостатня видимість, велике скупчення людей, недостатнє освітлення) або без залучення відповідних спеціалістів та використання необхідних науково-технічних засобів;

2) протокол огляду не дає повного уявлення про обстановку на місці події;

3) необхідно уточнити (деталізувати) відомості, що встановлені під час первинного огляду, або отриманих іншим шляхом;

4) необхідність особистого сприйняття обстановки особою, яка не приймала безпосередньої участі у первинному огляді, та ін.

Повторний огляд проводиться в повному обсязі як самостійна слідча дія у відповідності до вимог ст.ст. 190-193, 195 КПК України. Його наслідки відбиваються в окремому протоколі огляду.

3. За об'ємом слідчий огляд може бути:

- **основний** (оглядається усе місце події незалежно від шляхів переміщення злочинців);
- **додатковий** (спрямований на дослідження певних об'єктів, що мають доказове значення, які не були оглянуті при первинному та повторному оглядах).

4. За етапами досудового провадження (до і після порушення кримінальної справи, на початковому та подальшому етапах).

5. За часом проведення (у денний та нічний період доби).

6. За способом організації (одиничний та груповий).

Криміналістикою і слідчою практикою вироблені *загальні вимоги*, які стосуються усіх видів слідчих оглядів, до яких можна віднести:

1. Єдине керівництво оглядом. Даною слідчою дією завжди керує слідчий, а інші учасники йому підпорядковані (надають допомогу), що сприяє планованості та погодженості у діях. Вказівки слідчого з приводу огляду є обов'язковими для усіх учасників слідчої дії. Неузгодженість тягне за собою необ'єктивність, неповноту та безсистемність оглядів.

2. Своєчасність та невідкладність огляду. Слідчий огляд повинен здійснюватися негайно після отримання повідомлення про подію злочину, що забезпечує отримання всебічної інформації про подію й оперативність у здійсненні розшукових заходів. Огляд може бути відкладений у зв'язку з несприятливими умовами, але з обов'язковим забезпеченням охорони місця події. Між одержанням вихідної інформації про учинення злочину і початком проведення слідчого огляду (прибуттям слідчо-оперативної групи) повинен проходити мінімальний проміжок часу (*зокрема*, оптимальний проміжок часу не повинен перевищувати 15 хвилин).

Однак не завжди правоохоронні органи мають можливість своєчасно реагувати на повідомлення про учинені злочини. Вказане обумовлене низкою чинників. Зокрема, вивчення та аналіз кримінальних справ (у тому числі архівних) дозволяє дійти висновку, що повідомлення про учинений злочин від громадян надходило:

- а) негайно (у межах 15 – 30 хвилин) – 7%;
- б) протягом однієї години – 25%;
- в) протягом трьох годин – 29%;
- г) протягом однієї доби – 24%;
- д) протягом кількох діб – 15% (див. Схему № 1).

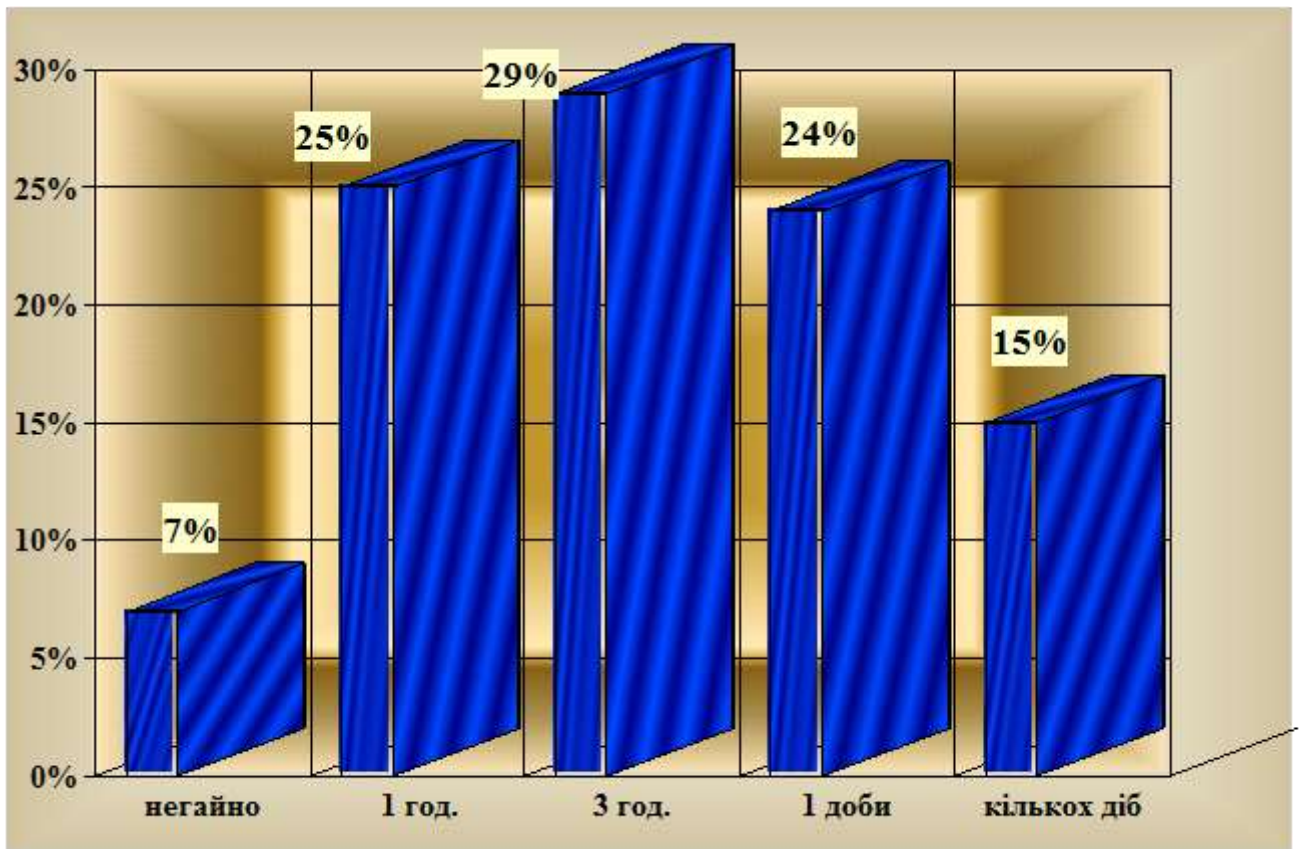

Схема № 1

При цьому необхідно констатувати, що якщо слідчий огляд проводився через 1 годину після повідомлення про злочин, то виявлення слідів та інших речових доказів складало – 39%, після 3 годин з моменту учинення злочину – 31%, протягом однієї доби – 22%, а протягом кількох діб речові докази виявлялись та вилучались тільки у 8% оглядів (див. Схему № 2).

Отже, ігнорування цього принципу, необґрунтоване та невиправдане зволікання огляду може призвести до негативних наслідків, зокрема, зміна обстановки на місці події та знищення (заміна) слідів злочину та речових доказів.

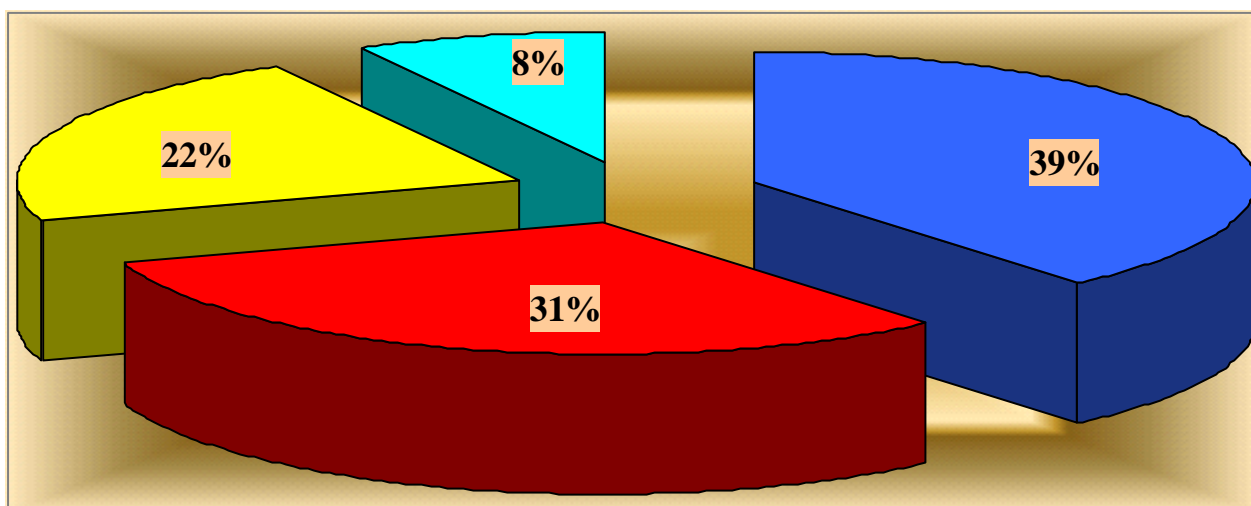

Схема № 2

3. Об'єктивність, всебічність та повнота огляду. Усі ділянки і об'єкти, які пов'язані із механізмом учинення злочину і несуть будь-яку інформацію, що має значення для справи, повинні бути виявлені, зафіксовані, вилучені та досліджені (оцінені). У протоколі огляду не повинно міститися ніяких висновків та припущень як з боку слідчого, так й інших учасників огляду. Поверхневий огляд не сприяє розслідуванню, а навпаки створює певні труднощі та безладдя на місці злочину.

4. Цілеспрямованість та активність огляду. Виявлення, вилучення та дослідження доказів під час огляду повинні мати цілеспрямований характер. Це дозволить зібрати необхідну інформацію, визначити напрями розслідування, скласти уявлення про механізм учинення злочину та особу злочинця.

5. Планомірність, системність та послідовність огляду передбачає правильну його організацію та певний порядок проведення, визначення меж огляду, послідовність пересування пошукової групи по території, застосування найбільш ефективних методів та прийомів огляду.

6. Застосування науково-технічних засобів, без чого виявлення, огляд, фіксація, вилучення і транспортування слідів злочину та інших речових доказів, у багатьох випадках неможливе. Вивчення слідчої практики свідчить, що злочинці нерідко застосовують спеціальні заходи щодо знищення слідів злочинної діяльності. У кожному конкретному випадку сліди нечисленні, тому необхідно проводити ретельний огляд із застосуванням усіх криміналістичних можливостей для їх виявлення та реалізації під час досудового розслідування.

7. Використання спеціальних знань. За необхідності до слідчої дії слідчий може залучати осіб, які володіють певними спеціальними знаннями у тій чи іншій галузі, що дозволить проводити огляд більш якісно та вчасно висунути правильні слідчі версії (*наприклад*, судово-медичного експерта, лікарів тощо).

8. Безпечність огляду забезпечується правильною його організацією, розподілом функцій між учасниками слідчої дії, правильним використанням криміналістичних засобів та спеціальних знань.

9. Використання оперативно-розшукової інформації дозволяє отримати додаткові відомості про характер події, осіб, причетних до злочинів, місцезнаходження й ознаки об'єктів, які мають значення у справі, уточнити межі та порядок проведення огляду.

10. Використання допомоги громадськості, яка може приймати участь у слідчому огляді як у процесуальній формі (поняті), так і не процесуальній (для обстеження території із значними розмірами, охорони місця події тощо).

11. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності (зокрема, оперативними працівниками, дільничними інспекторами, експертами, кінологами, ДАІ та ін.) дозволяє ефективніше та якісніше проводити дану слідчу дію.

Розглянувши вимоги, що стосуються усіх видів слідчих оглядів, зупинимося на учасниках слідчої дії.

До учасників слідчого огляду можна віднести:

1) особу, яка проводить слідчий огляд:

- ❖ особа, яка проводить дізнання – ст. 104 КПК України;
- ❖ слідчий – ст. 114 КПК України;
- ❖ начальник слідчого відділення – ст. 114¹ КПК України;
- ❖ прокурор – ст. 227 КПК України;
- ❖ суд – ст. 315 КПК України.

2) не менше двох понять (ст. 127 КПК України). Не доцільно у якості понять залучати співробітників правоохоронних органів; неповнолітніх (малолітніх); осіб, які мають фізичні або психічні вади; осіб, які не проживають за місцем проведення досудового слідства або іноземців (оскільки можуть виникнути складнощі у випадку необхідності виклику до суду у якості свідків); малограмотних; осіб, які відбувають покарання (*наприклад*, арешт за дрібне хуліганство); осіб, які першими виявили злочинну подію або не викликають довіри з боку слідчого.

Також у якості понять необхідно залучати таких осіб, які деякою мірою поінформовані про особливості та специфіку об'єктів, що оглядаються (*зокрема*, при розслідуванні дорожньо-транспортних подій залучити водіїв тощо).

3) спеціаліста (*наприклад*, судово-медичний експерт або лікар – ст. 192 КПК України, криміналіст, товарознавець, зоотехнік, ветеринар), який не зацікавлений у результатах справи;

4) підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок (за клопотанням). Зокрема, В.Ю. Шепітько зазначає, що потерпілого (свідка) доцільно залучати,

якщо він здатний допомогти з'ясувати обставини події, відтворити картину злочину, надати допомогу у виявленні слідів та речових доказів [16, с. 220].

5) інші особи, які залучаються для якісного проведення даної слідчої дії (наприклад, кінолог з собакою, громадськість та ін.).

Питання про участь у слідчому огляді осіб, зазначених у п.п. 3–5, слідчий вирішує самостійно, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, якщо це сприятиме більш повному з'ясуванню обстановки на місці події та ефективному виявленню слідів злочину та інших речових доказів.

При необхідності учасники слідчого огляду можуть бути попереджені про кримінальну відповідальність за розголошення даних слідчого огляду за ст. 387 КК України.

Ст. 387 КК України. Розголошення даних досудового слідства або дізнання (витяг).

1. Розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання чи досудове слідство, даних досудового слідства чи дізнання особою, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані.

2. Розголошення даних досудового слідства або дізнання, вчинене суддею, прокурором, слідчим, працівником органу дізнання, оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередньо участь у досудовому слідстві чи дізнанні, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність.

Як слідчу дію огляд місця події можна поділити на три **етапи**:

- 1) підготовка до проведення огляду /підготовчий/;
- 2) безпосереднє проведення огляду /робочий/;
- 3) фіксація ходу та результатів огляду /заключний/.

Розглянемо кожний етап проведення слідчого огляду окремо.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення огляду.

Однією з умов ефективного проведення слідчого огляду є якісна, ретельна та всебічна підготовка. Відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості та неповноти оглядів.

Підготовчий етап починається з моменту прийняття рішення про проведення огляду і включає діяльність слідчого до виїзду на місце події і на місці події.

До виїзду на місце події слідчий повинен здійснити наступні підготовчі дії:

- одержати вичерпну інформацію про обставини учиненого злочину;
- забезпечити до свого прибуття охорону місця події (*наприклад*, силами ППС або ПМГ, які знаходяться неподалік від місця злочину, або адміністрації установи) та затримати осіб, які є очевидцями злочинної події, до прибуття слідчо-оперативної групи;
- встановити, які заходи вжиті щодо усунення наслідків злочину;
- організувати медичну допомогу потерпілим або особам, які учинили злочин;
- визначити склад слідчо-оперативної групи (за необхідності залучити необхідних спеціалістів);
- заздалегідь забезпечити наявність понятих, якщо є підстави вважати, що на місці події залучити їх буде складно або неможливо;
- підготувати необхідні науково-технічні засоби для забезпечення виїзду на місце пригоди та проведення огляду (*зокрема*, криміналістичні засоби, транспорт, зв'язок та ін.);
- вирішити питання щодо застосування службово-розшукової собаки;

- забезпечити участь необхідних учасників у проведенні цієї слідчої дії (наприклад, оперативних працівників, потерпілих, технічних помічників тощо).

Працівники правоохоронних органів, які несподівано опинилися на місці злочину, а також патрульно-постові наряди міліції під час несення служби з охорони громадського порядку на місці події повинні (відповідно до *Наказу МВС України від 05 липня 2005р., № 521*) здійснити такі **першочергові дії**:

- ❖ повідомити чергового органу внутрішніх справ про прибуття на місце злочину та характер злочинної події;
- ❖ негайно вжити заходів щодо припинення протиправних дій і затримання осіб, які їх скоїли. У разі неможливості справитися власними силами запросити (наприклад, по радіостанції, телефону, через чергового по органу внутрішніх справ) допомогу сусідніх нарядів міліції;
- ❖ з'ясувати чи є потерпілі і в разі необхідності надати їм невідкладну, у тому числі медичну допомогу, та викликати машину швидкої допомоги;
- ❖ запам'ятати та позначити на місцевості позу, у якій перебуває потерпілий. З метою виявлення предметів, слідів та інших ознак, що мають безпосереднє відношення до цієї події, оглянути і запам'ятати зовнішній вигляд потерпілого, частини його тіла та одяг. У разі ж виявлення трупа накрити його і з місця не прибирати до прибуття слідчо-оперативної групи;
- ❖ якщо склалися виняткові обставини (наприклад, якщо тіло загиблого перебуває на дорозі з інтенсивним рухом транспорту, на трамвайній або залізничній колії та ін.), труп необхідно перенести в інше місце, попередньо обкреслити крейдою, осколком цеглини або іншим подібним предметом позу, в якій він виявлений;
- ❖ запам'ятати і за можливості письмово зафіксувати обставини, що можуть змінитися або зникнути: запах, стан погоди (напрямок вітру, температура

повітря, опади тощо), характер освітлення та інші особливості на місці події, що мають значення для розслідування;

❖ якщо злочинна подія мала місце у приміщенні, то необхідно звернути увагу і точно запам'ятати час, відкриті чи зачинені двері; відкриті чи закриті вікна та кватирки, цілісність у них скла, підняті або опущені занавіски на них. Категорично забороняється торкатися руками дверей, посуду та інших речей і предметів, де можуть бути виявлені сліди злочину;

❖ шляхом опитування громадян, які перебувають на місці події, як можна повніше виявити коло свідків (очевидців), запитати у кожного з них звідки він спостерігав подію, якщо чув це від інших осіб, то від кого саме, і спробувати з'ясувати:

- час та характер злочинної події;

- особу злочинця, кількість злочинців, їх прикмети, роль кожного з них у вчиненому злочині, який проміжок часу вони перебували на місці події, у якому напрямку і яким чином зникли з місця події;

- які знаряддя та засоби використовували злочинці під час учинення злочину, де і які предмети залишили, що змінилось на місці події до прибуття патрульно-постового наряду;

- відомості про громадян, які були очевидцями злочинної події (зокрема, прізвища, адреси проживання, контактні телефони тощо);

- якщо одержані дані свідчать про можливість затримання злочинця “за гарячими слідами”, то начальник (старший) наряду повинен негайно почати його переслідування, попередньо організувавши охорону місця події.

При забезпеченні охорони місця події до прибуття слідчо-оперативної групи патрульно-постовий наряд зобов'язаний:

а) видалити з місця події усіх сторонніх громадян, при цьому наполегливо, але ввічливо пояснити, що їх перебування може завадити проведенню досудового розслідування;

б) за необхідності оточити місце події та вжити заходів щодо збереження слідів злочину до прибуття слідчо-оперативної групи;

в) запам'ятати напрямки своїх рухів на місці події, намагатися якомога менше залишати своїх слідів;

г) по прибуттю слідчо-оперативної групи доповісти про заходи, що вжиті для забезпечення охорони місця події, та особливості місця злочину, на які наряд звернув увагу в момент прибуття. У подальшому діяти за вказівкою слідчого [17].

Прибувши на місце події слідчий повинен:

- відмітити час прибуття слідчо-оперативної групи;
- переконатися, що заходи щодо охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків вжито;
- вжити заходів по збереженню речових доказів;
- перевірити зміни, які відбулися на місці події до його прибуття;
- визначитися з колом учасників слідчого огляду і провести інструктивну нараду;
- встановити особу потерпілого (свідків) і при необхідності опитати їх, дати завдання оперативним працівникам щодо встановлення зазначених осіб;
- визначити сліди, що залишені потерпілим, очевидцями та іншими особами, які не причетні до злочину;
- зафіксувати місцеположення потерпілого, у випадку необхідності його транспортування до медичного закладу (*наприклад*, окреслити крейдою);

17 Тимчасове положення про організацію служби спеціальних моторизованих військових частин міліції, військових частин спеціального призначення та підрозділів оперативного призначення внутрішніх військ МВС України // Наказ МВС України від 05.07.2005р., № 521. – п. 4.5

- отримати оперативну інформацію для висунення слідчих та розшукових версій;
- видалити з місця події сторонніх осіб, які не пов'язані з проведенням огляду;
- забезпечити збереження слідів, речових об'єктів та охорону обстановки місця події;
- дати розпорядження працівникам правоохоронних органів провести необхідні оперативно-розшукові заходи (*наприклад*, встановлення очевидців, організувати переслідування і затримання злочинців за “гарячими” слідами тощо);
- оповістити територіальні органи про характер злочину та прикмети злочинців;
- організувати спостереження (засідки) у місцях можливої появи злочинців;
- використовувати (при необхідності) засоби масової інформації;
- скласти план огляду місця події.

Під час проведення організаційно-підготовчих заходів працівники міліції повинні пам'ятати, що під час слідчого огляду злочинці іноді намагаються спостерігати за діями слідчо-оперативної групи, запам'ятовуючи факти виявлення та вилучення тих чи інших об'єктів. Нерідко зацікавлені особи перебувають поблизу місця злочину з надією, що їх можуть запросити до участі у слідчій дії як понятих, що необхідно враховувати під час досудового розслідування.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий приступає до *безпосередньо огляду*, під час якого знайомиться з обстановкою місця події, визначає межі огляду, висуває версії стосовно події (*робочий етап*).

Якщо діяльність слідчого на підготовчому етапі носить організаційний характер, то на робочому етапі вона набуває дослідницький характер.

3. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до *робочого етапу* слідчого огляду, який складається з низки тактичних заходів, що передують самому огляду та супроводжують його.

Під *тактикою слідчого огляду* слід розуміти комплекс найбільш раціональних і ефективних способів дій, або найбільш доцільну лінію поведінки слідчого, що забезпечує виявлення максимальної кількості слідів злочину та речових доказів, інформації про досліджувану подію.

До основних *організаційно-тактичних заходів слідчого огляду* можна віднести такі:

- ❖ правильне визначення меж слідчого огляду;
- ❖ розстановка сил та засобів (їх використання);
- ❖ обрання найдоцільнішого порядку пересування місцем події під час огляду;
- ❖ визначення методу (тактичних прийомів) огляду обстановки місця події та окремих її елементів.

Визначення меж слідчого огляду.

Основною особливістю слідчого огляду є специфіка визначення його меж. Як свідчить слідча практика, помилки у визначенні меж огляду допускалися саме у випадках механічного фіксування слідів і обстановки на місці події, без їх осмислення. Але саме характер події і обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яка повинна ретельно оглядатися. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть знаходитися об'єкти, які безпосередньо пов'язані зі злочином.

Тактика слідчого огляду має певні особливості, які залежать від конкретної слідчої ситуації, або від того, що оглядається: місце учинення злочинів чи місце події.

Так, лідери (організатори) злочинних груп можуть здійснювати загальне керівництво діями угруповання як безпосередньо, так і опосередковано. У першій ситуації лідер безпосередньо присутній на місці події і використовує приміщення, зброю, транспортні засоби тощо. Тому необхідно ретельно оглянути ділянку місцевості, на якій учинений злочин, з метою виявлення слідів злочину та слідів перебування там лідера групи.

В інших ситуаціях лідер здійснює загальне керівництво поза місцем учинення злочину, використовуючи сучасні засоби зв'язку (*наприклад*, мобільний телефон, електронну пошту тощо). Під час опосередкованого керівництва злочинною діяльністю групи змінюється й характер діяльності слідчого, який проводить слідчий огляд, оскільки оглядається вже не місце злочину, а місце події – ділянка місцевості, приміщення, де можуть бути виявлені сліди готування до злочину чи керівництва його учиненням, предмети, які пов'язані зі злочинном, сліди впливу лідера на хід кримінальної операції, а також сліди очікування (приховування) завершення злочинної діяльності групи та ін.

У цих випадках межі огляду повинні бути розширені. Але підстави для розширення меж огляду повинні бути обґрунтованими та законними.

Отже, межі слідчого огляду повинні охоплювати:

- місце, де відбулася злочинна подія, виявлені сліди злочину або інші речові докази та предмети, що мають значення для кримінальної справи;
- приміщення або ділянку місцевості, де відбувалася підготовка до учинення злочину;
- шляхи підходу злочинця до місця події і шляхи його відходу;
- місце, де відбувалося приховання злочинної діяльності;

- інші помешкання і ділянки місцевості, де можуть знаходитися предмети, що мають відношення до справи.

Методи слідчого огляду.

Під час слідчого огляду важливе значення має послідовність його проведення. Як зазначають Є.І. Макаренко, О.В. Негодченко і В.М. Тертишник послідовність огляду обумовлюється обставинами кожного конкретного випадку. Проте, будучи обраною слідчим на початку огляду, вона повинна витримуватися до кінця і забезпечити огляд усіх об'єктів, що мають значення для справи [18, с. 52].

Загалом, методи слідчого огляду умовно можна *класифікувати* за різними підставами (за М.В. Салтевським):

1. За глибиною дослідження:

- ***загальний (оглядовий)***. Слідчий, не змінюючи обстановки, обходить територію місця події, отримуючи уявлення про характер злочинної події, встановлює положення предметів і явищ, аналізуючи їх взаємозв'язок. Після чого визначає межі огляду, розстановку сил та засобів (їх використання), порядок руху учасників огляду та методи дослідження обстановки в цілому та окремих її елементів;

- ***детальний*** – полягає у ретельному дослідженні слідів злочину, речових об'єктів, що мають відношення до справи. Детальний огляд можна починати тільки у тому випадку, коли обстановка місця події зафіксована у протоколі (схемі, плані) або за допомогою фотозйомки або відеозапису. За допомогою тактичних і науково-технічних засобів виявляються і фіксуються сліди злочину та інші речові докази, перевіряються дані загального огляду.

2. За повнотою дослідження:

❖ *вибірковий (суб'єктивний)* метод огляду передбачає дослідження об'єкта (обстановки) тільки у місцях розташування слідів злочину та інших речових об'єктів, визначених відповідно до механізму його учинення, тобто вибірково;

❖ *суцільний (об'єктивний)* метод полягає у всебічному дослідженні усієї території (обстановки) місця події в цілому, не минаючи жодного об'єкту.

3. За характером дослідження:

➤ *статичний* метод передбачає огляд місця події без порушення обстановки і механічного переміщення у просторі окремих слідів злочину та інших речових доказів з місця виявлення. Під час огляду слідчий пересувається по місцю події, орієнтуючись в матеріальній обстановці, та визначає об'єкти, які можуть мати відношення до події злочину;

➤ *динамічний* метод огляду дозволяє застосовувати засоби дослідження до об'єктів пізнання, що знаходяться у динаміці. Під час огляду об'єкти дослідження можна брати в руки, пересувати, описувати, вимірювати, моделювати та всебічно досліджувати їх ознаки, не змінюючи самий предмет.

4. За послідовністю застосування:

1. Концентричний метод – огляд місця події проводиться за спіраллю від периферії до центру (див. Рисунок № 1). Цей метод найдоцільніше використовувати у тих випадках, коли немає чітко визначеного центру місця події і проведення огляду пов'язане із виявленням слідів прибуття та відходу злочинців з місця злочину, засідки або очікування об'єкту злочину чи виявленням інших слідів та речових доказів.

На доцільність застосування такого методу слідчого огляду вказував і І.М. Якімов [19, с. 79].

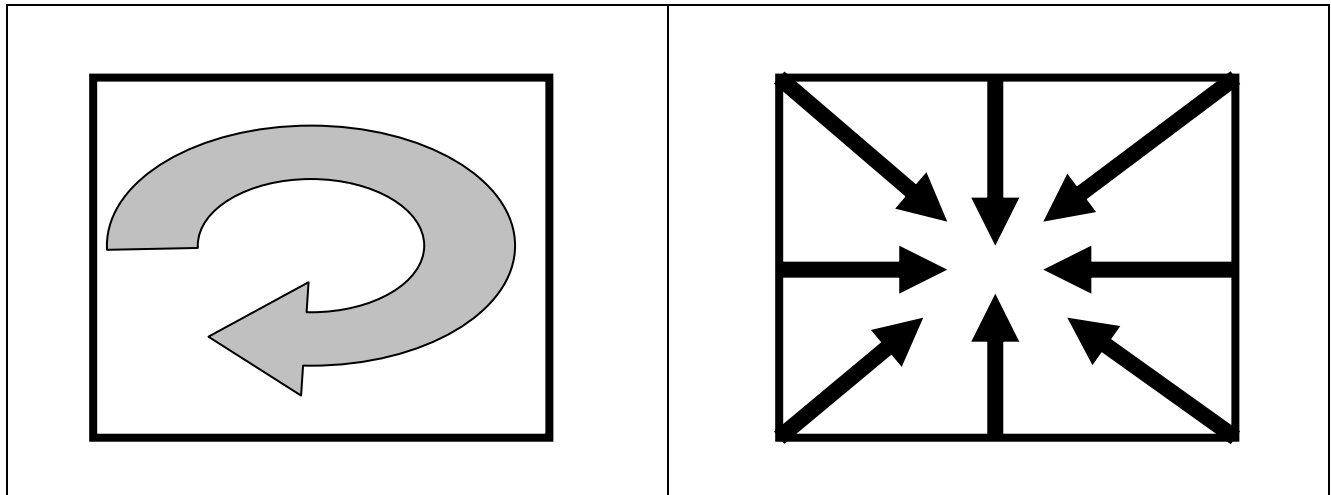

Рисунок № 1.

2. Ексцентричний метод – огляд місця події проводиться за спіраллю від центру місця події до периферії (див. Рисунок № 2). Цей метод доцільно використовувати для огляду місця події, яке має певний центр (наприклад, знаходження у приміщенні трупа, наявність слідів зламу та ін.).

На доцільність застосування такого методу слідчого огляду вказував і В.І. Громов, зазначаючи, що огляд повинен завжди проводитися ексцентричним методом.

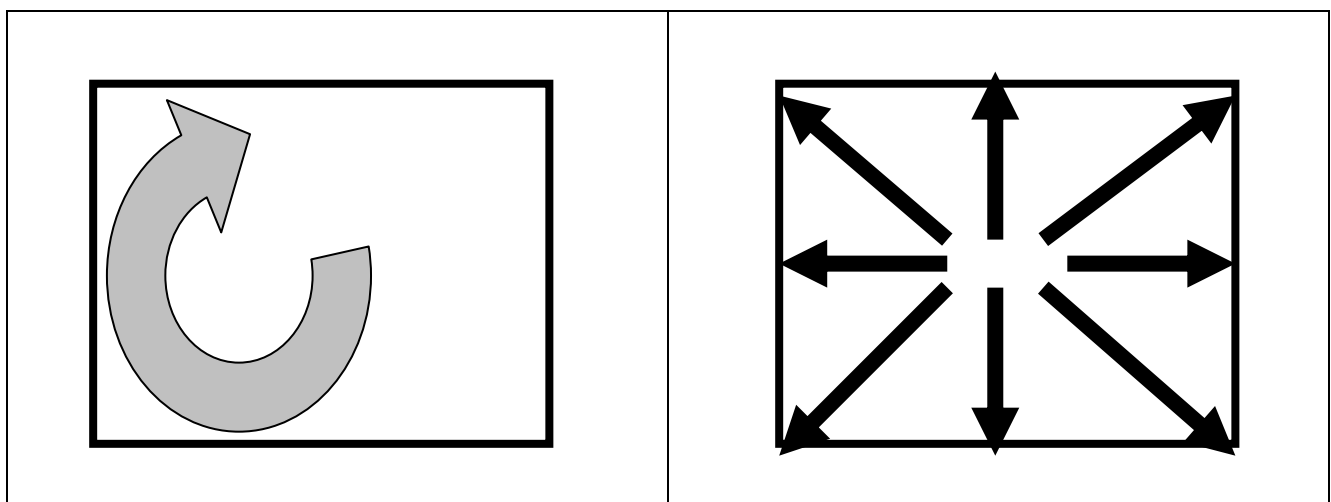

Рисунок № 2.

3. Фронтальний (лінійний) метод – являє собою огляд значних за площею ділянок місцевості (наприклад, узбережжя річки, ліс, парк, поле, ангар тощо) (див. Рисунок № 3). Цей метод застосовується із залученням допоміжної групи, яка розміщується у лінію (шеренгу) і рухається фронтально. Іноді цей метод називають “прочісуванням” території, коли група шикуються у розгорнутий стрій і, рухаючись, обслідує відразу велику територію.

На думку С.П. Єфімічева, М.І. Кулагіна та О.Ю. Ямпольського, лінія руху може бути прямою (наприклад, огляд траси, залізничної колії) або ломаною (наприклад, огляд узбережжя річки) [20, с. 19].

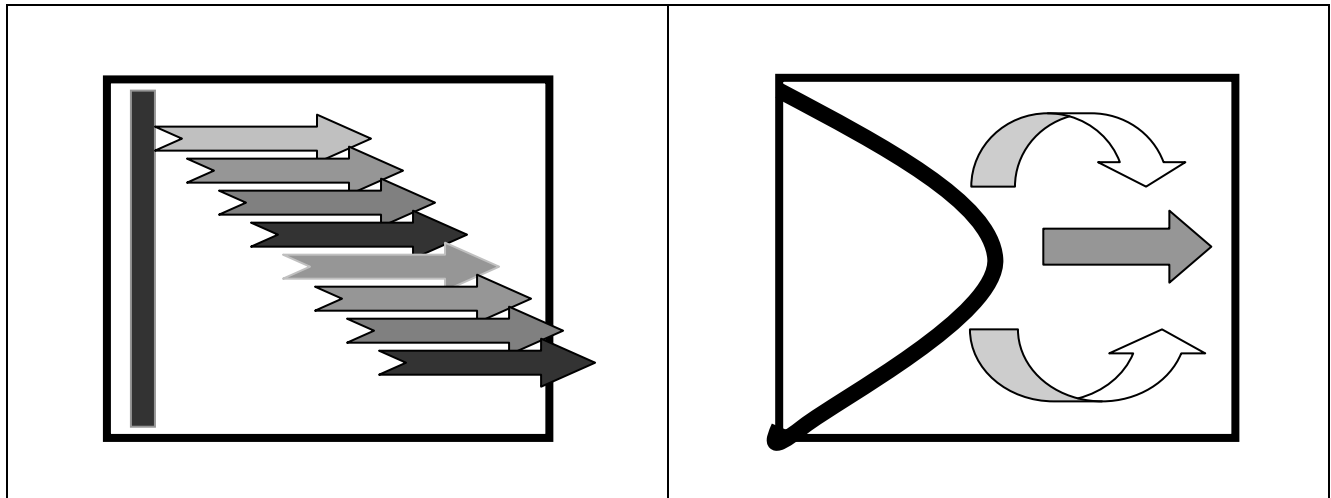

Рисунок № 3.

4. Секторний метод огляду місця події *полягає у дослідженні території за секторами* (див. Рисунок № 4). Слідчий, перебуваючи у центрі досліджуваної території, за компасом визначає напрямок магнітного меридіану (північ – південь) і за ходом годинної стрілки відкладає сектор, *наприклад*, з кутом у 30°. Оглянувши територію одного сектора, він відкладає другий, після його дослідження – третій і т.д., поки не дослідить усю територію в цілому [21, с. 146].

20 Следственный осмотр: Учебное пособие / Отв. ред. Кулагин Н.И. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.

21 Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч. 2. – Харків: Консум, 2001.

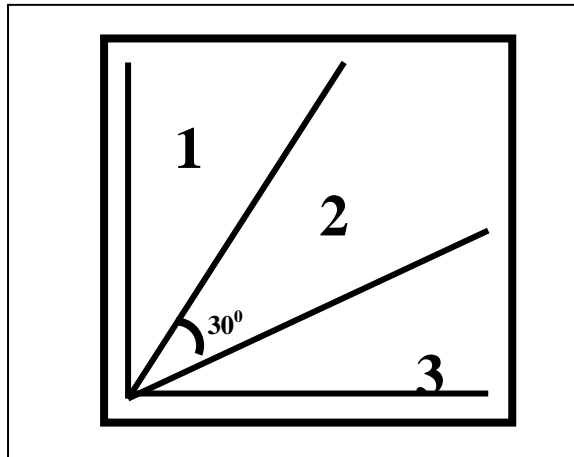

Рисунок № 4.

5. *Метод огляду місця події по квадратах* полягає у дослідженні території за квадратами (див. Рисунок № 5). Слідчий розбиває досліджувану територію (наприклад, окрему ділянку місцевості) на певні квадрати. Оглянувши територію одного квадрату, він переходить до іншого. Орієнтирами у даному випадку можуть виступати будинки, споруди, дерева, кущі та інші об'єкти.

6. Для пошуку дрібних слідів, куль, гільз, схованок у предметах меблі та інших предметів, що мають значення для справи, використовується *вузловий метод*, при застосуванні якого місце події попередньо розділяється на ділянки, квадрати або вузли, кожний з яких оглядається окремо (див. Рисунок № 6).

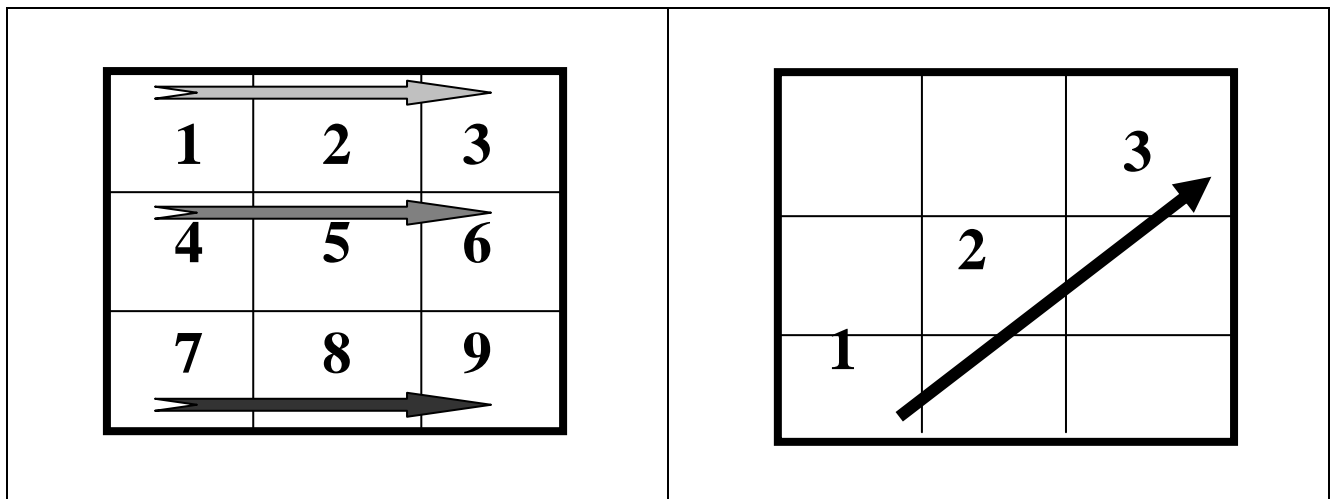

Рисунок № 5.

Рисунок № 6.

7. Методи огляду місця події можуть бути й **комбінованими**, залежно від слідчої ситуації, що склалася під час проведення даної слідчої дії. Наприклад, під час огляду ділянки місцевості із значними розмірами, слідчий розбиває всю територію, що підлягає огляду, на квадрати, кожний з яких оглядає концентричним, ексцентричним або фронтальним методами залежно від характеру місцевості та слідової картини (див. Рисунок № 7).

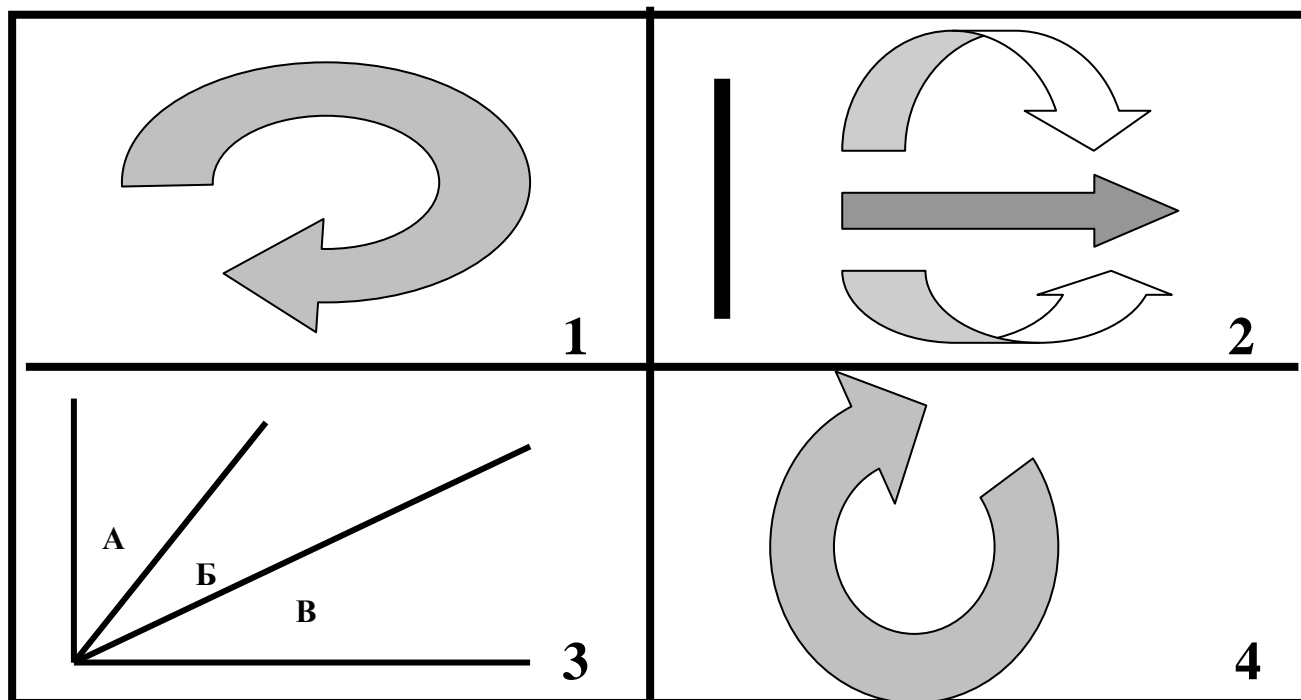

Рисунок № 7.

Наведені методи огляду місця події у конкретній слідчій дії виступають як тактичні прийоми дослідження, адже, як зазначають П.Д. Біленчук і А.П. Гель, сама слідча дія є методом пізнання злочину як сукупність систематизованих прийомів і засобів дослідження об'єкта [22, с. 27].

Питання про послідовність огляду місця події повинне вирішуватися слідчим залежно від обставин, умов і обстановки огляду та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування [23, с. 33].

Під час слідчого огляду необхідно виявити, дослідити та зафіксувати сліди, які вказують на:

1. Дії особи до учинення злочину (*наприклад*, спосіб прибуття на місце події, організація засідок або очікування потерпілого, безпосередня підготовка до скоєння злочину тощо).

2. Дії особи, що пов'язані із учиненням злочину (*наприклад*, спосіб скоєння злочину, механізм нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, розподіл злочинних ролей тощо).

3. Дії особи після учинення злочину (*наприклад*, спосіб зникнення з місця події та приховання або знищення слідів злочину тощо).

4. Бездіяльність особи, що викликала негативні (злочинні) наслідки.

5. Предмет (об'єкт) посягання.

6. Місце та час учинення злочину (*зокрема*, проміжок часу знаходження злочинців на місці події).

7. Фізіологічні, психологічні та інші ознаки особи злочинця:

- сліди рук, взуття, зубів та інших частин тіла;
- сліди крові, поту, слини, сперми та інші виділення людини, волосся, частини епідермісу та ін.;

- відомості, які вказують на характер одягу злочинця та інших супутніх ознак (тобто предметів, що його супроводжують);

- сліди, які вказують на кількість злочинців, наявність злочинного досвіду, певних спеціальних (не обов'язково злочинних) вмінь й навичок, фізіологічний й психологічний стан злочинця та ін.

Важливе значення для розслідування злочинів (особливо проти життя, здоров'я та статевої свободи особи) має виявлення мікрослідів, об'єктів зі слідами запаху та різних виділень людини.

Приклад: *Так, в одному з районних центрів Дніпропетровської області організована злочинна група у кількості чотирьох осіб вчинила розбійний напад на квартиру Б., під час якого було вбито двох чоловік. Після викриття і затримання злочинної групи, її члени вини своєї не визнавали. Свідків за даною справою встановлено не було. Під час огляду місця події слідчий встановив місце ймовірного прибуття і зникнення злочинців з місця події та розширив межі слідчого огляду. Тому додатково була оглянута місцевість, яка знаходилась неподалік від місця злочину. Під час огляду місцевості було виявлено і вилучено рукавички та кросівки, які використовувалися злочинцями під час учинення злочину. Висновки судово-імунологічної експертизи підтвердили, що на кросівках є сліди крові, які належать потерпілим, а на рукавичках виявлені сліди поту, який міг утворитися від нападників.*

8. Характер злочинних наслідків.

9. Обставини, що сприяли або перешкоджали учиненню злочину.

10. Наявність негативних обставин.

Необхідно зазначити, що нерідко злочинці намагаються направити слідчого за неправильним шляхом, створюючи на місці події неправдиву обстановку.

Відсутність необхідних та наявність зайвих у цій обстановці предметів являють собою негативні обставини, тобто фактичні дані, які суперечать їх логічному розв'язанню та звичайному поясненню.

В.О. Коновалова вказує, що негативні обставини – це наявність або відсутність матеріально фіксованих слідів чи дій, які за певних умов місця і часу

суперечать природному розвитку подій, причинним зв'язкам між явищами та їх наслідками [24, с. 55].

Більш чіткішим є визначення В.К. Лисиченка та І.І. Когутича, які під *негативними обставинами* розуміють *реальні явища, які є відображенням супутніх сумісних чи несумісних зі злочинними діями матеріальних процесів взаємодій (сліди, зміни в обстановці місця події), або проявів в актах поведінки та показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), котрі спостерігаються в ході слідчих дій як такі, що не узгоджуються з встановленими фактичними даними про конкретну подію і потребують системно-структурного дослідження з метою з'ясування їх походження та суті виявленого протиріччя.*

На думку авторів, негативні обставини можна поділити на два види:

1. Негативні обставини – матеріальні віддзеркалення ситуаційних злочинів процесів, які виявляються під час розслідування конкретних злочинів, такі як:

а) окремі предмети, у тому числі мікрооб'єкти, які за своїм призначенням чи місцезнаходженням не узгоджуються з обставинами механізму злочину;

б) сліди – відображення взаємодії осіб (предметів) чи ситуаційно-структурні зміни обстановки місця події, які своєю наявністю або, навпаки, відсутністю у конкретній обстановці не відповідають закономірностям вчинення злочину;

в) сліди – відображення інсценування самої події або окремих цілеспрямованих дій і наслідків (маскування чи знищення слідів тощо).

2. Негативні обставини як відображення проявів дисимуляції (ознаки приховування чогось) на практиці зустрічаються у вигляді:

а) явних (очевидних) проявів, наприклад, під час допиту, немотивованої внутрішньої психічної напруженості та підвищеної нервової активності;

б) наявність протиріч та прогалин в показаннях підозрюваних (обвинувачених) [25, с. 63, 69].

В.К. Лисиченко та І.І. Когутич вказують, що, фіксуючи негативні обставини, не ігноруючи їх, слідчий з'ясовує причину виникнення останніх, їх зв'язок з розслідуваною подією, що сприяє повному, всебічному і об'єктивному дослідженню усіх обставин події та прийняттю правильного рішення. Негативні обставини сприяють аналітичній оцінці та з'ясуванню механізму події злочину, а також у сукупності з іншими достовірно встановленими фактичними даними забезпечують правильне визначення напрямів розслідування і конструювання відповідних слідчих версій, а також вибір тактичних прийомів їх перевірки [26, с. 43, 44].

Негативні обставини можуть виявитися під час проведення будь-якої слідчої дії, але особливу увагу необхідно приділяти при проведенні оглядів місця події. Виявлення слідчим негативних обставин дозволяє встановити, наприклад, інсценування злочину.

Інсценування злочину – це штучне створення зацікавленими особами обстановки, яка б утворювала помилкове уявлення про нібито учинений злочин.

На інсценування можуть вказувати такі типові ознаки:

- відсутність слідів злочину на тих ділянках, де вони повинні бути, і, навпаки, наявність слідів у тих місцях, де їх не повинно бути;
- невідповідність розмірів викрадених об'єктів механізму учинення злочину;
- невинуватий безлад на місці події;

– С. 41-56.

25 Лисиченко В.К., Когутич І.І. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: Монографія. – К.: ДІА, 2002.

26 Там же.

- невідповідність ситуації, що розповідається учасником процесу (підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим), механізму учинення злочину;
- наявність зайвих, ні чим не пояснених численних пошкоджень на перешкодах, та ін.

До загальних *мотивів інсценування* можна віднести:

- ❖ інсценування незлочинної події для приховання учиненого злочину (*наприклад*, інсценування самогубства або нещасного випадку для приховання убивства);
- ❖ інсценування одного злочину для приховання іншого (як правило, більш тяжкого);
- ❖ створення неправильного уявлення про окремі елементи механізму злочину;
- ❖ інсценування злочинної події для приховання фактів, які не мають кримінального характеру (*наприклад*, приховання аморальної поведінки; інсценування крадіжки документів при фактичній їх втраті), тощо.

Виявлення слідчим негативних обставин під час огляду місця події має важливе значення для справи, дозволяє вчасно висувати слідчі версії та обирати правильний напрямок розслідування.

Отже, слідчий повинен виявляти і закріплювати усі фактичні обставини, які можуть бути підставою для висунення слідчих версій або засобом їх перевірки. В умовах неочевидності учиненого злочину, недостатності вихідної інформації і відсутності повної картини скоєного досить важко визначити, що саме з виявлених обставин є суттєвим. У цьому випадку можна погодитися з думкою М.С. Гурєва, який вважає, що необхідно фіксувати усі несуттєві для справи моменти, ніж залишити без уваги будь-яку істотну деталь [27, с. 213].

Слідчий огляд трупа та його частин.

Під час розслідування злочинів проти життя, здоров'я та статевої свободи особи, дорожньо-транспортних пригод та інших подій слідчому нерідко доводиться стикатися із необхідністю проведення огляду трупів або їх частин.

Огляд трупа – це слідча дія, що провадиться слідчим або особою, яка проводить дізнання, на місці знаходження трупа з метою виявлення ознак, що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини смерті, а також для відшукування ознак, які вказують на можливого злочинця [28, с. 238].

Огляд трупа та його частин є складовою частиною загального огляду місця події і проводиться безпосередньо слідчим. Зовнішній огляд трупа є обов'язковим і, як правило, проводиться за місцем його виявлення. Однак труп може бути і самостійним об'єктом огляду у морзі чи іншому місці, яке не пов'язане із злочинною подією.

Відповідно до ст. 192 КПК України (“Огляд трупа”), зовнішній огляд трупа слідчий проводить за участю судово-медичного експерта і у присутності двох понятих. Коли неможливо викликати судово медичного експерта, то запрошується найближчий лікар.

Участь судово-медичного експерта (лікаря) у проведенні огляду трупа є обов'язковою. Експерт виявляє пошкодження на тілі трупа і одязі, встановлює анатомічні та фізіологічні особливості загиблого, робить попередній висновок про причину смерті та час її настання, що дозволяє слідчому затримати злочинця за “гарячими слідами”, висувати слідчі версії, проводити необхідні оперативно-розшукові заходи та прогнозувати ймовірні напрями досудового розслідування.

При зовнішньому огляді трупа необхідно зафіксувати такі відомості:

1. Особу загиблого. Опис зовнішності при цьому проводиться за методом словесного портрета, зокрема, зазначається стать, приблизний вік, загальна довжина трупа та його тілесна будова, загальний колір кожного покрову, характер трупних явищ, вид голови та обличчя (волосся, стан очей, рот, зуби), шия, груди, живіт, спина, руки, ноги та інші індивідуальні особливості.

2. Первинні відомості про час та причини смерті.

3. Знаряддя злочину, що спричинили смерть потерпілого.

4. Розташування трупа відносно оточуючих нерухомих елементів обстановки, його поза (положення).

5. Які зміни відбулися у первісній обстановці місця події (причини, характер).

6. Наявність або відсутність тілесних ушкоджень, їх форма, характер, розмір та механізм утворення. Ушкодження на тілі трупа, плями крові та інші об'єкти, що мають значення, фотографуються за правилами масштабної зйомки.

7. Якщо труп виявлений зі слідами вогнепального поранення, то необхідно ретельно оглядати одяг та взуття загиблого безпосередньо на місці учинення злочину, щоб відшукати кулі, які можуть знаходитися у складках одягу та під час транспортування до моргу можуть бути втраченими.

Приклад: *Так, неподалік від м. Києва у лісі було виявлено труп з вогнепальним пораненням. При огляді судово-медичний експерт не виявив на одязі жертви злочину вихідного отвору, припустивши, що поранення є сліпим. В результаті, під час транспортування трупу, куля, що знаходилася під одягом, була втрачена [29, с. 36].*

Також з метою виявлення куль необхідно оглянути і місце під трупом.

29 Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования): Методическое пособие. – Харьков: “КримАрт”, 1998.

Приклад: *Неподалік від р. Дніпро був виявлений труп з двома вогнепальними пораненнями. При ретельному огляді місця під трупом слідчий виявив 2 кулі, які пройшовши через м'які частини тіла, увійшли у ґрунт до 9 см.*

При наявності “сліпого” вогнепального поранення необхідно вказати судово-медичному експерту або лікарю на необхідність вилучення кулі при розтині та зобов'язати його обов'язково передати її слідчому.

8. Сліди боротьби та опору як на оточуючій обстановці, так і на трупі. Важливо зафіксувати положення трупа (пораненого), оглянути його руки з метою виявлення слідів злочину (*наприклад*, волосся або фрагментів одягу злочинця), а також необхідно з цією ж метою оглянути його одяг.

9. Стан одяжі і взуття, у які одягнена загибла особа, та пошкодження на них. Кожний елемент одягу оглядається окремо. Під час огляду одяжі необхідно встановити відповідність її розмірам трупа, вміст кишень тощо.

10. Сліди та нашарування сторонніх частин на тілі, одяжі і взутті загиблого.

11. Температуру навколишнього середовища.

12. Виявлення негативних явищ (*наприклад*, відсутність крові, бруду на взутті чи одязі або навпаки їх наявність невластивих місцю знаходження трупа тощо).

Приклад: *На залізничній колії був виявлений труп невідомого чоловіка, що лежав на животі. Голова була відділена від тіла і знаходилась по іншу сторону колії. При огляді трупа були виявлені чітко виражені трупні плями на спині загиблого, які при натисканні пальцем не зникали. За характером трупних явищ судово-медичний експерт зробив припущення, що смерть настала раніше ніж відділення голови. Висновок експерта був підтверджений при розтині трупа. Під час розслідування було встановлено, що загиблий був членом банди і був ліквідований співучасниками за намагання припинити злочинну діяльність. Оскільки вбивство було учинено зранку, труп був залишений у ванній кімнаті, де*

і перебував до вечора. Після настання темряви з метою інсценування самогубства труп був покладений обличчям вниз на залізничну колію. Потягом, що проходив, була відсічена голова загиблого.

13. Місцезнаходження трупа (“ложе трупа”). Після огляду зовнішнього стану одягу, фіксації положення і пози трупа слід оглянути “ложе трупа”. З цією метою труп необхідно підняти та перенести. Не можна перевертати та волочити труп, оскільки об’єкти, що знаходяться під ним і мають важливе криміналістичне значення, можуть бути знищені або істотно змінені [30, с. 567].

Переміщення (зміна положення) трупа можливо лише тільки після фіксації його первісного положення.

Частини трупа оглядаються у такій послідовності: голова – обличчя – шия – груди – живіт – спина – руки – ноги.

Якщо труп буде виявлений працівниками правоохоронних органів, які знаходиться не при виконанні своїх службових обов’язків (або пересіченими громадянами), то вони повинні взяти місце виявлення трупа під охорону та вжити усіх необхідних заходів щодо збереження слідів злочину та інших речових доказів. Категорично забороняється торкатися до трупу, зброї та інших речових доказів до прибуття слідчо-оперативної групи.

Приклад: *Працівник міліції супроводжував до медичного закладу потерпілого, який мав тяжке вогнепальне поранення у голову. Під час огляду кімнати, у якій був знайдений потерпілий, були виявлені стріляна гільза і куля, зброя була відсутня. У другій кімнаті на полиці шафи був виявлений військовий пістолет калібру 9 мм, з якого і був проведений постріл. На підставі цього була висунута слідча версія, що на місці події має місце вбивство, оскільки поранений не міг одразу після пострілу покласти вогнепальну зброю у сусідню кімнату. Лише протягом певного часу з’ясувалося, що мало місце самогубство: працівник міліції, який виявив зброю поряд із пораненим, не замислюючись про*

наслідки, підняв та оглянув її, і перед тим як покинути кімнату, поклав її на полицю шафи, яка знаходилась у сусідній кімнаті [31, с. 16].

У тих випадках, коли під час огляду буде виявлений повішений труп, слідчий повинен вжити заходів щодо збереження вузла або петлі мотузки.

Якщо не можна розв'язати або розірвати вузли на петлях без їх пошкодження (*наприклад*, петля врізалась у тіло), то їх необхідно перерізати таким чином, щоб зберегти вузли. Тому слідчий повинен перерізати мотузку на певній відстані від голови, розслабити петлю та зняти її через голову загиблого (*див. Рисунок № 8*). Вузли та петлі нерідко є найціннішими доказами у справі, оскільки вони можуть містити певні відомості про особу злочинця (*зокрема*, наявність спеціальних вмінь та навичок, приналежність до певної професії чи спеціальності тощо).

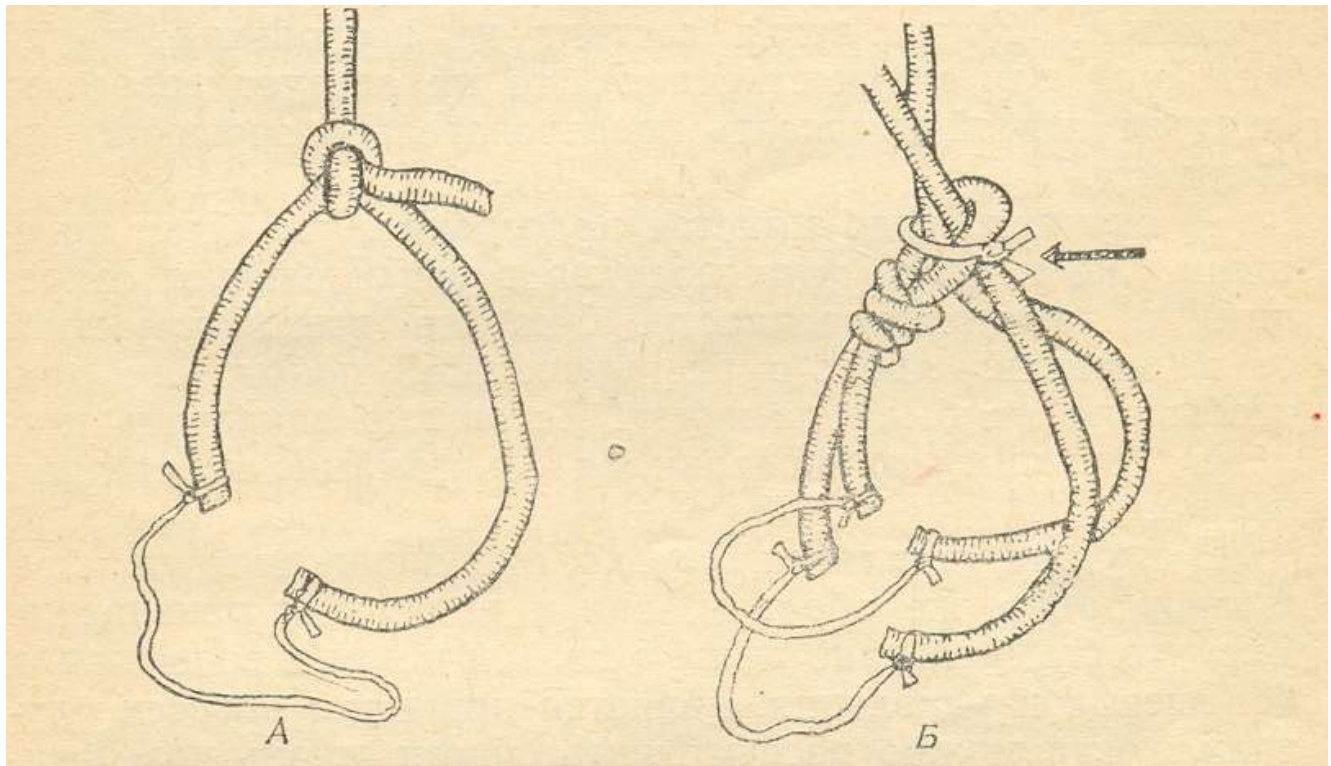

Рисунок № 8.

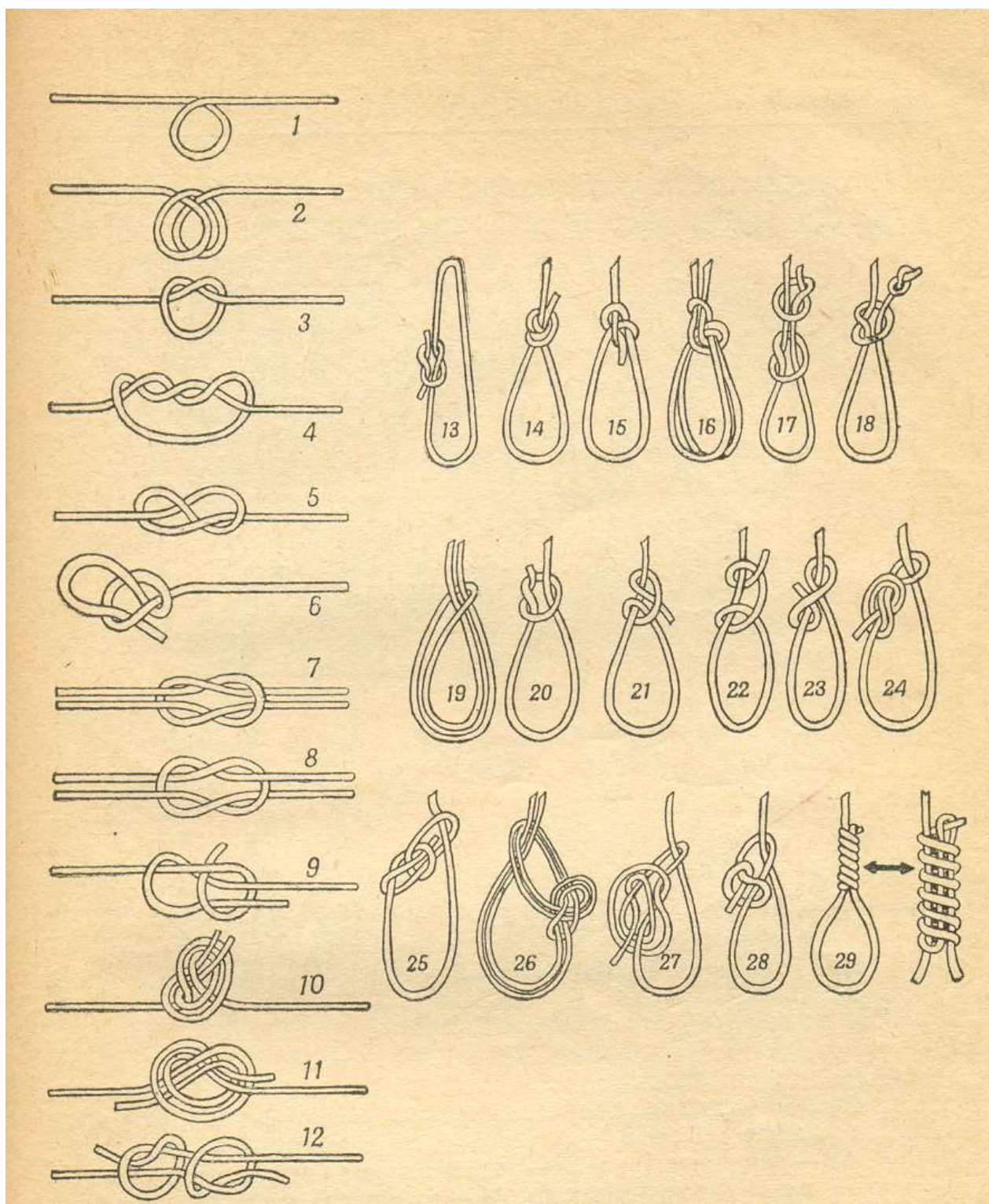

Рисунок № 9.
Різновиди вузлів та петель
 1-12 – вузли, 13–29 – петлі³².

³² Арне Свенссон, Отто Вендель Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956. – С. 395.

Отже, слідчі повинні мати уявлення про те, яким чином були виконані вузли та петлі, що застосовувалися під час повішання або удавлення. Вузли та петлі певного типу нерідко вказують на те, чи міг потерпілий зав'язати їх самостійно. Петлі необхідно негайно оглянути, зафіксувати та встановити матеріал, з якого вони виготовлені.

Невпізнаний труп підлягає обов'язковому дактилоскопіюванню. За необхідності проводиться "туалет" трупа та фотографування за правилами впізнавальної (сигналітичної) зйомки. Обов'язково вилучаються зразки крові, волосся, нігті, виготовляються зліпки й відбитки зубів та заповнюється впізнавальна картка.

У слідчій практиці є випадки, коли під час досудового розслідування виникає необхідність у повторному огляді трупа чи проведенні судово-медичної експертизи трупа після його поховання. Для цього проводиться *ексгумація* (викапування) трупа.

Приклад: *Так, у лісосмузі неподалік від м. Кременчук, мешканцями був виявлений невідомий труп чоловіка, що висів у петлі. Проведення первинних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів по встановленню особи загиблого позитивних результатів не дали. Труп невстановленої особи був похований. Через два тижні під час учинення розбійницького нападу була затримана організована злочинна група у кількості 4 чоловік. В даній групі був В., який недавно увійшов до складу групи і не приймав активної участі під час учинення нею злочинів. З метою зменшення своєї вини В. почав давати свідчення, які викривали його співучасників у злочинній діяльності. Окрім злочинних епізодів про грабіжницькі напади, що учинялись групою, В. розповів слідчому і ще про один напад. В. пояснив, що за 2 тижні до затримання він разом з друзями увечорі зупинив автомашину "Форд" і почав вимагати від водія, щоб той безкоштовно відвіз їх до річки, яка знаходилася неподалік від міста. Від даної пропозиції водій категорично відмовився, внаслідок чого В.*

наніс удар кулаком у потилицю, привівши водія у непритомний стан. Після цього водія перетягнули на заднє сидіння автомобіля і відвезли до лісосмуги, де й інсценували самогубство. Розслідуванням була встановлена особа невідомого трупа, ним виявився Т., який значився як безвісти зниклий. У зв'язку з цим виникла необхідність проведення повторної судово-медичної експертизи та пред'явлення його для впізнання родичам.

Відповідно до ст. 192 КПК України (“Огляд трупа”), для проведення ексгумації трупа, слідчий складає про це постанову, яку затверджує прокурор. Труп виймається з місця поховання у присутності слідчого, судово-медичного експерта та двох понятих, про що складається протокол, який підписують усі зазначені особи.

Ексгумація трупа складається з таких *етапів*:

- *підготовчий*;
- *робочий* (розкриття поховання, витягування трупа з могили та його огляд);
- *заключний* (фіксація ходу та результатів ексгумації).

Необхідність ексгумації трупа повинна бути вмотивована у постанові слідчого неможливістю одержати для доказування у справі відомостей без огляду похованого трупа, або без пред'явлення його для впізнання чи проведення судово-медичної експертизи.

М.В. Салтевський зазначає, що програма підготовки до ексгумації повинна містити наступні процедури:

- ❖ вирішення питання про необхідність проведення ексгумації;
- ❖ визначення мети (завдань) ексгумації та обставин, що підлягають з'ясуванню;
- ❖ одержання (за необхідності) консультацій фахівців (спеціалістів);
- ❖ запрошення для ексгумації судово-медичного експерта і технічних помічників експерта (зокрема, лаборанта, санітара);

- ❖ вирішення питання про необхідність транспортування трупа до лабораторії судово-медичної експертизи чи експертне дослідження провести на місці ексгумації;
- ❖ запрошення понятих і виконавців ексгумації (власне розкопки, витягування трупа та інших підсобних робіт з трупним матеріалом);
- ❖ забезпечення учасників слідчої дії необхідними науково-технічними засобами фіксації і дослідження, витягування та пакування трупного матеріалу;
- ❖ визначення часу проведення ексгумації, сповіщення близьких покійного і ритуальної адміністрації місця поховання;
- ❖ забезпечення охорони місця проведення ексгумації [33, с. 344].

При проведенні ексгумації обов'язково необхідно зафіксувати місце поховання та його особливості (*зокрема*, пам'ятник, хрест, надпис на ньому, огорожа, стан ґрунту та рослинності тощо), складається план могили і труни. Після цього оглядається труна, труп, що знаходиться у ній, його одяг.

Під час проведення ексгумації доцільно використовувати фотозйомку або відеозапис. Труп після його огляду на місці ексгумації обов'язково направляється на судово-медичну експертизу для встановлення причин смерті та інших обставин, що мають значення для справи.

Оглядаючи частини розчленованого трупа, необхідно спочатку сфотографувати їх в упаковці на місці виявлення, потім вид і характер частин без упаковки, особливі прикмети загиблої особи і пакувальних матеріалів, спосіб розчленування (*наприклад*, розруб, розріз, розпил). На пакувальних матеріалах нерідко виявляються важливі сліди, мітки, штампи, специфічні вузли та інші деталі.

Огляд предметів і документів.

Об'єктами слідчого огляду можуть бути і різноманітні документи, зокрема, письмові, графічні, фотографічні, фото - та відеодокументи тощо. Нерідко такі документи можуть виступати як засіб учинення та приховування злочинів (*наприклад*, підроблені накладні, рахунки, чеки тощо).

При ***огляді документів*** необхідно встановити та зафіксувати ознаки, які:

- *індивідуалізують документ за змістом*: найменування, реквізити, наявність підписів, печаток і штампів, серійний номер і дата складання (видачі), слова з яких починається та закінчується документ, короткий зміст;
- *індивідуалізують документ за формою*: характер позначень (слова, цифри, малюнки тощо), спосіб виконання письмових знаків (рукописний, машинописний, типографський);
- *індивідуалізують матеріал документу*: найменування матеріалу, колір, розміри, щільність, характер пошкоджень, ознаки способів відновлення цілісності документа;
- *вказують на підробку документа*: підчистка, дописка, виправлення, травлення, змивання тексту, копіювання, переклеювання фотокарток або заміна окремих частин документу;
- *вказують на зв'язок документу зі злочинною подією іншими якими.*

Документ необхідно сфотографувати за методом репродукційної зйомки або виготовити його копію.

Під час ***огляду предметів*** необхідно зазначити найменування предмета та матеріалу, з якого він виготовлений, колір, форму, розміри, сліди і пошкодження, що виникли у результаті злочинної події, та інші індивідуальні особливості (*наприклад*, серійний номер, марка, надписи тощо).

Огляд тварин (птахів).

У правоохоронній практиці мають місце випадки, коли об'єктами огляду виступали тварини (птахи) або їх трупи (частини). Для більш правильного визначення породи, віку та індивідуальних особливостей тварин під час слідчого огляду необхідно залучати спеціалістів (*наприклад*, ветеринара, зоотехніка, фельдшера). Спеціаліст може надати допомогу у виявленні специфічних ознак тварин та правильно їх описати.

Тактика слідчого освідування.

Одним із способів збирання й перевірки доказів та особливим різновидом слідчого огляду є освідування живих осіб (ст. 193 КПК України). У ході його проведення можуть бути виявлені різноманітні сліди злочину, зокрема, плями крові, сперми, слини та інших виділень людського організму, залишки пально-мастильних матеріалів чи спеціальних фарбників, наркотичних або отруйних речовин, волосся, текстильні волокна, залишки ґрунту тощо [34, с. 216], виявлення яких, може мати вирішальне значення у кримінальній справі.

Освідування – це самостійна слідча дія, яка проводиться на підставі постанови слідчого і полягає в огляді тіла живої людини з метою виявлення і фіксації наявності або відсутності особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, стану сп'яніння і його ступеня, інших ознак та властивостей, що мають значення для кримінальної справи.

На відміну від інших видів слідчого огляду, освідування порушує право на недоторканість та особисту свободу громадян, пов'язане з можливістю розголошення інтимних обставин їх життя. Зважаючи на це, законодавець виділив освідування у самостійну слідчу дію і визначив спеціальні правила його проведення.

34 Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, Арт-Прес, 2002.

Ст. 193 КПК України. Проведення освідування.

При необхідності виявити або засвідчити наявність у обвинуваченого, підозрюваного або у потерпілого чи свідка особливих прикмет слідчий виносить про це постанову і проводить освідування.

Якщо необхідно провести судово-медичне освідування обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого або свідка, то таке освідування за вказівкою слідчого проводить судово-медичний експерт або лікар.

Слідчий не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це зв'язане з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. При освідуванні не допускаються дії, які принижують гідність освідуваної особи або небезпечні для її здоров'я.

Про результати освідування, проведеного слідчим, складається протокол, який підписують слідчий та освідуваний. При судово-медичному освідуванні складають акт, а коли освідування проводить лікар, він видає довідку.

Присутність понятих при освідуванні КПК України не передбачена.

Фактичною підставою для проведення освідування є наявність достатніх даних вважати, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди злочину, виявлення яких має значення для встановлення істини у справі.
Юридичною – постановою слідчого.

Освідування можна поділити на два **види** (за суб'єктом проведення):

- ❖ **слідче** (проводиться слідчим для виявлення слідів злочину та особливих прикмет на тілі людини, коли не потрібно спеціальних знань);
- ❖ **судово-медичне** (проводиться судово-медичним експертом або лікарем, коли необхідні спеціальні знання у галузі медицини для локалізації тілесних ушкоджень тощо).

Головним завданням освідування є встановлення наявності чи відсутності слідів злочину або особливих прикмет на тілі живої людини з метою

з'ясування обставин учиненого злочину та розшуку злочинців, що переходується від слідства та суду.

Приклад: Так, у м. Дніпропетровську біля нічного клубу “Балатоніус” ударом ножа у живіт було вбито таксиста І. При проведенні огляду місця події на дверцятах автомашини, біля якої був учинений злочин, було виявлено сліди крові, що залишені, як з'ясувалося пізніше, закривавленою рукою злочинця. Під час проведення оперативно-розшукових заходів було затримано підозрюваного Ф., якого освідували відразу ж після затримання. Оскільки руки Ф., були старанно вимиті, то слідчий вилучив у нього відкладення речовин із піднігтьового ложе. При проведенні експертизи було встановлено, що у вмісті, взятому з піднігтьового ложе, була виявлена кров, яка співпадала з групою крові убитого І.

До **об'єктів освідкування** можна віднести:

- підозрюваного (обвинуваченого), на тілі якого можуть бути особливі прикмети (наприклад, татуювання, родимки, родимі плями, рубці, шрами), сліди боротьби, залишені потерпілим, поранення та інші ознаки;
- потерпілого, на тілі якого можуть бути різноманітні поранення, тілесні ушкодження і сліди злочину – крові, сперми та інших виділень людини;
- свідок, на тілі якого можуть бути сліди, які мають відношення до злочинної події.

У тих випадках, коли вище перелічені особи відмовляються від освідкування, дана слідча дія проводиться у примусовому порядку.

Якщо під час проведення освідкування у слідчого виникає необхідність оглянути одяг чи інші речі особи, то проводиться огляд речей і предметів (ст. 190 КПК України) зі складанням окремого протоколу.

Підготовка до освідування включає у себе проведення такої низки організаційно-підготовчих заходів:

- прийняття слідчим рішення про проведення даної слідчої дії;
- визначення кола питань, які підлягають з'ясуванню під час освідування;
- підбір учасників слідчої дії;
- обрання часу та місця проведення освідування. Б.Є. Лук'янчиков зазначає, що визначення учасників слідчої дії, вибір місця та технічних засобів мають свою специфіку. Так, при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконними обігом наркотиків, освідування доцільно проводити за участю судового медика. Оскільки йому може знадобитися медичне обладнання, зрозуміло що найкращим місцем для проведення цієї слідчої дії буде медичний заклад [35, с. 32];
- підготовка науково-технічних засобів фіксації ходу та результатів освідування;
- визначення тактики проведення слідчої дії;
- проведення інструктажу серед усіх учасників освідування;
- складання плану.

Під час проведення даної слідчої дії слідчий повинен обирати найбільш раціональну послідовність виконання дій по освідуванню. У залежності від виду учиненого злочину, характеру розшукуваних об'єктів чи особливих прикмет, а також фактичних даних, отриманих під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, освідування може проводитися *суцільним* або *вибірковим методом*.

35 Лук'янчиков Б.Є., Лук'янчикова В.Є. Освідування у справах про злочини, пов'язаних з незаконним бігом наркотиків // Тези доповідей науково-практичної конференції „Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах”. Ч.2: НАВСУ. – 2002. – С. 31-33.

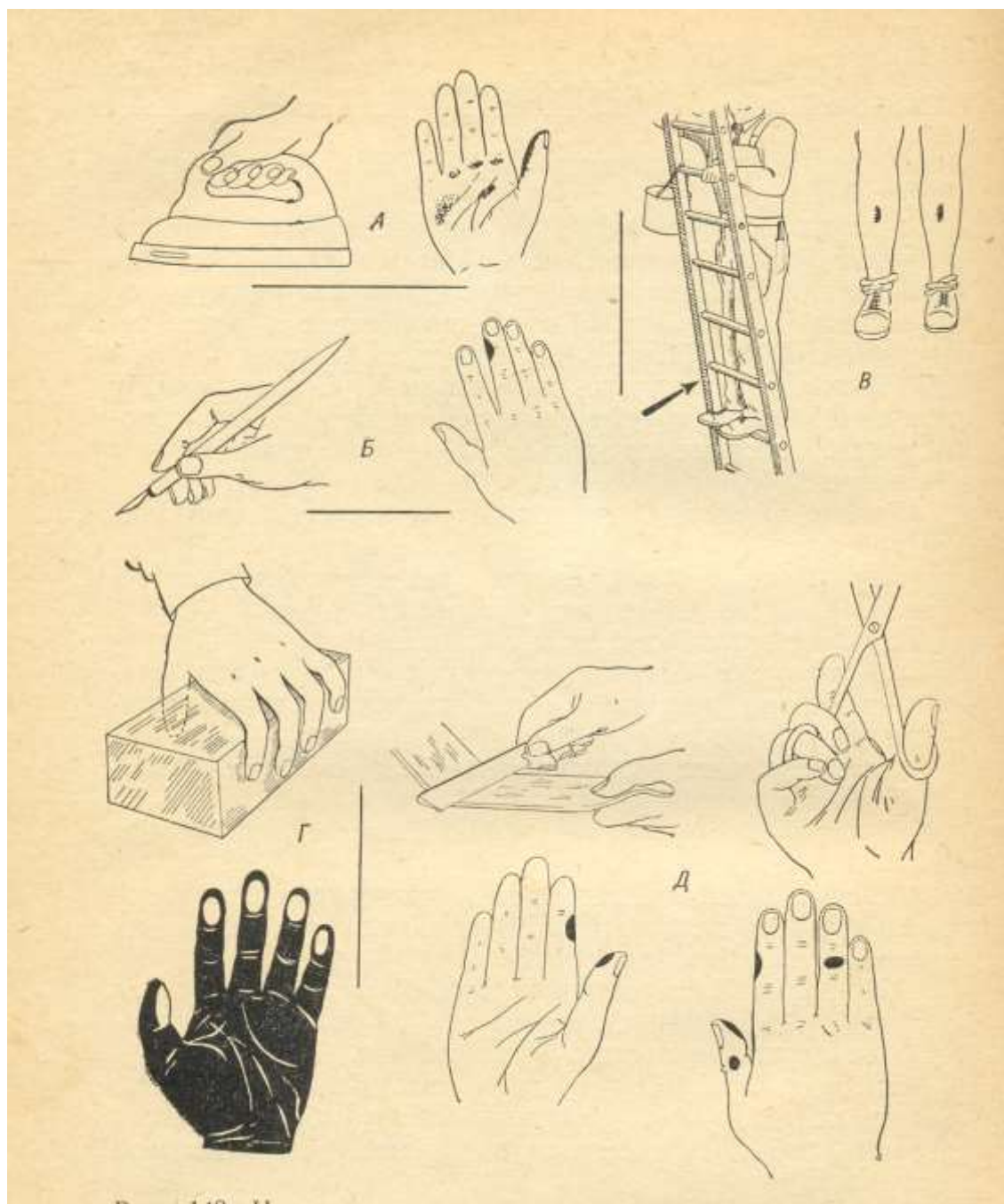

Рисунок № 10.

Прикмети, що характеризують відношення конкретної особи до певної професії або роду занять.

А – прачка;

В – маляр;

Д – перукар;

Б – канцелярський службовець;

Г – муляр³⁶.

³⁶ Арне Свенссон, Отто Вендель Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956.

Виявлені під час освідування сліди, повинні бути детально описані у протоколі (зокрема, кількість, форма, розмір, колір, частина тіла на якій виявлено тощо), зафіксовані за допомогою фотозйомки або відеозапису чи складання схем, малюнків та по можливості вилучені й приєднані до кримінальної справи.

Паралельно з проведенням слідчого огляду оперативні працівники, дільничні інспектори здійснюють оперативно-розшукову роботу, спрямовану на:

- ❖ виявлення та затримання осіб, причетних до учинення злочину;
- ❖ встановлення потерпілих та очевидців злочинної події;
- ❖ опитування свідків, очевидців та потерпілих стосовно злочинної події;
- ❖ виявлення, збирання та закріплення доказів та ін.

Загалом, *слідчий огляд необхідно поєднувати з комплексом оперативно-розшукових заходів*. Проаналізувавши погляди науковців О.В. Синєокого, М.В. Жогіна, Ф.Н. Фаткулліна та В.І. Попова щодо системи оперативно-розшукових заходів, що застосовуються у розслідуванні різноманітних видів злочинів, можна поділити їх на три групи:

1. Загороджувальні та охоронні заходи (наприклад, патрулювання, посилення охорони, оточення території, організація засідок, блокування місцевості).

2. Попереджувальні заходи (наприклад, оповіщення населення про учинений злочин та усі територіальні органи з метою організації спільних заходів).

3. Допоміжні заходи (наприклад, застосування службово-розшукових собак, переслідування злочинців за “гарячими” слідами, використання

криміналістичних обліків, інформаційно-пошукових систем, візуального спостереження) [37, с. 54-55; 38, с. 160; 39, с. 183-193].

Отже, взаємодія слідчого з іншими учасниками огляду (зокрема, оперативними працівниками, дільничними інспекторами, ДАІ, кінологами) забезпечує більш якісне та ефективне проведення даної слідчої дії.

Слідчий огляд можна вважати закінченим, якщо на усі питання, що впливають з події злочину, одержана повна інформація (зокрема, про механізм і спосіб учинення злочину, встановлена особа (ознаки) злочинця тощо).

Закінчивши проведення процесуальної дії слідчий переходить до заключного етапу – **фіксації ходу та результатів огляду**.

На заключному етапі огляду слідчий ще раз обходить місце події, щоб переконатися у тому, що кожна ділянка, яка відноситься до події злочину, повністю та ретельно оглянута, а потім з усіма учасниками оцінює результати огляду. Підбиваються підсумки огляду, вилучаються і упаковуються сліди злочину й речові докази, складається протокол огляду та додатки до нього [40, с. 64].

4. Фіксація ходу та результатів огляду.

Заклучний етап слідчого огляду полягає в узагальненні, аналізі й оцінці зібраної інформації та фіксації його результатів. Про проведення слідчого огляду слідчий складає **протокол** з додержанням правил ст.ст. 85, 195 КПК

37 Синєокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності: Науково-практичне видання для прокурорів, слідчих та оперативних працівників карного розшуку. – Запоріжжя: Дике Поле, 1999.

38 Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М.: “Юрид. лит.”, 1965.

39 Попов В.И. Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.

40 Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М. Огляд місця події. Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ДЮІ МВС України, 2001. – 156 с.

України (див. *Додаток № 1*). Вказаний протокол є обов'язковим засобом фіксації даної слідчої дії. Він може складатися як під час проведення огляду, так і після його закінчення.

Протокол слідчого огляду складається з трьох частин (вступної, описової та заключної) і повинен містити такі відомості:

- дата та місце проведення огляду;
- час початку та закінчення слідчої дії;
- відомості про особу, яка проводила огляд (посада, звання, прізвище);
- відомості про осіб, які беруть участь в огляді;
- привід та підстави для проведення слідчого огляду;
- правове обґрунтування огляду (посилання на відповідні статті КПК України);
- відомості про понятих (прізвища та адреси);
- відмітка про роз'яснення прав та обов'язків понятим відповідно до ст. 127 КПК України;
- умови проведення слідчого огляду (*зокрема*, погода, освітлення, температура тощо);
- орієнтуюче та детальне описання місця події (*зокрема*, характер місцевості, межі огляду тощо);
- детальний опис виявлених слідів злочину, речових доказів й інших об'єктів, що мають значення для справи, та їх характеристика;
- дії слідчого та результати огляду;
- відомості про застосування науково-технічних засобів;
- відомості про вилучені предмети і сліди, умови їх фіксації;
- перелік схем, планів, графіків, фотознімків та відеофрагментів, виконаних під час огляду;
- відмітка про ознайомлення з протоколом усіх учасників слідчої дії;

- заяви та зауваження присутніх під час слідчої дії осіб, зроблені з приводу тих чи інших дій слідчого.

Протокол підписує слідчий, поняті та усі особи, які приймали участь у слідчому огляді.

До *додаткових (факультативних) засобів фіксації* можна віднести: застосування фотозйомки, аудіо- та відеозапису, складання планів, схем, графіків, діаграм, рисунків, креслень та ін.

До загальних *видів планів (схем)* можна віднести:

- 1) *орієнтуючі* (зображується місце події разом із оточуючою обстановкою);
- 2) *оглядові* (дають уявлення про характер та взаєморозташування об'єктів);
- 3) *вузлові* (фіксуються найбільш важливі ділянки місця події);
- 4) *детальні* (зображуються окремі об'єкти місця події).

Зі слів Є.А. Смоліна, для складання планів, схем доцільно використовувати графічні способи [41, с. 173]. Про застосування вказаних засобів фіксації повинно бути зазначено у протоколі, а фотографії та відеокасети додані до нього (див. *Додаток № 2*).

В.В. Бірюков зауважує, що деякі плани і схеми, котрі додаються до протоколів слідчих дій, не завжди виконують відведену їм функцію. Найчастіше у кримінальних справах представлено схематичні плани, сутність наближення яких до дійсного взаєморозташування предметів на місці події далекий від істинного. Основною причиною цього є явне недотримання співвідношень розмірів зображених об'єктів (перекручування масштабів), а також те, що найпростіші, елементарні навички у складанні таких документів відсутні у багатьох слідчих і співробітників органів дізнання. Такі схеми не тільки не

41 Смолін Е.А. Использование графических методов для фиксации результатов следственного осмотра, обыска и выемки // Проблемы укрепления социалистической законности в уголовном судопроизводстве (Межвузовский сборник). – Барнаул, 1985.

сприяють з'ясуванню обстановки досліджуваної події, але й, навпаки, дезорієнтують тих осіб, які не сприймали її безпосередньо [42, с. 11].

Дослідивши 372 протоколи огляду місця події з фототаблицями можна дійти до висновку, що жодна фототаблиця не відповідала змісту протоколу. Дані результати деякою мірою співпадають з дослідженням, проведеним В.І. Поповим [43, с. 62]. В.В. Бірюков вказує, що при складанні протоколу огляду та додатків до нього слід враховувати, що кожна ілюстрація повинна співпадати з певним текстовим фрагментом документу і доповнювати його [44, с. 56].

В.Ю. Шепітько додає, що протокол повинен відбивати свого роду логіку огляду місця події, тобто послідовність усіх виконаних дій. Такий опис дозволить досить повно уявити картину місця події, а отже, й побудувати уявну модель події злочину [45, с. 245].

Якщо проведений огляд неповно відбивається у протоколі, то доказова значимість інформації значно знижується, а нерідко загалом втрачається. Звідси захисники намагаються будувати свій захист, базуючись на помилках та прогалинах, допущених під час виявлення, фіксації та вилучення доказової інформації [46, с. 58].

Отже, у протоколі слідчого огляду уся обстановка місця події повинна бути відображена таким чином, щоб кожен співробітник, який не приймав безпосередньої участі в огляді, мав можливість повністю уявити місце злочину за його описом.

42 Бірюков В.В. Використання комп'ютерних технологій для фіксації криміналістично значимої інформації у процесі розслідування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – К. / НАВСУ, 2001. – 20 с.

43 Попов В.И. Необходимость повышения качества фиксации следов на месте происшествия. // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – С. 57-63.

44 Бірюков В.В. Фиксация доказательств. Криминалистический и процессуальный аспекты. // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – С. 52-57.

45 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – С. 217.

46 Попов В.И. Необходимость повышения качества фиксации следов на месте происшествия. // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – С. 57-63.

Від повноти, всебічності й об'єктивності огляду та докладного описання його результатів багато у чому залежить доказове значення цієї слідчої дії. Неуважне та поверхнєве проведення слідчого огляду тягне за собою втрату речових доказів і як наслідок зупинення кримінальної справи.

Висновки

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що досягнення мети слідчого огляду можливе за умови своєчасного його проведення, використання різноманітних тактичних прийомів та методів. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася, і використовувати наявну інформацію про учинений злочин, визначаючи найбільш ймовірні місця знаходження слідів злочину та інших речових доказів.

Слідчий огляд можна вважати позитивним, якщо досягнута кінцева мета даної слідчої дії – виявлені сліди злочину, є достатня інформація для висунення загальних і окремих слідчих версій, отримані достатні відомості для організації розшуку й затримання злочинців та викраденого майна, встановлення потерпілих, свідків тощо.

II. ТАКТИКА ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО)

При розшуку злочинців, які переховуються від суду й досудового слідства, ухиляються від виконання кримінального покарання, втекли з під варти та місць позбавлення волі (*наприклад*, слідчих ізоляторів, ізоляторів тимчасового утримання, виправних колоній, тюрем та ін.) або знаходяться у розшуку виникає необхідність їх встановлення, виявлення та затримання. При цьому правоохоронні органи проводять різноманітну низку слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

У практичній діяльності працівники правоохоронних органів нерідко приймають ризиковані рішення щодо затримання злочинців, нерідко озброєних. Неякісна та поверхнева підготовка до проведення цієї слідчої дії, незнання, неволодіння та ігнорування тактичними рекомендаціями затримання інколи тягнуть настання тяжких наслідків.

Зокрема, при виконанні службових обов'язків у 2004 році загинуло 43 (+53,6%) та поранено 288 (+37,8%) працівників міліції (більшість саме під час проведення затримання злочинців) у порівнянні з попереднім роком [47, с. 27]. Наведені статистичні дані вказують на необхідність постійного оновлення та удосконалення тактики проведення окремих слідчих дій, особливо затримання.

Вагомий внесок у розробку наукових основ затримання зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, Р.С. Белкін, В.М. Григор'єв, Є.І. Макаренко, В.М. Тертишник, Ю.Д. Федоров, В.І. Янушко та багато інших.

Отже, підвищення ефективності проведення затримання тісно пов'язане із удосконаленням організаційно-підготовчих та тактичних заходів проведення даної слідчої дії. Тому у даному розділі розглянемо організаційно-тактичні аспекти проведення затримання підозрюваних та обвинувачених.

47 Стан правопорядку в Україні, результати діяльності органів внутрішніх справ за 2004 рік, основні проблеми, прогноз: Аналітичні матеріали. – К., 2005.

1. Поняття, види та підстави затримання.

Затримання – це невідкладна слідча дія, що полягає у безпосередньому зближенні, захваті, обеззброєнні особи, яка обґрунтовано підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину (злочинів), та її конвоюванні до місця розташування органу дізнання, досудового слідства або суду з метою забезпечення виконання процесуальних рішень в інтересах кримінального судочинства [48].

Затримання може здійснюватися спільно із проведенням цілої низки оперативно-розшукових заходів.

Відповідно до ст. 106 КПК України орган дізнання вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, лише при наявності однієї з таких **підстав**:

- 1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;
- 2) коли очевидці, у тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;
- 3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

При наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише у тому разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного.

Затримання у криміналістичному розумінні необхідно відрізнити від інших видів затримання (*наприклад*, в адміністративному порядку, кримінально-процесуальному розумінні та ін.).

48 Макаренко Є.І., Тертишник В.М. Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с.

Так, Є.І. Макаренко і В.М. Тертишник під *затриманням громадян в адміністративному порядку* розуміють *короткочасне примусове обмеження правоохоронцем свободи та дій особи, яка вчинила адміністративне правопорушення (проступок, який не являє собою великої громадської небезпеки), з метою припинення і недопущення повторення подібних дій та забезпечення притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності* [49].

Підставою для адміністративного затримання можуть бути:

- припинення учинення адміністративного правопорушення;
- непокоря законним вимогам працівника міліції щодо припинення порушення громадського порядку;
- відмова правопорушника сплатити штраф;
- відсутність документів, що засвідчують особу та ін.

У таких випадках затримання громадян здійснюється для складання протоколу про учинене правопорушення (ст. 260 КУпАП) і за своєю тривалістю не може перевищувати *3-х годин* (ст. 263 КУпАП).

У виключних випадках, у зв'язку з особливою необхідністю, встановлюються інші строки адміністративного затримання, наприклад:

1) *до 3 діб* – для встановлення особи та обставин правопорушення, проведення медичного огляду, з'ясування обставин купівлі наркотичних засобів і психотропних речовин та ін. з письмовим повідомленням прокурору (протягом 24 годин з моменту затримання);

2) *до 10 діб* – з санкції прокурора, якщо правопорушники не мають документів, що засвідчують їх особу (ст. 263 КУпАП).

При цьому допускається проведення особистого огляду особи, огляд речей та вилучення речей і документів (ст. 264 і ст. 265 КУпАП).

49 Макаренко Є.І., Тертишник В.М. Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с. – С. 73.

Затримання в кримінально-процесуальному розумінні – це тимчасовий запобіжний (примусовий) захід, який полягає у короткочасному арешті особи, яка підозрюється (обвинувачується) в учиненні злочину, за котрий законом передбачене кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі [50].

Підставою для кримінально-процесуального затримання можуть бути:

- припинення злочину або злочинної діяльності;
- з'ясування причетності затриманої особи до учиненого злочину або злочинної діяльності;
- припинення спроби сховатися від дізнання, досудового слідства та суду;
- запобігання протидії розслідуванню;
- вирішення питання щодо обрання стосовно особи, підозрюваної в учиненні злочину, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (арешту) та ін.

Про кожний випадок затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, орган дізнання, слідчий або прокурор зобов'язаний скласти протокол із зазначенням підстав, мотивів, дня, години, року, місяця, місця затримання, пояснень затриманого, часу складання протоколу (ст. 106 КПК України).

На підставі протоколу затримання, особа, підозрювана в учиненні злочину, короткочасно (*терміном до 72-х годин*) позбавляється волі шляхом поміщення в ізолятор тимчасового утримання з письмовим повідомленням прокурора.

Отже затримання у криміналістичному розумінні має перед собою мету:

- ❖ затримання злочинця на місці скоєння злочину (“на гарячому”) або після його учинення;
- ❖ припинення учинення злочину або злочинної діяльності;

- ❖ виявлення причетності особи до учиненого злочину або злочинної діяльності;
- ❖ запобігання спробам втекти з місця події і приховатися від дізнання, досудового слідства та суду;
- ❖ виявлення та закріплення слідів злочину та інших фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у кримінальній справі;
- ❖ забезпечення швидкого і повного розкриття злочинів;
- ❖ запобігання протидії розслідуванню (*наприклад*, знищенню, прихованню чи заміні слідів або знарядь злочину, залякуванню свідків та потерпілих; фізичній ліквідації учасників кримінального судочинства тощо);
- ❖ викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і кожен невинний не був покараний;
- ❖ запобігання та припинення усіх кримінально каранних посягань;
- ❖ перешкоджання спробам завадити встановленню об'єктивної істини у кримінальній справі та ін.

Діюче законодавство визначає підстави та умови застосування затримання, коло осіб і органів, наділених правом застосувати цей засіб примусу, права особи, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину.

Витяги з Закону України “Про міліцію”:

Ст. 5. Діяльність міліції та права громадян.

Міліція тимчасово в межах чинного законодавства, обмежує права і свободи громадян, якщо без цього не можуть бути виконані покладені на неї обов'язки, й зобов'язана дати їм пояснення з цього приводу.

Ст. 11. Права міліції.

Міліції для виконання покладених на неї обов'язків надається право:

2) перевіряти у громадян при підозрі у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи, необхідні для з'ясування питання щодо додержання правил, нагляд і контроль за виконанням яких покладено на міліцію;

3) викликати громадян і службових осіб у справах про злочини та у зв'язку з матеріалами, що знаходяться в її провадженні, в разі ухилення без поважних причин від явки за викликом піддавати їх приводу у встановленому законом порядку;

5) затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях:

- осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, обвинувачених, які переховуються від дізнання, слідства чи суду, засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання;

- осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту, на строк, встановлений органом досудового розслідування, прокурором, судом, але не більше десяти діб;

- осіб, які мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе і оточуючих, - до передачі їх у лікувальні заклади, але не більш як на 24 години;

б) проводити огляд осіб, зазначених у п. 5, речей, що знаходяться при них, транспортних засобів і вилучати документи та предмети, що можуть бути речовими доказами або використані на шкоду їх здоров'ю;

14) проводити огляд поклажі, багажу та огляд пасажирів цивільних повітряних, морських і річкових суден, засобів залізничного та автомобільного транспорту згідно з чинним законодавством;

15) входити безперешкодно у будь-який час доби:

а) на територію і в приміщення підприємств, установ і організацій, в тому числі митниці, та оглядати їх з метою припинення злочинів, переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, при стихійному лихові та інших надзвичайних обставинах;

б) на земельні ділянки, в жилі та інші приміщення громадян у разі переслідування злочинця або припинення злочину, що загрожує життю мешканців, а також при стихійному лихові та інших надзвичайних обставинах;

в) до житла чи до іншого володіння особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених судом обмежень.

У разі опору, вчинення протидії працівник міліції може вжити заходів до їх подолання, передбачених цим Законом;

16) перебувати на земельних ділянках, в жилих та інших приміщеннях громадян за їхньою згодою, а також на території і в приміщеннях підприємств, установ і організацій з повідомленням про це адміністрації з метою забезпечення безпеки громадян, громадської безпеки, запобігання злочину, виявлення і затримання осіб, які його вчинили;

23) вилучати у громадян і службових осіб предмети і речі, заборонені або обмежені в обороті, а також документи з ознаками підробки, знищувати

ці предмети, речі та документи або передавати їх за призначенням у встановленому порядку;

26) використовувати безперешкодно транспортні засоби, що належать підприємствам, установам, організаціям і громадянам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, стихійного лиха, доставки в лікувальні заклади осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги, для переслідування правопорушників та їх доставки в міліцію. Використання з цією метою транспортних засобів, що належать підприємствам, установам і організаціям, здійснюється безплатно;

27) користуватися у невідкладних випадках безперешкодно і безплатно засобами зв'язку, що належать підприємствам, установам і організаціям, а засобами зв'язку, що належать громадянам, - за їх згодою.

28) користуватися безплатно засобами масової інформації з метою встановлення обставин вчинення злочинів та осіб, які їх вчинили, свідків, потерпілих, розшуку злочинців, які втекли, осіб, які пропали безвісти, та з іншою метою, що пов'язана з необхідністю подання допомоги громадянам, підприємствам, установам і організаціям у зв'язку з виконанням міліцією покладених на неї обов'язків.

Ст. 12. Умови і межі застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї.

Міліція має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених цим Законом.

Застосуванню сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно передувати попередження про намір їх використання, якщо дозволяють обставини. Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції.

Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору.

У разі неможливості уникнути застосування сили вона не повинна перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на міліцію обов'язків і має зводитись до мінімуму можливості завдання шкоди здоров'ю правопорушників та інших громадян. При завданні шкоди міліція забезпечує подання необхідної допомоги потерпілим в найкоротший строк.

Про застосування фізичної сили, спеціальних засобів примусу працівник міліції рапортом доводить до відома безпосереднього начальника.

Про поранення або смерть, що сталися внаслідок застосування фізичного впливу і спеціальних засобів, а також про всі випадки застосування зброї працівник міліції зобов'язаний негайно і письмово повідомити своєму начальникові для сповіщення прокуророві.

Перевищення повноважень по застосуванню сили, в тому числі спеціальних засобів і зброї, тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Ст. 13. Застосування заходів фізичного впливу.

Працівники міліції мають право застосовувати заходи фізичного впливу, в тому числі прийоми рукопашного бою, для припинення правопорушень, подолання протидії законним вимогам міліції, якщо інші способи не забезпечили виконання покладених на неї обов'язків.

Ст. 14. Застосування спеціальних засобів.

Працівники міліції мають право застосовувати наручники, гумові кийки, засоби зв'язування, сльозоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, пристрої для відкриття приміщень і примусової зупинки транспорту, водомети, бронемашини та інші спеціальні і транспортні засоби, а також використовувати службових собак у таких випадках:

1) для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю;

2) для припинення масових безпорядків і групових порушень громадського порядку;

3) для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби, незалежно від їх належності, або їх звільнення у разі захоплення;

4) для затримання і доставки в міліцію або інше службове приміщення осіб, які вчинили правопорушення, а також для конвоювання і тримання осіб, затриманих і підданих арешту, взятих під варту, якщо зазначені вище особи чинять опір працівникам міліції або якщо є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу чи завдати шкоди оточуючим або собі;

5) для припинення масового захоплення землі та інших дій, що можуть призвести до зіткнення груп населення, а також діянь, які паралізують роботу транспорту, життєдіяльності населених пунктів, посягають на громадський спокій, життя і здоров'я людей;

б) для припинення опору працівникові міліції та іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки по охороні громадського порядку і боротьбі із злочинністю;

7) для звільнення заручників.

Вид спеціального засобу, час початку та інтенсивність його застосування визначаються з урахуванням обстановки, що склалася, характеру правопорушення і особи правопорушника.

Ст. 15. Застосування вогнепальної зброї.

Працівники міліції як крайній захід мають право застосовувати вогнепальну зброю у таких випадках:

- 1) для захисту громадян від нападу, що загрожує їх життю і здоров'ю, а також звільнення заложників;
- 2) для відбиття нападу на працівника міліції або членів його сім'ї, якщо їх життю або здоров'ю загрожує небезпека;
- 3) для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ і організацій, а також звільнення їх у разі захоплення;
- 4) для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти;
- 5) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю працівника міліції;
- б) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції.

Забороняється застосовувати вогнепальну зброю при значному скупченні людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи.

Працівники міліції мають право використовувати зброю для подання сигналу тривоги або виклику допомоги, для знешкодження тварини, яка загрожує життю і здоров'ю громадян або працівника міліції.

Працівник міліції має право оголити вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, яка склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. Спроби особи, яка затримується працівником міліції з оголеною вогнепальною зброєю, наблизитися до нього, скоротивши при цьому визначену ним відстань, чи доторкнутися до його зброї, дають працівникові міліції право застосовувати вогнепальну зброю.

Ст. 15-1. Гарантії особистої безпеки озброєного працівника міліції.

Працівник міліції має право оголити вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, яка склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. При затриманні злочинців чи правопорушників або осіб, яких працівник міліції запідозрив у скоєнні злочинів чи правопорушень, а також при перевірці документів у підозрілих осіб, працівник міліції може привести у готовність вогнепальну зброю, що є попередженням про можливість її застосування.

Спроба особи, яка затримується працівником міліції із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши при цьому визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї, дають працівникові міліції право застосувати вогнепальну зброю.

Види затримання:

1. За способом організації:

- **одиначне (поодиноке)** – передбачає фізичне захоплення одного підозрюваного (обвинуваченого);
- **групове** – передбачає захват декількох підозрюваних (обвинувачених) або осіб, які не проходять за однією кримінальною справою, але в силу певних обставин в даний момент перебувають в одному місці (*наприклад*, у ресторані, на дачі або місці злочинської сходки тощо).

2. За часом проведення:

- **одночасне** – це погоджене за часом проведення взаємодіючими між собою оперативними групами захоплення кількох підозрюваних (обвинувачених), які знаходяться у різних місцях (*наприклад*, району, міста, регіону, держави, у різних країнах), що здійснюються у межах однієї кримінальної справи.

При одночасному затриманні важлива чітка організація та координація дій груп захвату. Інформація про проведений захват чи певні складнощі або перешкоди, що виникли зненацька під час проведення операції (*наприклад*, відсутність підозрюваного або обвинуваченого, збройний опір, втеча з місця затримання, нанесення поранень оточуючим громадянам, захват заручників тощо), невідкладно передається керівнику операції, який повинен своєчасно внести корективи у дії інших оперативних груп.

- **різночасне** (затримання підозрюваних за місцем їх перебування проводиться послідовно);
- ❖ **нічне** (затримання проводиться у нічний період доби, тобто з 22.00 до 6.00 год.);
- ❖ **денне** (затримання проводиться удень, тобто з 6.00 до 22.00 год.).

3. За способом (прийомами) затримання:

- **відкрите** – співробітники групи захвату прямо повідомляють підозрюваному (обвинуваченому) причину і мету затримання та пояснюють, що він буде доставлений в орган досудового розслідування;
- **легендоване** – співробітники групи захвату доставляють підозрюваного (обвинуваченого) до органу внутрішніх справ за якимось приводом, де й повідомляють про дійсну мету та причину затримання;
- **гласне** – проведення операції по затриманню не маскується від оточуючих громадян;
- **негласне** – операція по затриманню приховується від оточуючих осіб.

4. За місцем затримання:

- ❖ у помешканні (*наприклад*, приміщення, будівлі, споруди);
- ❖ у громадському місці (*наприклад*, на вулицях, парках, пляжах, театрі, кафе, нічному клубі, дискотечі);
- ❖ на відкритій місцевості (*наприклад*, траса, поле, парк, ліс, гори);
- ❖ на вокзалах, пристанях, аеропортах;
- ❖ на транспорті (*наприклад*, міського, міжміського або міжнародного сполучення, у літаках, поїздах, суднах, автобусах, автомашинах) та ін.

5. За кількістю часу проведення затримання:

- після попередньої підготовки;
- без попередньої підготовки (раптово).

6. За наявністю зброї у затриманих: озброєне та неозброєне.

7. За віком затримуваних: затримання дорослих та неповнолітніх.

Затримання може бути **очікуване** злочинцем чи **неочікуване**.

Затримання, як слідча дія, складається з **трьох етапів:**

- 1) підготовка до проведення затримання /*підготовчий*/;
- 2) безпосереднє проведення затримання /*робочий*/;

3) фіксація ходу та результатів затримання /заключний/.

Отже, розглянемо кожний етап проведення затримання окремо.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення затримання.

Ретельна та всебічна підготовка до затримання дозволяє якісно та ефективно проводити дану слідчу дію. Одними з головних умов ефективності операції по затриманню підозрюваних (обвинувачених) є конспіративність підготовки до неї, чітка організація, раптовість та несподіваність її проведення. Вчасне та раптове проведення затримання дозволяє виявити об'єкти, які прив'язують певних осіб до злочинної діяльності, та визначити подальший хід досудового розслідування. Будь-яке зволікання з проведенням цієї слідчої дії тягне знищення або приховання доказів, зникнення злочинців та ухилення їх від кримінальної відповідальності.

Організаційно-підготовчі заходи до проведення затримання повинні складатися з таких елементів:

1. Повне та всебічне вивчення матеріалів кримінальної справи.
2. Визначення підстав затримання підозрюваного (обвинуваченого).
3. Збір орієнтуючої інформації про особу, яка підлягає затриманню (зокрема, про її зовнішність, соціально-психологічні дефекти у психіці, тяжкість скоєного злочину, місце у складі організованої злочинної групи (злочинної організації), наявність судимостей, зброї, володіння прийомами рукопашного бою, зброєю або іншими спеціальними знаннями чи навичками, можливі дії під час затримання, фізичні властивості тощо), та осіб, що мешкають з нею, стереотип поведінки та ін.

Якщо необхідно затримати особу, яка раніше притягувалася до кримінальної відповідальності (раніше засуджену), то відомості про неї можна отримати із архівних кримінальних справ.

Під час збирання інформації про особу затримуваного необхідно дотримуватися принципу конспірації, щоб не насторожити ні самого злочинця, ні інших заінтересованих у справі осіб (зокрема, співучасників, родичів, знайомих) [51, с. 100].

4. Встановлення місця перебування особи, яка підлягає затриманню.

5. Аналіз та оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, до ухвалення рішення про проведення затримання.

6. Прийняття рішення про проведення затримання.

Рішення на проведення операції приймає співробітник, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа. Він же й проводить організаційно-підготовчі заходи по затриманню підозрюваних (обвинувачених) осіб.

7. Визначення часу та способу проведення затримання.

Час затримання необхідно обирати так, щоб затримувана особа була саме у тому місці, де планується провести операцію (*наприклад*, час прибуття на роботу, повернення додому, прибуття автобусу, у якому злочинець повинен приїхати тощо).

З тактичних міркувань затримання краще проводити удень, оскільки у нічний період часу легше зникнути з місця проведення операції та знищити речові докази чи об'єкти, що мають значення для справи.

8. Вивчення (визначення) району або місця (приміщення, споруди, окремі ділянки місцевості), де передбачається проведення затримання.

При необхідності керівник операції повинен завчасно виїхати та оглянути місце проведення затримання. Це дозволить більш точно розподілити функції між

учасниками операції, завчасно блокувати шляхи можливої втечі злочинців, запобігти захопленню заручників, затримати злочинців раптово (зненацька) та забезпечити безпеку оточуючих осіб.

Під час огляду необхідно з'ясувати план приміщення (споруди), наявність (кількість) входів і виходів, пожежних сходових клітин, ліфту, місць укриття тощо. Якщо затримання планується проводити на відкритій місцевості, то необхідно вивчити її рельєф, наявність та розташування доріг, будинків, прохідних під'їздів, маршрутів та графіку міського (міжміського) транспорту та ін.

При визначенні часу, місця та способу затримання керівник операції повинен враховувати особу злочинця – спосіб життя, навички, знайомства (не обов'язково злочинні), інтереси, схильності, денний розпорядок, маршрути та засоби пересування.

9. Вирішення питання щодо черговості або послідовності проведення затримання підозрюваних чи обвинувачених (якщо кілька злочинців). Як правило, спочатку необхідно затримувати тих осіб, які можуть приховатися від слідства та суду, чинити протидію або мають можливість приховати, знищити, замінити або змінити речові докази. З цією метою необхідно встановити місце особи у складі організованої злочинної групи, особливості взаємовідносин між її членами, ступінь участі й роль кожного співучасника під час учинення злочинів та ін.

10. Розробка тактичних прийомів та комбінацій, що будуть застосовуватися під час проведення операції по затриманню.

11. Визначення маршрутів пересування учасників операції до місця її проведення. Керівник операції повинен завчасно визначити вид транспорту, з'ясувати маршрути під'їзду та час прибуття (зосередження) оперативної групи на місце затримання.

51 Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности):

12. З'ясування можливих методів, прийомів та хитрощів, до яких можуть вдаватися злочинці з моменту початку операції.

13. Добір учасників для проведення слідчої дії.

До учасників затримання відносяться особи, які залучаються для якісного і ефективного проведення цієї слідчої дії, для охорони, спостереження, оточення, блокування, захвату, застосування науково-технічних засобів, забезпечення зв'язку, надання технічної та іншої допомоги під час проведення операції.

До складу оперативної групи затримання можна віднести:

1) *керівника операції* – це особа, яка керує усією операцією по затриманню та здійснює таку організаційну роботу:

- визначає мету та завдання затримання;
- завчасно залучає необхідну кількість професійно підготовлених співробітників та керує їх діями;
- враховуючи кількість осіб, які підлягають затриманню, визначає кількість і склад оперативних груп по захвату та їх керівників;
- оптимально розподіляє науково-технічні, транспортні засоби та засоби зв'язку між оперативними групами,
- мобілізує усі сили та засоби для проведення затримання;
- проводить інструктивну нараду серед створених оперативних груп по затриманню зі складанням єдиного оперативного плану,
- підтримує безперервний зв'язок з групами захвату під час проведення операції та забезпечує постійний обмін інформацією між ними;
- за необхідності безпосередньо приймає участь у проведенні затримання та ін.

- 2) *заступника керівника операції*. У випадку відсутності керівника операції (наприклад, виїхав на місце затримання), його функції з організації та проведення затримання виконує заступник;
- 3) *робочу групу* (зокрема, група пошуку, спостереження, засідки, захвату, оточення, блокування, перехоплення);

Пошукова група застосовується для виявлення осіб, які підлягають затриманню.

Група спостереження призначається для проведення візуального спостереження за діями (поведінкою) осіб, які підлягають затриманню, або певними об'єктами, до появи підозрюваних (обвинувачених).

Засідка для захвату осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні злочину, організується в місцях ймовірної появи злочинців.

Група захвату здійснює безпосереднє затримання (захват) підозрюваної (обвинуваченої) особи за місцем її перебування або в блокованому, оточеному районі чи укритті.

Групи оточення, блокування та перехоплення застосовуються у випадках втечі злочинців з місць затримання.

- 4) *зв'язківців* – забезпечують безперервний зв'язок між групами захвату;
- 5) *допоміжну групу* (залучаються представники громадськості, спеціалісти до участі у невідкладних слідчих діях, які проводяться після затримання, наприклад, обшуках).

Затримання завжди здійснюється групою співробітників. За загальним правилом (з практичного досвіду) робоча група підбирається у розрахунку 2-3 працівника міліції на 1 особу, яка підлягає затриманню. Учасники затримання повинні бути відповідно екіпіровані й озброєні. Але при цьому керівник операції повинен враховувати особливості місця проведення операції, кількість злочинців, які підлягають затриманню, їх суспільну небезпеку та особливості

поводження, озброєність, фізичні властивості, наявність спеціальних вмінь й навичок та ін.

У затриманні озброєних чи особливо небезпечних злочинців повинні приймати участь спеціально сформовані оперативні групи з числа співробітників спеціальних підрозділів (*наприклад*, “Альфа”, “Сокіл”, “Беркут”, “Кобра”).

При визначенні виду й складу робочої групи необхідно виходити з необхідності кількісної переваги таких груп над злочинцями, що затримуються, а також можливості оточення або блокування району (місця) перебування останніх.

Якщо передбачається затримувати жінку, то необхідно передбачити участь в операції жінки – працівника правоохоронних органів (*зокрема*, для послідуного проведення особистого обшуку відповідно до вимог ст. 184 КПК України).

Нажаль у слідчій практиці мають місце порушення зазначених тактичних рекомендацій. Нерідко працівники правоохоронних органів самотужки намагаються затримувати декількох злочинців (18%), не маючи табельної вогнепальної зброї (72%) та необхідних спеціальних засобів (51%), що інколи призводить до тяжких наслідків.

14. Розподіл функцій і обов’язків між учасниками слідчої дії, визначення порядку та послідовності їхніх дій.

15. Розробка заходів для маскування групи захоплення (до проведення операції), форми одягу та озброєння (визначення порядку її застосування).

16. Визначення та підготовка необхідних науково-технічних, транспортних та спеціальних засобів (*наприклад*, оперативна валіза, гумові кийки, щити, наручники, фотоапарат, прилади нічного бачення, ліхтар, телефони, рації тощо).

17. Підготовка засобів зв'язку та визначення схеми і порядку обміну інформацією між учасниками слідчої дії.

18. Вирішення питання про застосування службово-розшукової собаки (якщо затримання може супроводжуватися погонею).

19. Розробка заходів, які забезпечують швидке та раптове захоплення підозрюваних, з метою запобігання знищенню речових доказів та активному фізичному або збройному опору.

20. Визначення способу фіксації ходу та результатів затримання.

21. Розробка заходів щодо фіксації обстановки та обставин затримання, охорони місця події, здійснення невідкладних дій по виявленню, вилученню та закріпленню слідів злочину та інших фактичних даних, що мають значення для кримінальної справи.

22. Створення оптимальних умов для проведення слідчої дії.

23. Розробка заходів, що передбачають дії учасників затримання у випадках виникнення не передбачуваних ситуацій, труднощів або ускладнень (*наприклад*, затримується організована злочинна група, наявність зброї та автотранспорту, надання активного фізичного чи збройного опору, труднощі з проникненням до приміщення, спроби знищення злочинцями речових доказів, захвату заручників або втечі з місця затримання та ін.).

24. Визначення місць доставляння затриманих. Усі затримані особи повинні конвоюватися та утримуватися окремо один від одного з метою запобігання будь-яким формам протидії, домовленостям та виробленню єдиної лінії поведінки.

25. Складання плану проведення затримання.

26. Проведення інструктивної наради (інструктаж) серед усіх учасників слідчої дії.

Безпосередньо перед проведенням затримання керівник операції проводить ретельний інструктаж під час якого повідомляє про загальний план

операції; час, місце та спосіб проведення затримання; відомості про осіб, які підлягають затриманню; місця їх знаходження та озброєність; маршрут прибуття до певного місця та особливості пересування на ньому; дотримання заходів конспірації; способи проникнення у приміщення; обов'язки кожного учасника групи та послідовність їх дій; способи зв'язку та ін.

Відомості про злочинців, час, спосіб та місце проведення затримання керівник операції повідомляє учасникам слідчої дії безпосередньо перед виїздом або під час слідування до місця проведення операції з метою забезпечення конспіративності заходу, запобігання витоку інформації та втрати фактору раптовості й несподіваності.

Раптовість та несподіваність затримання перешкоджає можливості учинення опору підозрюваними, їхнім спробам до втечі або знищенню речових доказів тощо.

Керівник операції повинен мати чіткий план проведення затримання, правильно організувати взаємодію між учасниками слідчої дії, забезпечити раптовість, скритність та ефективність дій кожного члена оперативної групи.

У тих випадках коли за браком часу або відсутністю необхідних даних немає можливості розробити детальний план затримання, рекомендується намітити декілька варіантів дій, розрахованих на різні обставини, котрі можуть раптово виникнути під час проведення операції.

Після вжиття усіх (необхідних) організаційно-підготовчих заходів керівник операції переходить до ***робочого етапу*** проведення затримання, який складається з низки тактичних заходів.

3. Тактичні прийоми проведення затримання.

З урахуванням тієї чи іншої слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування, особливостей супротивної сторони та характеру злочинного посягання, обираються відповідні спосіб й тактичні прийоми затримання. Звідси правильно обрана тактика затримання дозволяє ефективно проводити дану слідчу дію.

Необхідно зазначити, що тактика проведення затримання напряму залежить від місця проведення операції. Залежно від місця затримання керівник операції повинен обирати ті чи інші тактичні прийоми, які дозволяють більш ефективно проводити дану слідчу дію. Тому розглянемо особливості проведення затримання підозрюваних (обвинувачених), які знаходяться у приміщенні, на відкритій місцевості і транспорті.

Тактика затримання підозрюваних (обвинувачених) у приміщенні.

Затримання підозрюваних (обвинувачених) за місцем проживання є досить складною операцією. Це обумовлено тим, що опір можуть чинити не тільки затримувані особи, а й інші заінтересовані особи (*зокрема*, батьки, родичі, друзі тощо), які мають можливість знищити або замінити речові докази, активно протидіяти групі захоплення.

Затримання у помешканні важко повести раптово, оскільки не завжди існує можливість наблизитись до будинку або квартири непомітно. Злочинець, відчувши небезпеку, може за досить незначний проміжок часу знищити усі речові докази. Звідси необхідно заздалегідь розробити план проведення усієї операції [52, с. 231]. У цьому випадку під час підготовки до затримання доцільно

52 Пучков Р.В. Особливості затримання підозрюваних у справах про злочини, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків // Тези доповідей науково-практичної конференції „Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах”. Ч.2: НАВСУ. – 2002. – С. 229-232.

ретельно обстежити приміщення, а також продумати спосіб проникнення до нього.

При затриманні підозрюваних (обвинувачених) у приміщеннях (спорудах, будівлях) керівник операції повинен вжити заходів для непомітного прибуття групи захвату до об'єкту з метою забезпечення раптовості та запобігання протидії й знищенню слідів злочину і речових доказів, зокрема:

- транспортні засоби, на яких прибула оперативна група, залишати на певній відстані від місця затримання;
- наближатися до об'єкту, у якому приховується особа, групами по два-три чоловіки (особи, які приймають участь в операції, не повинні виділятися ні зовнішнім виглядом, ні поведінкою серед оточуючих їх сторонніх громадян);
- непомітно (таємно) проникнути до об'єкту через входи, які невідомі підозрюваному (*наприклад*, підвальні приміщення, балкони, горища тощо) або за допомогою осіб, які не викликають у цієї особи підозр;
- забезпечити завчасне візуальне спостереження за об'єктом, де переховується злочинець (*зокрема*, дверима, вікнами, переходами, балконами, пожежними сходами, горищем, підвальними приміщеннями тощо);
- перед проникненням у приміщення група захвату повинна розташовуватися біля вхідних дверей таким чином, щоб у полі зору була одна особа, бажано знайома злочинцям (*наприклад*, сусід, слюсар, сантехнік, представник ЖЕКу, паспортист, двірник та ін.);
- прибувши на службову територію, вжити заходи щодо маскуванню мети “візиту” і повідомити про нього безпосередньо перед проведенням затримання.

Якщо власник приміщення відмовляється відкривати двері керівник операції вдається до примусових заходів – зламує двері, замки або запори. ***Будь-яке зволікання з проникненням у приміщення тягне за собою можливість втечі злочинців з місця затримання, застосування фізичного або збройного***

опору, знищення або приховання предметів та документів, які мають значення для кримінальної справи.

Як зазначають Є.І. Макаренко і В.М. Тертишник, у деяких випадках доцільно не поспішати із примусовим проникненням у приміщення, а вступити зі злочинцями у переговори (діалог) та переконати їх у безглуздість зайнятої позиції. Це обумовлюється тим, що злочинці можуть знаходитися у неврівноваженому, нервовому стані, відчувати психологічну напругу та вдаватися до імпульсивних дій аж до застосування вогнепальної зброї. Якщо переговори не досягають мети, можуть бути застосовані спеціальні хімічні засоби, технічні засоби подолання перепони, після чого оперативна група спритно здійснює захват [53, с. 92-93].

Після проникнення до приміщення та затримання злочинців керівник операції повинен провести ретельний обшук приміщень і осіб, які їх займають, з метою виявлення об'єктів, що вказують на причетність затриманих до учиненого злочину та злочинної діяльності.

Тактика затримання підозрюваних (обвинувачених) на відкритій місцевості.

Тактика затримання злочинців на вулиці, площі, у сквері та іншій відкритій місцевості, передбачає забезпечення безпеки сторонніх осіб, оскільки у даному випадку не виключається можливість опору з боку злочинців. Р.В. Пучков зазначає, що не менш важливо провести затримання непомітно від оточуючих, оскільки неподалік можуть знаходитися співучасники, спроможні миттєво попередити інших членів групи про операцію, що розпочалась [54, с. 231].

53 Макаренко Є.І., Тертишник В.М. Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с.

54 Пучков Р.В. Особливості затримання підозрюваних у справах про злочини, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків // Тези доповідей науково-практичної конференції „Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах”. Частина 2: НАВСУ. – 2002. – С. 229-232.

Затримання осіб на відкритій місцевості має певну специфіку, зокрема:

1) у місцях великого скупчення людей обмежуються можливості застосування співробітниками міліції спеціальних засобів та табельної вогнепальної зброї;

2) при великому натопві людей виникає можливість втечі, знищення предметів і документів або захоплення заручників;

3) під час протидії злочинців (вчинення збройного опору) не виключається можливість настання людських жертв;

4) можливість перебування поблизу затримуваних осіб їх спільників (співучасників), які здатні до не передбачуваних дій (*наприклад*, провокувати втручання перехожих, вносити замішання у дії групи захвату, чинити опір) та ін.

Звідси керівник операції повинен вживати заходів щодо запобігання зазначених негативних наслідків.

Затриманню злочинців на відкритій місцевості повинно передувати візуальне спостереження. Виходячи з результатів такого спостереження керівник операції визначає момент проведення затримання.

Під час затримання група захвату повинна скрито наблизитись до затримуваної особи, вступити з нею у безпосередній контакт, після чого слідує раптовий фізичний захват. Дії оперативної групи повинні бути узгоджені і миттєві, запобігати можливостям чинити озброєний опір, захопити заручника, спричинити поранення пересічним громадянам та ін.

Є.І. Макаренко та В.М. Тертишник зазначають, що затримання на відкритій місцевості доцільно проводити за допомогою оперативно-тактичних комбінацій, які передбачають легендоване зближення з особою, що затримується, створення спеціальних засідок на підступах до місця затримання та ін.

Зазначені автори вказують, що непомітне (легендоване) зближення з особою, яка підлягає затриманню, можна здійснювати за допомогою різноманітних прийомів, зокрема:

- звертання до неї з проханням підпалити сигарету, підказати, де знаходиться та або інша вулиця, та як до неї пройти тощо;
- негласного супроводу осіб до місць, де найбільш зручно провести операцію (*наприклад*, розташування поста патрульної служби, регулювання руху, малолюдні місця та ін.);
- якщо затримання проводиться на залізничних вокзалах, пристанях або аеропортах, то співробітникам міліції необхідно маскуватися під пасажирів або працівників цих установ (*наприклад*, провідників вагону, стюардес, носильників та ін.).

Зблизившись із затримуваною особою, двоє співробітників беруть її під руки, третій, пред'явивши посвідчення, перевіряє одяг (*зокрема*, кишені, пояс штанів і інші місця, де може знаходитися зброя), четвертий – стежить за навколишніми та забезпечує недопущення стороннього втручання [55, с. 94-95].

Після затримання підозрюваний миттєво ізолюється від оточуючих людей та конвоюється до місця проведення досудового розслідування.

Під час проведення групового захвату (якщо затримується кілька злочинців) керівник операції повинен розосередити їх або створити умови, за яких вони змушені будуть розійтися, після чого затримати їх поодинці.

Тактика затримання підозрюваних (обвинувачених) на транспорті.

Під час затримання підозрюваних (обвинувачених) на транспортних засобах можуть виникнути певні складнощі, що обумовлюються можливою втечею злочинців з місця затримання, відмовою зупинити транспортний засіб на

вимоги працівників міліції при цьому виграючи час, щоб звільнитися від певних предметів. Усе це призводить до організації погоні.

З метою недопущення таких випадків необхідно застосовувати легендоване зближення з особою, яка підлягає затриманню. У цьому випадку необхідно використовувати різноманітні приводи, які не викликають підозри у злочинців стосовно затримання, зокрема:

- вжиття заходів з приводу порушення водієм правил дорожнього руху;
- перевірка технічного стану автотранспорту;
- огляд транспортного засобу у зв'язку із розшуком злочинців, які втекли з під варти чи місць позбавлення волі або водія, що зник з місця дорожньо-транспортної події;
- проведення різноманітних оперативно-тактичних комбінацій по затриманню злочинців. Для цих заходів доцільно залучати постійні, тимчасові або пересувні контрольно-пропускні пункти ДАІ, до складу яких включаються оперативні співробітники, працівники спеціальних підрозділів у цивільному одязі, кінолог з собакою та ін.

Як зазначають Є.І. Макаренко і В.М. Тертишник, при зупиненні транспортного засобу інспектор ДПС має відрекомендуватися водію, і разом із ним здійснити ретельний огляд автомашини, оцінюючи її технічний стан. Частина оперативних співробітників у цивільному одязі веде спостереження за поведінкою водія та пасажирів, інша – бере участь в огляді даної автомашини, приділяючи особливу увагу місцям можливого переховування зброї та інших предметів, що мають значення для справи. У випадку їх виявлення водій і пасажирів піддаються особистому огляду [56, с. 96-97].

56 Макаренко Є.І., Тертишник В.М. Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с.

Під час затримання необхідно виявляти осіб, які під час досудового розслідування можуть стати свідками злочинних дій затриманої особи та засвідчити правомірність дій групи захвату.

Особам при затриманні повідомляються підстави та мотиви такого затримання, роз'яснюється право оскаржувати їх у суді, надаються усно роз'яснення частини першої ст. 63 Конституції України, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника [57].

4. Фіксація ходу та результатів затримання.

Про проведення затримання керівник операції складає *протокол*, який є *обов'язковим засобом фіксації* даної слідчої дії.

В протоколі повинні міститися такі відомості:

- ❖ підстави затримання;
- ❖ дані про затриману особу, її психічні та фізичні властивості, наявність ознак алкогольного чи наркотичного сп'яніння, особливості її одягу, взуття, предметів, що були при ній або в її одязі, ушкоджень тіла та одягу тощо;
- ❖ обставини затримання, поведження затриманої особи під час проведення операції;
- ❖ спроби вчинити збройний чи фізичний опір, позбутися тих чи інших об'єктів або знищити їх;
- ❖ намагання втекти з місця затримання та ін.

Усі предмети і документи, які вилучені у затриманої особи, слідчий докладно повинен перелічити в протоколі затримання (або додатку до нього) із

57 Тимчасове положення про організацію служби спеціальних моторизованих військових частин спеціального призначення та підрозділів оперативного призначення внутрішніх військ МВС України // Наказ МВС України від 05.07.2005р., № 521.

зазначенням їх назви, кількості, розміру, матеріалу, з якого вони виготовлені, кольору, ваги та індивідуальних ознак (прикмет).

Щодо кожного виявленого об'єкту повинно бути зазначено у якому саме місці та за яких обставин він був виявлений. У необхідних випадках вилучені об'єкти повинні бути упаковані та опечатані.

Дії особи, яку затримують, та обстановка затримання можуть бути зафіксовані і за допомогою *додаткових засобів фіксації* – фотозйомки, відеозапису, складання планів, схем, рисунків, креслень, графіків та ін. Про застосування вказаних засобів фіксації зазначають у протоколі, а фотографії та відеокасети додають до нього.

Висновки

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що ефективне проведення затримання можливе лише за умови вжиття усіх необхідних організаційно-підготовчих заходів, використання низки тактичних прийомів та комбінацій. Будь-яке невиправдане зволікання з проведенням слідчої дії, неякісна або поверхнева підготовка до її проведення, неволодіння тактичними прийомами затримання та ігнорування вище зазначених тактичних рекомендацій тягне за собою небажані наслідки.

III ТАКТИКА ОБШУКУ ТА ВИЇМКИ

Розслідування різноманітних видів злочинів, як правило, супроводжується формуванням несприятливих слідчих ситуацій, зокрема, наявність незначного обсягу інформації, відсутність слідів та очевидців злочину, активна протидія розслідуванню та ін. Вказане вимагає удосконалення організаційно-підготовчих і тактичних заходів по проведенню окремих слідчих дій, зокрема, обшуків та виїмок.

Вчасне та якісне проведення цих слідчих дій із урахуванням особливостей розслідування окремих видів злочинів може сприяти одержанню важливих доказів, які свідчать про причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Останнім часом злочинність пристосовується до нових соціально-економічних умов. Зростання злочинності (особливо організованої), зрощування її з державним апаратом, підвищення технічної оснащеності злочинців, ускладнення зв'язку між ними, використання різноманітного сучасного радіозв'язку, застосування новітньої вогнепальної зброї та інші негативні чинники, безумовно, ускладнюють і без того непросту діяльність правоохоронних органів і, насамперед, органів внутрішніх справ, зі своєчасного та якісного розкриття, розслідування та профілактики злочинів.

Злочинці не можуть обійтися без надійної організаційно-технічної бази, що робить їх менш вразливими для правоохоронних органів, більш мобільними в одержанні необхідної для злочинної діяльності інформації, що слід враховувати під час підготовки та проведення обшуків та виїмок.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення обшуків та виїмок зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, С.Ф. Денисюк, О.О. Закатов, В.О. Коновалова,

В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, В.М. Тертишник, В.Ю. Шепітько, О.Ю. Ямпольський та багато інших.

Однак детальнішого висвітлення потребують організаційно-тактичні аспекти проведення цих слідчих дій з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

У зв'язку з цим у даному розділі розглянемо поняття, завдання, види та правові підстави обшуків та виїмок, а також особливості організаційно-підготовчих та тактичних заходів їх проведення.

1. Поняття, завдання та види обшуку.

Обшук – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб [58].

Проведення обшуку пов'язано з певними обмеженнями конституційних прав громадян на недоторканість особи, житла, таємниці листування та ін.

Витяги з Конституції України:

“Ст. 29 Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість.

Ст. 30 Кожному гарантується недоторканість житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

58 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – С. 290.

Ст. 31 Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Ст. 32 Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.”

Ст. 14¹ КПК України. Недоторканість житла, охорона особистого життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, банківських вкладів та розрахунків (ВИТЯГ)

Громадянам гарантується недоторканість житла. Ніхто не має права без законної підстави увійти у житло проти волі осіб, які проживають в ньому.

Особисте життя громадян, таємниця листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, банківських вкладів та розрахунків охороняється законом.

Обшук, виїмка, огляд приміщень у громадян, накладення арешту на кореспонденцію і виїмка її в поштово-телеграфних установах можуть провадитися тільки на підставах і в порядку, встановлених Кримінально-процесуальним кодексом України.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя”, п. 22, гарантовані ст. 30 та ст. 31 Конституції недоторканість житла і таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції є невід’ємним правом особи. Дозвіл на проникнення до житла чи до іншого володіння особи, на накладання арешту на кореспонденцію, її виїмку в поштово-телеграфних установах та зняття інформації з каналів зв’язку надається тільки судом. За результатами розгляду матеріалів про надання такого дозволу, який здійснюється судом з додержанням таємниці слідства, ухвалюється процесуальне рішення (див. Додатки № 3 і 4).

Правові підстави проведення обшуку.

Обшук є слідчою дією, процесуальний порядок проведення якої закріплений у ст.ст. 177, 179-186, 188, 189 КПК України.

Відповідно до ст. 177 КПК України обшук проводить слідчий в тих випадках, коли він має достатні дані вважати, що зняття злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, які мають значення для встановлення істини у справі, заховані в певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи. Слідчий може провести обшук також і у тому випадку, коли він має достатні дані про те, що в певному приміщенні або місці переховується злочинець.

Необхідно зазначити, що під **достатніми даними** для проведення обшуку розуміються відомості, що містяться в показаннях свідків, потерпілих, підозрюваних обвинувачених, у протоколах слідчих дій, заявах громадян, а також одержані в ході оперативно-розшукової діяльності.

У випадках, пов'язаних із врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді (але протягом доби повідомлено прокурору – див. *Додаток № 7*).

У приміщеннях, що їх займають дипломатичні представництва, а також в приміщеннях, де проживають члени дипломатичних представництв та їх сім'ї, які користуються правом дипломатичної недоторканості, обшук можна проводити лише за згодою дипломатичного представника. Про згоду дипломатичних представників на обшук робиться запит через МЗС України. Обшук в зазначених приміщеннях проводиться обов'язково у присутності прокурора і представника МЗС України (*ст. 182 КПК України*).

Відповідно до *Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні*, приміщення консульської установи є недоторканими. Доступ до цих приміщень може мати місце лише за згодою глави консульської установи або глави дипломатичного представництва відповідної іноземної держави в Україні (*п. 21*). Архіви, документи й офіційна

кореспонденція дипломатичного представництва та консульської установи є недоторканими (п. 9, 23).

Незаконно проведений обшук (наприклад, проведений без постанови судді або із застосуванням насильства), тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 162 Кримінального кодексу України.

Ст. 162 КК України. Порушення недоторканості житла

1. Незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканість житла громадян, -

караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування, -

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Обшук необхідно відрізнити від проведення оперативно-розшукових заходів. Відповідно до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” оперативні підрозділи можуть негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення в приміщення, транспортні засоби, на земельні ділянки (ст. 8).

Також проведення обшуків необхідно відрізнити і від застосування адміністративно-запобіжних заходів та заходів адміністративного припинення. Так, ст. 264 Кодексу про адміністративні правопорушення регламентує проведення особистого огляду та огляду речей.

Ст. 264 КУпАП. Особистий огляд і огляд речей (витяг)

“Особистий огляд може проводитися уповноваженими на те посадовими особами органів внутрішніх справ, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, воєнізованої охорони, цивільної авіації, митних установ і прикордонних військ, а у випадках, прямо передбачених законами України, також і інших органів.

Особистий огляд може провадитись уповноваженою на те особою однієї статі з оглядуваним і у присутності двох понятих тієї ж статі.

Огляд речей, ручної кладі, багажу, знарядь полювання і лову риби, добутої продукції, транспортних засобів та інших предметів здійснюється, як правило, у присутності особи, у власності (володінні) якої вони є. У невідкладних випадках зазначені речі, предмети може бути піддано оглядові за участю двох понятих під час відсутності власника (володільця).

Про особистий огляд, огляд речей складається протокол або про це робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне порушення або в протоколі про адміністративне затримання.

Особистий огляд, огляд речей в митних установах проводиться в порядку, встановленому Митним кодексом України.”

Обшуки можуть проводитися на будь-якому етапі досудового розслідування (початковому або подальшому) виключно за порушеною кримінальною справою.

При розслідуванні корисливих злочинів, *наприклад*, крадіжок, грабежів, розбійних нападів, вимагань, обшуки необхідно проводити відразу ж після порушення кримінальної справи або затримання злочинця, що дозволить виявити та вилучити об'єкти, які мають значення для кримінальної справи, та запобігти знищенню, заміні та переховуванню документів, предметів та інших об'єктів.

На відміну від інших слідчих дій, обшук має такі особливості:

- конкретизованість об'єктів пошуку;
- належність об'єктів пошуку, як правило, особам, у яких проводиться обшук;
- примусовий характер обстеження.

Головною метою обшуків є виявлення джерел доказової та орієнтуючої інформації, що має значення для кримінальної справи.

Задачі обшуку:

1. Виявлення та вилучення:

- знарядь злочину (*наприклад*, зброї, знарядь зламу та інших об'єктів);

- предметів зі слідами злочину або тих, що є результатом злочинної діяльності (*наприклад*, підроблені документи, фальшиві гроші тощо);
- предметів та цінностей, здобутих (нажитих) злочинним шляхом;
- документів, що мають значення для кримінальної справи або характеризують особу злочинця (*наприклад*, фотознімки, аудіо- та відеозаписи, листи, щоденники, записні блокноти тощо);
- об'єктів, що використовувалися для реалізації злочинного задуму (*наприклад*, транспортні засоби);
- об'єктів, вилучених з цивільного обороту, заборонених для використання або потребуючих спеціального дозволу, незалежно від того, відносяться вони до справи чи ні (*наприклад*, вогнепальна та холодна зброя, наркотичні засоби, радіоактивні, психотропні, вибухові або отруйні речовини, таємні документи тощо);
- майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків (з метою забезпечення цивільного позову) або в цілях можливої конфіскації;
- інших об'єктів, що мають значення для кримінальної справи і виступають засобом встановлення об'єктивної істини.

2. Виявлення:

- осіб, які переховуються від слідства та суду або втекли з під варти чи місце позбавлення волі та знаходяться у розшуку;
- трупів та їх частин;
- тварин (*зокрема*, що використовувалися як засоби або знаряддя учинення злочину).

3. Перевірка зібраних за кримінальною справою доказів та одержання нових доказів й перевірка слідчих версій, що висунуті слідчим на початковому етапі розслідування.

4. Встановлення обставин, що сприяли або перешкоджали учиненню злочинів.

5. Вжиття заходів профілактичного характеру та ін.

Анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури та органів внутрішніх справ України, що проведене В.Ю. Шепітьком та С.Ф. Денисюком, дозволило встановити об'єкти пошуку, що найчастіше зустрічаються у слідчій практиці: зброя і засоби учинення злочину (вказали 86% опитаних); предмети зі слідами злочину (62%); викрадені предмети (56%); документи (44%); сліди злочину (32%); трупи та їх частини (8%); живі особи (2%) [59, с. 21].

Об'єкти обшуку:

- жилі приміщення (*наприклад*, будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо);
- нежилі приміщення (*наприклад*, офіси, склади, підсобні приміщення, робочі кабінети);
- ділянки місцевості (*наприклад*, сад, город та ін.);
- транспортні засоби;
- засоби комп'ютерної техніки [60, с. 105-109].
- живі особи.

Під час вивчення кримінальних справ було встановлено, що найбільш розповсюдженими об'єктами обшуків є жилі приміщення (95%), нежилі приміщення (56%), живі особи (49%), засоби комп'ютерної техніки (19%).

Загалом більшість науковців залежно від тих чи інших підстав ***класифікують*** обшуки таким чином:

- 1) ***за видом учиненого злочину*** (*наприклад*, обшук при розслідуванні убивств, грабежів, розбійних нападів, вимагань тощо);

59 Денисюк С.Ф., Шепітько В.Ю. Обшук у системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз): Науково-практичний посібник. – Х.: Консум, 1999.

60 Иванов А.Н. О новом виде обыска // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Часть 1: Сб. науч. статей / Под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – 105-109.

- 2) *за етапами досудового розслідування* (на початковому та подальшому етапах);
- 3) *за характером об'єктів обшуку* (наприклад, обшуки квартир, будинків, службових кабінетів, підсобних приміщень, ділянок місцевості, транспортних засобів, живих осіб та ін.);
- 4) *за характером об'єктів пошуку* (наприклад, виявлення людей, трупів та їх частин, знарядь та слідів злочину, документів та інших об'єктів, що мають значення для справи);
- 5) *за послідовністю проведення:*
- *первинний* (обшук, який проводиться вперше);
 - *додатковий* (спрямований на дослідження певних об'єктів або ділянок, що залишилися необстеженими під час проведення первинного обшуку);
 - *повторний* (у слідчій практиці можуть складатися ситуації, які вимагають (обумовлюють) проведення повторного обшуку). До таких ситуацій можна віднести:
- первинний обшук проводився неякісно (з порушенням тактичних рекомендацій) чи за несприятливих умов (наприклад, велике скупчення людей, дощова погода, недостатнє освітлення) або без використання відповідних науково-технічних засобів;
 - отримана оперативно-розшукова інформація про конкретне місце приховання розшукуваних об'єктів (наприклад, наявність схованки) та ін.
- б) *за способом організації* (одиничний та груповий);
- 7) *за часом проведення* (одночасний та різночасний) [61, с. 578-579; 62, с. 294-295; 63, с. 56; 64, с. 78; 65, с. 5].

61 Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999.

62 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

63 Біленчук П.Д., Гель А.П. Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця: Вінницька філія МАУП, 2001.

Одночасний обшук – це погоджене за часом проведення взаємодіючими між собою слідчо-оперативними групами кількох обшуків у різних місцях або осіб, які здійснюються в межах однієї кримінальної справи.

Більшість криміналістів вважають, що одночасні обшуки проводяться у справах, за якими проходять декілька осіб у якості підозрюваних або обвинувачених. Зокрема, на думку С.М. Астапкіной, одночасне проведення обшуків необхідне для розслідування злочинів, учинених кількома особами [66, с. 18-19].

С.Ф. Денисюк додає й інші підстави для проведення таких обшуків:

- наявність стійкої організованої злочинної групи;
- розосередженість об'єктів пошуку;
- невзяття членів злочинного угруповання під варту;
- наявність налагодженої системи взаємодії членів злочинної групи [67, с. 226].

Дійсно, одночасні обшуки зазвичай проводяться під час розслідування злочинів, учинених групою осіб і особливо – організованою злочинною групою чи злочинною організацією. Однак, як свідчить слідча практика, одночасні обшуки можуть проводитися і за злочинами, які вчинені однією особою. Щоб приховати сліди злочину, особа нерідко користується послугами родичів (знайомих, друзів, колег по роботі), що обумовлює проведення обшуків одночасно у різних місцях. Тому прийняття рішення про проведення одночасних обшуків ніяк не можна пов'язувати з колом осіб, які приймали участь у вчиненні злочину.

Значення проведення обшуків у розслідуванні окремих видів злочинів обумовлюється тим, що нерідко їх результати містять початкові відомості, які

64 Криміналістика (конспект лекцій в схемах). – М.: «Издательство ПРИОР», 2001.

65 Астапкина С.М. Тактика обыска и выемки: Лекция / Акад. МВД СССР. – М., 1989.

66 Астапкина С.М. Тактика обыска и выемки: Лекция / Акад. МВД СССР. – М., 1989.

67 Денисюк С.Ф. Проблеми тактики обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – №1(16). – С. 224-227.

доводять причетність певних осіб до злочинної діяльності і можуть бути основою висунення криміналістичних версій та планування досудового слідства. Окрім того, усі виявлені під час обшуків сліди злочину порівнюються з інформацією, яка отримана після проведення огляду місця події. Тому виявлення зв'язків між предметами, які вилучені під час проведення обшуків, дозволяє пов'язати їх з конкретною особою та притягнути її до кримінальної відповідальності.

Загалом, проведення обшуку складається з трьох *етапів*:

- 1) підготовка до проведення обшуку */підготовчий/*;
- 2) безпосереднє проведення обшуку */робочий/*;
- 3) фіксація ходу та результатів обшуку */заключний/*.

Розглянемо кожний етап проведення обшуку.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку.

Незалежно від невідкладності обшуків, підготовка до їх проведення є обов'язковою умовою. Ретельна та всебічна підготовка дозволяє якісно та ефективно проводити дану слідчу дію.

Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку повинні складатися з таких елементів:

1. Вивчення матеріалів кримінальної справи.
2. Збір орієнтуючої інформації про:
 - особу злочинця, а також членів його сім'ї, родичів та знайомих;
 - усі епізоди злочинної діяльності;
 - місця (об'єкти) обшуків;

- знаряддя (засоби) злочину та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшуканню, та ін.

3. Аналіз та оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, до ухвалення рішення про проведення обшуку.

4. Прийняття (ухвалення) рішення про проведення обшуку.

5. Планування та визначення часу проведення обшуку.

6. Створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії.

7. Визначення та підготовка необхідних науково-технічних і транспортних засобів.

8. Вирішення питання про застосування службово-розшукової собаки.

9. Добір необхідних учасників для проведення обшуку.

10. Визначення способу фіксації ходу та результатів обшуку.

11. Розробка заходів, що передбачають дії учасників обшуку у випадках виникнення не передбачуваних ситуацій або ускладнень.

12. Складання плану проведення обшуку.

13. Проведення інструктивної наради (інструктаж) серед усіх учасників слідчої дії.

Розглянемо детальніше деякі з перелічених організаційно-підготовчих заходів.

1. Вивчення матеріалів кримінальної справи.

Вивчаючи матеріали кримінальної справи, можна одержати відомості про об'єкти посягання, знаряддя злочину, викрадені предмети і цінності, місця (спосіб) їх ймовірного збереження, особу злочинця та ін. Ця інформація може міститися в показаннях свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, у протоколах слідчих дій (*наприклад*, огляду місця події), у речових доказах та висновках експертів. Після вивчення усіх матеріалів кримінальної справи, слідчий вирішує питання про прийняття рішення про провадження обшуку та тактики його проведення.

2. Збір орієнтуючої інформації про:

1) *Особу злочинця, а також членів його сім'ї, родичів та знайомих.*

З цією метою збирають відомості про вік, спосіб життя, емоційно-вольові якості, рівень культури, інтереси, спеціальні знання й навички, графік роботи, знайомства і зв'язки (не обов'язково злочинні), наявність судимостей, місце у структурі злочинної групи, а також склад сім'ї, відносини із сусідами, з колегами по роботі, наявність зброї або спеціальних засобів та ін.

Зі слідчої практики відомо, що злочинці для обладнання схованок іноді використовують свої професійні знання та навички. Зокрема, під час вивчення кримінальних справ було встановлено, що у 10% випадків приховання викрадених об'єктів здійснювалось із використанням спеціальних професійних навичок осіб, які у цьому зацікавлені (*наприклад*, лицювальник схованку оборудував у ванній кімнаті під кахельною плиткою).

Окрім того, вивчення особи злочинця також сприяє встановленню психологічного контакту, що дозволяє ефективно використовувати його під час проведення обшуків.

2) *Усі епізоди його злочинної діяльності.*

3) *Місця (об'єкти) обшуків.*

При вивченні об'єктів обшуку необхідно встановити:

- місце знаходження приміщень та окремих ділянок місцевості (*зокрема*, адресу, підходи до нього, розташування на місцевості), а також їх характер та призначення;
- характер споруди, структура приміщень, час проведення ремонту, обсяг виконаних робіт, розстановка меблів тощо;
- кількість та склад осіб, які мешкають або працюють у цьому приміщенні;
- наявність засобів зв'язку, охоронної сигналізації, домашніх тварин, особливості заборів та ін.

Оперативно-розшуковим шляхом необхідно встановити кількість дзвінків, їх частоту, якщо злочинці користуються спеціальним умовним оповіщенням.

4) Знаряддя (засоби) злочину та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшукуванню.

Щодо знарядь злочину, предметів, документів та цінностей, які підлягають відшукуванню, то необхідно встановити найменування, призначення, зовнішній вигляд, характерні ознаки, кількість, прийоми маскування (*наприклад*, розбирання на складові частини, надання незвичайної форми) та сліди, що могли залишитися на них.

Якщо розшукуються особи (трупі або їх частини), то це – характеристика зовнішнього вигляду (фотознімки), анатомічні ознаки, одяг тощо. Але слід пам'ятати, що розшукувані предмети або документи можуть бути замінені зацікавленими особами. Тому доцільно мати фотознімки цих предметів або залучати відповідних спеціалістів. З урахуванням характеристики об'єкту повинні висуватися слідчі версії, зокрема, в якому місці і яким чином можуть приховуватись предмети, чи можна розібрати їх на складові частини або змінити форму, розмір та зовнішній вигляд.

3) Аналіз та оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася до ухвалення рішення про проведення обшуків має суттєве значення для правильної організації та планування обшуків. Аналіз слідчої практики свідчить, що відомості орієнтуючого характеру озброюють слідчих знаннями, які дозволяють припустити де знаходяться розшукувані предмети, обрати способи пошуку, підготувати необхідне спорядження, визначити необхідний склад учасників обшуку (пошукової групи), розподілити обов'язки між ними, правильно обрати тактичні прийоми проведення та розробити план операції, що дає можливість провести обшуки із мінімальною затратою засобів, часу, сил та енергії.

4) Прийняття рішення про проведення обшуку (див. ст. 177 КПК України). Питання про достатність підстав для проведення обшуку вирішується слідчим виходячи з аналізу зібраної інформації та з урахуванням особливостей слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування.

5) Планування та визначення часу проведення обшуку мають важливе значення для його ефективності та результативності. У справах про злочини корисливої спрямованості, про організовану злочинну діяльність обшук повинен проводитися негайно з метою виявлення осіб, які вчинили злочини, викрадених речей та цінностей. Невиправдане зволікання, несвоєчасність і непередбачуваність обшуків дозволяє злочинцям знищити чи підмінити сліди і знаряддя злочину, переховати викрадені предмети, витратити кошти, які отримані злочинним шляхом тощо. Тому час проведення обшуків необхідно обирати у залежності від обставин справи, з урахуванням аналізу зібраної інформації та оцінки слідчої ситуації.

Також необхідно враховувати, що у проведенні обшуків, вирішальне значення має раптовість їх проведення.

На думку Є.Д. Лук'янчикова і В.С. Кузьмичова, пошук викраденого й прихованого майна повинен бути завжди несподіваним для підозрюваних осіб і проводитися швидко та оперативно [68, с. 87-91]. Але швидкість та раптовість обшуків не повинні призводити до поспішності та зниження якості їх проведення, а негативні результати не повинні впливати на намір довести обшуки до їх логічного завершення.

Раптовість проведення обшуку має й важливе психологічне значення. Раптовий початок обшуку є несподіваним для власників об'єктів обшуку і викликає нервово-психологічну напругу. Слідчий у цьому випадку повинен

68 Лук'янчиков Е.Д., Кузьмичев В.С. Фактор внезапности при производстве неотложных действий по обеспечению возмещения материального ущерба // Пути совершенствования деятельности аппаратов органов внутренних дел. – Ташкент, 1987. – С. 87-91.

максимально ефективно використовувати розгубленість і нервово-психологічну напруженість вказаних осіб.

Але раптовість проведення обшуків є неможливою без дотримання конспіративності і правил таємного прийняття рішення про їх проведення, включаючи і оперативно-розшукові заходи. Тому розголошення відомостей про обшук, що готується, значній кількості осіб може призвести до витоку інформації та втрати фактору раптовості.

Вивчення кримінальних справ, за якими проводилися обшуки, дозволило дійти висновку, що результативність їх напряду залежить від часу (з моменту отримання достатніх підстав) та раптовості проведення. Так, зведені дані дослідження можна відобразити у таблиці № 1.

Таблиця № 1.

Характеристика результативності обшуків залежно від часу їх проведення

<i>Характеристика результативності</i>	<i>Термін проведення обшуків</i>				
	<i>Протягом 3 годин</i>	<i>Протягом доби</i>	<i>Протягом 3 діб</i>	<i>Протягом 10 діб</i>	<i>У термін понад 10 діб</i>
1. Об'єкти, які підлягають вилученню, виявлені	78%	71%	35%	14%	8%
2. Об'єкти, які підлягають вилученню, не виявлені	22%	29%	65%	86%	92%
	100%	100%	100%	100%	100%

Відповідно до ст. 180 КПК України, *обшуки*, окрім невідкладних випадків, *повинні проводитися удень* (з 6.00 до 22.00 год.). У невідкладних випадках обшук може проводитися у нічний час.

До *невідкладних* можна віднести випадки коли:

- є загроза знищення, маскування, заміни, переховування чи заховування розшукуваних предметів або документів;
- злочинець намагається втекти або сховатися;
- обшук почався удень, але у зв'язку із складністю обшуку або невидачею предметів або документів ця слідча дія не була закінчена до настання нічного часу та ін.

6) *Визначення та підготовка науково-технічних і транспортних засобів.*

Дослідження протоколів обшуків, що проведене В.Ю. Шепітько та С.Ф. Денисюком, дозволило встановити застосування технічних засобів у 72% випадків, у тому числі слідчі валізи (22%); фотоапарат (14%); відеоапаратура (6%); металошукач (10%); щуп (8%); освітлювальні засоби (6%); ультрафіолетовий освітлювач (2%); інструменти для проведення розкопок та інших робіт (4%) [69, с. 77].

Використання науково-технічних засобів дозволяє слідчому ефективніше проводити обшуки, виявляти та фіксувати більшу кількість слідів злочину та інших об'єктів, що мають значення для справи.

7) *Добір учасників для проведення обшуків.* Правильний та своєчасний підбір мобільної, психологічно сумісної і готової до тривалої роботи групи учасників обшуку є, безумовно, одним із найважливіших питань.

Під час розслідування злочинів слідчими застосовуються усі види обшуків. Але проведення одночасних (групових) обшуків у кількох підозрюваних (обвинувачених) викликає певні труднощі, що обумовлені наявністю кількох співучасників, необхідністю залучення значної кількості

69 Денисюк С.Ф., Шепітько В.Ю. Обшук у системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз): Науково-практичний посібник. – Х.: Консум, 1999.

працівників правоохоронних органів, відповідним чином підготовлених та екіпірованих.

До обов'язкових учасників обшуку можна віднести:

- 1) особу, яка проводить дану слідчу дію (*наприклад*, слідчий, оперативний працівник за окремим дорученням);
- 2) не менше двох понятих;

Добираючи понятих, слідчий повинен враховувати, що особи, у яких проводиться обшук, бувають, як правило, заінтересовані у тому, щоб факт його проведення не отримав розголошення, і тому потрібно обирати осіб, присутність яких при обшуку не спричинила б розголошення будь-яких відомостей. Такими понятими можуть бути громадяни, незаінтересовані у справі, які обшукуваного не знають і не проживають з ним по сусідству [70, с. 335].

- 3) особу, яка займає обшукуване приміщення, а за її відсутності – представника житлово-експлуатаційної організації або місцевої Ради депутатів (ст. 181 КПК України).

До ***факультативних (необов'язкових) учасників обшуку*** відносяться особи, які залучаються для якісного проведення цієї слідчої дії, для охорони і спостереження, застосування науково-технічних засобів, надання технічної та іншої допомоги під час проведення обшуку. Питання про участь інших необов'язкових учасників обшуків слідчий вирішує самостійно, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася під час розслідування.

До необов'язкових учасників обшуку (окрім зазначених у законі осіб) можна віднести:

- 1) керівника операції;
- 2) заступників керівника операції;
- 3) робочу групу;

- 4) зв'язківців (посильних);
- 5) групу захоплення;
- 6) допоміжну групу.

Зупинимось на ролі деяких осіб, які проводять обшук або бувають присутніми під час його проведення.

Керівник – це особа, яка керує усією операцією з проведення одночасних обшуків, має спеціальну підготовку і навички проведення цієї слідчої дії та схильності до пошуку. Цією особою, як правило, є слідчий. Керівник є обов'язковим учасником одночасних обшуків, повинен знаходитися у штабі і здійснювати організаційну роботу, зокрема таку:

- створювати пошукові групи для проведення обшуків на кількох об'єктах;
- проводити інструктивну нараду серед створених пошукових груп зі складанням єдиного оперативного плану;
- завчасно залучати професійно підготовлених осіб з числа слідчих і оперативних працівників та керувати їх діями;
- визначати мету та завдання обшуків;
- мобілізувати усі сили та засоби для проведення обшуків;
- підтримувати безперервний зв'язок з пошуковими групами та забезпечувати обмін інформацією між ними;
- за необхідності безпосередньо брати участь у проведенні обшуків та ін.

Керівник операції, з огляду на обсяг роботи, зобов'язаний залучати необхідну кількість осіб, створити групи та підготувати науково-технічні засоби. Перед виїздом керівник операції, враховуючи кількість об'єктів та предметів, що розшукуються, визначає кількість і склад груп та їх керівників, оптимально розподіляє науково-технічні, транспортні засоби та засоби зв'язку між групами, розробляє заходи, які запобігають спілкуванню злочинців між

собою, що забезпечує більш якісну підготовку до проведення обшуків. Також перед виїздом на обшук проводиться інструктивна нарада з усіма керівниками і учасниками пошукових груп.

Під час наради керівник операції роз'яснює мету, права та обов'язки її учасників, ще раз обговорює план дій, визначає час проведення обшуків, докладно викладає характер розшукуваних предметів, відзначає ті ознаки і властивості, що можуть позначатися на способах збереження цих предметів, визначаючи таким чином спосіб і методи їх пошуку, вказує спосіб проникнення на об'єкт, правила виявлення, вилучення і збереження речових доказів, інформує про засоби зв'язку, що мають на озброєнні, виділяє резерв для виконання непередбачених заходів (*наприклад*, проведення обшуку на об'єкті, встановленому під час операції).

Про об'єкти обшуків та розшукувані предмети керівник операції повідомляє керівникам пошукових груп безпосередньо перед виїздом з метою запобігання витоку інформації та втрати фактору раптовості. Тобто під час інструктивної наради (перед самим початком обшуку) керівник операції передає кожному керівнику пошукових груп конверт, у якому знаходиться уся необхідна для обшуку інформація (час проведення, об'єкти обшуку тощо).

У випадку відсутності керівника у штабі залишається його ***заступник***, який виконує усі його функції з організації та проведення одночасних обшуків.

Разом з тим, під час проведення цієї слідчої дії необхідна участь ***зв'язківців***, які підтримують безперервний зв'язок між керівником операції і керівниками пошукових груп. У тих випадках, коли з технічних причин не спрацьовують засоби зв'язку, роль зв'язкових виконують ***посильні***.

Також необхідно зазначити, що під час проведення одночасних обшуків, необхідно залучати ***групу захоплення***, оскільки іноді після встановлення місця перебування злочинців, вони чинять озброєний опір чи напад на учасників обшуку або перешкоджають його проведенню. Роль групи захоплення у таких

випадках полягає у затриманні осіб, які переховуються від слідства і суду, та запобіганні можливого нападу чи опору учасникам обшуку.

У цьому випадку керівник операції разом із керівником відповідного підрозділу (*наприклад*, “Сокіл”, “Беркут”) розроблюють спільний оперативний план по проведенню одночасних обшуків.

У *допоміжну групу* можуть входити спеціалісти, фахівці з проведення обшуків, кінологи, медичні працівники, педагоги, водолази, верхолази, технічні помічники, слюсарі, теслярі тощо.

Фахівці (спеціалісти) надають керівнику операції та керівникам окремих пошукових груп консультації і рекомендації науково-технічного характеру (*наприклад*, як краще підготувати слідчу дію; які прийоми, методи і засоби доцільно використовувати для виявлення, збирання, фіксації та попереднього дослідження доказів) та допомогу щодо застосування криміналістичної техніки та пошукових приладів. Разом з тим фахівці можуть надавати допомогу у складанні планів, схем та креслень. Перелічені вище форми допомоги не є вичерпаними, оскільки у залежності від слідчої ситуації, фахівці можуть виконувати й інші доручення.

Участь *медичних працівників* доцільна, якщо у приміщенні знаходиться хворий або немовля. Як свідчить слідча практика, злочинці іноді приховують цінності та інші предмети в бинтах хворого, ніжках крісла паралізованої особи або пелюшках дитини. З метою недопущення конфліктних ситуацій під час обшуку доцільно щоб таких осіб оглядали медики, а не працівники правоохоронних органів. Крім цього, трапляються випадки, коли близькі злочинців під час обшуків умисно симулюють втрату свідомості, припадки та інші розлади здоров'я.

Приклад: *Так, під час обшуку квартири, коли слідчий направився до дивану, В. із жалобами на біль схопився за серце, сів на диван і попросив*

медичної допомоги, а випивши ліки, ліг на диван. Під диваном слідчим була виявлена схованка де знаходилася зброя, якою В. вчиняв злочини.

Неабияку роль у проведенні обшуків відіграють і **кінологи**. Застосування службово-розшукової собаки є оперативно-розшуковим заходом, що здійснюється як під час обшуку, так і до його початку. Це дозволяє відшукати предмети зі специфічним запахом, а також легалізувати відомості, які отримані оперативним шляхом [71, с. 27-30].

До завдань **технічних помічників** входить розвантаження і перевезення у штаб виявлених і вилучених у великій кількості предметів, речовин та цінностей, розбирання підлоги, розкопки ґрунту тощо. Вони також можуть залучатися для оточення місця обшуку та виконання інших функцій охорони. Помічники обираються з кола осіб, які не зацікавлені у справі.

У якості технічних помічників можуть залучатися військовослужбовці, курсанти міліцейських та військових вузів, спеціальні робочі, які виділяються адміністрацією підприємств, установ чи організацій за вимогою слідчого. Вказані особи не є процесуальними учасниками обшуку.

Також відповідно до слідчої ситуації слідчий з тактичних міркувань до проведення обшуків може **запросити свідків та потерпілих**. Вказані особи залучаються з метою виявлення викрадених предметів з групи однорідних. Вони краще інших знають індивідуальні особливості викрадених речей, що допоможе запобігти вилученню тих, які не мають відношення до справи.

На доцільність залучення потерпілих до обшуку вказував Р.В. Корякін. Автор, вивчаючи кримінальні справи (у Луганській області), дійшов до висновку, що лише в 1 із 120 випадків до проведення обшуку залучався потерпілий. У свою чергу, 68% проанкетованих потерпілих від корисливо-насильницьких злочинів (74 особи) показали, що погодилися б приймати участь

71 Жигарев Е.С. Тактика использования служебных собак в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. – М.: МВ ШМ МВД СССР, 1985.

у виявленні викраденого майна, у тому числі і під час обшуків, 62% опитаних слідчих (107 осіб) вважають, що участь потерпілих при обшуку буде сприяти виявленню викраденого майна [72, с. 165-166].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що виконання усіх наведених організаційно-підготовчих заходів надає керівнику операції можливість обрати оптимальний час для проведення обшуків, визначити правильну лінію поведінки та тактику проведення пошукових дій.

Кожний обшук є неповторним та індивідуальним, оскільки визначається конкретними обставинами справи, характером об'єктів пошуку та особою злочинця і потребує розробки загальних тактичних правил та рекомендацій, дотримання яких буде сприяти отриманню позитивних результатів під час розслідування злочинів. Цьому має сприяти застосування науково-технічних засобів і правильне використання низки тактичних прийомів та комбінацій.

3. Тактичні прийоми проведення обшуку.

Після здійснення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до *робочого етапу* обшуку, який складається з низки тактичних заходів, що передують самому обшуку та супроводжують його.

Загальна тактика проведення обшуку припускає необхідність врахування слідчої ситуації, особливостей супротивної сторони та характеру злочинного посягання. Звідси правильно обрана тактика обшуку дозволяє ефективно проводити дану слідчу дію.

Проведення обшуку складається з чотирьох стадій:

- ❖ підготовча;
- ❖ оглядова;
- ❖ детальна;
- ❖ фіксація ходу та результатів обшуку.

Підготовча стадія полягає у непомітному прибутті й раптовому проникненні пошукової групи до об'єкту обшуку та проведенні низки невідкладних дій.

Для *непомітного прибуття пошукової групи* на місце обшуку та забезпечення раптовості проведення слідчої дії, а також запобігання протидії й знищенню речових доказів доцільно:

- транспортні засоби залишати на певній відстані від місць проведення обшуку;
- наближатися до об'єкту групами по одному-два чоловіки, а не усім учасникам разом;
- використовуючи ліфт, підніматися на один-два поверхи вище або нижче потрібної сходової площадки;
- розташовуватися біля вхідних дверей так, щоб у полі зору була одна особа (бажано знайома злочинцям, *наприклад*, сусід);
- забезпечити спостереження за вікнами та переходами;
- прибувши на службову територію, прийняти заходи щодо маскуванню мети “візиту” і повідомити про нього безпосередньо перед початком обшуку.

Для того, щоб без перешкод проникнути до об'єкту обшуку доцільно використовувати допомогу громадськості (*наприклад*, представників ЖЕКів, слюсарів, сантехніків, паспортистів, сусідів та ін.).

У тих випадках, коли власник приміщення відмовляється відкрити двері слідчий вдається до примусових заходів – зламає їх. Якщо на об'єкті обшуку

знаходяться озброєні злочинці, то проникнення здійснюється працівниками спеціальних підрозділів (*наприклад*, “Сокіл”, “Беркут”), які подавляють опір та затримують злочинців. Лише після цього керівник разом із пошуковою групою проникає до об’єкту обшуку і проводить пошукові дії.

Нажаль у правоохоронній практиці мають місце порушення зазначених тактичних рекомендацій. Нерідко слідчі та працівники оперативних підрозділів самотужки, не маючи табельної вогнепальної зброї, спеціальних засобів та захисної амуніції, проникають у приміщення (у 87% випадках), що інколи призводить до тяжких наслідків.

При розслідуванні окремих видів злочинів (особливо тих, що пов’язані із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів) не доцільно чекати поки власник приміщення відкриє входні двері. Це зумовлене тим, що будь-яке зволікання тягне знищення речових доказів або озброєний опір.

Після вжиття заходів безпеки, слідчій разом із пошуковою групою та понятими одночасно входить до приміщення, де буде проводиться обшук. Це дозволить понятим сприймати дії пошукової групи з самого початку.

Відразу ж після проникнення у приміщення слідчий повинен усіх осіб, які опинилися в районі обшуку, зібрати в одному місці. Керівник пошукової групи повинен обійти та оглянути без винятку усі кімнати (балкони, лоджії, підсобні приміщення) з метою виявлення злочинців.

Після цього слідчий повинен перевірити їх особистість і причетність до розслідуваної справи та залишати під наглядом до завершення обшуку, щоб запобігти розголошенню слідчої таємниці. Категорично забороняється будь-яке спілкування між особами, у яких проводиться обшук.

Переміщення вказаних осіб дозволяється лише з дозволу керівника пошукової групи і під спеціальним наглядом. Якщо у приміщенні знаходиться телефонний апарат (мобільні телефони), то його (їх) відразу необхідно взяти під

контроль або вилучити. І лише після цього слідчий пред'являє постанову суду про проведення обшуку (див. Додаток № 4) та пропонує добровільно видати розшукувані об'єкти. Ігнорування вище зазначених рекомендацій може призвести до тяжких наслідків.

Приклад: Слідчий разом із пошуковою групою та понятими, зайшовши до квартири, де проживав Ч., пред'явив службове посвідчення, постанову про проведення обшуку та запропонував добровільно видати предмети, що зазначені у постанові. Поки Ч. ознайомлювався із постановою про проведення обшуку, його спільник Ф. у спальній кімнаті заряджав рушницю. Після того як Ч. відмовився видати вказані у постанові предмети, слідчий почав проводити обшук. Оглядаючи квартиру, слідчий зайшов до спальної кімнати де виявив Ф., який спрямував на нього вогнепальну зброю. За незалежними від волі Ф. причинами, зброя дала осічку. Слідчий затримав Ф. та вилучив зброю, якою вчинялися розбійні напади.

Тому з метою запобігання знищенню речових доказів, протидії пошуковій групі слідчій після проникнення до об'єкту повинен сконцентрувати усіх осіб, які опинилися в місці обшуку, в одній кімнаті, оглянути їх з метою виявлення зброї та інших предметів, що мають значення для справи.

Інколи злочинці вдаються до певних хитрощів, намагаючись по телефону повідомити інших зацікавлених у справі осіб про проведення обшуку.

Приклад: Оперативно-пошукова група проводила обшук у двоповерховому будинку, який належав одній циганській сім'ї, з метою виявлення наркотичних засобів. Під час обшуку власник приміщення виявив зникнення свого мобільного телефону, у чому звинуватив слідчого та пошукову групу. Розпочалися брудні звинувачення та образи на адресу працівників міліції. У даний конфлікт почали втягуватися і інші особи, які знаходилися у даному приміщенні. Ситуація почала виходити з під контроль слідчого. З огляду на

конфліктну ситуацію, що склалася, слідчий, вирішив вжити заходів, спрямованих на виявлення цього телефону. Він діставши свій мобільний телефон, запропонував власнику приміщення назвати номер нібито вкраденого телефону з метою його виявлення за звуковим сигналом. Власник назвав номер свого мобільного телефону, але звукового сигналу ніхто не почув. Через п'ять хвилин у даному приміщенні з'явився адвокат, який знаходився на грошовому утриманні у злочинного угруповання, у яке входили обшукувані особи.

Після вжиття усіх необхідних заходів безпеки, **слідчий пропонує добровільно видати предмети**, що мають значення для справи (ст. 183 КПК України). Доцільно також роз'яснити обшукуваному значення добровільної видачі розшукуваних об'єктів.

При цьому необхідно зазначити, що **недоцільно відмовлятися від проведення обшуку у тих випадках, коли особа, у якої проводять обшук, добровільно видає визначені слідчим предмети і документи**. Це пов'язано з тим, що слідчому не завжди відомі усі епізоди злочинної діяльності особи, немає уяви про склад організованої злочинної групи. Ця інформація і може бути отримана під час проведення обшуків.

Приклад: Л., з метою заволодіння індивідуальним майном, вчинив озброєний розбійницький напад на Є. Потерпілий намагався протидіяти злочинцю, внаслідок чого розпочалася боротьба, під час якої Є. було спричинено вогнепальне поранення, яке призвело до смерті. Л. з місця злочину зник, а зброю сховав у себе дома у ванній кімнаті. За відсутністю свідків та речових доказів злочин залишився не розкритим. Протягом двох місяців Л. вчинив два грабіжницьких напади, під час яких заволодів двома мобільними телефонами. За цими грабежами були встановлені свідки, які допомогли скласти фоторобот злочинця. Протягом тижня Л. був затриманий. Враховуючи характер учинених злочинів, слідчий вирішив провести обшук за місцем проживання Л. з метою виявлення та вилучення викрадених об'єктів. При обшуку слідчий запропонував

Л. добровільно видати зазначені об'єкти. Л., розуміючи, що слідству не відомо про учинене ним вбивство Є., і зважаючи на те, що у ванній кімнаті знаходилася зброя, що доводила його причетність до цього злочину, без ніяких вагань видав зазначені у постанові об'єкти. Однак, не зважаючи на це, слідчий провів обшук, під час якого була виявлена зброя.

Також необхідно зазначити, що вивчення протоколів обшуків свідчить про те, що добровільна видача об'єктів, що мають значення для кримінальної справи:

- мала місце – у 11% випадках;
- була відсутня – 89%;
- після видачі об'єктів обшук було проведено – 3%.

Оглядова стадія. Закінчивши підготовчі дії (підготовчу стадію) до проведення обшуку, керівник пошукової групи обходить усі приміщення і безпосередньо знайомиться з обстановкою (кількість та розташування кімнат, кількість меблі, наявність підсобних приміщень тощо). Він уточнює порядок та черговість проведення обшуку, вносить корективи у розподіл обов'язків між учасниками цієї слідчої дії, закріплює певні ділянки за кожним членом пошукової групи (при груповому пошуку), висуває версії про найбільш ймовірні місця знаходження розшукуваних об'єктів та ін.

Слідчий може запропонувати обшукуваному видати ключі від кімнат або інших сховищ (сейфа), попередивши про можливість примусового проникнення до них. Після цього слідчий переходить до **детальної стадії обшуку**.

Залежно від характеру та особливостей досліджуваного об'єкта, розшукуваних предметів та інших обставин можуть застосовуватися **ексцентричний, концентричний, фронтальний, секторний, квадратний або вузловий методи** дослідження об'єкта (див. Розділ I “Тактика слідчого огляду”) із використанням необхідних науково-технічних засобів.

Під час обшуку не можна дозволяти обшукуваним особам самотійно відкривати двері кімнат (сховищ), що обумовлюється можливістю знищення речових доказів або застосуванням вогнепальної зброї.

Базуючись на загальних положеннях щодо проведення обшуків, доцільно використовувати такі *методи*:

1. Послідовне і вибіркове обстеження. Під час вибіркового обстеження за наявності достатніх підстав перевіряються, насамперед, місця ймовірного приховування розшукуваних об'єктів. Цей метод застосовується при проведенні трудомістких робіт, зокрема, розбиранні стін чи підлог, розкопці певної ділянки місцевості тощо. Якщо вибіркового пошуку не дає позитивних результатів, то керівник операції переходить до послідовної перевірки усіх об'єктів.

Обшук необхідно починати з найбільш трудомістких ділянок (горище, підвал), оскільки до завершення цієї слідчої дії слідчий буде втомлений і не зможе ретельно їх обстежити [73, с. 20]. Це обумовлено тим, що на результатах обшуку негативно позначається втомленість слідчого, оскільки важко зосередити увагу через послаблення гостроти сприйняття. У таких випадках доцільно *варіювати характер пошукових дій* (наприклад, після огляду книг обстежити меблі, а потім листування). Але послідовність проведення обшуку залежить як від його особливостей, так і тактичних міркувань слідчого.

Під час обшуку дослідження повинні проводитися ретельно з усіх боків, оглядатися повинні частини, які приховані від слідчого, при цьому кожний об'єкт вивчається і оглядається окремо.

2. Паралельне і зустрічне обстеження. Паралельне обстеження доцільне під час обшуків просторого приміщення або ділянки місцевості. В інших випадках проводиться зустрічне обстеження. У цьому випадку одна особа, яка проводить обшук, рухається праворуч від входу, а інша – ліворуч. Зустрівшись, вони оглядають центр приміщення (ділянки місцевості).

3. *Одиночний і груповий пошук* обирається з урахуванням кількості осіб, які проводять обшук. У зв'язку з тим, що для проведення обшуків залучається значна кількість осіб, які не мають достатньої підготовки, необхідно вміло поєднувати прийоми одиночного і групового пошуків. Там, де особи мають недостатню кваліфікацію у тактиці обшуку, пошук веде керівник пошукової групи, а інші надають йому допомогу. У цьому випадку обстеження краще проводити методом одиночного пошуку. У той же час, якщо особи достатньо підготовлені до проведення такої слідчої дії, обшук може проводитися методом групового пошуку. При цьому більш досвідчені учасники виконують кваліфіковану роботу, а помічники здійснюють допоміжні операції.

4. *Обстеження без порушення і з порушенням цілісності об'єктів.* У першому випадку застосовуються методи вимірювання, порівняння, зважування та інші для встановлення розходжень у вазі, розмірі та ін. Виявлення невідповідностей між об'єктами свідчить про наявність схованки. Проводячи обшук, слідчий має право розкривати замкнені приміщення і сховища, якщо володілець відмовляється їх відкрити. При цьому слідчий повинен уникати не викликаних необхідністю пошкоджень дверей, замків та інших предметів (ст. 183 КПК України). Але обстеження з порушенням цілісності об'єктів повинно здійснюватись лише за наявності достатніх на це підстав.

5. *Відволікаючі прийоми* застосовуються шляхом зміни послідовності обшуку, проведення вибіркового обстеження, умисного затримання уваги на другорядних об'єктах у випадках інформованості керівника операції (пошукової групи) про схованки, у випадках коли недоцільно розкривати злочинцям свою поінформованість та її джерела.

6. Використання рефлексії обшукуваних осіб. За допомогою рефлексії слідчий викликає певні реакції злочинців або створює конкретні умови, за яких особа вчиняє певні дії, і спостерігає за ними, для викриття прихованих об'єктів.

Приклад: Так, під час проведення обшуку у члена злочинної групи Р., слідчий не зміг виявити на місцевості труп убитого чоловіка. Тому він повідомив усіх учасників слідчої дії, що обшук буде поновлений ранком із застосуванням новітніх технічних засобів. Після чого організував візуальне спостереження за об'єктом. Р., злякавшись, що труп буде виявлений, вирішив його переховати. Вночі він вирив труп з ями та намагався втопити у річці, але був затриманий.

7. Систематичність пошуку та облік дій. Керівник пошукової групи повинен уважно і послідовно оглядати об'єкти, не відволікаючись на інші. Отримані результати необхідно ретельно занотувати у протоколі, а також доцільно складати плани і схеми, які є ефективними у тих випадках, коли фотозйомка не забезпечує наочності і не дозволяє зафіксувати розташування схованки та способи виявлення й вилучення.

8. Застосування науково-технічних засобів. Проведення одночасних обшуків доцільно поєднувати з використанням пошукової техніки для створення у злочинців враження про марність приховування розшукуваних предметів.

Приклад: Так, протягом 1998-1999 рр. злочинна група у кількості п'яти осіб вчинила близько 9 крадіжок на території Дніпропетровської області. При викритті групи і затриманні Д., було невідомо місце знаходження викраденого майна. Під час оперативно-розшукових заходів була встановлена К., яка була співмешканкою Д. Для вилучення предметів, отриманих злочинним шляхом, у К. та інших членів групи планувалось проведення одночасного обшуку із використанням металошукача та інших пошукових засобів. Наявність у

пошукової групи таких приладів вразила К., і як наслідок, остання добровільно видала розшукувані предмети та повідомила про факти, які цікавили керівника операції.

9. Залучення підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого до проведення обшуків. Участь в обшуку підозрюваних та обвинувачених дозволяє слідчому спостерігати за їх психофізичними реакціями під час проведення слідчої дії. Залучення свідків та потерпілих дозволить запобігти вилученню об'єктів, які не мають ніякого відношення до кримінальної справи.

10. Спостереження за поведінкою осіб, у яких проводять обшук, та тих, хто опинився в цьому місці застосовується, коли необхідно встановити, які дії пошукової групи викликають у таких осіб відповідну реакцію (наприклад, хвилювання, червоніння обличчя, тремтіння рук, голосу тощо). Обшуки, які проводяться у присутності цих осіб є більш ефективними, ніж без їх участі. Вони не є обов'язковими учасниками обшуку. Тому слідчий у кожному конкретному випадку, виходячи зі слідчої ситуації, вирішує питання про залучення їх до обшуків.

Але необхідно пам'ятати, що іноді злочинці можуть навмисно симулювати певні психофізичні реакції, щоб відволікати увагу слідчого та стомити групу безрезультативними пошуками.

Приклад: Так, під час обшуку підвалу, де знаходилась велика кількість деревини, слідчий, провівши вибіркові обстеження, вирішив перейти до обшуку житлового приміщення. Коли він прямував до виходу, обшукуваний Г. занадто радісно зітхнув і швидко пішов за слідчим, на що звернув увагу останній, тому й вирішив провести ретельний огляд підвалу. При цьому були перекладені всі дрова, оглянуті стеля та підлога, але результати були негативні. Під час обшуку приміщення на горіщі був знайдений пістолет "ТТ", з яким злочинна група вчиняла напади.

Також необхідно спостерігати і за поведінкою тварин, птахів та ін., які можуть вказувати на місце знаходження розшукуваних об'єктів (*наприклад*, собака чи кішка може знаходитися біля хазяїна, комахи роїтися над трупом або його частинами тощо).

11. Раптове (несподіване) пред'явлення обшукуваному предмета, виявленого під час обшуку. Вказаний тактичний прийом дозволяє створити у обшукуваного враження, що пошуковій групі відомі усі об'єкти, які підлягають відшуканню, та місця їх знаходження. Звідси обшуканий добровільно може назвати місця, де приховані інші речові докази та об'єкти, що мають значення для справи.

12. Приймаючи до уваги, що місця обшуків можуть знаходитися на відкритій місцевості, керівник операції повинен **забезпечити зовнішню охорону**, до обов'язків якої входить: спостереження за об'єктом обшуку, недопущення виходу будь-кого з об'єкта обшуку, спостереження за поведінкою осіб, які приймають участь в обшуку. Такий захід дозволяє керівнику операції можливість зосереджувати осіб, які опинилися в районі обшуку, в одному місці під наглядом зовнішньої охорони. З іншого боку, керівник операції може одержувати інформацію про результати спостереження за обстановкою навколо об'єктів, де проводиться обшук, і використовувати її, керуючись тактичними міркуваннями.

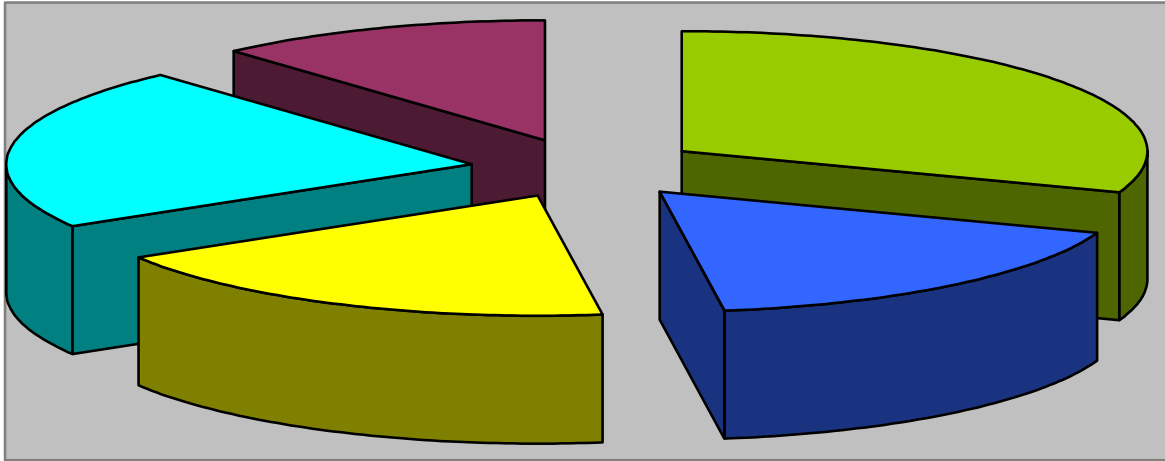
13. Під час обшуку доцільно використовувати прийом, який заснований **на видаленні певних осіб з місця проведення обшуку**, для того, щоб використовувати їх необізнаність про його результати під час проведення наступних допитів або очних ставок.

14. Постійний обмін інформацією між учасниками обшуку про виявлені предмети, способи приховання та прийоми виявлення.

15. Постійний зв'язок між окремими групами і штабом. Як зазначалося, для одночасних обшуків створюється кілька груп, залежно від кількості об'єктів, які підлягають обшуку. Найчастіше ці об'єкти розташовані у різних кінцях міста (у різних містах, державах), тому для успішного проведення обшуків і вирішення раптово виникаючих питань, необхідно підтримувати надійний зв'язок за визначеним порядком обміну інформацією між керівниками пошукових груп і керівником операції.

16. Під час проведення обшуку приміщень примусовому обстеженню підлягають як житлові, так і не житлові приміщення, які є у володінні фізичних та юридичних осіб. Обшук за місцем постійного (навіть тимчасового) проживання чи роботи доцільно проводити негайно відразу ж після затримання злочинців, що допоможе виявити предмети, які свідчать про злочинну діяльність їх власників. Коли злочинці встановлені, але не затримані, доцільно використовувати психологічний прийом, заснований на **“витоку” інформації, з метою схилення приховувачів викраденого майна до вчинення контрольованих правоохоронними органами дій**. Однак проведення таких тактичних операцій пов'язане із певними труднощами та ризиком, оскільки можлива втрата оперативного контролю за переміщенням цінностей.

Під час опитування працівників оперативних підрозділів і слідчих прокуратури та органів внутрішніх справ було встановлено, що до найбільш ефективних тактичних прийомів обшуку вони відносять: послідовне обстеження об'єкту обшуку (85%); відволікаючі прийоми (47%); застосування науково-технічних засобів (52%); видалення певних осіб з місця проведення обшуку (61%); “виток” інформації, з метою схилення приховувачів викраденого майна до вчинення контрольованих правоохоронними органами дій (32%) (див. *Схему № 3*).

■ послідовне обстеження об'єкту обшуку	■ відволікаючі прийоми
■ застосування НТЗ	■ видалення осіб
■ виток інформації	

Схема № 3 Найбільш ефективні тактичні прийоми обшуку

Усі вилучені під час обшуку предмети необхідно зосереджувати в одному місці і залишати під постійним наглядом. Слід зазначити, що під час вилучення предметів повинні зберігатися ознаки, які вказують на причетність осіб, що обшуковуються, до злочинної діяльності.

Отже, обшук необхідно проводити плановірно та послідовно. Послідовність обирається керівником пошукової групи, але може бути ним змінена (*наприклад*, якщо буде виявлена схованка). Це місце слід перевірити негайно.

Під час **обшуку приміщень** детальному огляду піддається не тільки їхня внутрішня обстановка, але й зовнішні частини будинку. Оглядають стіни, сходи, балкони тощо. Під час обслідування підлоги, стін, сховищ застосовують аналітичні методи та технічні засоби виявлення тайників (*наприклад*, вимірювання та розрахунки, рентген, шупи, трали та інша пошукова апаратура).

Певні особливості має обшук у місцях загального користування або приміщеннях, у яких злочинці проживали раніше, а на момент обшуку у них мешкають інші особи. У цьому випадку керівник пошукової групи повинен вживати заходи до того, щоб не були розголошені виявлені при цьому обставини особистого життя обшукуваного та інших осіб, які проживають (займають) або тимчасово перебувають у цьому приміщенні (ст. 185 КПК України).

Значну увагу необхідно приділяти не тільки викраденим предметам, а й ретельному огляду документів. У записних книжках, блокнотах, щоденниках, листах можна знайти записи, копії чи оригінали окремих документів, фотознімки, у яких може міститися інформація про зв'язки та знайомства злочинців, а також спосіб їх життя та ін.

Нерідко під час обшуків у злочинців виявляють комп'ютерну техніку, у якій може міститися інформація, яка має важливе значення для кримінальної справи. Це може бути інформація про:

- потерпілого (*наприклад*, компрометуючі матеріали, відомості про комерційну та іншу діяльність, телефони, адреси тощо);
- підготовку та вчинення злочинів (*наприклад*, плани, графіки, схеми);
- злочинну діяльність групи (*наприклад*, списки членів групи, їх адреси, перелік майна, здобутого злочинним шляхом) та ін.

Під час обшуку огляд комп'ютерної техніки має певну специфіку. Це обумовлюється об'єктивною можливістю швидко знищувати інформацію, яка у них міститься. Готуючись до обшуку, необхідно отримати інформацію про наявність комп'ютерної техніки, її можливості, технічні характеристики і запросити фахівця з комп'ютерних систем.

Усі дії щодо роботи з комп'ютером повинен виконувати тільки фахівець, щоб уникнути можливості знищення наявної інформації. Тому для запобігання негативних наслідків необхідно забезпечити охорону засобів комп'ютерної

техніки, а також даних і цінної інформації, що знаходиться в операційній системі. Необхідно блокувати роботу виробничого процесу, припинити надходження та виток будь-якого роду інформації з операційної системи.

Особливо уважно необхідно спостерігати, щоб ніхто із працівників установи, де проводиться обшук, не міг внести зміни до роботи комп'ютерної системи. У зв'язку з цим, на думку О.І. Мотлях, необхідно заборонити:

- ❖ усім працівникам торкатися до засобів комп'ютерної техніки з метою запобігання можливості пошкодження або знищення інформації;
- ❖ вимикати з мережі електропостачання технічні засоби;
- ❖ переставляти (переносити) з одного робочого місця окремі вузли технічного оснащення на інше або за межі приміщення;
- ❖ без дозволу слідчого телефонувати або відповідати на телефонні дзвінки, оскільки діалог може послужити відповідним сигналом для знищення інформації та ін.

Слідчому до вимикання комп'ютерної техніки рекомендується скласти її схему та схему підключення до мережі (якщо така має місце) і провести фото- чи відеозйомку усього устаткування та всіх монтажних з'єднань (мається на увазі задню стінку системного блоку та адаптеру мережі) [74, с. 79].

У тих випадках, коли наявність комп'ютерної техніки виявляється після прибуття на місце проведення обшуку, необхідно негайно вжити заходів для запрошення фахівця [75, с. 157; 76, с. 13].

Обшук на відкритій місцевості полягає у примусовому обстеженні ділянок місцевості, які належать або знаходяться у користуванні злочинців, з

74 Горбаньов І.М. Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного використання комп'ютерних програм // Спеціальний випуск „Виявлення, фіксація та використання доказів у процесі досудового слідства”: Вісник ЛАВС України. У 2-х частинах. – Ч.2. – 2005. – С. 75-81.

75 Мотлях О.І. Тактичні основи проведення обшуку у злочинах, пов'язаних з інформаційними технологіями // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №2. – С. 157-159.

76 Дергай Г.Б. Вопросы теории и практики использования достижений научно-технического прогресса в расследовании пре ступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Академия МВД Республики Беларусь, Минск, 2003. – 23 с.

метою виявлення об'єктів, що закопані у землю або приховані іншим способом. Обшук місцевості проводиться за такими ж правилами, як і обшук приміщень. Однак особливості таких обшуків обумовлюються значними площами території, що викликає певні труднощі у їх проведенні.

Територію, яка підлягає обшуку, необхідно оточити, а потім оглянути. Перед початком обшуку місцевість поділяється на ділянки (сектори) довжиною не більше 50 метрів, орієнтирами яких будуть дерева і кущі, що дозволяє керівнику пошукової групи спостерігати за діями учасників обшуку. Межі обшуку визначаються з урахуванням кількості учасників пошукових груп, характеру місцевості та об'єктів, які розшуковуються.

Якщо розшукувані об'єкти не були знайдені, то слідчий може провести *обшук особи*.

Обшук особи – це примусове обстеження тіла живої людини, її одягу, взуття і речей, що знаходяться при ній.

Відповідно до ч. 3 ст. 184 КПК України обшук особи можна провести без постанови у таких випадках:

- ❖ при фізичному захопленні підозрюваного (обвинуваченого);
- ❖ при затриманні підозрюваного;
- ❖ при взятті підозрюваного, обвинуваченого під варту;
- ❖ при наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка знаходиться у приміщенні де проводиться обшук чи примусова виїмка, приховує при собі предмети або документи, які мають значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі.

Обшук особи може проводити тільки особа тієї самої статі, що й обшукуваний, у присутності понятих (не менше двох) тієї ж статі, що необхідно враховувати під час підготовки до обшуку. Обшук доцільно проводити у певній послідовності – “зверху до низу”, “від загального до окремого”.

Обстеження тіла обшукуваного доцільно здійснювати у присутності лікаря. Слід перевірити волосся обшукуваного, оглянути пахові западини і природні отвори. При провадженні обшуку особи може використовуватися портативний металошукач. Якщо є припущення, що обшуканий проковтнув важливий для слідства об'єкт, то виникає необхідність в обстеженні його за допомогою рентгенівської установки [77, с. 132].

Усі виявлені об'єкти (предмети, документи, цінності) слідчий повинен пред'явити понятим та іншим особам, які приймають участь у даній слідчій дії, акцентуючи увагу на їх ознаках, прикметах, особливостях та місці і способах зберігання або приховання.

Приклад: *“...поняті зверніть увагу, у правій кишені спортивної куртки обшукуваного Р. виявлено поліетиленовий пакет білого кольору, розміром 10х15, в якому знаходиться речовина білого кольору ...”.*

При проведенні обшуку поняті завжди повинні знаходитися біля слідчого з метою особистого сприйняття обстановки, у якій проводиться слідча дія.

Нажаль у слідчій практиці мають місце порушення зазначених рекомендацій, що тягне за собою негативні наслідки.

Приклад: *Так, слідчий разом з понятими та іншими учасниками обшуку зайшов до квартири, де проживав Ю. Пред'явивши постанову про проведення обшуку, слідчий запропонував Ю. добровільно видати об'єкти, які зазначені у постанові. На пропозицію слідчого Ю. відповів відмовою. Слідчий, залишивши понять у прихожій кімнаті, розпочав обшук. У ванній кімнаті під раковиною він виявив та вилучив пістолет “ПМ”, яким Ю. вчиняв розбійницькі напади. Увійшовши до прихожої слідчий пред'явив зброю понятим. Ю., заявив, що під час обшуку слідчий підкинув зброю. Поняті не змогли засвідчити факт виявлення та вилучення зброї.*

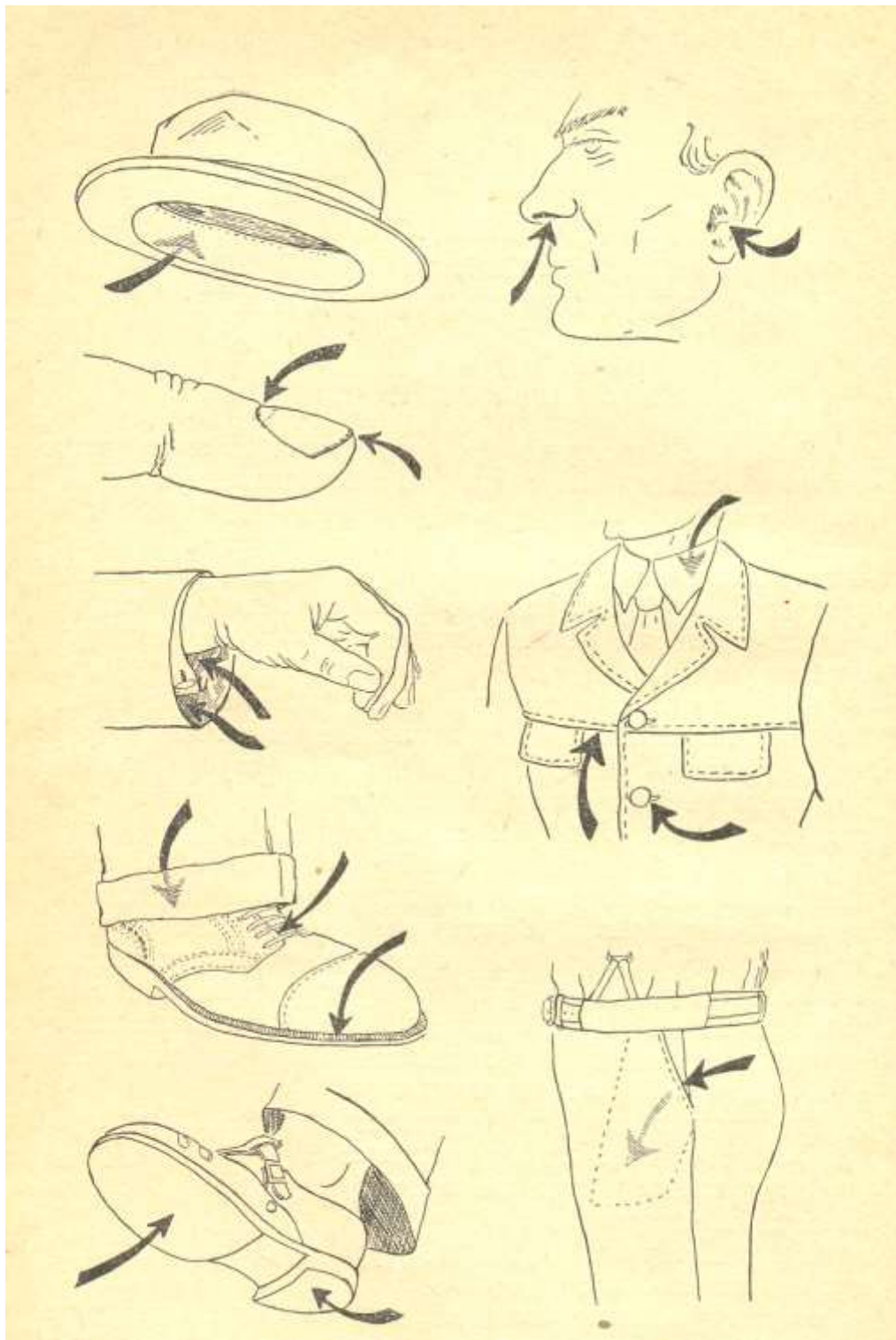

Рисунок № 11

Місця на тілі та одягу людини, які доцільно досліджувати для виявлення можливих слідів, що мають значення для справи⁷⁸.

Коновалова В.О. та ін. – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2003.

78 Арне Свенссон, Отто Вендель Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956.

З метою запобігання можливих заяв про необ'єктивність слідчого необхідно з об'єкту обшуку виходити разом із понятими та іншими учасниками слідчої дії.

При необхідності учасники даної слідчої дії можуть бути попереджені про кримінальну відповідальність за розголошення даних обшуку за ст. 387 КК України "*Розголошення даних досудового слідства або дізнання*".

В.Г. Лісогор, вказує, що слідчий зобов'язаний попередити свідків, потерпілого, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих, а також інших осіб, присутніх під час проведення слідчої дії, про обов'язок дотримання таємниці досудового слідства. Від зазначених осіб необхідно відібрати письмове зобов'язання не розголошувати без його дозволу інформації, що становить таємницю досудового слідства [79, с. 8].

Обшук можна вважати закінченим, якщо усі об'єкти, які зазначені у постанові, виявлені та вилучені.

Якщо обшук не дав позитивних результатів, то необхідно ще раз перевірити дані, які має керівник пошукової групи, та проаналізувати свої дії під час обшуку, про що повідомити керівника операції.

Закінчивши проведення процесуальної дії слідчий переходить до заключного етапу – *фіксації ходу та результатів обшуку*.

79 Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВС України. – К., 2003. – 20 с.

4. Виїмка: поняття та підстави проведення.

Виїмка – це самостійна слідча дія, яка провадиться у випадках необхідності вилучення лише певних предметів і документів, коли точно відомо, де і в кого вони знаходяться [80].

Процесуальний порядок проведення виїмки регламентується ст.ст. 178-184, 186, 187¹, 188, 189 КПК України.

Виїмка є самостійною слідчою дією, яка проводиться за вмотивованою постановою слідчого (див. *Додаток № 8*) в тих випадках, коли слідчий має точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, знаходяться в певної особи чи в певному місці (ст. 178 КПК України).

У слідчій практиці виїмка предметів і документів найчастіше проводиться в установах, організаціях та підприємствах.

Під час проведення виїмки використовуються усі вище перелічені організаційно-підготовчі і тактичні заходи, які застосовуються під час проведення обшуків.

До обов'язкових учасників виїмки можна віднести:

- 1) особу, яка проводить дану слідчу дію (*наприклад*, слідчий, оперативний працівник за окремим дорученням);
- 2) не менше двох понятих;
- 3) особу, яка займає дане приміщення, а за її відсутності – представника житлово-експлуатаційної організації або місцевої Ради депутатів (ч. 1 ст. 181 КПК України).

80 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – С. 308.

До *необов'язкових учасників виїмки* відносяться особи, які залучаються для якісного та ефективного проведення цієї слідчої дії, питання про участь яких, вирішується слідчим, виходячи зі слідчої ситуації.

Приймаючи рішення про проведення виїмки, слідчий може і не знати точного місця знаходження предмета або документа.

Під *певним місцем*, про яке йдеться в ч. 1 ст. 178 КПК, слід розуміти не тільки конкретне місце, а й установу, підприємство, організацію, будинок або квартиру.

У постанові слідчого повинно бути зазначено, які предмети і документи підлягають вилученню, які відомості є у слідчого про місце їх знаходження, яке значення вони мають для розслідування справи.

Виїмка, окрім невідкладних випадків, повинна проводитися удень, тобто з 6.00 до 22.00 год. (ст. 180 КПК України).

Якщо особа відмовляється видати об'єкти, які зазначені у постанові слідчого, то він може провести дану слідчу дію **примусово (примусова виїмка)**.

Примусова виїмка із житла чи іншого володіння особи проводиться лише за вмотивованою постановою судді, яка виноситься з додержанням порядку, встановленого ч. 5 ст. 177 КПК України.

В.В. Пяковський, дослідивши кримінальні справи про торгівлю людьми, дійшов до висновку, що інколи замість проведення виїмки необхідні документи витребуються шляхом відповідного запиту, що нерідко призводить до втрати, знищення або фальсифікації необхідних документів. Тому, на думку автора, заміна виїмки витребуванням предметів та документів у порядку ст. 66 КПК України є недоцільною й небажаною [81, с. 16].

Виїмка документів, що становлять державну та/або банківську таємницю, проводиться тільки з санкції прокурора або його заступника і в порядку, погодженому з керівником відповідної установи.

Відмінність між обшуком та виїмкою:

- виїмка проводиться лише по відношенню до конкретних предметів, тоді як об'єкти, що підлягають вилученню під час обшуку, можуть бути відомі лише орієнтовно, а інколи навіть і не відомі взагалі;
- при виїмці повинно бути відоме місце знаходження об'єкта, що підлягає виїмці, у той же час при обшуку їх необхідно відшукати та ін.

5. Фіксація результатів обшуку та виїмки.

Про проведення обшуку або виїмки слідчий складає **протокол** у двох примірниках з додержанням правил ст. 85 КПК України (див. *Додатки № 5, 9 і 10*). Вказаний протокол є *обов'язковим засобом фіксації* обшуку та виїмки.

В протоколі повинні міститися такі відомості:

- ❖ підстави для проведення обшуку (виїмки);
- ❖ відомості про об'єкт у якому було проведено обшук (виїмку);
- ❖ відомості про особу у якої було проведено обшук (виїмку);
- ❖ дані про спеціаліста, який здійснював фотозйомку або відеозапис; відомості про фото- чи відеоапаратуру, приладдя до неї, відеокасету; дані про умови зйомки;
- ❖ дії слідчого та результати обшуку (виїмки);
- ❖ заяви та зауваження присутніх під час слідчої дії осіб (якщо такі є), зроблені з приводу тих чи інших дій слідчого та пошукової групи.

Усі предмети і документи, які підлягають вилученню, слідчий повинен перелічити в протоколі обшуку (виїмки) чи у доданому до нього опису із

зазначенням їх назви, кількості, розміру, ваги, кольору, матеріалу, з якого вони виготовлені, та індивідуальних ознак (прикмет). Щодо кожного предмета повинно бути зазначено в якому саме місці та за яких обставин він був виявлений. У необхідних випадках вилучені об'єкти повинні бути на місці обшуку або виїмки упаковані та опечатані (ст. 186 КПК України).

Протокол обшуку або виїмки і опис вилучених об'єктів підписують слідчий, поняті, особа, у якої проводилася слідча дія, та особи, які були присутні.

До *факультативних (додаткових) засобів фіксації* можна віднести: фотозйомку та відеозапис, складання планів, таблиць, схем, графіків, рисунків, креслень та ін. Про застосування вказаних засобів фіксації повинно бути зазначено у протоколі, а фотографії та відеокасети додані до нього (див. *Додаток № 6*).

Особливості застосування відеозапису.

Відеозапис доцільно застосовувати під час фіксації ходу та результатів обшуку (виїмки), якщо слідчому необхідно одержати уяву про способи приховання різного роду предметів і цінностей, характер використаних злочинцем схованок та ін.

При проведенні відеозйомки суттєве значення має не лише сам факт виявлення предметів, але й їх кількість, асортимент та спосіб збереження, поведінка та реакція осіб, у яких проводиться обшук або виїмка.

Об'єктами зйомки можуть бути місця виявлення об'єктів, самі об'єкти, а також обстановка місця проведення обшуку.

Зйомку необхідно починати з моменту пред'явлення слідчим постанови про проведення обшуку (виїмки), роз'яснення прав та обов'язків учасникам слідчої дії та пропозиції особі, у якої проводиться обшук (виїмка), добровільно видати предмети (документи), що мають значення для встановлення істини у

справі та цікавлять слідство. У цьому випадку важливо чітко зафіксувати реакцію особи, у якої проводиться обшук (виїмка), її відповідь та інші дії.

При виявленні схованки проводиться оглядовий відеозапис, тобто фіксується сама схованка з навколишньою обстановкою у загальному виді до виїмки звідти предметів, та в процесі виїмки. Після чого знімаються об'єкти (*методом масштабної зйомки*), що знаходилися у схованці та були вилучені з неї.

Також за допомогою відеозапису фіксується добровільна видача речей, показ місця їхнього збереження, наявність спеціальних схованок (особливостей побудови, способів їх відчинення та маскування).

Висновки

Розслідуючи окремі види злочинів (особливо корисливої спрямованості, організовані злочинні прояви), необхідно враховувати, що злочинці не завжди можуть зберігати зброю, засоби учинення злочинів, викрадені предмети, цінності та інші об'єкти, що мають значення для справи, за місцем проживання, а користуються послугами осіб, які не приймали безпосередньої участі у вчинених злочинах (або не входять до складу злочинних груп), але здатних за певну винагороду зберігати у себе вказані об'єкти. Такі особи, як правило, приховують свої зв'язки зі злочинцями, тому під час підготовки до проведення обшуків або виїмок важливо виявити таких осіб, застосовуючи оперативно-розшукові заходи. Це дозволяє економити час, сили та засоби і тим самим сприяє реалізації принципу наступальності у боротьбі зі злочинними проявами.

IV. ТАКТИКА ДОПИТУ ТА ОЧНОЇ СТАВКИ

Допит є найбільш розповсюдженою слідчою дією, за допомогою якої збирається інформація про злочинну діяльність певних осіб. У той же час допит – одна з найскладніших слідчих дій. Підозрювані (обвинувачені) не зацікавлені у повному й всебічному розкритті та розслідуванні злочину, що не може не впливати на правдивість їх показань. Тому для успішного проведення допиту і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти знаннями про закони мислення, логічні методи і прийоми, закономірності психології та тактичні прийоми допиту, що розроблені у криміналістиці.

За результатами досліджень В.П. Бахіна, В.К. Весельського і Т.С. Малікова проведення допиту займає понад 80% робочого часу слідчих, який взагалі витрачається на проведення слідчих дій [82, с. 5]. Тому професіоналізм й майстерність слідчого під час проведення допиту значною мірою зумовлює якість та результативність проведення розслідування.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення допитів та очних ставок зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, А.М. Васильєв, В.К. Весельський, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, С.П. Єфімічев, Л.М. Карнеєва, В.М. Карагодін, В.О. Коновалова, В.С. Комарков, В.С. Кузьмічов, М.І. Кулагін, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, С.М. Стахівський, С.С. Ординський, М.І. Порубов, С.Я. Розенбліт, М.В. Салтевський, В.М. Тертишник, В.Ю. Шепітько, М.Л. Якуб, О.Ю. Ямпольський та багато інших.

Однак детальнішого висвітлення потребують організаційно-підготовчі та тактичні основи проведення допитів підозрюваних та обвинувачених, а також очних ставок між ними.

82 Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.

1. Поняття, мета та різновиди допиту.

Допит – це слідча дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [83, с. 252].

В результаті такого спілкування відбувається процес передачі та сприйняття інформації від того, хто говорить, до того, хто слухає. Цей процес умовно можна поділити на такі *етапи*:

- 1) витребування слідчим інформації від допитуваних осіб;
- 2) передача інформації від допитуваних до слідчого;
- 3) аналіз та оцінка слідчим отриманої інформації.

Мета допиту – отримання повних та об'єктивно відображуючих дійсність показань. Ці показання є *джерелом доказів*, а фактичні дані, які в них містяться, – *доказами* [84, с. 252; 85, с. 106].

Задачі допиту:

- отримання доказів за кримінальною справою;
- встановлення об'єктивної істини у справі;
- перевірка слідчих версій, висунутих на початковому етапі розслідування;
- встановлення фактичних даних про підготовку, вчинення та приховання злочину;
- встановлення обставин, які сприяли або перешкоджали учиненню злочину;

83 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

84 Там же.

85 Настільна книга слідчого: Наук. – практ. Видання для слідчих і дізнавачів / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2003.

- збирання відомостей про особу злочинця та його зв'язки;
- вжиття заходів профілактичного характеру з метою виховання громадян тощо.

Загальні принципи допиту: законність, об'єктивність, всебічність і повнота, активність, цілеспрямованість, своєчасність, необхідність врахування особистих якостей допитуваного, використання оперативно-розшукової інформації та ін.

Процесуальний порядок проведення допиту закріплений у ст.ст. 107, 143-146, 166-171, 201, 300, 303, 304, 307, 308, 311 КПК України, дотримання якого є обов'язковим.

Допит можна класифікувати за наступними підставами:

1. За процесуальним становищем допитуваного – допит свідка (ст. 167 КПК), потерпілого (ст. 171 КПК), підозрюваного (ст. 107 КПК), обвинуваченого (ст. 143 КПК), підсудного (ст. 300 КПК), експерта (ст. 201 КПК).

2. За послідовністю проведення – допит на початковому та подальшому етапах розслідування; первинний, додатковий та повторний.

3. За віковими особливостями суб'єктів – допит малолітнього, неповнолітнього, дорослого (повнолітнього) та особи похилого віку.

В.Ю. Шепітько зазначає, що у психологічній літературі запропоновано *шість вікових груп неповнолітніх* (тих, які не досягли 18 років):

- а) дитячий вік – до 1 року;
- б) раннє дитинство – від 1 до 3 років;
- в) дошкільний вік – від 3 до 7 років;
- г) молодший шкільний вік – від 7 до 11-12 років;
- д) підлітковий вік – від 11 до 14-15 років;
- е) старший шкільний вік – від 14 до 18 років [86, с. 281].

4. *За психофізичним станом суб'єктів* – допит глухонімого, сліпого, психічно хворого та ін.

5. *За слідчою ситуацією, що склалася* – допит у конфліктних та безконфліктних ситуаціях. *До конфліктних ситуацій* можна віднести учинення допитуваними активної протидії розслідуванню, відсутність психологічного контакту із допитуваним, відмова від давання показань, дача за відомо неправдивих показань, компрометація слідчого, негативний вплив на сумлінного учасника очної ставки та ін. *До безконфліктних ситуацій* можна віднести бажання допитуваного співпрацювати зі слідством, намагання встановити об'єктивну істину, дача правдивих показань тощо.

6. *За місцем проведення* – допит за місцем проведення досудового слідства, на місці події, за місцем перебування (СІЗО, ІТУ) або проживання допитуваного (постійного чи тимчасового).

7. *За часом проведення* – допит у денну (з 6.00 до 22.00 год.) або нічну (з 22.00 до 6.00 год.) добу.

8. *За колом учасників, які приймають участь у допиті* – допит віч-на-віч або за участю третіх осіб (*наприклад*, захисника, перекладача, батьків або інших законних представників, фахівця, прокурора, інших працівників правоохоронних органів).

9. *За суб'єктами проведення* – допит, який здійснюється слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею.

Особливими різновидами допиту є допит під час *очної ставки* та *перехресний допит*.

Загалом, допит складається з трьох **етапів**:

- 1) підготовка до проведення допиту */підготовчий/*;
- 2) безпосередній допит */робочий/*;
- 3) фіксація ходу та результатів допиту */заключний/*.

Розглянемо кожний етап допиту окремо.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення допиту.

Своєчасна, ретельна та всебічна підготовка до допиту є необхідною умовою отримання найбільш повних та об'єктивних показань у справі. Відсутність планування або неналежна підготовка до допиту призводить до поверховості та безрезультативності допитів.

Загалом підготовку до допиту можна поділити на три рівня: **пізнавальний** (вивчення матеріалів кримінальної справи та особи злочинця, ознайомлення з оперативно-розшуковою інформацією), **прогностичний** (визначення кола осіб, які підлягають допиту та послідовності їх проведення) та **синтезуючий** (визначення місця і часу проведення слідчої дії, способу виклику на допит, складання плану допиту).

Під час підготовки до проведення допиту слідчий повинен здійснювати такий **комплекс організаційно-підготовчих заходів**:

1. Повне, всебічне та ретельне вивчення матеріалів кримінальної справи. Вивчення слідчим матеріалів справи є необхідною передумовою успішного проведення допиту. Аналізу підлягають дані, які містяться як у протоколах слідчих дій, так і в інших матеріалах справи. Це дозволяє виявити існуючі прогалини, розбіжності й суперечності між учасниками процесу та своєчасно вжити заходів щодо їх усунення. У протилежному випадку деякі обставини можуть залишитися невстановленими, що не може не вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність розслідування і тягне за собою, як правило, необхідність проведення додаткових або повторних допитів та очних ставок. Вивчення матеріалів справи дозволяє встановити коло осіб, які підлягають допиту, визначити предмет допиту, сформулювати запитання допитуваному, обрати низку тактичних прийомів, які будуть використовуватися під час допиту. Важливе місце займає аналіз результатів таких слідчих дій, як огляд місця події та обшук. Дослідження їх може бути корисним для висунення

версій про механізм учинених злочинів та осіб, які їх вчинили. Ігнорування даної вимоги може призвести до поверховості, непослідовності та нецілеспрямованості допитів.

2. Визначення предмету допиту та сформованої слідчої ситуації.

Визначення предмету допиту полягає у встановленні обставин, які можуть бути відомі допитуваному. З усього обсягу зібраних відомостей потрібно відібрати ті, що відносяться до предмету допиту. Їх необхідно правильно оцінити та найбільш повно використати під час допиту. На підставі визначеного предмету допиту слідчий формулює запитання для допитуваного та обирає систему тактичних прийомів.

До ***предмету допиту*** можна віднести з'ясування таких обставин:

- відомості про виникнення злочинного задуму;
- відомості про об'єкт посягання, мотив злочину, відношення особи до злочинних наслідків;
- способи підготовки та вчинення злочинів, послідовність злочинних дій, а також особливості приховування злочинної діяльності (її характер);
- час, місце, обстановка та механізм учинення злочинів;
- відомості про особу злочинця;
- умови, за яких допитуваний спостерігав будь-які предмети або явища;
- психологічний та фізичний стан особи в момент сприйняття чи після нього;
- загальна здібність допитуваного до певного сприйняття, запам'ятовування та відтворення;
- обставини, що сприяли або перешкоджали учиненню злочинів;
- способи формування організованої групи та характер злочинної діяльності;
- виявлення психологічної й функціональної структури групи (кількісний і якісний склад, рівень організованості) та розподілу функціональних обов'язків;

- кількісний склад групи при учиненні кожного епізоду злочинної діяльності, конкретні дії кожного, навички володіння зброєю та прийомами боротьби;
- виявлення осіб, які не брали безпосередньої участі у скоєних злочинах, але обізнаних про їх підготовку, вчинення або приховання;
- наявність корумпованих зв'язків та зв'язків з іншими злочинними групами;
- способи протидії розслідуванню та впливу на потерпілих, свідків та членів групи, які дають правдиві показання;
- відомості про озброєність, засоби зв'язку та технічну оснащеність злочинців;
- наявність в групі конфліктів, протиріч та розбіжностей;
- способи легалізації отриманих прибутків та відтворення злочинної діяльності;
- встановлення осіб, які залишилися на волі і продовжують злочинну діяльність або налагоджують зв'язки між членами групи та намагаються створити єдину, вигідну для усіх лінію поведінки та ін.

Наведений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню, не є вичерпним, оскільки предметом допиту можуть бути будь-які обставини, що мають значення для встановлення істини у справі. Кожне питання може бути предметом очної ставки та інших слідчих дій.

3. Визначення кола осіб, які підлягають допиту залежить від низки факторів, у тому числі й від обсягу наявної інформації. Вказівки на конкретних осіб, яким відомі певні обставини справи, можуть міститися в матеріалах кримінальної справи, а також виявлятися під час проведення оперативно-розшукових заходів та інших слідчих дій.

4. Визначення послідовності проведення допитів. Рішення слідчого про послідовність допитів повинно ґрунтуватися на оцінюванні таких обставин:

- 1) особи злочинця, його віку, психічних властивостей, наявності злочинного (життєвого) досвіду, судимості, становища в структурі злочинної групи та

- ролі у вчинених злочинах (*наприклад*, неповнолітніх підозрюваних необхідно допитувати невідкладно);
- 2) наявності доказів про злочинну діяльність відносно кожного допитуваного та їх зацікавленості у кінцевому результаті досудового розслідування;
 - 3) ступені участі кожного допитуваного у спільній злочинній діяльності групи;
 - 4) стан емоційного збудження допитуваного – є найбільш сприятливим моментом для початку допиту, оскільки після вчинення злочину та безпосереднього затримання злочинці знаходяться у стані напруженості (сильно переживають, хвилюються) і не здатні повною мірою протидіяти розслідуванню (*наприклад*, швидко продумати досить переконливий захист, створити неправдиве алібі);
 - 5) характеристики відносин між членами злочинної групи (наявність розбіжностей, конфліктів та протиріч) та ін.

Складність цього завдання полягає у латентності взаємовідносин між злочинцями, чим і пояснюються численні помилки у визначенні дійсного статусу затриманих. Слідчий повинен одержати повну інформацію про кількість злочинців, про дії й функції кожного під час учинення злочинів. Ці дані сприяють виявленню лідера, визначенню ролі та місця кожного в структурі групи, а також встановленню найбільш “слабкої ланки”, яка піддається психологічному впливу і зможе сприяти розслідуванню.

Невідкладному першочерговому допиту підлягають особи які:

- найбільш поінформовані про обставини справи, неповною мірою зацікавлені у тому, щоб злочин залишився не розкритим, та можуть повно й об’єктивно викласти інформацію, що має значення для кримінальної справи;
- безпосередньо пов’язані між собою епізодами злочинної діяльності, що дозволяє у разі необхідності провести очні ставки між ними;

- виконували другорядні функції під час учинення злочинів (*зокрема*, після викриття злочинної групи вони можуть претендувати на роль свідків чи пособників, а ніяк не співвиконавців);
- мають незначний злочинний досвід, не притягувалися до кримінальної відповідальності, піддаються психологічному впливу, схильні переоцінювати ступінь поінформованості слідчого або мають у групі статус “опозиціонерів” і конфліктують з лідером й іншими членами групи та ін.

Отже, допит кількох підозрюваних за часом повинен максимально наблизитися до їх затримання, що дозволяє *використовувати фактор раптовості та створювати напругу*. Тобто допитувати злочинців необхідно одночасно відразу ж після їх затримання, не даючи можливості обміркувати своє становище, обрати загальну лінію поведінки, проаналізувати обсяг доказової інформації, що має слідчий, та протидіяти розслідуванню.

Невиправдане зволікання допиту тягне відмову давати показання та приховання доказової інформації, яка необхідна для розкриття та розслідування злочинів.

5. Вивчення особи злочинця полягає у з'ясуванні його соціально-психологічної характеристики, рівня інтелекту, схильностей, характеру, способу життя та мислення. Вивчення особи злочинця дозволяє слідчому в найкоротший проміжок часу встановити з ним психологічний контакт, обрати найбільш доцільні та ефективні прийоми і способи впливу для отримання правдивих показань, прогнозувати та діагностувати можливу поведінку у тій чи іншій ситуації, що склалася під час допиту.

Відомості про допитувану особу можна одержати з матеріалів кримінальної справи або використовуючи оперативно-розшукову інформацію; шляхом допиту родичів, знайомих або осіб, які її оточують (*зокрема*, за місцем роботи, навчання, проживання), вивчення особової справи за місцем роботи або навчання та ін. Якщо особа була раніше засуджена, то доцільно вивчити архівні

кримінальні справи, що дає можливість отримати інформацію про тактику поведінки, яку вона обирає на допитах, про форми протидії розслідуванню, скласти уявлення про мотивацію злочинних дій тощо.

При отриманні матеріалів справи, слідчий одразу повинен не зволікаючи встановити чи знаходиться підозрювана особа на обліках у лікаря-психіатра та лікаря-нарколога, чи притягувалася раніше до кримінальної відповідальності (коли і яким судом засуджена, за який злочин, де відбувала покарання, коли звільнилася з місць позбавлення волі).

Наведемо приклади зазначених запитів:

Лікарю-наркологу Жовтневого району м. Дніпропетровська Батарону Д.М.	
Прошу Вас надати відомості, чи знаходиться на обліку Трофименко Олексій Іванович, 1976 р/н. Якщо так, то з якого часу і з яким діагнозом.	
Слідчий Жовтневого РВ ДМУ УМВС України в Дніпропетровській обл. лейтенант міліції	К.О. Чаплинський

Приклад № 1.

Головному лікарю психоневрологічного диспансеру м. Дніпропетровська Манжелею В.Ю.	
Прошу Вас надати відомості, чи знаходиться на обліку Трофименко Олексій Іванович, 1976 р/н. Якщо так, то з якого часу і з яким діагнозом.	
Слідчий Жовтневого РВ ДМУ УМВС України в Дніпропетровській обл. лейтенант міліції	К.О. Чаплинський

Приклад № 2.

Кутковий штамп органу-відправника Вис.№ _____ від _____	до п.п.8.3, 8.4 Інструкції
ВИМОГА	
Індекс _____	
(назва органу внутрішніх справ, куди направлена вимога)	
1. Прізвище	_____
2. Ім'я	_____
3. По батькові	_____
4. Народився " ____ " _____ р.	_____
5. Місце народження	_____
6. Адреса	_____
7. Чим викликана перевірка	_____
	(арешт, розшук, оформлення матеріалів до спецстанов, притягнення до кримінальної відповідальності та ін.)
8. Номер справ	_____ від " ____ " _____ 20__ р.
	(кримінальної, оперативно-розшукової, матеріалів)
9. Яка потрібна довідка	_____
	(про судимість, місцезнаходження та ін.)
Начальник	_____
	(назва органу (служби), що направив вимогу)
М.П.	_____
Виконавець	_____
	(підпис, прізвище)
	(посада, служба)
	(підпис, прізвище)
" ____ " _____ 20__ р.	_____
Назва органу	_____
Адреса	_____
	(поштовий індекс, вулиця, будинок, нас.пункт, район, область)

Приклад № 3.

Якщо особа була раніше засуджена, то необхідно витребувати копію вироку та приєднати її до кримінальної справи для прийняття рішення щодо ставлення в її вину кваліфікуючої ознаки повторність.

Отже, вивчення особи допитуваного здійснюється застосуванням певних методів: спостереження, бесіди, аналізу результатів діяльності, узагальнення незалежних характеристик та ін. [87, с. 262].

6. Збирання оперативної інформації про допитувану особу (склад злочинної групи) та вчинених нею злочинів дозволяє визначати лінію поведінки злочинців на досудовому слідстві, мотиви й способи вчинення злочинів, відношення до тих чи інших доказів та запобігати домовленостям між

87 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001.

собою та свідками (потерпілими). Таку інформацію можна використовувати для висунення слідчих версій або вибору низки тактичних прийомів допиту. Вона повинна бути законспірована та захищена від витoku. Планування у цьому випадку запобігає випадковому розголошенню джерела, отриманої інформації, непередуманим питанням або пред'явленню доказів, наявність яких у слідчого на певному етапі розслідування дозволяє злочинцям здогадатися про джерело їх отримання.

7. Підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному. До речових доказів (ст. 78 КПК України) можна віднести предмети, які були знаряддями учинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, і усі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину і виявлення винних.

До інших матеріалів, що пред'являються допитуваному, можна віднести листи, документи, записники тощо.

8. Визначення часу проведення допиту. Приймаючи рішення про час проведення допиту (ст.ст. 107, 143 КПК України), необхідно виходити з конкретної слідчої ситуації, що склалася під час розслідування. Допити підозрюваних (обвинувачених), особливо після їх затримання, необхідно проводити негайно, щоб запобігти змові між ними, визначенню лідером загальної лінії поведінки на досудовому слідстві і впливу на допитуваних з боку злочинної групи та інших зацікавлених осіб. Допит, окрім виняткових випадків, повинен проводитися удень.

На підставі вивчених кримінальних справ можна дійти до висновку, що результативність допитів на пряму залежить від часу та раптовості їх проведення безпосередньо після затримання злочинців. Так, зведені дані дослідження можна відобразити у таблиці № 2.

Таблиця № 2.

Характеристика результативності допитів залежно від часу та раптовості їх проведення

№ з/п	Характеристика результативності	Термін проведення допитів, після затримання				
		Без посередньо після затримання	Протягом 3 годин	Протягом 1 доби	Протягом 3 діб	Протягом 10 діб
1	Повні та об'єктивні показання	29%	20%	13%	7%	3%
2	Не повні (часткові) показання	57%	53%	47%	45%	44%
3	Неправдиві показання	4%	13%	21%	24%	26%
4	Відмова від дачі показань	10%	14%	19%	24%	27%
		100%	100%	100%	100%	100%

Отже, чим більше часу пройшло з моменту затримання підозрюваних (обвинувачених), тим менш результативнішим буде допит. Будь-яке не виправдане зволікання із проведення допитів тягне за собою отримання неправдивих показань або взагалі відмови від їх дачі.

9. Визначення способу виклику на допит. Визначаючи спосіб виклику допитуваного (ст.ст. 134-136 КПК України), слідчий повинен враховувати, що такий контакт носить не добровільний, а примусовий характер. Тому значна частина викликаних не проявляє позитивних емоцій, що є серйозною перешкодою для встановлення психологічного контакту.

Обираючи спосіб виклику на допит, необхідно пам'ятати, що про цей факт може стати відомо іншим особам, які зацікавлені у результатах справи і можуть негативно вплинути на нього.

Приклад: Так, при розслідуванні грабіжницького нападу слідчий у присутності захисника підозрюваного А., викликав по телефону свідка Б. для

проведення між ними очної ставки, яка була запланована на наступний день. Під час розмови слідчого зі свідком захисник запам'ятав домашній номер телефону останнього. У вечорі того ж дня свідку погрожували фізичною розправою у випадку дачі показань, що викривають А. у злочинній діяльності. Під час проведення очної ставки Б. відмовився від частини своїх показань.

Є.Д. Лук'янчиков зазначає, що виклик на допит може відбуватися в умовах обмеженої інформації про особу, тому важко прогнозувати можливі її наміри й дії. Звідси прийняття рішення про виклик для допиту та вибір засобу виклику відбувається в умовах тактичного ризику. Отже, слідчий за наявності певних даних повинен прогнозувати небажану поведінку особи, яку викликає на допит [88, с. 228-232; 89, с. 136].

Відповідно до ст. 134 КПК України обвинувачений викликається до слідчого по телефону, телефонограмою, телеграмою або повісткою, яка вручається йому під розписку, із зазначенням часу вручення. В разі тимчасової відсутності обвинуваченого повістка для передачі йому вручається під розписку кому-небудь з дорослих членів сім'ї, які разом з ним проживають, житлово-експлуатаційній адміністрації або адміністрації за місцем його роботи. Особа, яка перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення.

Якщо особа не з'являється без поважних причин до органів досудового слідства, то вона підлягає **приводу** (примусовому доставлені до слідчого), який здійснюється ОВС за мотивованою постановою слідчого (див. *Додаток № 16*). Привід, окрім виняткових випадків, повинен здійснюватись удень (з 6.00 до 22.00 годин за місцевим часом).

88 Лук'янчиков Є.Д. Виклик на допит: правові, організаційні, тактичні аспекти // Наук. вісник НАВСУ. – 2003. - №2. – С. 228-232.

89 Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К.: НАВСУ, 2005. – 360 с.

Після встановлення особи, яка підлягає приводу, працівник міліції оголошує їй постанову (ухвалу) про привід під розписку. Відмова від підпису із зазначенням мотивів відзначається у постанові (ухвалі) і затверджується виконавцем приводу.

При посилянні особи, яка підлягає приводу, на хворобу, що позбавляє її можливості слідувати до місця виклику, захворювання повинно бути підтверджене в установленому порядку лікарем. Якщо особа, яка підлягає приводу, виявила бажання добровільно слідувати до місця виклику, від неї береться письмове зобов'язання про явку у зазначений строк. У випадку відмови від добровільної явки особа доставляється до місця виклику примусово у супроводі працівника міліції.

У разі злісної непокори або опору законній вимозі працівника міліції слідувати до місця виклику складається протокол (акт), в якому зазначається місце, час та характер порушення, а також свідки.

Злісне ухилення особи, яка підлягає допиту, від явки до слідчого тягне за собою накладення штрафу відповідно до ст. 185⁴ КпАП України.

Ст. 185⁴ КпАП України. Злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового слідства або дізнання

Злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового слідства або дізнання –

тягне за собою накладення штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Примусовий привід повинен здійснюватися виключно за наявності достатніх на те підстав. За порушення встановлених законом прав та свобод громадян передбачена кримінальна відповідальність відповідно до ст. 371 КК України.

Ст. 371 Кримінального Кодексу України. Завідомо незаконні затримання, привід або арешт.

1. Завідомо незаконне затримання або незаконний привід – караються позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Завідомо незаконні арешт або тримання під вартою – карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або були вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

У правоохоронній практиці найбільш розповсюдженим способом виклику осіб на допит є повістка (61% опитаних респондентів), у якій повинно бути зазначено, хто викликається, куди і до кого, день і час явки, наслідки неявки, передбачені ст.ст. 70, 71 КПК України. З тактичних міркувань у повістці не завжди доцільно зазначати підстави за якими викликається особа на допит, що, на думку В.Г. Лісогора, сприяє запобіганню протидії розслідуванню та забезпеченню таємниці досудового слідства.

Приклад: Під час давання хабара посадовій особі однієї з установ м. Києва був присутній підлеглий хабароотримувача П. Слідчий передбачав, якщо підозрюваний (керівник установи) дізнається, що П. викликають до органів досудового розслідування за фактом давання хабара, то останній буде підданий психологічному впливу з метою давання ним неправдивих показань. З метою запобігання такої негативної ситуації, слідчий у повістці, зазначив що П. викликається за фактом хуліганських дій (який раніше дійсно мав місце у цій установі і з якого проводилося розслідування), очевидцем якого, окрім інших осіб, був також і П. Таке мотивування не насторожило не тільки самого П., а і його начальника, оскільки вже низка співробітників цієї установи викликала з

цього приводу в орган розслідування. Коли П. прибув до слідчого, той роз'яснив йому, що він викликаний за фактом давання хабара та запропонував розповісти про учинений злочин. Для П. пропозиція слідчого розповісти про отримання хабара його начальником була несподіваною, оскільки він вважав, що про це слідчому не відомо, і докладно розповів про учинений у його присутності злочин. Таким чином, приховання мети виклику на допит дозволило досягнути позитивного результату [90, с. 118].

Останнім часом деякі працівники органів внутрішніх справ та прокуратури намагаються викликати на допит підозрюваних у злочинах осіб або тих, хто проходить за кримінальною справою в якості свідків, через засоби масової інформації (найчастіше через телебачення або Інтернет). Як свідчить слідча практика, такий захід, як правило, застосовується відносно деяких представників держави, політичних партій, високопосадовців, бізнесменів та ін. На нашу думку такий спосіб виклику на допит є не доцільним та не припустимим за різними підставами. По-перше, вказаний спосіб є незаконним, оскільки не передбачений КПК України; по-друге, з морально-етичних принципів, оскільки певним чином компрометує викликаних на допит осіб в очах оточуючих (особливо перед проведенням виборчих кампаній); по-третє, з тактичних міркувань – розкриває слідчу таємницю, дозволяє приховатися від слідства і суду, чинити активну протидію тощо.

10. Визначення місця проведення допиту. Вирішення питання про місце допиту залежить від конкретної слідчої ситуації. Під час розслідування злочинів допити, як правило, проводяться за місцем досудового слідства (кабінет слідчого) або за місцем перебування допитуваного (*наприклад*, слідчий ізолятор (СІЗО), ізолятор тимчасового утримання (ІТУ)).

90 Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Науково-практичний посібник. – Д.: Юрид. академія МВС. – 2005. – 156 с.

Не доцільно проводити допит за місцем проживання злочинців (квартира, дача) або роботи (офіс, ресторан, кафе). Це обумовлюється тим, що дії слідчого можна записати на відеокамеру або диктофон, створивши для цього спеціальні умови, з метою наступної компрометації або шантажування, а також перебувати у найкритичніший момент та взагалі невідомі обстановка приміщення та інші труднощі, з якими він може зустрітись.

Допит особи поза місцем проведення досудового слідства може викликатися:

- ❖ важкою хворобою особи, яка підлягає допиту;
- ❖ необхідністю проведення невідкладного або раптового допиту;
- ❖ тактичними міркуваннями слідчого (*наприклад*, допити на місці події з метою актуалізації пам'яті допитуваного, безпосередньо після проведення обшуку чи виїмки тощо) та ін.

Але, на думку Ф.В. Хоменка, місце допиту за будь-яких умов повинно сприяти встановленню психологічного контакту [91, с. 38].

11. Визначення низки тактичних прийомів, що будуть застосовуватися під час допиту.

12. Визначення необхідних науково-технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка. Слідчий повинен підготувати необхідну кількість бланків протоколів допиту та аркушів паперу, канцелярські приналежності, засоби аудіо - або відеозапису та ін.

13. Визначення учасників проведення допиту. Коло учасників визначається слідчим, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася; предмету допиту; особи злочинця та інших обставин, що стосуються майбутнього допиту. До учасників допиту можна віднести прокурора, захисника, спеціаліста, експерта, законного представника, педагога, лікаря, перекладача, особу, яка

91 Хоменко Ф.В. Підготовка слідчого допиту обвинуваченого (Прокурорсько-слідча практика) // Радянське право. – 1975. – №10. – С. 35-40.

розуміє знаки глухих або німих, а також співробітників правоохоронних органів та ін.

Співробітників слідчих та оперативних підрозділів до участі у допитах доцільно залучати у таких випадках:

- для безперервного спостереження за поведінкою допитуваного та його емоційними реакціями;
- при застосуванні швидкого темпу допиту;
- необхідна допомога у тактично правильному використанні оперативної інформації;
- можуть бути отримані відомості, які підлягають негайній перевірці;
- оперативний працівник у неофіційній бесіді встановив з допитуваним психологічний контакт та отримав достовірні відомості без їх процесуального закріплення та ін.

14. Забезпечення сприятливих умов для проведення допиту з урахуванням необхідності гарантування безпеки його учасників.

15. Вивчення спеціальної літератури або використання допомоги фахівців (спеціалістів).

Наприклад, розслідування злочинів у сфері економіки (зокрема, банківського кредитування, використання ЕОМ, систем та комп'ютерних мереж) вимагає від слідчого високого рівня спеціальної економічної підготовки. До проведення допиту слідчий повинен набути необхідні знання та навички, що дозволить більш ефективно проводити слідчу дію.

С.С. Чернявський зазначає, що ця підготовка має включати ознайомлення зі спеціальною літературою; використання допомоги спеціалістів економічного профілю шляхом одержання від них різних довідкових даних,

спільного аналізу документації або безпосередньої участі спеціаліста у допиті; поповнення знань за результатами інших допитів тощо [92, с. 14].

16. Планування допиту. Заключним етапом підготовки до допиту є його планування, яке передбачає визначення порядку проведення допиту. Результати розумової діяльності слідчого під час підготовки до допиту знаходять свій концентрований вираз у *плані допиту*.

План може бути усним чи письмовим, стислим або розгорнутим. План є динамічною системою, тому під час допиту він суттєво корегується: окремі положення замінюються, уточнюються чи доповнюються. План носить орієнтовний і динамічний характер, оскільки у ньому неможливо передбачити усі особливості допиту, тому він повинен визначати лише головні моменти (час та місце допиту, його учасників, спосіб виклику допитуваного, технічні засоби фіксації, тактичні прийоми тощо).

Як свідчить слідча практика, при розслідуванні злочинів план проведення допиту слідчими, як правило, не складається. Це обумовлено такими чинниками: знаходження у провадженні слідчих великої кількості кримінальних справ, залучення працівників слідчих підрозділів до виконання обов'язків по охороні громадського порядку (зокрема, патрулювання, обслуговування футбольних матчів, проведення різноманітних рейдових заходів) та ін. Вказане тягне за собою неповноту та безсистемність допитів.

Для розслідування багатоепізодних справ доцільно створювати слідчі бригади або слідчо-оперативні групи (СОГ). Керівник слідчої бригади (групи) розробляє стратегію і тактику розслідування та складає загальний розгорнутий план ("*мережеве /сіткове/ планування*").

У розгорнутому плані зазначаються завдання окремих виконавців за версіями події, епізодами злочинної діяльності, відносно кожної особи, яка

підозрюється у вчиненні злочину, та систематизуються наявні докази. За необхідності план може бути доповнений схемами злочинних зв'язків підозрюваних, окремих епізодів злочину, місць їх учинення, структури злочинної групи та ін. У цьому випадку доцільно закріплювати окремого слідчого за кожним обвинуваченим, який входить до складу злочинної групи (див. Таблицю № 3).

Таблиця № 3.

ПЛАН РОЗСЛІДУВАННЯ

за кримінальною справою № _____ по обвинуваченню
_____ за ст.ст. _____ КК України

ПІБ / Заходи	Версії	Епізод злочинної діяльності	Слідчі дії (що проведені)	Слідчі дії (що необхідно провести)	Оперативно-розшукові заходи	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Докази	Місце в структурі ОЗГ	Термін виконання	Виконавець	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Підозрюваний 1											
Підозрюваний 2											
Підозрюваний 3											
Підозрюваний 4											
Підозрюваний 5											
Підозрюваний 6											
Підозрюваний 7											

Керівник слідчо-оперативної групи

підпис

Отже, для викриття підозрюваних (обвинувачених) у злочинній діяльності та притягнення їх до кримінальної відповідальності необхідно дотримуватися *принципу стабільності слідчої діяльності*. Неприпустимою є практика постійної зміни слідчих, які розслідують конкретні кримінальні

справи. Це призводить до втрати психологічного контакту та відмови від показань, що давалися раніше.

Після закінчення організаційно-підготовчих дій слідчий переходить до *робочого етапу* – безпосереднього допиту.

3. Тактичні прийоми проведення допиту.

Прийняття у 1996 році Конституції України істотно вплинуло на організацію і тактику допиту як на досудовому слідстві, так і в суді. Зокрема, у статті 63 Конституції України зазначається, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Сучасна практика розслідування злочинів свідчить, що злочинці відмовляються давати показання, посилаючись на вказану норму Конституції, а також на ст. 69¹ КПК України.

На думку В.С. Комаркова, тактика допиту являє собою найбільш доцільні форми і способи взаємодії слідчого з допитуваним, які здійснюються для з'ясування істотних для справи обставин, шляхом оперування доказовою та оперативною інформацією. Автор вказує, що зміст тактики допиту включає у себе: визначення шляхів встановлення психологічного контакту; розробку раціонального комплексу тактичних прийомів та засобів їх реалізації; передбачення можливого ефекту їх впливу; визначення моменту й послідовності застосування кожного тактичного прийому, виходячи зі специфіки конкретної слідчої ситуації [93, с. 56].

93 Комарков В.С. Суть і умови пред'явлення доказів при допиті обвинуваченого // Радянське право. – 1972. – №2. – С. 55-58.

Під *тактикою допиту* слід розуміти *сукупність заснованих на процесуальних нормах криміналістичних рекомендацій, які визначають найбільш доцільні прийоми та способи встановлення психологічного контакту з допитуваним, надання йому допомоги у відтворенні події, методи і прийоми правомірного психологічного впливу для одержання правдивих показань, що мають значення для розкриття та розслідування злочинів.*

В.П. Бахін і В.К. Весельський вказують, що вибір тактики допиту залежить від наступних факторів, що знаходяться у складній взаємодії між собою:

- ситуації допиту (*наприклад*, перший, повторний, додатковий, наявність або відсутність психологічного контакту тощо);
- особливостей допитуваного (*зокрема*, вік, наявність злочинного досвіду, рівень правової поінформованості), його процесуального положення і рівня зацікавленості у результатах розслідування;
- характеру інформації та доказів, якими володіє слідчий [94, с. 15-16].

І.Є. Биховський, Ф.В. Глазирін та С.К. Пітерцев додають до них майстерність слідчого та сукупність доказів, що є у справі [95, с. 24].

В.О. Коновалова зазначає, що правильно обрана тактика допиту забезпечує об'єктивність та достовірність показань, успішність розслідування злочинів [96, с. 13].

На наш погляд, застосування тактичних прийомів носить вибірковий характер, що передбачає вибір й використання тих із них, які сприяють одержанню об'єктивних, правдивих та повних показань.

94 Бахін В.П., Весельський В.К. Тактика допиту: Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.

95 Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К. Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989.

96 Коновалова В.Е. Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. – Х.: Изд-во Харьков. гос. ун-та им. А.М. Горького, 1956.

Слід підкреслити, що за своїм характером тактичні прийоми є штучно сконструйованими, оскільки не завжди є можливість повно і всебічно продумати та передбачити поведінку злочинців. Ми погоджуємося з думкою В.Є. Богинського, який вважає, що прийоми повинні бути гнучкими, а у складних ситуаціях (*наприклад*, обмежений обсяг інформації, активна протидія розслідуванню) доцільно застосовувати не один, а кілька їх можливих варіантів, враховуючи слідчу ситуацію, що склалася під час допиту [97, с. 40]. Така ситуація визначається позицією, яку займають підозрювані (обвинувачені), їх захисники, особливостями особи злочинця, характером й обсягом наявних доказів та іншої інформації.

Також необхідно зазначити, що тактичні прийоми не повинні бути ізольованими один від одного. Майстерність й професіоналізм слідчого полягає у тому, щоб, використовуючи усі прийоми і засоби, правильно спланувати їх, готуючись до допитів, вміти варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася.

Отже, досягнення мети допиту можливе через застосування різноманітних тактичних прийомів, що сприяють одержанню повних та об'єктивних показань.

Під *тактичним прийомом* слід розуміти *найбільш раціональний спосіб дій або найбільш доцільну лінію поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження та використання доказів* [98, с. 179].

Загалом, у юридичній літературі вченими багато уваги приділено тактичним прийомам та запропоновані різні їх класифікації, які спрямовані на виявлення й усунення неправди у свідченнях допитуваних осіб та отримання повних та об'єктивних показань.

97 Богинський В.Є. Підготовка до допиту підозрюваного // Радянське право. – 1978. – №12. – С. 39-41.

98 Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В. Криміналістика: Курс лекцій (ч. 1). – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002.

Так, Г.Г. Доспулов і Н.Ш. Сафін пропонують таку низку тактичних прийомів, що використовуються під час допитів: допущення легенди, раптовість, відволікання уваги, форсований і уповільнений темпи допиту, створення напруги, використання “слабких місць” допитуваних [99, с. 78-84; 100, с. 126-132].

На думку Л.М. Карнеєвой, до основних тактичних прийомів допиту можна віднести такі:

- роз’яснення негативних наслідків у разі відмови від давання показань;
- використання доказів та протиріч між співучасниками злочину;
- створення перебільшеного уявлення про інформованість слідчого;
- приховання поінформованості слідчого від допитуваних;
- використання деталізуючих та конкретизуючих запитань [101, с. 58].

І.Є. Биховський, Ф.В. Глазирін і С.К. Пітерцев додають інші тактичні прийоми:

- ❖ приховання цілей допиту;
- ❖ створення у допитуваного уявлення, що інші співучасники дали правдиві показання;
- ❖ використання міжособистісних відносин співучасників злочину [102, с. 30-45].

На думку інших вчених, арсенал тактичних прийомів повинен складатися із таких дій:

- роз’яснення допитуваним необхідності надання правдивих відомостей;
- виявлення обставин, які дозволяють перевірити правдивість відомостей, що повідомляються;

99 Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976.

100 Сафін Н.Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990.

101 Карнеева Л.М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976.

102 Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К. Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989.

- проведення допиту у присутності інших осіб [103, с. 100].

В.С. Комарков вказує на такі тактичні прийоми, як зняття напруги та припинення неправди [104, с. 17].

Під час розслідування окремих видів злочинів використовуються усі висвітлені у юридичній літературі тактичні прийоми. Тому особливу увагу приділимо тактичним прийомам, що найчастіше застосовуються під час допитів підозрюваних (обвинувачених).

Зокрема, під час опитування слідчих працівників (органів внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України, Податкової міліції України) було встановлено, що до найбільш розповсюджених тактичних прийомів, які використовуються у правоохоронній практиці, вони відносять:

- встановлення психологічного контакту – 100% респондентів;
- викладання показань у формі вільної розповіді – 94%;
- постановку запитань – 100%;
- створення напруги – 47%;
- використання різних темпів допиту – 36%;
- спостереження за поведінкою допитуваного та його психофізичними реакціями – 39%;
- пред'явлення доказів – 87%;
- використання фактора раптовості – 63%;
- актуалізацію забутого у пам'яті допитуваних – 57%;
- створення уявлення про інформованість слідчого – 28%;
- розповідь слідчим версій про учинений злочин або ймовірний розвиток події – 18%;
- приховування меж інформованості слідчого – 59%;
- використання конфліктів у злочинній групі – 21%;

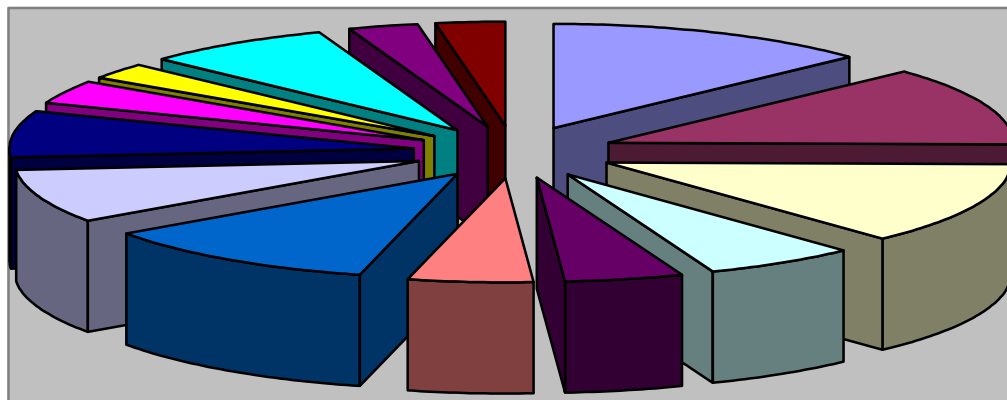
103 Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1999.

104 Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Х.: ХЮИ, – 1975.

- застосування науково-технічних засобів – 21% (див. Схему № 4).

Таблиця № 4

Найбільш розповсюджені тактичні прийоми, що використовуються у правоохоронній практиці

■ психологічний контакт	■ вільна розповідь
■ постановка запитань	■ створення напруги
■ різний темп допиту	■ спостереження за допитуваним
■ пред'явлення доказів	■ раптовість
■ актуалізація пам'яті	■ створення уявлення про інформованість
■ розповідь слідчих версій	■ приховування інформованості
■ використання конфліктів	■ застосування НТЗ

Отже, розглянемо більш детально зазначені тактичні прийоми.

Встановлення психологічного контакту здійснюється незалежно від процесуального статусу допитуваних (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений) та ситуації, у якій здійснюється допит.

Психологічний контакт являє собою *цілеспрямовану та плановану діяльність слідчого для створення умов, що поглиблюють спілкування з*

допитуваним у потрібному напрямі для одержання повних і об'єктивних показань, що мають значення для встановлення істини у справі.

М.В. Салтевський зазначає, що психологічний контакт означає взаєморозуміння, довіру й бажання двох осіб обмінюватися інформацією. Це форма людських відносин, сутність яких зводиться до “панування – підкорення” або суцільно ділових контактів – “взаємне слідування своїм обов'язкам” [105, с. 185].

Встановлення психологічного контакту вимагає від слідчого знань психології підозрюваних (обвинувачених) та врахування їх індивідуально-психологічних якостей, психічного стану в момент проведення допиту, життєвого і злочинного досвіду та інших обставин, що їх характеризують.

Певний інтерес становлять *способи приваблювати до себе людей*, що запропоновані Дейлом Карнегі: виявляти щирий інтерес до інших людей; усміхатися; пам'ятати, що для людини звук її імені – найбільш важливий звук людської мови; бути добрим слухачем; заохочування інших розповідати про себе; вести розмову в межах інтересів співрозмовника; дати людям відчуття їх значимість і робити це щиро.

Психологічний контакт завжди має двохсторонній характер, його встановлення і підтримання залежить як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива повинна належати слідчому [106, с. 115].

До способів встановлення психологічного контакту можна віднести:

- індивідуальний підхід до особи злочинця;
- демонстрація доброзичливості і неупередженого ставлення до допитуваного;
- коректна поведінка слідчого, який представляє інтереси держави, по відношенню до допитуваного;

105 Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.

106 Настільна книга слідчого: Наук. – практ. Видання для слідчих і дізнавачів / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2003.

- повідомлення про мету та завдання допиту, роз'яснення значення щирого каяття;
- переконання у невідворотності покарання, визначення обставин, що пом'якшують кримінальну відповідальність;
- переконання у необхідності надання допомоги органам досудового розслідування;
- роз'яснення процесуального становища допитуваного, діагностування ситуації, що склалася;
- використання позитивної оцінки якостей допитуваного;
- створення належної обстановки допиту та допит наодинці (без сторонніх осіб);

Однак на практиці досить важко створити такі умови. Дослідження, проведені Р.Ю. Савонюком і В.Г. Лісогором, дозволяє дійти висновку, що в одному кабінеті працюють 37,8% слідчих, у трьох – 17,6% і у чотирьох – 16,8%. Також слідчі звертають увагу на незадовільну звукоізоляцію кабінетів – 84% опитаних [107, с. 481-482; 108, с. 9].

- проведення попередньої бесіди на сторонню тему або на тему, що цікавить, але не пов'язану з предметом допиту; вміння вислухати до кінця;
- демонстрація слідчим поінформованості про обставини (спосіб) життя допитуваного, його проблеми, потреби та інтереси;
- висвітлення позитивних якостей допитуваної особи;
- звертання до логічного мислення та роз'яснення цілей та завдань допиту;
- створення обстановки, що збуджує інтерес до допиту та його результатів;

107 Савонюк Р.Ю. Слідча діяльність: детермінанти і проблеми // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників: Міжвід. наук. зб. / Під ред. А.І. Комарової, В.В. Медведчука, В.О. Євдокимова, В.Ф. Бойка, О.О. Крикуна. – К., 1999. – Т. 18. – С. 481-482.

108 Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВС України. – К., 2003. – 20 с.

- діагностика лінії поведінки, обраної підозрюваними (обвинуваченими), з метою встановлення причин узгодженої ними позиції та ін.

При встановленні психологічного контакту не можна:

- ❖ проявляти особисту зацікавленість у результатах допиту (справи);
- ❖ використовувати неправдиві відомості, релігійні почуття та помсту;
- ❖ допускати тривалого чекання допиту або співчувати допитуваному;
- ❖ застосовувати фізичне або психічне насилля, шантаж або обман;
- ❖ закликати до дій, що суперечать нормам етики й моралі та ін.

Під час встановлення психологічного контакту допитуваний не повинен відчувати, що його методично та цілеспрямовано “схиляють” на заздалегідь заплановану тему розмови.

Деякі вчені вважають, що для встановлення психологічного контакту з допитуваним рекомендується проведення допиту двома особами (як одночасно, так і послідовно на різних допитах), коли один грає роль злого (жорстокого), а інший доброго, щоб допитуваний потягнувся до доброго, відкрився йому.

В.К. Весельський, В.С. Кузьмічов, В.С. Мацишин і А.В. Старушкевич зазначають, що такий прийом полягає у відкритій дезінформації, повній удаваності. Але допит удвох може бути правомірним і доцільним, якщо за мету ставиться контроль іншим слідчим за ходом допиту і поведінкою не лише допитуваного, але й свого колеги, оскільки з боку видніше помилки, реакції, які інший слідчий при підключенні до допиту може використати і за необхідності усунути [109, с. 53-54].

Необхідно зазначити, що на встановлення психологічного контакту з підозрюваними (обвинуваченими) нерідко негативно впливає поява захисників. Вони є висококваліфікованими їх союзниками, що необхідно враховувати під час проведення допитів. Участь захисника вносить певні складнощі і

109 Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004.

особливості у проведення усіх слідчих дій, а особливо – у тактику допиту. Захисник добре знає умови, механізм і можливості розслідування. Саме з урахуванням цих особливостей він здійснює захист інтересів підозрюваних (обвинувачених). Користуючись правом на зустріч наодинці з підзахисними, захисники іноді корегують (визначають) лінію поведінки злочинців під час слідства, розроблюють заходи протидії розслідуванню та клопочуть про проведення очних ставок зі свідками (потерпілими) з метою психологічного впливу на останніх.

Зокрема, під час опитування слідчих працівників було встановлено, що після появи захисника у 48% випадках підозрювані (обвинувачені) змінювали або відмовлялися від раніше даних показань.

Приклад: *Так, під час викриття злочинної групи лідером якої був В., було затримано трьох її членів: Г., Б. і Е. Після затримання з Б. (який не приймав безпосередньої участі у вчиненні злочинів) був встановлений психологічний контакт. Однак після появи захисника, який був на утриманні злочинної групи, Б. заперечував свою належність до групи та відмовився від раніше даних показань [110].*

Однак наміри захисника можуть реалізуватися лише у заключній частині, оскільки допит починає і веде слідчий. Захисник повинен ставити запитання, коментувати будь-які положення лише з дозволу слідчого і не втручатися у процес допиту. У необхідних випадках слідчий може перервати допит і видалити захисника з кабінету. Але слідчі іноді не звертають уваги на тактичне значення процедурних особливостей допиту і не використовують їх проти захисників, які порушують процедуру допиту.

Під час допитів захисники можуть вживати заходи щодо дискредитації слідчого та відшукання прогалин й помилок, допущених під час досудового

розслідування, забезпечуючи тим самим необхідний психологічний настрій своїх підзахисних.

Зокрема, за даними опитування, проведеного В.К. Весельським, адвокати вбачають свою мету під час проведення досудового розслідування у такому:

- ❖ виявлення помилок та прорахунків, що допущені слідчим – 71,2%;
- ❖ використання суперечок щодо зібраних слідством доказів – 31,3%;
- ❖ захист “клієнтів” будь-якою ціною – 5,7% [111, с. 76].

Отже, слідчий повинен усвідомлювати, що під час допиту стає об’єктом вивчення з боку захисника (наводить довідки про слідчого, зокрема, про його професійні якості, досвід, прогнозує питання і відповіді тощо). Звідси – слідчий змушений звужити коло тактичних прийомів, що використовуються під час допиту без захисника, виключити прийоми логічного впливу за допомогою доказів, щоб не розкрити передчасно доказову базу за справою. Тому доцільно поглиблювати психологічний контакт з допитуваним за рахунок зниження глибини його контакту зі своїм захисником. В тих випадках, коли психологічний контакт не встановлений, рекомендується відкласти допит і провести інші слідчі дії – обшуки (виїмки), слідчі огляди, пред’явлення для впізнання тощо.

Під час допитів *допитувані особи повинні знаходитися на певній відстані від слідчого*, щоб той міг *спостерігати за їх нервовими рухами та поведінкою в цілому*. Це обумовлено тим, що злочинці можуть чинити активну протидію слідчому.

Приклад: *Так, під час допиту член злочинної групи Л. був звільнений від наручників і знаходився у безпосередній близькості від слідчого. Після вільної розповіді, слідчий почав пред’являти докази, зокрема ніж, який Л. застосовував у вчиненні злочинів. Скориставшись нагодою, коли слідчий занотовував*

111 Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Монографія. – К.: НВТ “Правник”, 1999.

показання у протокол, Л. схопив ніж і наніс йому удар у грудну клітину та намагався вистрибнути з вікна кабінету, але був затриманий.

Після встановлення психологічного контакту допитувані починають викладати показання у формі *вільної розповіді*. Даний тактичний прийом полягає у тому, що у випадках, коли злочинці не ухиляються від дачі показань і не чинять протидію розслідуванню, пропонується розповісти усю відому інформацію про їх злочинну діяльність.

Застосування цього прийому дозволяє слідчому вивчити особу злочинця, виявити ступінь його інформованості про обставини справи та отримати інформацію про факти, які були невідомі слідчому. Під час “вільної розповіді” досить інформативними є проговорювання, протиріччя, обмови та паузи. Зокрема, проговорювання і протиріччя вказують на злочинну інформованість допитуваних. Тому для ефективного змістовного аналізу доцільно використовувати звуко- чи відеозапис.

Під час вільної розповіді не рекомендується протоколювати показання, а необхідно обмежитися загальними помітками. Ні у якому разі не можна переривати “вільну розповідь” допитуваного, що може порушити встановлений психологічний контакт. Оскільки неухильне ставлення до допитуваного (*наприклад*, виконання будь-якої роботи, пересування по кабінету, робота на комп’ютері, розмова по телефону, розгадування кросвордів тощо) не сприяє укріпленню такого контакту, а призводить до конфліктної ситуації. Якщо допитуваний відмовляється давати показання у формі вільної розповіді, необхідно перейти до запитань про обставини, котрі вже встановлені іншими шляхами і не викликають у слідчого ніяких сумнівів у об’єктивності й достовірності.

У тих випадках, коли допитувані говорять занадто тихо і незрозуміло, дають неправдиві показання, виходять за межі поставленого запитання або намагаються заплутати слідство доцільно *звузити тему вільної розповіді* і

запропонувати розповісти про інші обставини, які вже відомі слідчому або перевірені оперативним шляхом під час розслідування. Цей тактичний прийом називається *поділ теми вільної розповіді*.

Якщо допитуваний висловив бажання власноручно викласти показання, то слідчий повинен надати йому таку можливість, про що у протоколі робиться відповідна відмітка.

Після “вільної розповіді” допитуваних слідчий *ставить запитання*, щоб уточнити обставини справи та заповнити прогалини у показаннях.

В залежності від змісту та мети поставлені запитання можна поділити на:

- *основні* (спрямовані на з’ясування предмету допиту та основних відомостей за справою);
- *додаткові* (спрямовані на встановлення та з’ясування обставин та фактів, які не були висвітлені під час вільної розповіді);
- *нагадуючі* (викликають певні асоціації та відтворюють пам’ять допитуваного з метою з’ясування супутніх фактів або подій, які не були висвітлені);
- *уточнюючі, конкретизуючі або деталізуючі* (спрямовані на детальне з’ясування окремих обставин справи, фактів, явищ);
- *контрольні* (спрямовані на перевірку об’єктивності показань, шляхом їх деталізації; зіставлення з фактами, які встановлені за справою).

Під час допиту необхідно конкретизувати питання, що спрямовані на з’ясування подробиць щодо формування злочинного задуму, кількості учинених особою злочинів, способів пошуку (приховання) об’єктів злочину, механізму учинення злочину тощо. У тих випадках, коли допитувані не володіють повною інформацією про учинені злочини, оскільки були безпосередніми виконавцями чи виконували другорядні функції, необхідно з’ясувати, які конкретні дії входили у їх функції, як розподілялися злочинні доходи тощо.

Питання повинні бути короткими, конкретними, зрозумілими і логічно пов'язані між собою; їх формулювання повинні виключати можливість отримання зі змісту інформації, яка необхідна для відповіді; відбивати послідовність учинених дій; конкретизувати і деталізувати попередні відповіді для досягнення можливості спростування чи підтвердження отриманих показань іншими доказами.

Відповіді допитуваної особи на запитання необхідно під час допиту звіряти з іншими відповідями та попередніми її показаннями, виявляти протиріччя між ними та задати додаткові або контрольні запитання.

Під час допиту необхідно **спостерігати за поведінкою допитуваного та його психофізіологічними реакціями**. Таке спостереження дозволяє виявити неправду або невідповідність (перекручення) у показаннях допитуваного. Ці зовнішні прояви не мають доказового значення, а являють собою орієнтуючу інформацію, яку можна використовувати для розробки тактичних прийомів допиту.

В.К. Весельський, В.С. Кузьмічов, В.С. Мацишин і А.В. Старушкевич зазначають, що слідчий повинен не тільки слідкувати за поведінкою допитуваних, а й за попередженням зовнішніх проявів своїх емоцій з приводу успіху або промаху, щоб не видати цього усмішкою торжества або мімікою смутку [112, с. 57].

Під час допиту необхідно **створювати напругу**, яка полягає у тому, що у допитуваних осіб суттєво знижується здатність повною мірою здійснювати свідомий контроль за змістом мовленнєвих повідомлень та поведінкою в цілому. Якщо допитувані відмовляються від дачі показань або дають неправдиві свідчення, а спостереження слідчого вказують, що ці особи перебувають в

112 Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004.

урівноваженому стані, то необхідно через запитання, пред'явлення доказів або повідомлення певної інформації ввести їх у стан психологічної напруги.

Застосовуючи тактичні комбінації, такий прийом доцільно поєднувати з прийомом – “**зняття напруженості**”, що забезпечується різними засобами: інтонацією, репліками тощо.

В якості тактичного прийому доцільно використовувати **різний темп допитів** допитуваних (*форсований, уповільнений, поєднання форсованого і уповільненого темпів*). Специфічний темп допиту вносить нервозність у спілкування (створює напругу), впливає на якість інформації, позбавляє допитуваних можливості обмірковувати свої відповіді та поведінку в цілому, тому він повинен обиратися слідчим відповідно до психологічних особливостей допитуваних осіб та характеру інформації, що підлягає з'ясуванню.

Важливим тактичним прийомом є **пред'явлення доказів**, який полягає у тому, що слідчий з метою психологічного впливу на допитуваних повідомляє про докази та інші матеріали, які викривають їх у злочинній діяльності або спростовують їх показання, і демонструє ці матеріали у *певній послідовності* визначаючи надалі позицію допитуваних на допиті.

Докази можна пред'являти:

1) за наростаючою силою (*наприклад, якщо допитувана особа частково визнає свою вину, йде на діалог зі слідчим*);

2) за убуючою силою (*наприклад, пред'явлення спочатку вагомих доказів доцільно по відношенню до осіб, які відмовляються давати показання, чинять протидію розслідуванню, мають стійку позицію на методичне заперечення своєї вини*);

3) усі разом (*наприклад, при розслідуванні не тяжких й нескладних злочинів або якщо докази за своїм змістом є не досить переконливими*).

Послідовність пред'явлення доказів залежить від слідчої ситуації, що склалася. Не доцільно пред'являти докази ізольовано один від одного з деякими

інтервалами у часі, що надає допитуваному можливість навести свої аргументи щодо пред'явленого матеріалу [113, с. 150-151]. Не можна пред'являти докази, якщо злочинці не будуть допитані про обставини, які пов'язані з ними.

Отже, даний тактичний прийом вимагає попередньої ретельної підготовки та дозволяє використовувати фактор раптовості, відволікати увагу, створювати напругу та уявлення про інформованість слідчого.

Під час застосування наведених тактичних прийомів необхідно використовувати **“фактор раптовості”**, який полягає у тому, що слідчий несподівано задає питання, яке не пов'язане із попереднім, або пред'являє докази, що стосуються учинення злочинів або дій з підготовки і приховування слідів злочину, **з метою викликати негативну реакцію допитуваних осіб, що породжена впливом пред'явленої інформації, і спостерігати за нею.** Вказаний прийом ефективно застосовувати по відношенню до осіб, які раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності або не мають злочинного досвіду.

На думку А.І. Фокіной, неочікуваним для деяких осіб може бути й вибір нетипового місця, наприклад, допит за межами органа досудового слідства без попередження про це, допит за місцем проживання чи роботи. Сам факт неочікуваної зустрічі у нетиповому місці проведення допиту впливає на допитуваного та знижує можливість здійснення продуманої протидії слідству [114, с. 87].

Але необхідно пам'ятати, що і злочинці також можуть використовувати наведений тактичний прийом.

Необхідно зазначити, що слідча діяльність нерідко триває в умовах, коли заінтересовані особи прагнуть отримати інформацію про перебіг розслідування,

113 Карнеева Л.М., Ордынский С.С., Розенблит С.Я. Тактика допроса на предварительном следствии. – М.: Госюриздат, 1958.

114 Фокіна А.І. Раптовість як прийом психологічного впливу під час проведення допиту // Спеціальний випуск „Виявлення, фіксація та використання доказів у процесі досудового слідства”: Вісник ЛАВС України. У 2-х частинах. – Ч.2. – 2005. – С. 85-89.

зібрані докази, заплановані слідчі дії, про свідків, потерпілих, працівників, які проводять досудове розслідування [115, с. 6]. Звідси для слідчого несподіваними можуть бути дії з боку злочинців, зокрема, такі: зникнення осіб, які проходять за справою; зміна або відмова від давання показань потерпілих і свідків; повна інформованість злочинців про плани та хід розслідування, обсяг доказів та ін., що вимагають адекватної реакції. Вказані дії можуть привести слідчого у стан розгубленості і обумовити неправильну оцінку ситуації, а звідси – прийняття помилкових рішень та тактичні прорахунки.

Якщо особа вчинила кілька однотипних злочинів, то окремі епізоди злочинної діяльності певною мірою “нашаровуються” у її пам’яті один на інший. Звідси важко відтворити картину злочину за кожним епізодом злочинної діяльності. Тому виникає необхідність *актуалізації забутого у пам’яті допитуваних*.

У цьому випадку можуть застосовуватись такі тактичні прийоми:

- демонстрація доказів та іншої матеріалізованої інформації (наприклад, відеозапис, фотознімки, фоторобот, рисований портрет, схеми, плани, графіки тощо);
- допит на місці події з метою повторного сприйняття допитуваним обстановки, у якій відбувалася злочинна подія;
- оголошення показань (їх фрагментів) свідків, потерпілих, співучасників злочинів та інших осіб;
- з’ясування попередніх подій та розбивання їх на епізоди (підепізоди);
- деталізація, уточнення, порівняння, аналогія, зіставлення, використання образного мислення, постановка нагадуючих (додаткових) запитань тощо.

Приклад: *Так, у 2005 році в Україні була затримана організована злочинна група у кількості 5 чоловік, яка вчинила низку грабіжницьких нападів на громадян з метою заволодіння їх індивідуальним майном, причому злочини*

скоювалися різними складами групи у різний час. Під час проведення досудового розслідування усі підозрювані особи заперечували свою причетність до злочинної діяльності групи та відмовлялися йти на діалог зі слідчим. Протягом певного часу слідчому вдалось встановити психологічний контакт з одним із підозрюваних М., який почав давати правдиві показання проти членів групи (він нещодавно увійшов до складу групи, не брав участі у вчиненні тяжких злочинів, отримував самий низький відсоток від реалізації викраденого майна). Але оскільки злочини скоювалися у різних регіонах країни, протягом тривалого часу, М. було важко пригадати час, місце та спосіб вчинення кожного злочину, об'єкт посягання, а також конкретний склад групи, який вчиняв злочин. З метою актуалізації пам'яті М. слідчим було прийнято рішення провести допит безпосередньо на місцях учинених злочинів. Під час проведення слідчої дії М., завдяки зоровому сприйняттю місцевості, пригадав усі обставини учинення злочинів, склад злочинної групи та дії кожного з її учасників.

Отже, вказані тактичні прийоми допомагають допитуваним повністю відтворити картину злочинної діяльності. При цьому необхідно враховувати особу злочинця та своєрідність забутого матеріалу.

Створення уявлення про інформованість слідчого залишається основним тактичним прийомом за наявності доказів, які мають істотні прогалини в момент допиту. Таке враження у злочинців створюється шляхом демонстрації інформованості слідчого про певні епізоди злочинної діяльності, зв'язки та способи їх життя, причини відмови свідків (потерпілих) від давання показань, пред'явлення доказів, оголошення показань інших злочинців тощо. Акцентування уваги на перших неправдивих відомостях, повідомлених злочинцями, створює у них враження про те, що слідчий має досить повну інформацію про їхню злочинну діяльність.

Негативне відношення до цього тактичного прийому висловив М.С. Строгович, який зазначив, що формування неправильного уявлення може бути лише навмисним перекрученням фактів та обманом у найвитонченішій формі [116, с. 3-12].

Але з таким твердженням не можна погодитися, оскільки сутність прийому (“слідчої хитрощі”) полягає у наданні допитуваним інформації, на яку зможе відреагувати тільки поінформована особа. Зокрема, під час проведення опитування слідчих, 76% вказали на доцільність і правомірність застосування наведеного тактичного прийому.

В.П. Бахін вказує, що необхідно порівнювати обман (повідомлення неправдивих відомостей або перекручення достовірних фактів) і “слідчі хитрощі” (створення ситуацій, за яких відомості можуть по-різному тлумачитись або оцінюватися самим учасником слідчої дії). Автор підкреслює, що “слідчі хитрощі” досить різноманітні за своїми цілями та способами реалізації (маскування цілей допиту, організація “проговорок” тощо). Їх схожість полягає у створенні ситуацій, у яких злочинці можуть випадково продемонструвати свою поінформованість [117, с. 28].

До такого висновку прийшов і Ф.М. Сокиран, зазначивши, що слідчий оперує власними уявленнями та гіпотезами, які він вважає щирими, але поки ще не доведеними, а не вводить допитуваних у свідому оману. Тому у цьому випадку має місце ризикований тактичний хід, але аж ніяк не обман [118, с. 89-90]. Але інформованість слідчого повинна обов’язково підтверджуватися наявними доказами у справі та достовірними оперативно-розшуковими даними.

І.В. Строков зазначає, що допустимість обману можлива за умови, якщо це не тягне за собою небезпечних наслідків для учасника кримінального

116 Строгович М.С. О судебной этике // Проблемы государства и права на современном этапе. – 1973. – №7. – С. 3-16.

117 Бахін В.П. Допрос: Лекція. – К., 1999.

118 Сокиран Ф.М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія / НАВСУ; В.Г. Гончаренко, ред. – К.: НВТ “Правник”, 2002.

процесу. Такими наслідками можуть бути: приниження честі і гідності особистості; визнання неіснуючої провини; спонукання до самообмови; обмова невинних чи перебільшення провини інших осіб; розвиток у обвинуваченого чи пов'язаних з ним осіб низинних спонукань і почуттів тощо [119, с. 213].

Можна погодитись з думкою П.Д. Біленчука і В.І. Перкіна, які вказують, що формування у допитуваних помилкових уявлень про ті чи інші обставини справи сприяє дачі правдивих показань або спонукає до виконання певних дій, сприяючих збиранню доказів.

Приклад: *Т. був притягнутий як обвинувачений за крадіжку речей робітників проектної організації у м. Владивостоці. Слідчому було відомо, що протягом 2-х років у місці в різних організаціях було скоєно ще 36 подібних крадіжок, які залишилися нерозкритими. Т. категорично заперечував свою причетність до них, розуміючи, що слідчий не має достатніх доказів його вини. Перед наступним допитом Т. у кабінеті слідчого була зібрана купа речей, накритих рядниною, з-під якої було видно деякі речі верхнього одягу, подібні з тими, що були вкрадені. З'явившись на допит, Т. відразу звернув увагу на це, мав збентежений вигляд, хвилювався. Слідчий, не звертаючи уваги на речі, став задавати питання відносно того, чим він займався протягом останніх 2-х років, де працював, на які кошти жив ніде не працюючи. Як результат, Т. дав показання про учинення ним більш ніж 50 крадіжок і вказав, де він збував викрадені речі [120, с. 13-14].*

Необхідно зазначити, що на початковому етапі розслідування слідчий, як правило, не володіє повною інформацією про особу злочинця, кількість учинених злочинів та викрадених об'єктів, склад організованої групи та ін. Тому злочинці іноді йдуть на контакт зі слідчим з метою виявлення обсягу доказової інформації, намагаючись визначити межі його інформованості, й на

основі цього розробити загальну лінію поведінки. У цьому випадку необхідно **приховувати межі інформованості слідчого**. Умисне замовчування породжує у злочинців нерозуміння, особливо коли вони очікують повідомлення будь-яких даних, щоб орієнтуватися у подальшій поведінці. У цьому разі слідчий може частково повідомити будь-які дані, не акцентуючи на них уваги допитуваних. Виходячи з позиції останніх, слідчий може створити враження незначної поінформованості або повної необізнаності. Нічого не повідомляючи, слідчий отримує доказову інформацію, аналізуючи яку може дійти висновку про лінію поведінки, яку обрали допитувані.

На ефективність цього тактичного прийому вказують і Л.Я. Драпкін та В.М. Карагодін [121, с. 34-37].

Приховуючи інформованість, слідчий **створює інформаційний вакуум**, під час якого він аналізує наявні відомості, які заперечуються злочинцями, і змушує їх взяти ініціативу на себе. Під час використання прийому підозрювані (обвинувачені) можуть розповісти про інші епізоди злочинної діяльності, які не відомі слідству.

Приклад: *Так, затриманий лідер злочинної групи, яка вчиняла розбійні напади на приміщення громадян, Ж., намагався заперечувати свою участь у вчиненні та організації злочинів. Під час допиту слідчий спочатку з'ясував ставлення підозрюваного до тих епізодів, де його участь не викликала ніяких сумнівів, зокрема, пред'явив викрадені речі, які були вилучені під час обшуків. На кожне заперечення слідчий демонстрував або висновок експерта про виявлення на місці злочину відбитків пальців рук Ж., або пред'являв показання інших членів групи. Допитаний таким чином за п'ятьма епізодами, лідер групи Ж. далі зі своєї ініціативи розповів про участь у інших епізодах злочинної діяльності*

120 Біленчук П.Д., Перкін В.І. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів: Навч. посібник. – К.: УАВС, 1996. – 32 с.

121 Драпкін Л.Я., Карагодін В.Н. Психологические качества следователя и обучение тактическим приемам допроса // Формирование профессиональных качеств следователя: Сб. науч. тр. / Редкол.: Озолин В.А. и др. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 34-37.

групи і про місця збереження викрадених речей, у тому числі і про ті, які раніше були невідомі слідчому.

Даний тактичний прийом тісно переплітається із **розповіддю слідчим версій про вчинені злочини або ймовірний розвиток подій**, що також є досить ефективним тактичним прийомом при викритті підозрюваних (обвинувачених) у дачі неправдивих показань. Але даний прийом повинен стосуватися тільки неповних та другорядних фактів злочинної діяльності особи, що мали чи могли мати місце у певний час, а слідчий повинен мати необхідний об'єм перевіреної інформації.

“Втягування допитуваного у спір”. Для цього слідчий під час допиту повинен торкатися другорядних фактів (питань), які допитуваному неважко спростувати. Якщо допитуваний піде на це, йому пропонується інша обставина такого ж плану. Він спростовує і її, поступово втягуючись у суперечку, і починає сперечатись за тими питаннями, які для слідчого є метою даного допиту і забезпечені доказами [122, с. 88].

Нерідко під час допитів злочинці намагаються висувати алібі, заперечуючи тим самим свою причетність до злочинної діяльності.

В.В. Юсупов розрізняє *правдиве (дійсне)* та *неправдиве* алібі.

Правдиве (дійсне) алібі – це встановлена криміналістичними засобами і методами присутність особи у конкретному місці, іншому, ніж місце злочину, у кримінально релевантні інтервали часу, що виключає її причетність до учиненого злочину.

Неправдиве алібі – це одна з форм протидії розслідуванню, сутність якої є фальсифікована інформація про перебування особи, яка підозрюється у причетності до злочину, в іншому місці, ніж місце злочину, у період його

122 Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004.

підготовки, вчинення або приховування, повідомлена з метою уникнення кримінальної відповідальності.

На основі узагальнення й аналізу практики перевірки алібі, автор виділяє ознаки, які свідчать про повідомлення неправдивого алібі:

- ❖ повідомлення відомостей, які не можуть бути перевірені, або обмеження неконкретними загальними поясненнями;
- ❖ детальна й активна розповідь особи про те, як вона провела день, коли було учинено злочин, а показання про попередні й наступні дні є нечіткими та пригадуються важко;
- ❖ зміна показань щодо алібі особою під час слідства, відмова від раніше даних показань, заява нового алібі;
- ❖ досить точні й детальні показання про алібі, незважаючи на порівняно тривалий проміжок часу, що минув;
- ❖ повідомлення алібі із запізненням за можливості й необхідності зробити це раніше;
- ❖ повідомлення про поведінку, яка не відповідає звичкам особи;
- ❖ показання заявника алібі та свідків помітно збігаються у дрібних деталях;
- ❖ відсутність у показаннях заявника алібі неістотних подробиць, що свідчать про те, що описувана подія не пережита заявником алібі [123, с. 7-8].

Зважаючи на це, слідчий повинен ретельно спостерігати за поведінкою допитуваних осіб, оскільки неправдиве алібі виявляється, виходячи з форми його повідомлення (*зокрема*, голосу, жестів, міміки тощо).

При розслідуванні злочинів, вчинених групою осіб або організованою злочинною групою (злочинною організацією), нерідко між її членами виникають відкриті або приховані розбіжності та протиріччя, які призводять до

123 Юсупов В.В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005. – 16 с.

конфліктів. Слідчий повинен **виявляти і використовувати конфлікти** під час допитів з метою **розхитати єдність групи та протиставити її членів один одному** таким чином:

1) продемонструвати інформованість про несприятливі взаємини в середині групи;

2) фіксувати увагу злочинців на фактах, що компрометують їх (особливо лідера) в очах інших членів злочинної групи або створюють недовіру з їх боку. Головним завданням компрометації лідера є підрив його авторитету через створення таких умов, за яких особа не може виконувати лідерські функції в групі (розповсюдження серед оточення лідера відомостей, які дискредитують його; організація активних легальних контактів лідера з працівниками ОВС; створення умов, за яких лідер порушує норми і правила поведінки, що встановлені в групі). Відомості, що використовуються для підриву авторитету особи, повинні бути достовірними та ретельно перевіреними;

3) розкрити поведінку й особисті якості одного з допитуваних іншим членам групи. Інформація, що повідомляється, повинна бути достовірною та перевіреною, заснованою на наявних у справі доказах.

Приклад: *Так, лідер злочинної групи В. привласнював більше злочинних прибутків, ніж повідомляв членам групи. Після того, як слідчий ознайомив їх з цими фактами, усі члени групи дали правдиві показання проти В.;*

4) створити конфлікт між членами злочинної групи, оголосивши показання одного співучасника іншим. Пред'являти на допиті необхідно тільки ту частину показань, яка є достовірною й підтверджується іншими зібраними доказами, та ін.

Конфлікт у злочинній групі, як правило, має тенденцію до розширення, оскільки члени групи повинні визначати свою позицію відносно конфліктуючих сторін. Після викриття злочинної групи конфлікти загострюються. Цьому сприяє обстановка досудового слідства, під час якого встановлюється роль

кожного члена злочинної групи у вчинених злочинах. Тому у зв'язку з цим виникає необхідність використання *“розпалення конфлікту”*. При застосуванні такого тактичного прийому слідчий повинен забезпечити безпеку осіб, відносно яких застосовується даний прийом.

Але у криміналістичній літературі існують різні погляди вчених щодо застосування таких тактичних прийомів. Так, А.М. Васильєв, С.Ю. Якушин і С.Г. Любичев вважають, що тактичні прийоми, які засновані на “розпаленні конфлікту у злочинній групі”, “дискредитації членів групи в очах інших”, є неприпустимими і сумнівними з погляду етики [124, с. 310; 125, с. 66; 126, с. 35]. Але на думку інших вчених, зокрема, О.Р. Ратінова, Ф.В. Глазиріна та О.Я. Баєва слідчий вправі використовувати психологічні стани членів злочинних груп, розкривати перед ними відносини у групі [127, с. 161], але без розпалення негідних почуттів [128, с. 72], тому такі тактичні прийоми є припустимими [129, с. 108].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що тактичні прийоми, засновані на використанні протиріч і конфліктів, повинні ґрунтуватись лише на обставинах, які дійсно мали місце у житті або поведінці допитуваних, але не були відомі групі та її організатору. На нашу думку, за будь-яких обставин необхідно намагатися уникати відкритих конфліктів, оскільки вони не сприяють розслідуванню, а призводять до напруженості.

Робота кількох слідчих в одному кабінеті нерідко, на думку В.Г. Лісогора, призводить до одночасної присутності у ньому, а також біля нього підозрюваних, свідків та інших осіб, запрошених за одною або різними

124 Криминалистика: Учебник / Под ред. А.Н. Васильева. – М.: Изд-во МГУ, 1980.

125 Якушин С.Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1983.

126 Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики. – М.: “Юрид. лит.”, 1980.

127 Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: Учебное пособие. – М.: ВШ МООП СССР, 1967.

128 Глазырин Ф.В. Психология следственных действий: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.

129 Баев О.Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии: основы предупреждения и разрешения. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1984.

кримінальними справами, що може призвести до небажаного обміну інформацією між ними, можливості обговорення дій слідчого, підслуховування, вироблення певної тактики поведінки, спрямованої на ускладнення слідства, а також не сприяє розслідуванню злочину.

Приклад: *Двоє слідчих одночасно проводили допити осіб. Один допитував підозрюваного, а інший – свідка, які проходили за різними кримінальними справами. Усе це відбувалося в одному кабінеті. Допитувані були знайомі, про що не знали слідчі. Під час допиту підозрюваного свідок підслуховував інформацію, якою обмінювалися між собою слідчий і підозрюваний. Після допиту свідок повернувся додому. Інформацію, яку останній отримав з іншої кримінальної справи під час перебування на допиті, він надав заінтересованим особам, які завдяки цьому вчинили протидію слідству [130, с. 39].*

Під час допиту доцільно **застосовувати технічні засоби**, що створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки показання, але й “психологічний клімат”, у якому вони були отримані та психологічно впливає на злочинців. Особливо важливо під час допитів **використовувати відеозапис** (ст. 85² КПК України). Він дозволяє зафіксувати та відтворити не тільки зміст показань, а й мовленнєві особливості допитуваних осіб, їх інтонацію, жестикуляцію та міміку, поведінку та реакції, що характеризують особу злочинця. Вказаний тактичний прийом необхідно застосовувати під час проведення тривалих за часом допитів та розслідування багатоепізодних справ. Наведений засіб фіксації забезпечує повноту і точність відображення показань, дозволяє більш повно зберегти безпосередність сприйняття допиту та використовувати ці матеріали під час інших слідчих дій.

130 Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Науково-практичний посібник. – Д.: Юрид. академія МВС. – 2005. – 156 с.

Якщо обвинувачені (підозрювані) відмовляються давати показання, то слідчому необхідно з'ясувати мотиви такої відмови та вжити заходів переконання (зокрема, обґрунтувати, що такі дії ставлять їх у невігідне положення, обтяжують відповідальність, тимчасово ускладнюють та затягують слідство тощо).

Слідчий завжди повинен пам'ятати з якими речами з'являються допитувані особи на допит, а з якими залишають місце допиту. Це обумовлено тим, що нібито забуті допитуваним речі (особливо підозрюваним або обвинуваченим) можуть певним чином скомпрометувати слідчого.

Отже, усі перелічені тактичні прийоми повинні відповідати вимогам кримінально-процесуального законодавства, моралі та професійній етиці. Є.Д. Лук'янчиков і В.С. Кузьмічов вказують, що прийоми, які ґрунтуються на фізичному або психічному насиллі, шантажу, обмані, використанні релігійних почуттів та помсти є недопустимими [131, с. 13].

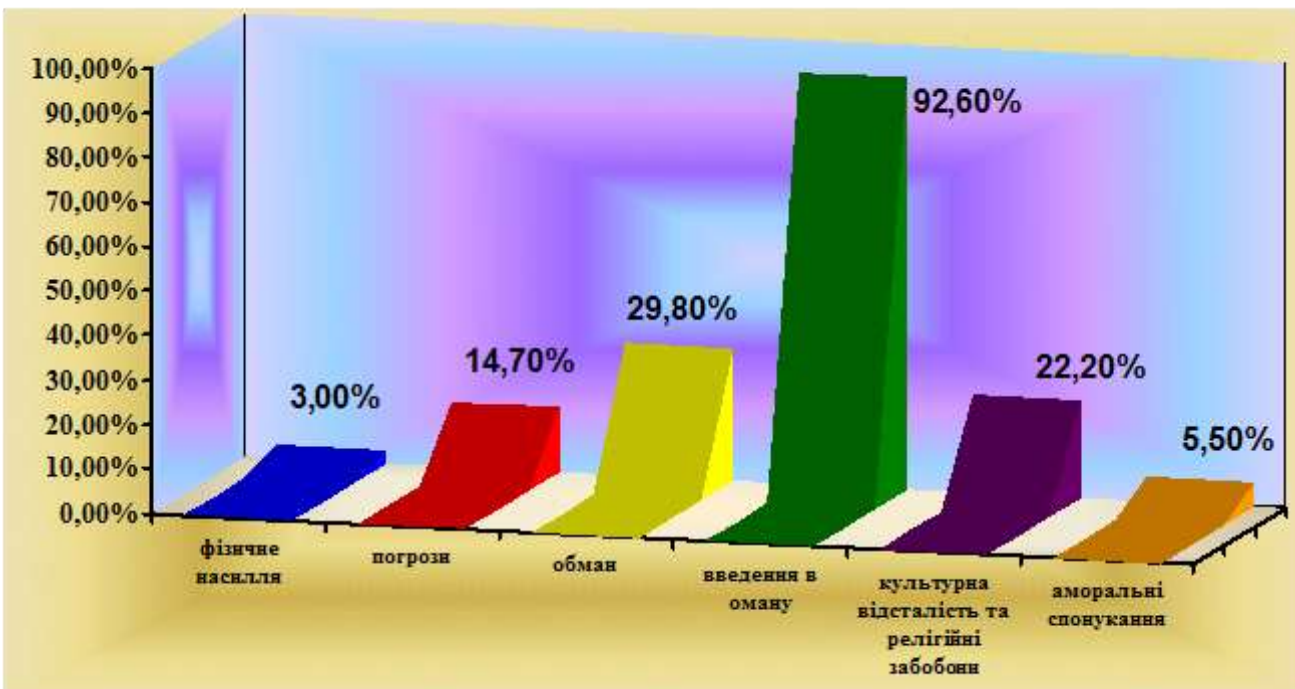
Нажаль у сьогоденній правоохоронній практиці нерідко мають місце застосування слідчими протизаконних методів проведення досудового розслідування. Зокрема, В.Ю. Шепітько за спеціально розробленою анкетною, провів опитування слідчих прокуратури та органів внутрішніх справ з цього приводу. Отримані дані, на думку Є.Д. Лук'янчикова, не можуть не викликати стурбованості. Більше половини опитуваних (54%) визнали, що застосовують у своїй діяльності методи незаконного впливу. З них 3,7% – використовують фізичне насилля; 14,7% – погрози; 29,8% – обман; 92,6 – введення в оману відносно наявності доказової інформації; 22,2% – культурну відсталість та релігійні забобони; 5,5% – аморальні спонукання [132, с. 54; 133, с. 222] (див. *Схему № 5*).

131 Лук'янчиков Е.Д., Кузьмичев В.С. Тактические основы расследования преступлений: Учебное пособие / МВД СССР; КВШ. – К., 1989.

132 Шепітько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Х.: Оригинал, 1995.

Схема № 5

Види протизаконних заходів, що застосовуються під час допитів

Застосування працівниками правоохоронних органів таких прийомів тягне за собою притягнення до кримінальної відповідальності.

Ст. 373 Кримінального Кодексу України. Примушування давати показання.

1. Примушування давати показання при допиті шляхом незаконних дій з боку особи, яка проводить дізнання або досудове слідство, –

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, поєднані із застосуванням насильства або із знуцанням над собою, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Тактика допиту свідків та потерпілих.

Під час допиту свідків і потерпілих можуть застосовуватися усі вище перелічені організаційно-підготовчі й тактичні заходи.

Свідок – це учасник кримінального судочинства, якому відомі будь-які обставини, які мають значення для справи.

Не підлягають допиту і не можуть бути допитані як свідки:

- адвокати та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі – з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості;
- захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, представник потерпілого, позивача, відповідача – про обставини, які стали їм відомі при наданні юридичної допомоги підзахисним або довірителям;
- особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них;
- свідок, який відповідно до ст. 52³ КПК України дає показання під псевдонімом, – щодо дійсних даних про його особу;
- особа, яка має відомості про дійсні дані про свідка, який відповідно до ст. 52³ КПК України дає показання під псевдонімом, – щодо цих даних.

Відмовитися давати показання як свідки мають право:

- члени сім'ї, близькі родичі, усиновлені, усиновителі підозрюваного обвинуваченого, підсудного;

- особа, яка своїми показаннями викрила б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника (ст. 69 КПК України).

С.М. Стахівський зазначає, що у тих випадках, коли показання свідка у найменших дрібницях збігаються з повідомленнями інших осіб, то це може свідчити про наявність попередньої змови свідків щодо обставин, які були предметом їх допиту. Адже відомо, що кожна людина сприймає будь-які події чи явища з притаманними тільки їй особливостями, які залежать від багатьох чинників, у тому числі й фізичних якостей особи. Це ж стосується й відтворення сприйнятого. Тому такий збіг в показаннях свідків має насторожити слідчого, який повинен вчасно вжити додаткових заходів щодо перевірки цих показань [134, с. 184].

Перевірити такі показання свідків можна за допомогою проведення низки оперативно-розшукових заходів та окремих слідчих дій (зокрема, очних ставок, відтворення обстановки і обставин події у формі перевірки показань на місці та ін.).

Потерпілий – це особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду (ст. 49 КПК України). Як і свідок потерпілий може бути допитаний про будь-які обставини, що стосуються справи.

Залежно від виду злочинної діяльності потерпілі можуть бути як безпосередніми учасниками події злочину (*наприклад*, пограбування, розбійницький напад), так і не бути такими (*наприклад*, крадіжка). Цілком зрозуміло, що найбільш повну й цінну інформацію для розслідування надають потерпілі, які були безпосередніми учасниками кримінальної події. Окрім

134 Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Монографія. – К., 2005. – 272 с.

відомостей про перебіг діяння у такому випадку слідчий отримує дані ще й про особу злочинця [135, с. 187].

Показання потерпілих нерідко містять достатні вихідні дані для висунення слідчих версій та подальшого планування досудового розслідування.

Перед проведенням допиту слідчий у разі необхідності повинен впевнитися в особі допитуваного, роз'яснити його права й обов'язки та з'ясувати анкетні дані.

З метою проведення ефективного допиту свідків (потерпілих) та отримання повних та об'єктивних показань слідчий повинен дотримуватися певних тактичних рекомендацій:

- переконати допитуваного у необхідності надати допомогу органам досудового розслідування;
- роз'яснити сутність наслідків учиненого злочину або можливість їх виникнення у майбутньому;
- пред'явити фотознімки (предмети), що пов'язані із учиненим злочином та його наслідками [136];
- проявляти уважність, повагу та урівноваженість;
- виражати співчуття та розуміння;
- проводити (за необхідністю) бесіду на сторонню тему;
- створити у допитуваної особи “враження” у захищеності з боку правоохоронних органів від будь-якого негативного тиску та впливу злочинців;
- встановити мотиви й причини відмови свідків та потерпілих від давання показань, що викривають осіб у злочинній діяльності;
- використовувати позитивні якості допитуваного та ін.

135 Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Монографія. – К., 2005. – 272 с.

136 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – С. 270-271.

Свідок попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за дачу завідомо неправдивих показань.

Ст. 383 Кримінального кодексу України.

Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину.

1. Завідомо неправдиве повідомлення суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину –

карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині або із штучним створенням доказів обвинувачення, а також вчинені з корисливих мотивів, –

караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Ст. 384 Кримінального кодексу України.

Завідомо неправдиве показання.

1. Завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, –

караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів, –

караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Ст. 385 Кримінального кодексу України.

Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків.

1. Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання –

караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Причини дачі свідками та потерпілими неправдивих показань:

- побоювання помсти з боку підозрюваних (обвинувачених) та їх оточення;
- підкуп або шантажування з боку злочинців;
- дружні, родинні, професійні або сусідські відносини з підозрюваними (обвинуваченими) та їх знайомими;
- матеріальна, службова або інша залежність від вказаних осіб;
- не бажання витратити свого особистого (робочого) часу під час проведення досудового слідства та судового розгляду справи;
- намагання приховати від правоохоронних органів учинені протизаконні дії, аморальну поведінку або дії, що компрометують допитуваного (*наприклад*, під час скоєння злочину був з іншою жінкою) тощо;
- побоювання відповідальності за давання раніше неправдивих пояснень;
- умисне завищення наслідків учиненого злочину;
- намагання допитуваного зашкодити підозрюваним (обвинуваченим) внаслідок несприятливих відносин з ними або їх близькими;
- співчуття до підозрюваних (обвинувачених) та ін.

В.М. Тертишник зазначає, що під час допиту потерпілого слідчому необхідно приділяти особливу увагу з'ясуванню деталей, які можуть бути зіставлені з іншими зібраними доказами; конкретних дій кожного з обвинувачених; власних дій потерпілого; передуючих стосунків з обвинуваченим; причин протиріч між показаннями потерпілого з цих питань та

показаннями, поясненнями й заявами інших осіб; чи немає погроз на його адресу з боку обвинувачених або інших зацікавлених осіб [137, с. 105].

Якщо за кримінальною справою проходить декілька свідків або потерпілих, то слідчий повинен враховувати послідовність проведення допитів. У першу чергу доцільно допитувати тих осіб, які в силу сприятливих умов сприйняття злочинної події, життєвого досвіду чи інших обставин можуть більш повно та об'єктивно викласти обставини злочину та розповісти про факти, що мають значення для справи. Дотримання такого порядку допиту свідків (потерпілих) дозволяє слідчому орієнтуватися під час допиту інших осіб.

Підсумовуючи зазначимо, що розглянуті тактичні прийоми не повинні бути ізольованими один від одного. Майстерність й професіоналізм слідчого полягає у тому, щоб він, використовуючи усі прийоми та засоби, міг правильно їх спланувати, готуючись до допитів, вміти варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

4. Очна ставка: поняття та тактика проведення.

Особливості тактики допитів свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених тісно переплітаються зі специфікою тактики проведення очних ставок між ними. Багатоепізодність кримінальних справ, тривалість злочинної діяльності та наявність численних протиріч та істотних розбіжностей обумовлюють важливе тактичне значення очних ставок (ст.ст. 172, 173, 304 КПК України).

137 Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, Арт-Прес, 2002.

Очна ставка має багато спільного з допитом, його процесуальними та організаційно-тактичними особливостями і виступає як засіб перевірки вже отриманих під час допитів показань. Це дозволяє розглядати очну ставку як самостійну слідчу дію, яка проводиться, як правило, на подальшому етапі розслідування.

Очна ставка є складною і конфліктною слідчою дією, у якій слідчий з метою встановлення об'єктивної істини у справі нерідко застосовує загострення обстановки.

Відповідно до ст. 172 КПК України слідчий вправі провести *очну ставку* між двома раніше допитаними особами, в показаннях яких є суперечності. Суперечності, які є в показаннях раніше допитаних осіб, повинні бути істотними.

Отже, *очна ставка – це слідча (судова) дія, яка передбачає одночасний допит раніше допитаних осіб про обставини, відносно яких були дані істотно суперечливі показання* [138, с. 284].

Метою проведення очної ставки є не усунення цих суперечностей, а перевірка правдивості раніше одержаних показань. Вона може проводитись між будь-якими особами, які займають як однакове, так і різне процесуальне становище (між свідком і підозрюваним, між підозрюваними, між потерпілим і обвинуваченим та ін).

Задачі очної ставки:

- з'ясування причин суперечностей в показаннях допитаних осіб та їх усунення;
- викриття одного із допитуваних в дачі неправдивих (неповних) показань;
- психологічний вплив на несумлінного учасника слідчої дії з метою схилення його до дачі правдивих показань;

138 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

- зміцнення вольових якостей й позиції сумлінного учасника очної ставки;
- виявлення й встановлення доказів та нових обставин справи;
- додаткова перевірка й закріплення показань свідків, потерпілих, обвинувачених, підозрюваних.

Вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів вказує на низьку ефективність очних ставок: близько 31% були безрезультатними або мали негативні наслідки, що ускладнило проведення досудового слідства. Вказане пояснюється тим, що проведення очних ставок має певні тактичні особливості. Це зумовлено розширеним складом її учасників, ускладненим інформаційним обміном, сильним психологічним впливом злочинців на свідків (потерпілих) та підвищеним ступенем тактичного ризику.

Планування очної ставки переслідує таку загальну мету – створення психологічного впливу на несумлінного учасника, зміцнення вольових якостей і позиції сумлінного допитуваного, перевірка правдивості показань учасників та одержання нових доказів.

Підготовка до очної ставки передбачає проведення таких організаційних заходів:

- вивчення матеріалів кримінальної справи;
- аналіз і оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася;
- визначення осіб між якими буде проведена очна ставка та черговості їх допиту;
- встановлення взаємовідносин між допитуваними;
- визначення черговості проведення очних ставок (якщо кілька підозрюваних);
- з'ясування питань, які необхідно поставити, та суперечностей, які необхідно усунути;
- визначення низки тактичних прийомів (комбінацій), які доцільно застосувати під час проведення слідчої дії;

- визначення необхідних доказів та інших матеріалів, які можуть бути необхідними під час проведення слідчої дії;
- прийняття рішення про проведення очної ставки;
- планування та визначення часу проведення очної ставки;
- визначення та підготовка науково-технічних засобів;
- добір учасників для проведення очної ставки.

Неналежна підготовка до проведення очної ставки тісно пов'язана з ризиком можливої зміни правдивих показань сумлінного учасника, відмови від дачі показань або розголошення даних слідства. Невиправдане зволікання з провадженням очної ставки може призвести до того, що вона втратить фактор раптовості, який сприяє успішному досягненні мети.

А.П. Черненко зазначає, що для очної ставки характерними є такі спеціальні правила:

- 1) під час її проведення допитуються одночасно не більше двох осіб;
- 2) учасники очної ставки дають показання по черзі;
- 3) особи, викликані на очну ставку, можуть ставити запитання одна одній;
- 4) слідчому забороняється оголошувати показання, які дали учасники очної ставки на попередніх допитах, до давання ними показань на очній ставці та запису їх до протоколу [139, с. 12].

На початку очної ставки встановлюється, чи знають особи, що викликані на очну ставку, один одного і у яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за дачу завідомо неправдивих показань (ст.ст. 385, 384 КК України).

Викликаним на очну ставку особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини справи, для з'ясування яких призначена очна ставка.

139 Черненко А.П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 2004. – 20 с.

Першими допитуються сумлінні учасники даної слідчої дії. Після цього слідчий ставить запитання. Особи, викликані на очну ставку, лише з дозволу слідчого можуть ставити запитання одна одній.

Несумлінного учасника очної ставки доцільно допитувати першим у таких випадках:

- 1) коли слідчий вважає, що сумлінний учасник, почувши неправду, більш повно і аргументовано обґрунтує свою позицію;
- 2) коли показання несумлінного учасника можуть настільки обурити іншого допитуваного, що він повідомить слідству нові відомості;
- 3) коли несумлінний учасник просить про це, маючи за мету схилити до зміни показань на свою користь, а слідчий впевнений у протилежному і має намір використати ситуацію для одержання правдивих відомостей.

Не доцільно проводити очну ставку:

- між особами, які дають завідомо неправдиві показання;
- між обвинуваченими, які частково визнають свою вину і схильні змінити показання або негативно вплинути на інших учасників;
- між особами, із яких той, хто дає правдиві показання, перебуває у матеріальній, родинній або іншій залежності від іншого учасника;
- коли один із учасників очної ставки відмовляється давати показання у присутності іншої особи [140, с. 199, 201].

При проведенні очних ставок між підозрюваними (обвинуваченими) застосовуються усі тактичні прийоми, що використовуються під час допитів. Але існують і інші, які доцільно застосовувати лише у проведенні очних ставок. Так, до таких ***тактичних прийомів*** можна віднести такі:

- 1) проведення перед очними ставками інших слідчих дій (*наприклад*, впізнання, обшуків, відтворення обстановки і обставин події) з метою впливу на стійкі негативні позиції злочинців;

2) повідомлення свідків, потерпілих та підозрюваних, які дають правдиві показання, про можливі труднощі психологічного характеру (погрози, залякування, шантажування, компрометація), що можуть виникнути під час проведення очної ставки, та надати рекомендації, які дозволять запобігти негативному впливу;

3) залучення до проведення очних ставок допоміжних осіб (слідчих, працівників оперативних підрозділів) з метою запобігання негативному впливу учасників один на одного, а також передачі певної інформації;

4) розташування допитуваних таким чином, щоб запобігти невербальному спілкуванню (*наприклад*, спиною до спини, допит через ширму тощо);

5) проведення серії очних ставок “за наростаючою силою” з особами, які дають правдиві показання;

6) втягнення допитуваних у суперечку з метою виявлення нових обставин, що мають значення для справи;

7) проведення очних ставок спочатку між особами, які виконували другорядні функції під час учинення злочинів;

8) надання дозволу підозрюваним (обвинуваченим) та їх захисникам ставити запитання особам, які дають правдиві показання, лише по закінченню очних ставок;

9) деталізація показань учасників очної ставки;

10) активізація пам’яті учасника, який добросовісно помиляється;

11) пред’явлення доказів з метою активізації пам’яті допитуваних осіб;

12) викриття неправди та інші.

З метою найбільш ефективного та якісного проведення очних ставок доцільно також використовувати такі *тактичні рекомендації*:

1. Необхідно визначати послідовність допитів, яка повинна зважуватись на користь осіб, чиї показання підтверджуються іншими матеріалами справи і є достовірними.

2. Проводити очні ставки у прискореному темпі, що психологічно впливає на злочинців та зменшує можливості протидії. Окрім того, доцільно змінювати темп даної слідчої дії в залежності від слідчої ситуації, що склалася під час розслідування. Це безумовно підсилює вплив показань іншої сторони.

3. Під час очної ставки необхідно уважно спостерігати за поведінкою допитуваних з метою фіксації їх реакції на запитання, запобігання можливій змові між ними або негативному психологічному впливу одного з них на іншого. Якщо дана слідча дія вийшла з під контроль слідчого, то її необхідно негайно зупинити або перервати.

4. Недоцільно проводити очні ставки між співучасниками на первісному етапі розслідування, а протиріччя в їх показаннях необхідно усувати іншими способами (зокрема, відтворення магнітофонного або відеозапису, пред'явлення фрагментів протоколів допиту тощо). Це обумовлено тим, що злочинці можуть, скориставшись навіть короткочасним контактом, обрати загальну лінію поведінки.

5. Постановка запитань один одному доцільна лише у тих випадках, коли під час очної ставки виникають нові протиріччя між підозрюваними (обвинуваченими). Їх вирішення може призвести до отримання нових важливих доказів, що мають суттєве значення для справи.

Отже, тактика проведення очних ставок багато у чому залежить від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування. Тому залежно від цих обставин змінюються і тактичні особливості цієї слідчої дії.

Приклад: *Так, під час викриття організованої злочинної групи, лідером якої був Ч., були затримані чотири її члени. Ч. не знав – якою доказовою базою володіє слідчий, хто є свідками злочинної діяльності групи і яку позицію обрали*

затримані її члени. Адвокати клопотали про проведення очних ставок між членами групи та свідками, але слідчий їх не задовольняв. Тому Ч. використав допомогу прокурора, який був на грошовому утриманні злочинної групи. Прокурор, виконуючи доручення лідера групи, дав слідчому вказівку провести очні ставки між затриманими членами групи та свідками. Оскільки вказівки прокурора є обов'язковими для слідчих (ст. 227 КПК України), такі слідчі дії були проведені. Після очних ставок усі затримані члени злочинної групи відмовилися від раніше даних показань, а показання свідків стали неповними.

В даному випадку очні ставки необхідно проводити у **прискореному темпі**, по завершенні яких кожна з допитаних сторін дотримується раніше даних показань. Тривале проведення очних ставок веде до розшифровки наявної доказової бази і сприяє передачі одним з її учасників іншим інформації щодо поведінки на досудовому слідстві.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що очна ставка є однією з найскладніших слідчих дій. Якісне та ефективне проведення цієї слідчої дії вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів й комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

М.В. Салтевський зазначає, що тактично грамотно проведена очна ставка, навіть якщо в її ході і не вдалося подолати істотних суперечностей в показаннях, повинна справити на несумлінного учасника психологічний вплив, розхитати його установку на неправду, допомогти слідчому перевірити правдивість показань учасників, глибше вивчити їх психологічні якості, намітити нові шляхи вирішення спірних питань.

5. Фіксація ходу і результатів допиту та очної ставки.

Обов'язковим засобом фіксації результатів допиту та очної ставки є *протокол* (ст.ст. 84, 85, 145, 173 КПК України). Він повинен містити усі результати допиту, що мають значення для справи (див. *Додатки 11-15, 17*). Допит повинен закінчуватися таким чином, щоб встановлений психологічний контакт не був порушений (з метою ефективного провадження наступних слідчих дій) і допитувані особи у майбутньому бажали зустрітися зі слідчим та ставилися до нього без упередження.

За результатами вивчення кримінальних справ можна дійти висновку, що зі змісту протоколу неможливо відновити дійсний хід допиту (у 68%), тому злочинці та їх захисники намагаються представити результати цієї слідчої дії у судовому засіданні юридично неспроможними.

На цю обставину вказують В.П. Бахін та В.С. Комарков, які зазначають, що у 94% випадків у протоколах допиту відображається тільки підсумок і не фіксується весь процес обміну інформацією між слідчим і допитуваними, а у 99% усіх вивчених кримінальних справ протокол не зберігає особливостей мови допитуваних [141, с. 32; 142, с. 53].

В.Ю. Шепітько зазначає, що у протоколах неможливо встановити відповідність між ситуаціями допиту та тактичними прийомами. Зокрема, у 40,3% вивчених протоколів тактичні прийоми загалом відповідали ситуації допиту (у 9,7% – не відповідали), а у 50% – відповідність неможливо було встановити [143, с. 17].

141 Бахін В.П. Допрос: Лекція. – К., 1999.

142 Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Харьков, 1975.

143 Шепітько В.Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харьков, 1991.

При складанні протоколу доцільно дотримуватися таких правил:

- протоколювання показань необхідно здійснювати після закінчення вільної розповіді, щоб не переривати та не порушувати послідовність допиту;
- показання записуються від першої особи та по можливості дослівно і у тій послідовності, у якій вони викладаються;
- протокол повинен фіксувати не тільки відповіді, але й хід їх одержання з фіксацією проговорювань та протиріч, а також запитання, що ставлять допитуваним;
- кожна сторінка протоколу повинна скріплюватися підписом допитуваного. У деяких випадках, одержуючи правдиві показання, необхідно запропонувати допитуваним підписувати кожну відповідь на поставлені питання, що запобігає можливості відмовитися від підписання протоколу в цілому або від частини своїх показань;
- протокол підписують допитуваний, слідчий та інші особи, які були присутні при допиті.

Додатковими (факультативними) засобами фіксації виступають *схеми, плани, графіки, діаграми, таблиці, малюнки*, що пояснюють або уточнюють показання. Так, показання підозрюваних (обвинувачених) доцільно закріплювати (за власним бажанням допитуваного чи за пропозицією слідчого) схематичними зображеннями маршрутів руху злочинців з місця дислокації до місць учинення злочинів, шляхів підходу (під'їзду) до безпосереднього об'єкта посягання і шляхів відходу, вказуючи найбільш помітні ознаки території з межуючими будівлями і транспортними шляхами. Власноручно зображена схема (план, графік, малюнок) є найвагомішим й об'єктивним доказом причетності особи до розслідуваної події. Подібні схеми створюють нові об'єкти фіксації доказової інформації та деталізують вербальну інформацію, мають наочний й переконливий характер. Вони є допоміжним матеріалом для

підготовки до інших слідчих дій (*наприклад*, відтворення обстановки та обставин події, слідчого огляду).

Також додатковими засобами фіксації є *звуко-* та *відеозапис*, застосування яких передбачено ст.ст. 85¹, 85² КПК України.

Особливості проведення аудіо- та відеозапису допиту та очної ставки.

Аудіо- та відеозапис дає можливість зафіксувати не тільки змістовність показань, але й передати емоційність, інтонацію, своєрідність вираження думок допитуваного, нерідко супроводжувані мімікою та жестами. Ці особливості поведінки не піддаються відображенню в протоколі, у якому найчастіше відбивається не хід допиту, а його результат, внаслідок чого зрозуміти процес одержання показань за протокольним записом дуже важко, що, у свою чергу, ускладнює об'єктивну оцінку даних, отриманих під час допиту та очної ставки.

Відповідно до ч.2 ст. 85¹ КПК України, фонограма звукозапису повинна відбивати увесь хід слідчої дії.

Ми погоджуємося з думкою В.С. Мешковой, яка вказує, що проведення звукозапису усього ходу допиту є не доцільним і невиправданим, внаслідок значного проміжку часу слідчої дії. Наприклад, якщо допит тривав 3 години, то обов'язкове прослуховування його фонограми також буде тривати такий же час. Звідси, з урахуванням підготовчих та заключних дій, пов'язаних із використанням магнітофону, такий допит буде тривати цілий робочий день [144, с. 32].

Окрім того, на недоцільність застосування звукозапису потягом усього допиту вказують і слідчі працівники правоохоронних органів. 75,3% опитаних вказують, що не застосовують технічні засоби фіксації допиту внаслідок незручності та збереження робочого часу.

144 Мешкова В.С. Тактические особенности отдельных следственных действий при привлечении организатора (лидера) преступной группы к уголовной ответственности: Учебное пособие. – Калининград: КЮИ МВД РФ, 1998.

Зважаючи на вказане, поділяючи думку В.С. Мешковой, вважаємо можливим і виправданим проведення запису найбільш суттєвого для досудового слідства фрагменту допиту.

Застосування відеозапису для фіксації показань доцільно у таких випадках:

- при проведенні особливо складних допитів і очних ставок з метою наступного аналізу їхнього ходу та результатів для вироблення більш ефективної тактики планування слідчих дій або одержання додаткової інформації;
- при допитах і очних ставках обвинувачених в особливо тяжких злочинах, з огляду на важливість фіксації показань таких осіб у повному обсягу і враховуючи високу суспільну небезпеку їхніх діянь;
- у ході допитів (очних ставок) осіб, які страждають фізичними або психічними вадами (*наприклад*, сліпоглухонімих, глухонімих, осіб з паралізованими органами мови, або які мають розлади психіки);
- у ході допитів (очних ставок) лідерів організованих злочинних угруповань, організаторів й активних членів злочинних груп, а також осіб, які займають певне місце в ієрархії злочинного світу;
- при допитах малолітніх свідків і потерпілих, оскільки точне відображення у протоколі показань дітей ускладнене внаслідок своєрідності сприйняття ними навколишньої обстановки й особливостей мови, а також поранених і хворих, які знаходяться у важкому й небезпечному для життя стані;
- при допитах осіб, які відрізняються індивідуальними особливостями мови (*наприклад*, акцент, заїкуватість, розтягування слів тощо);
- у випадках, коли існує реальна можливість стороннього негативного впливу на потерпілого, свідка або інших осіб з метою зміни ними показань;
- для фіксації показань окремих категорій потерпілих і свідків, які можуть ухилятися від явки до суду (*наприклад*, потерпілі у справах про зґвалтування,

свідки – близькі родичі, які викривають у вчиненні злочину своїх рідних тощо);

- коли допитуваний підлягає обстеженню судово-психіатричною експертизою, тому що мова є одним з найважливіших проявів психічної діяльності;
- за необхідності призначити фоноскопичну експертизу;
- при участі у допиті перекладача, що дозволить надалі перевірити правильність перекладу, при посиленні на його неточність, як підставу для зміни показань;
- для фіксації показань з метою наступного їх пред'явлення особам, які відмовляються від дачі показань або повідомляють неправдиві свідчення. Особливо ефективно коли в показаннях злочинців виникли істотні протиріччя (розбіжності), але очну ставку між ними з тактичних чи інших міркувань проводити недоцільно;
- для фіксації показань, що супроводжуються поясненням яких-небудь складних процесів, а також замальовкою об'єктів чи кресленням планів (схем). У цьому випадку відеозапис містить необхідну для справи інформацію ілюстративного характеру;
- для фіксації ходу допитів та очних ставок, коли особливо важливо передати поведінку допитуваних та емоції, що демонструються ними.

Відеозапис може бути застосований і в інших випадках у залежності від конкретної слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, наприклад, для запису показань осіб, які з'явилися з повинною, при допитах осіб, які через малограмотність не можуть самостійно прочитати протокол тощо.

Відеозапис у більшості випадків проводиться у стаціонарних умовах, тому заздалегідь необхідно провести такі *підготовчі заходи*:

- вибрати просторий й рівномірно освітлений кабінет, який має надійну звукоізоляцію і дозволяє виключити проникнення сторонніх шумів (зокрема, телефонні дзвінки, ляскіт дверей, проведення ремонтних робіт тощо);
- визначити місця розташування учасників слідчої дії та точки зйомки, з таким розрахунком, щоб відеозапис вийшов виразним, а звук рівномірним, для чого слід провести пробний відеозапис;
- під час відеозапису найкраще використовувати виносний мікрофон.

Окрім того, технічні засоби повинні бути розташовані таким чином, щоб не відволікати увагу допитуваного (наприклад, мікрофон може бути вмонтований у стіл).

Відеозапис необхідно починати із вступної частини, яка містить реквізити відповідного протоколу, а також повідомлення про застосування засобів криміналістичної фіксації. Потім на стрічку слід записати вільну розповідь допитуваного про відомі йому фактичні обставини розслідуваної справи, після чого записуються питання слідчого та відповіді допитуваного. При фіксації допиту з пред'явленням матеріалів, що викривають допитуваного у злочинній діяльності, важливо відзняти безпосередньо цей момент та реакцію допитуваного. Якщо особа відмовляється давати показання через використання відеозапису або з інших причин, відеозапис буде мати значення додатку до протоколу допиту (очної ставки), який підтверджує відмовлення або відхилення від дачі показань.

На відеострічку необхідно фіксувати увесь хід допиту. Не можна здійснювати запис фрагменту показань або окремих фраз (висловлень). Перерви у записі припустимі лише з технічних причин (тоді необхідно призупинити хід допиту), але не можна переривати запис ні за незначності одержуваних у даний момент показань, ні з метою економії стрічки [145].

145 Відеозапис слідчих дій. – Методичні рекомендації: Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Управління МВС України в Дніпропетровській області. – Дніпропетровськ, 2004.

Фонограми та відеофонограми опечатуються та зберігаються при кримінальній справі.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що застосування відеозапису для фіксації допитів та очних ставок зводить нанівець випадки відмови від раніше даних показань, і їхньої зміни. Дозволяє спростувати вигадані заяви обвинувачених та інших осіб про нібито застосованих в ході досудового слідства протизаконних прийомів, а також дає судові повну можливість об'єктивно оцінити отримані в ході цих слідчих дій показання. Під час повторного перегляду можна проаналізувати увесь хід допиту і його результати, виявити протиріччя в показаннях допитуваних та власні тактичні помилки й прорахунки. Звідси можна планувати додатковий (повторний) допит чи шляхом інших слідчих та оперативно-розшукових заходів одержати достовірну інформацію про факти, які допитувані намагаються приховати.

Отже, наведений засіб фіксації забезпечує повноту і точність відображення показань, дозволяє більш повно зберегти безпосередність сприйняття допиту та використовувати ці матеріали під час проведення інших слідчих дій.

Результати проведеного допиту не мають юридичної сили в наступних випадках:

1) допит проведений особою, яка не мала права брати участь у кримінальному судочинстві, *наприклад:*

- при проведенні допиту без попереднього винесення постанови про порушення кримінальної справи (ч. 1 ст. 113 КПК України),
- слідчим, який не прийняв кримінальну справу до свого провадження (ч. 2 ст. 113 КПК України),

- співробітником органу дізнання без окремого доручення слідчого (ст. 114 КПК України), а також якщо справа не знаходилась у його провадженні;

2) допит проведений слідчим (а відповідно складений протокол), який знаходився на лікуванні і має лист про тимчасову непрацездатність або знаходився у відпустці. Це обумовлено тим, що слідчий у вказаних випадках не мав права проводити слідчі дії, зокрема, допит, оскільки відповідно до вимог Кодексу Законів про працю України не знаходився при виконанні службових обов'язків;

3) допит проведений за участю осіб, які підлягають відводу, враховуючи випадки особистої зацікавленості або некомпетентності експерта (ст. ст. 54-63 КПК України);

4) докази одержані з джерела не передбаченого ч. 2 ст. 65 КПК України;

5) слідча дія проведена за кримінальною справою по якій термін проведення досудового розслідування закінчений або справа зупинена, але не відновлена;

6) допит проведений із застосуванням технічних засобів, не передбачених КПК України (*наприклад*, поліграфу) або заборонених медичних засобів (*наприклад*, використання ін'єкцій, що пригнічують волю допитуваного);

7) допит проведений із застосуванням фізичного (катування, тортури) або психічного (погрози, шантаж) впливу чи шляхом незаконних дій (використання гіпнозу, астрології, гадання та інших псевдонаукових знань);

8) в протоколі допиту міститься багато не оговорених дописок, виправлень, підчисток або текст записаний різними чорнилами, що ставлять під сумнів достовірність цієї слідчої дії (якщо відсутні відмітки особи, яку допитують);

9) відомості, що одержані під час допиту, базуються на чутках, плітках, домислах або на інформації, що надійшла від інших осіб (першоджерело отримання не відомо);

10) показання одержані у осіб, які нездатні правильно та адекватно сприймати обставини, що мають значення для кримінальної справи, та давати по ним об'єктивні показання;

11) показання одержані без роз'яснення прав особам, які приймають участь при провадженні слідчих дій, із замовчуванням або приховуванням відомостей про характер та обсяг прав, що належать зазначеним особам;

12) допит проведений з порушенням прав осіб, які не володіють мовою, якою провадиться кримінальне судочинство (ст. 19 КПК України);

13) допит неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років проведений без участі педагога (ст. 168 КПК України);

14) відсутня відмітка про попередження допитуваного (свідка) про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та за дачу свідомо неправдивих показань відповідно до ст. ст. 385, 384 КК України), що підтверджується його підписом;

15) відсутня відмітка про попередження допитуваного (потерпілого) про кримінальну відповідальність за дачу свідомо неправдивих показань відповідно до ст. 384 КК України, що підтверджується його підписом;

16) допит проведений з порушенням права підозрюваного (обвинуваченого) на захист (*наприклад*, допит особи як обвинуваченого без пред'явлення йому постанови про притягнення особи як обвинуваченої);

17) слідча дія проведена з порушенням порядку допиту (*наприклад*, допитувана особа не мала можливості (була позбавлена) викласти показання у формі вільної розповіді про відомі їй обставини). Необхідно зазначити, що протокол повинен фіксувати не тільки відповіді, але й хід їх одержання з фіксацією проговорювань та протиріч, а також запитання, що ставлять

допитуваним. Вказані вимоги не розповсюджуються на проведення очних ставок та додаткових допитів;

18) в протоколі допиту відображені речові звороти, які допитувана особа не в змозі використовувати в силу свого віку або рівня розвитку (якщо виникають сумніви). Необхідно зазначити, що протокол не може бути стилізованим, але повинен точно фіксувати вирази, які вживає допитуваний;

19) під час допиту ставилися питання, що мають навідний характер або містять часткову відповідь;

20) протокол допиту не підписаний допитуваним та іншими особами, які були присутні на допиті. Необхідно зазначити, що одержуючи правдиві показання, необхідно запропонувати допитуваним підписувати кожену відповідь на поставлені питання, що запобігає можливості відмовитися від підпису протоколу в цілому або від частини своїх показань.

Аналіз ходу та результатів допиту.

Після закінчення допиту слідчий повинен проаналізувати одержану інформацію, поведінку допитуваного та його реакцію на поставлені питання, виявляє помилки та прорахунки під час застосування тактичних прийомів.

Суттєву допомогу в цьому надають перегляд відеоматеріалів або прослуховування звукозапису, де зафіксовані не тільки питання слідчого, а й репліки, інтонації, реакції і прояв емоцій з приводу тих чи інших фактів. Це дає можливість зрозуміти, чому застосовані до допитуваного методи впливу не дали очікуваних результатів, де саме і у чому слідчий припустився помилки.

Своєчасний та детальний аналіз результатів допиту дає змогу встановити достовірність, допустимість, належність та достатність одержаної інформації, оцінити її правдивість і вірогідність, прогнозувати поведінку допитуваного на наступних етапах досудового розслідування.

Висновки

Показання підозрюваних (обвинувачених) є найбільш змістовним джерелом інформації. Вони особисто зацікавлені у результатах кримінальної справи. До початку вчинення злочинів дана категорія осіб домовляється не видавати один одного у випадку затримання, а тому заздалегідь підготовлена до методичного заперечення вини. В деяких випадках з перших допитів злочинці погоджуються на діалог зі слідчими, намагаючись таким завуальованим способом отримати інформацію про зміст показань допитаних раніше свідків, потерпілих або співучасників та заходи, що приймаються слідчим.

Загальна поведінка цієї категорії осіб спрямована на зменшення своєї ролі у вчинених злочинах, приховання минулої злочинної діяльності. Вони впливають на стійкі позиції потерпілих та свідків, зволікають терміни досудового слідства, створюють перешкоди розслідуванню, тому допит вказаних осіб та проведення між ними очних ставок є найвідповідальнішою слідчою дією. Звідси проведення допитів та очних ставок з такою категорією осіб багато у чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у практиці.

V. ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

Під час учинення злочинів люди вступають у взаємодію з об'єктами, що знаходяться навколо них. Такий процес взаємодії супроводжується утворенням різноманітних слідів як на предметах, так й у пам'яті людини. Звідси перед слідчими постає завдання виявити ці сліди, отримати з них інформацію та використати її для з'ясування події злочину. Таким чином, пізнання злочинної події відбувається за матеріально-фіксованими відображеннями на предметах та слідами, які відбилися у пам'яті людини, так званім ідеальним відображенням [146, с. 5].

Аналіз слідчої практики свідчить, що при розслідуванні таких видів злочинів як вбивства, торгівля людьми, захоплення заручників, розбійні та грабіжницькі напади, крадіжки, шахрайства, вимагательства, зґвалтування, умисні нанесення тілесних ушкоджень та багатьох інших, обов'язково виникає необхідність пред'явлення підозрюваних (обвинувачених) свідкам та потерпілим для впізнання.

Практика правоохоронних органів свідчить, що потерпілі й свідки часто залишаються на одинці зі злочинцями. Після порушення кримінальної справи на них тиснуть, їх шантажують, погрожують, а інколи – вдаються до фізичної розправи, навіть убивств. Це негативно впливає на освічених осіб, спонукає до відмови від показань, які давалися на початковому етапі розслідування. Вказане необхідно враховувати під час підготовки та проведення впізнання.

Дослідженню цих проблем приділяється значна увага у юридичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ пред'явлення для впізнання зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Н.Г. Бритвич, М.М. Гапанович, О.Я. Гінзбург,

146 Лук'янчиков С.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

Г.І. Кочаров, В.О. Коновалова, Ю.М. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, З.Г. Самошина, П.П. Цветков, Л.Д. Удалова, В.Ю. Шепітько та багато інших.

Однак детальнішого висвітлення потребують організаційно-підготовчі та тактичні заходи пред'явлення для впізнання з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

У зв'язку з цим у даному розділі розглянемо поняття, задачі, види пред'явлення для впізнання, а також особливості організаційно-підготовчих та тактичних заходів їх проведення.

1. Пред'явлення для впізнання: поняття, види та етапи проведення.

Для розслідування злочинної діяльності поряд з проведенням слідчих оглядів, обшуків, виїмок, допитів та очних ставок важливе значення має така слідча дія, як пред'явлення для впізнання.

Пред'явлення для впізнання – це слідча дія, що полягає у пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності [147, с. 314].

Сутність даної слідчої дії полягає у тому, що особі пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і вони пов'язані з подією злочину. На цій підставі робиться висновок про їх *тотожність, подібність* або *відмінність*.

147 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

Впізнання не відноситься до слідчих дій, проведення яких, відповідно до кримінально-процесуального закону, є обов'язковим. Необхідність у проведенні цієї слідчої дії кожного разу визначається особою, яка проводить досудове слідство, відповідно до слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування.

Пред'явлення для впізнання можна віднести до *похідних слідчих дій*, оскільки його проведенню завжди передують інші слідчі дії (*наприклад*, слідчий огляд, затримання, допит), без провадження яких пред'явлення для впізнання відбутися не може. Однак впізнання може проводитися як на *початковому*, так й *подальшому етапах* розслідування залежно від слідчої ситуації, що склалася. Так, у випадках наявності загрози втрати доказів, впізнання повинно проводитися у невідкладному порядку. Не виправдане зволікання тягне за собою негативні наслідки (*зокрема*, значний перебіг часу негативно впливає на пам'ять людини, яка може забути ознаки об'єктів, які сприймала раніше).

Під час розслідування злочинів свідки і потерпілі (у 96% випадках від вивчених кримінальних справ) запрошуються для впізнання злочинців, які вчинили на них напад, невпізнаних трупів та їх частин, викрадених речей та предметів, засобів учинення злочинів, тварин та інших об'єктів, які вони спостерігали у зв'язку із злочинною подією. Однак, у слідчій практиці існують випадки коли для впізнання запрошуються і інші особи, наприклад, підозрювані та обвинувачені (4%). Таким особам можуть бути пред'явлені для впізнання потерпілі, свідки, співучасники злочинів, викрадені речі, предмети, що залишені ними на місці події, та інші об'єкти, що мають значення для справи. Так, підозрюваний (обвинувачений) в отриманні хабара може упізнати осіб, які давали йому хабар, та осіб, які були свідками цього.

Метою пред'явлення для впізнання є перевірка показань допитаних осіб та висунутих слідчим версій, а також отримання нових доказів.

Класифікація пред'явлення для впізнання.

1. За об'єктами, що пред'являються для впізнання:

- живі особи;
- трупи;
- предмети та документи;
- тварини (птахи);
- приміщення та окремі ділянки місцевості.

Можливе пред'явлення для впізнання частин зазначених об'єктів (наприклад, частин трупа, фрагмента або частини тварини).

2. За суб'єктами впізнання:

- свідок;
- потерпілий;
- підозрюваний;
- обвинувачений;
- підсудний.

3. За способами пред'явлення для впізнання:

- впізнання живих осіб в натурі;
- впізнання живих осіб шляхом поза візуального спостереження;
- впізнання живих осіб за відеозображенням;
- впізнання живих осіб за ходою;
- впізнання живих осіб за голосом;
- впізнання живих осіб за фонограмою;
- впізнання за фотографічними зображеннями об'єктів.

Зокрема, статистичні дані, що отримані під час вивчення кримінальних справ, свідчать, що слідчими найчастіше застосовувалися такі способи пред'явлення для впізнання:

- а) впізнання підозрюваних (обвинувачених) в натурі – 68%;
- б) впізнання предметів та документів – 71%;

в) впізнання за фотографічними зображеннями об'єктів – 37%.

4. За послідовністю проведення:

- ❖ первинне;
- ❖ повторне.

5. За місцем проведення:

- за місцем проведення досудового слідства (кабінет слідчого);
- на місці події (в обстановці, що наближена до події злочину).

6. За специфікою направленості дій суб'єктів впізнання:

- одностороннє;
- двостороннє (взаємне, зустрічне).

Процесуальний порядок проведення впізнання регламентується ст.ст. 174-176 КПК України, тому особливу увагу приділимо організаційно-підготовчим і тактичним заходам проведення даної слідчої дії.

Пред'явлення для впізнання необхідно відрізнати від не процесуальних способів встановлення тотожності об'єктів або їх групової належності. Так, впізнання об'єктів може використовуватися в оперативно-розшуковій діяльності. З метою викриття злочинців та притягнення їх до кримінальної відповідальності можна проводити такі **оперативно-розшукові та пошукові заходи**:

1. Вихід потерпілого чи свідка зі слідчим або оперативним працівником у місця найбільш ймовірної появи злочинців, яких вони спостерігали під час учинення злочинів. У цьому випадку слідчий не володіючи інформацією про особу злочинця, представляє для огляду та порівняння велику кількість громадян.

2. Пред'явлення потерпілим чи свідкам фотографій злочинців, що систематизуються та зберігаються у вигляді фотоальбомів або фототек.

Приклад:

3. Пред'явлення фотографій трупів ліквідованих злочинців та їх частин у місцях можливого знаходження особи за життя.

4. Пред'явлення мешканцям району суб'єктивних портретів злочинців (синтетичних, рисованих, композиційно-рисованих, комп'ютерний фоторобот та ін.), які переходять від слідства та суду, втекли з під варти чи місць позбавлення волі або знаходяться у розшуку.

Приклад: У 2003 р. в м. Дніпропетровську Ф. учинив 5 звалтувань малолітніх дівчат. Зі слів жертв злочинів було складено декілька варіантів комп'ютерного фотороботу злочинця. Якщо уважно подивитися на складені

суб'єктивні портрети підозрюваного, то можна дійти до висновку, що за загальними ознаками особи є схожими, а за окремими – це взагалі різні люди. Отже, більш чітко зазначення ознак, що характеризують особу злочинця, дозволяє значно звузити спектр пошуку підозрюваних.

5. Публікація у засобах масової інформації та розміщення на спеціальних стендах фотознімків осіб, що знаходяться у розшуку.

6. Пред'явлення потерпілим або свідкам відеозображень злочинців та ін.

Приклад: *Так, під час обшуку, який проводився у члена організованої злочинної групи Д., була виявлена та вилучена відеокасета з відеозаписом, де фігурувала велика кількість людей. На відеокасеті була записана приватна вечірка, що була проведена на одній із баз відпочинку. У зв'язку з тим, що не всі члени злочинної групи були відомі слідству, слідчий продемонстрував запис потерпілому, з метою встановлення інших учасників злочину. Під час перегляду відеозапису потерпілий вказав на двох осіб, які в ході оперативно-розшукових заходів були затримані.*

На підставі узагальнення слідчої практики можна дійти висновку про доцільність використання відеотек осіб, які представляють оперативний інтерес для правоохоронних органів.

Приклад: *Так, у місті Д. був фізично ліквідований лідер організованого злочинного угруповання Ш. Під час проведення першочергових слідчих дій, з урахуванням оперативних матеріалів, була висунута версія, що вбивство вчинили члени злочинного угруповання, що протистоїть групі, лідером якої був Ш. Дружина Ш. показала, що незадовго до убивства вона бачила у парадному двох невідомих їй осіб. Після ретельного з'ясування ознак їх зовнішності, дружині Ш. був показаний розділ бази “Атлас”, у якому систематизовані відеозображення усіх лідерів та членів організованих злочинних угруповань, які діють в регіоні, що отримані оперативним шляхом. Серед пред'явлених*

відеозображень вона впізнала осіб, яких бачила у під'їзді. Під час проведення оперативно-розшукових заходів вказані особи були затримані та притягнуті до кримінальної відповідальності.

Наведені розшукові заходи спрямовані на вирішення завдань, що стоять перед оперативними підрозділами, та збирання орієнтуючої інформації, необхідної для розшуку злочинців, які не потрапили у поле зору правоохоронних органів. Однак таке пред'явлення для впізнання має виключно орієнтуючий характер та переслідує тільки оперативні цілі, а його результати не є доказами за кримінальною справою.

Пред'явлення для впізнання проводиться за наявності **юридичних** (ст. 174 і ст. 175 КПК України) та **фактичних підстав**, зокрема при наявності:

- 1) суб'єкта впізнання;
- 2) протоколу його допиту, в якому зафіксовано показання про прикмети та особливості об'єкта, та про обставини, за яких він його сприймав;
- 3) об'єкта, який підлягає впізнанню;
- 4) декількох схожих об'єктів, які пред'являються разом з об'єктом впізнання.

Під **фактичними підставами** слід розуміти наявність у слідчого даних процесуального та непроцесуального характеру, які дозволяють зробити висновок про необхідність (доцільність) та можливість проведення даної слідчої дії.

Загалом, пред'явлення для впізнання складається з трьох **етапів**:

- 1) підготовка до проведення впізнання */підготовчий/*;
- 2) безпосереднє пред'явлення для впізнання */робочий/*;
- 3) фіксація ходу та результатів впізнання */заключний/*.

Розглянемо кожний етап пред'явлення для впізнання окремо.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення впізнання.

Ретельна та всебічна підготовка до проведення впізнання є обов'язковою умовою, що дозволяє якісно та ефективно проводити дану слідчу дію.

Пред'явлення для впізнання є унікальною слідчою дією, яка ніколи не дублюється. Не можна, як правило, пред'являти для впізнання один й той самий об'єкт декілька раз. Звідси ефективність та доказове значення результатів впізнання у значній мірі залежить від якості проведення слідчим організаційно-підготовчих заходів.

Організаційно-підготовчі заходи до проведення впізнання повинні складатися з таких елементів:

- 1) попередній допит особи, яка впізнає (потерпілий, свідок);
- 2) прийняття рішення про проведення впізнання;
- 3) визначення місця, часу та способу проведення впізнання;
- 4) визначення черговості пред'явлення для впізнання (якщо кілька злочинців);
- 5) створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії;
- 6) визначення способу фіксації ходу та результатів впізнання;
- 7) підготовка необхідних науково-технічних засобів;
- 8) забезпечення безпеки осіб, які приймають участь в даній слідчій дії;
- 9) залучення (у необхідних випадках) спеціалістів або перекладача;
- 10) підбір об'єктів (статистів), серед яких необхідно провести впізнання;
- 11) складання плану проведення впізнання;
- 12) залучення понятих (не менше двох);
- 13) проведення інструктивної наради (інструктаж) серед усіх учасників даної слідчої дії.

Розглянемо більш детально деякі з перелічених підготовчих заходів.

1) Попередній допит особи, яка впізнає.

При необхідності пред'явлення якої-небудь особи (інших об'єктів) для впізнання свідкові, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому слідчий спочатку допитує їх про зовнішній вигляд та прикмети цієї особи (інших об'єктів), а також про обставини, за яких впізнаючий бачив цю особу (інші об'єкти), про що складає протокол допиту.

Допит є обов'язковою умовою проведення впізнання. Можна погодитися з думкою Є.Д. Лук'янчикова та О.М. Моїсеєва, які вважають, що попередній допит потерпілих (свідків) є не тільки необхідним етапом у підготовці до пред'явлення для впізнання, а ще й обставиною, яка забезпечує прийняття правильного рішення про доцільність проведення цієї слідчої дії, її успішний хід, отримання належних результатів та їх наступну оцінку [148, с. 30].

При допиті слідчий повинен враховувати, що запам'ятовуванню, збереженню в пам'яті та відтворенню сприяють такі основні фактори:

- 1) свідоме запам'ятовування об'єкту;
- 2) невеликий проміжок часу, що пройшов з моменту сприйняття;
- 3) нормальний стан організму;
- 4) вік (не старий і не малолітній).

Під час допиту слідчий повинен з'ясувати такі обставини:

а) час, місце та обставини злочинної події;

б) загальні й характерні ознаки, риси та прикмети зовнішності злочинців:

▪ ***анатомічні ознаки*** визначають стать, вік, антропологічні риси зовнішності, зріст, статуру, будову тіла, голови, обличчя та його елементів. Особливу увагу необхідно приділяти тим ознакам, які протягом усього життя людини є відносно стійкими. Це перш за все обличчя людини та окремі його елементи (*наприклад, лоб, ніс, підборіддя, вуха*);

▪ функціональні ознаки проявляються під час життєдіяльності людини та характеризують її рухові й фізіологічні функції. До функціональних ознак можна віднести такі:

- *осанка* (положення тіла людини та голови);
- *хода* (особливості звичних рухів людини при ходьбі);
- *жестикуляція* (комплекс рухів людини, які супроводжують її усну мову та додають їй певної виразності);
- *міміка* (звичний рух м'язів обличчя під час прояву тих чи інших почуттів людини);
- *мова* (діалект, акцент, дефекти тощо);
- *голос*;
- *манера поведінки або звички*;
- *артикуляція* (певні рухи губ та язика під час мовлення) та інші;

▪ особливі прикмети. В числі анатомічних та функціональних ознак людини виділяють форми-аномалії, які відносять до особливих прикмет, що мають суттєву ідентифікаційну цінність. Їх треба описувати в протоколі докладніше із зазначенням місцезнаходження, форми, кольору, розміру, ступеню виразності, характеру поверхні та ін. Особливі прикмети бувають:

- *вроджені* (родимки, родимі плями, скорочені кінцівки ніг (рук), наявність горбу, різноманітні патології (заяча губа, зрощення пальців рук) тощо);
- *привласнені* (бородавки, татуювання, шрами, різноманітні травми (відсутність пальців), викривлений ніс, зламані вуха та ін.);
- *помітні прикмети* – ті, які відразу кидаються у очі та легко запам'ятовуються. Вони знаходяться на відкритих від одягу частинах тіла людини (голова, шия, кінцівки рук) і можуть бути як вродженими, так й привласненими;

▪ супутні ознаки – це прикмети одяжі та інших предметів, що супроводжують людину або пов'язані з нею (*наприклад*, окуляри, палиця,

парасолька, годинник, біжутерія, сумка тощо). Ці ознаки можна поділити на *виробничі* (загальна назва і найменування, матеріал, фасон, розмір) та *відображаючі* (ступінь і характер зносу, індивідуальні недоліки тканини, позначки, плями). Особливо важлива фіксація вказаних ознак під час виявлення невпізаного трупа або його частин.

Отже, допит про зовнішні ознаки людини слідчий проводить за тією же схемою, за якою складаються словесні портрети. Однак при цьому не можна застосовувати термінологію, яка не знайома суб'єкту впізнання.

Під час допиту доцільно використовувати синтетичні, мальовані або композиційно-мальовані портрети, а також різноманітні фотокомпозиційні портрети (фотороботи) у тому числі з використанням комп'ютерних програм та засобів комп'ютерної графіки, що додаються до протоколу допиту.

Слідчий повинен запропонувати потерпілому (свідку) пригадати як можливо більше ознак, що характеризують зовнішні прикмети злочинця.

При необхідності пред'явлення для *впізнання предметів* під час допиту особи необхідно з'ясувати: найменування речі, загальний вид, з якого матеріалу виготовлена, розміри, вагу, колір, індивідуальні особливості, наявність дефектів, маркування чи слідів ремонту, ступінь зносу та ін. З'ясовуючи ці ознаки, які відрізняють предмет від інших, необхідно уточнити у чому вони полягають і де розташовані.

Перед пред'явленням для *впізнання тварини (птаха)* необхідно з'ясувати у суб'єкта впізнання вид тварини, масть, кличку, породу, стать, вік, вгодованість, особливості поведінки, наявність особливих прикмет (тавра, мозолів, потертостей, намордника, ошийника тощо).

в) за яких умов впізнаючий бачив особу у зв'язку із злочинною подією;

г) місце спостереження (*зокрема*, точне місцезнаходження, розташування відносно об'єктів, де саме відбувалося спостереження – приміщення, парк, ліс, поле тощо);

д) на якій відстані та протягом якого часу (тривалість) впізнаючий спостерігав об'єкт;

е) за яких обставин особа звернула увагу на цей об'єкт;

є) ступінь знайомства з об'єктом, що спостерігався;

ж) особливості погодних умов та освітлення, світовий фон об'єктів сприйняття;

з) хто може підтвердити показання впізнаючого;

і) у якому стані знаходився впізнаючий під час спостереження (душевного хвилювання, алкогольного або наркотичного сп'яніння, стояв, рухався тощо);

й) психологічний та фізичний стан впізнаючого (особливості пам'яті, зору, слуху, наявність дефектів, які можуть відбитися на характері та повноті сприйняття об'єкта);

к) наявність спеціальних та професійних навичок (*наприклад*, водій може добре запам'ятати ознаки транспортних засобів та їх охарактеризувати);

л) наявність та характер зацікавленості свідків (потерпілих) у результатах справи та ін.

Отже, попередній допит впізнаючого є важливим етапом у підготовці до проведення впізнання. Він дозволяє визначити доцільність проведення впізнання, забезпечує успішний хід його проведення, отримання належних результатів та їх наступну оцінку.

Під час допиту слідчий впливає на впізнаючого з метою активізації його пам'яті та створення сприятливих умов для відтворення подій, що мають значення для справи. М.В. Салтевський і В.Г. Лукашевич вказують, що слідчий спонукає їх спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити та передати слідчому дані про нього [149].

149 Салтевский М.В., Лукашевич В.Г. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1984. – №29. – С. 29-35.

На думку А.В. Дулова, це обумовлено тим, що пасивність та нерішучість потерпілих (свідків) негативно впливають на хід та результати впізнання [150].

Проти проведення попередньої психологічної підготовки виступає С.Г. Любічев, який вважає, що така підготовка полягає у “натаскуванні” потерпілих і свідків (підказка ознак, за якими вони мають впізнавати) і тягне за собою невірогідність впізнання [151, с. 35].

Вважаємо, що таке твердження є однобоким. Відомо, що психологічна підготовка полягає у допиті, щоб з’ясувати усі обставини, за яких потерпілі (свідки) спостерігали особу в процесі вчинення злочину, та активізувати їх готовність до впізнання.

Є.Д. Лук’янчиков вказує, що слідчий заздалегідь повинен спрямувати та активізувати як розумову діяльність впізнаючого, так і його вольові зусилля [152, с. 48]. Це обумовлено тим, що злочини вчиняються, як правило, за короткий проміжок часу, що не може не впливати на всебічність та повноту сприйняття злочинних подій.

Під час допиту слідчий повинен роз’яснити суб’єкту впізнання важливість достовірного та можливі наслідки помилкового впізнання.

Отже, впізнання – слідча дія, яка проводиться у тому разі, коли допитаний заявляє, що може впізнати особу чи предмет, які він спостерігав раніше, і пам’ятає їх відмінні ознаки. У тих випадках, коли потерпілий (свідок) не може описати ознаки об’єкта, що підлягає впізнанню, однак стверджує, що зможе його упізнати, то недоцільно відмовлятися від проведення даної слідчої дії.

Якщо в ході первинного допиту з достатньою повнотою і ясністю не були встановлені та зафіксовані індивідуальні ознаки об’єкта або з моменту

150 Дулов А.В. Психологическая подготовка участников к предстоящему следственному действию // Сибирские юридические записки. – 1971. – №2. – С. 94-104.

151 Любічев С.Г. Этические основы следственной тактики. – М.: “Юрид. лит.”, 1980. – С. 35

152 Лук’янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред’явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

його проведення пройшло багато часу, для перевірки повноти збереження і поживлення в пам'яті ознак об'єкта, що запам'ятався, доцільно безпосередньо перед впізнанням провести **повторний допит** за зазначеними обставинами [153, с. 209].

2) Прийняття рішення про проведення впізнання.

При прийнятті такого рішення слідчий повинен з'ясувати, чи є обставини, які можуть перешкоджати проведенню даної слідчої дії, зокрема:

- чи має впізнаючий фізичні або психічні вади;
- чи знаходиться впізнаючий у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння;
- чи знаходиться суб'єкт впізнання у стані афекту або сильного душевного хвилювання (що викликано учиненим проти нього злочинним посяганням);
- чи приймав участь впізнаючий у інших слідчих діях (*наприклад*, у слідчому огляді, затриманні, обшуку, виїмці), під час яких спостерігав відповідний об'єкт;
- чи упізнавав впізнаючий під час проведення оперативно-розшукових заходів або випадково (до порушення кримінальної справи) відповідний об'єкт;
- чи має об'єкт, який підлягає впізнанню, індивідуальні властивості за яким можливе його впізнання та ін.

При наявності зазначених обставин слідчий повинен відмовитися від пред'явлення для впізнання (або відкласти його до настання сприятливих умов) і провести інші слідчі дії (*наприклад*, відтворення обстановки та обставин події тощо).

3) *Визначення місця, часу та способу пред'явлення для впізнання.*

Впізнання повинно проводитися за часом якомога ближче до моменту сприйняття злочинної події. Будь-яке зволікання з пред'явленням для впізнання може тягти за собою небажані наслідки, оскільки суб'єкт впізнання з часом забуває образ раніше сприйнятого об'єкта. Тому достовірність впізнання перебуває у прямій залежності від фактора часу. Як свідчить практика, за плином часу слідчим необхідно дуже уважно підходити до акту впізнання, оскільки прострочення навіть декількох днів іноді може поставити об'єктивність та достовірність впізнання під сумнів.

Пред'явлення для впізнання може проводитися як *за місцем проведення досудового слідства* (кабінет слідчого, подвір'я райвідділу, СІЗО, ІТУ), так й *на місці події* (окремі ділянки місцевості, споруди, будівлі) за умови якщо ця обстановка є сприятливою для спостереження та порівняння ознак об'єктів.

Приміщення, у якому проводиться впізнання, повинно бути достатньо просторим (в ньому повинні вільно розміститися усі учасники слідчої дії) та добре освітленим (бажано природнім світлом). Якщо на результат впізнання може вплинути сила та направленість штучного освітлення, необхідно підготувати різні джерела світла (*наприклад*, настільну лампу, електричний ліхтарик) і штори для затемнення кабінету.

Слідчий повинен вживати заходи щодо запобігання випадкової зустрічі свідків або потерпілих з особами, які підлягають впізнанню та їх захисниками. Для цього впізнаючого необхідно викликати трохи раніше від того часу, на який заплановано проведення слідчої дії. Після прибуття впізнаючого, його необхідно розмістити у такому місці, звідкіля він не міг би бачити, як прибувають інші учасники слідчої дії (*наприклад*, кабінет оперуповноваженого, іншого слідчого, що обладнаний телефоном).

Забороняється заздалегідь показувати впізнаючому об'єкт, який підлягає впізнанню (натурально, за відеозображенням або фотознімками), або

повідомляти його ознаки. Але на практиці мають місце порушення зазначених тактичних рекомендацій.

Приклад: Так, у вересні 2004 року в м. Дніпропетровську О. в неосвітленому під'їзді дому вчинив розбійний напад із застосуванням вогнепальної зброї на В., де незаконно заволодів індивідуальним майном останньої. При проведенні огляду місця події ніяких слідів та свідків учиненого злочину виявлено не було. Під час проведення оперативно-розшукових заходів (протягом десяти діб) О. був затриманий. Слідчому необхідно було пред'явити потерпілій В. для впізнання підозрюваного О., який учинив злочин. Під час допиту В. не змогла описати зовнішні прикмети особи, яка вчинила на неї напад, і від проведення впізнання відмовилась. О. свою вину не визнавав і від дачі показань відмовився. Впізнання злочинця потерпілою було важливим доказом причетності О. до учиненого нападу. Слідчий, заспокоївши В., показав фотографію з паспорту О. і запропонував погодитися на проведення даної слідчої дії. Під час пред'явлення О. для впізнання у В. не виникло ніяких складнощів упізнати серед трьох пред'явлених осіб, людину, яку заздалегідь показав на фотографії слідчий.

Такі дії з боку слідчого є порушенням кримінально-процесуальних вимог та можуть призвести до тяжких наслідків.

4) Підбір учасників до пред'явлення для впізнання.

До обов'язкових учасників впізнання можна віднести:

- 1) особу, яка проводить дану слідчу дію (слідчий, оперативний працівник за окремим дорученням);
- 2) особу, яка буде упізнавати (свідок, потерпілий);

Суб'єктами впізнання можуть бути не тільки дорослі особи, а й діти. Законодавець не встановлює мінімального (максимального) віку з якого можна давати показання. Але при цьому необхідно враховувати ступінь

розвитку дитини, можливості й умов сприйняття та оцінки тих чи інших явищ.

- 3) особу, яка підлягає впізнанню (підозрюваний, обвинувачений, підсудний);
- 4) не менше двох статистів;
- 5) не менше двох понятих (за деякими видами впізнання понятих повинно бути не менше чотирьох).

Недоцільно у якості понятих залучати співробітників правоохоронних органів; неповнолітніх; осіб, які мають фізичні або психічні вади; осіб, які не проживають за місцем проведення досудового слідства (оскільки можуть виникнути складнощі у випадку необхідності виклику до суду); громадян, яким знайомі особи, що пред'являються для впізнання (можуть виникнути сумніви в об'єктивності впізнання).

У даній слідчій дії також можуть приймати участь і треті особи залежно від процесуального статусу об'єкта впізнання (зокрема, педагог, законний представник, адвокат, перекладач, особа, яка розуміє знаки глухонімих тощо).

До не обов'язкових учасників проведення впізнання можна віднести:

- 1) спеціалістів (фахівці з проведення фотозйомки, фоно - або відеозапису, педагог, психолог, судовий медик, товарознавець тощо);

Педагога (психолога) можна запросити у випадку, коли суб'єкт впізнання є неповнолітнім у віці до 14 років. При цьому доцільно, щоб один й той же спеціаліст брав участь як при допиті неповнолітнього, так і при проведенні впізнання. Це дозволяє враховувати особливості психіки неповнолітніх та запобігати факторам, що травмують їх психіку.

Під час допиту психічно хворої особи, необхідно запросити *лікаря*, у якого вона стоїть на обліку, та взяти довідку про те, що дана особа за станом здоров'я може приймати участь у даній слідчій дії.

При впізнанні трупа або його частин доцільно залучати *судового медика*. Для впізнання трупа важливе значення має стан голови, зокрема

обличчя, яке може бути суттєво змінене в силу процесів розкладання або механічного впливу. У цьому випадку спеціаліст проводить “реставрацію” або “туалет трупа”, тобто вживає заходів щодо надання обличчю трупа прижиттєвого вигляду. Спеціаліст може роз’яснити слідчому, які саме відбулися зміни зовнішності в результаті трупних явищ та які дії вживалися по реставрації голови трупа. Це, у свою чергу, дозволяє слідчому правильно оцінити результати впізнання та їх достовірність. Також доцільно, щоб при впізнанні трупа був присутній той же спеціаліст, який проводив “реставрацію” або “туалет” голови трупа.

Під час впізнання спеціаліст має право (за попередньою домовленістю зі слідчим) задавати суб’єкту впізнання питання, які уточнюють або деталізують прикмети зовнішності об’єкта. Спеціаліст як на підготовчому, так і на робочому етапах даної слідчої дії може звернути увагу слідчого на неправильність підбору статистів та інші обставини, що пов’язані з отриманням доказів при пред’явленні для впізнання.

- 2) осіб, які залучаються для охорони, спостереження, забезпечення безпеки осіб, що приймають участь у даній слідчій дії (*наприклад*, оперативних працівників, кінологів із службово-розшуковими собаками, патрульно-постові наряди міліції (ППС), пересувні міліцейські групи (ПМГ), співробітників спеціальних підрозділів – “Сокіл”, “Беркут” тощо);
- 3) інші особи, які залучаються для якісного проведення даної слідчої дії.

5) Підбір об’єктів (статистів), серед яких необхідно провести впізнання.

Кримінально-процесуальний закон вказує, що об’єкти повинні пред’являтися в групі у кількості не менше трьох. Максимальна їх кількість визначається слідчим. При груповому пред’явленні об’єктів суб’єкт впізнання порівнює їх не тільки з образом, що зберігся в пам’яті, а й між собою. Це

спрямовує процес впізнання на виявлення індивідуальних особливостей об'єкта.

Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється впізнаючому разом з іншими особами тієї ж статі у кількості не менше трьох, які не мають різких відмінностей у зовнішності (*наприклад*, за расово-національними особливостями зовнішності, приблизно однакового віку, зросту, будовою тіла, типа та рисами обличчя, кольору волосся, зачіскою) та одягу (за матеріалом, фасоном, кольором). Підозрюваний повинен бути у тому одязі, який суттєво не відрізняється від того, що був на ньому в момент спостереження його суб'єктом впізнання.

Деякі складнощі можуть виникнути при підборі статистів для осіб, які знаходяться в місцях тимчасового утримання (СІЗО, ІТУ). У слідчій практиці існують випадки, коли вказані особи пред'являються для впізнання у наручниках, неголеними, зі специфічним запахом, за відсутністю ремня або шнурків на взутті. Усі ці обставини викликають сумніви в об'єктивності та достовірності проведення впізнання, на що повинні звертати увагу слідчі.

Приклад: *Так, при розслідуванні вбивства прем'єр-міністра Швеції Улафа Пальме за участю вдови загиблого було проведене впізнання К. Під час його проведення співробітниками правоохоронних органів були допущені серйозні тактичні помилки, оскільки у якості статистів були залучені співробітники оперативних підрозділів Головного управління поліції. Це дозволило особі, яка упізнає, відразу ж заявити про те, що для неї не є труднощами упізнати серед пред'явлених для впізнання особу (що тривалий час знаходилась у СІЗО), яка стріляла в Улафа Пальме. Під час судового засідання суд виключив з доказів результати впізнання К.*

Особи, які пред'являються для впізнання у якості статистів, не повинні бути знайомі суб'єкту впізнання.

Приклад: Так, за кримінальною справою про розбійницький напад на жиле приміщення громадян, який був учинений в с. Котовка, Ю. (свідок) заявив, що напередодні скоєння злочину бачив раніш незнайому йому людину та докладно описав її зовнішні прикмети. Слідчий зі слів свідка склав фоторобот нападника. Під час проведення оперативно-розшукових заходів був затриманий Ж., який заперечував свою причетність до учиненого злочину. Слідчий, маючи достатні підстави, вирішив провести впізнання. У якості статистів були запрошені громадяни, які проживали у даному селищі, де мешканці знали один одного. Ж. був пред'явлений для впізнання серед чоловіків, які добре знайомі Ю. (свідку). Під час судового засідання захисник Ю. заявив про вказане порушення. Суддя направила кримінальну справу на додаткове розслідування.

Інколи впізнання за зовнішніми ознаками не можливе з етичних міркувань, коли ознаки, котрі відбилися у пам'яті суб'єкта впізнання, знаходяться на інтимних частинах тіла (наприклад, на сідницях, статевих органах).

Не можна пред'являти для впізнання осіб, які мають помітні (унікальні) прикмети (наприклад, наявність на обличчі татуювання, опіків або шрамів; відсутність кінцівок ніг чи рук), за якими допитаний може їх упізнати. У даному випадку можуть виникнути складнощі у підборі статистів.

Якщо такі помітні прикмети невеликі за розміром (наприклад, маленьке татуювання або невеликий шрам на щоці), то під час проведення впізнання особа, яка пред'являється, разом зі статистами повинні закрити її долонею або розташуватися таким чином, щоб дана прикмета не спостерігалась візуально. При неможливості використовувати такий тактичний прийом, осіб з вказаними прикметами необхідно пред'являти для впізнання за фотозображеннями. Якщо не можна підібрати відповідні фотознімки, то слідчий може провести *освідування* (ст. 193 КПК України), результати якого співставляють з показаннями раніше допитаної особи.

Предмети пред'являються разом з іншими однорідними об'єктами, які не мають зовнішніх відмінностей. При цьому необхідно враховувати загальні родові ознаки, зокрема марку, модель, вид, форму, колір, розмір, стан тощо.

Тварин (птахів) потрібно пред'являти в групі такої ж породи, без суттєвих розбіжностей між собою за зовнішнім виглядом.

Загальне правило про необхідність пред'явлення для впізнання об'єкта в кількості не менше трьох не розповсюджуються на *впізнання трупа та його частин*. Кримінально-процесуальний закон, виходячи з моральних та етичних спонукань і небажаності негативних емоцій, які можуть настати у суб'єктів впізнання при огляді декількох трупів, встановлює, що труп та його окремі частини пред'являються для впізнання в одному числі.

Окремі ділянки місцевості та приміщення пред'являються для впізнання також у кількості не менше трьох. Однак, на практиці складніше підібрати для впізнання однорідні ділянки місцевості, споруди або приміщення, які знаходяться один біля одного. Тому слідчий підбирає такі однорідні об'єкти, які можуть знаходитися у різних кінцях району, міста або регіону.

Не можна проводити впізнання якщо:

1. Об'єкти (предмети):

а) унікальні, єдині у своєму роді (*наприклад*, твори видатних скульпторів або художників, роботи, що виконані в одному екземплярі);

б) які не можуть бути виділені серед інших (*наприклад*, цукор, зерно, пісок, вугілля тощо);

в) які мають точні позначення, засвідчені допитуваною особою (*наприклад*, часи із гравірованим надписом, пістолет з конкретним заводським номером);

г) які не мають чітко вираженої індивідуальної сукупності ознак або отримали зміни, які позбавили їх попередніх ознак та властивостей.

2. Особа, яку допитують, не може чітко назвати ознаки об'єкту або категорично стверджує, що не зможе впізнати його.

3. Особа, якій необхідно пред'явити об'єкти для впізнання, знаходиться у наркотичному або алкогольному сп'янінні, має фізичні чи психічні вади або інші розлади здоров'я.

4. Впізнаючий приймав участь у слідчих діях (*наприклад*, очна ставка, обшук) або оперативно-розшукових заходах, при яких він уже сприймав чи упізнав відповідний об'єкт.

Результати непідготовленого або недостатньо підготовленого проведення впізнання ставляться під сумнів захисниками у судових засіданнях.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що під час проведення організаційно-підготовчих заходів, слідчий повинен враховувати, що у даній слідчій дії задіяна велика кількість людей. Звідси слідчий повинен передбачити заходи запобігання витоку інформації та визначити її обсяг, який необхідно використовувати під час проведення впізнання.

3. Загальна тактика пред'явлення для впізнання.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до *робочого етапу* пред'явлення для впізнання, який складається з низки організаційно-тактичних заходів, що передують самому акту впізнання та супроводжують його. Правильно обрана тактика впізнання обумовлює об'єктивність та якість усієї слідчої дії взагалі.

Загальні правила пред'явлення для впізнання.

Для гарантування достовірності результатів впізнання необхідно дотримуватися таких, встановлених кримінально-процесуальним законом, *правил*:

1. Суб'єкт впізнання повинен бути попередньо допитаним про обставини, за яких він спостерігав відповідний об'єкт, та ознаки, за якими він зможе його упізнати.

2. Об'єкт пред'являється суб'єкту впізнання разом з іншими об'єктами, у кількості не менше трьох, які не мають різких відмінностей у зовнішньому вигляді.

3. Перед початком впізнання суб'єкту впізнання пропонують зайняти любе місце серед осіб, які пред'являються.

4. Свідок чи потерпілий перед пред'явленням для впізнання попереджаються про кримінальну відповідальність, передбачену кримінальним законодавством.

5. Суб'єкт впізнання повинен пояснити за якими ознаками він упізнав об'єкт.

6. Про впізнання складається протокол незалежно від його результатів.

І. Тактика пред'явлення для впізнання живих осіб.

Приступаючи до пред'явлення для впізнання, слідчий повинен впевнитися, що дотримані усі вимоги, необхідні для проведення цієї слідчої дії.

Необхідність пред'явлення для впізнання живих осіб може виникнути у випадках коли:

- підозрювані (обвинувачені) не були раніше відомі потерпілим або свідкам, але спостерігалися ними у зв'язку зі злочинними подіями;
- підозрювані (обвинувачені) видають себе за інших осіб або не мають документів, що засвідчують їх особистість, чи пред'явили документи, які їм не належать;
- потерпілі або свідки знали раніше пред'явлених підозрюваних (обвинувачених), але не можуть повідомити про них будь-яких відомостей (*наприклад*, навчалися разом у середній школі, але після закінчення не бачилися 20 років) або називають їх не правильно;
- впізнаючий знає особу, яку йому пред'являють, та правильно її називає, але остання заперечує факт знайомства.

Робочий етап пред'явлення для впізнання складається з таких елементів:

1. Після допиту суб'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету (як правило у сусідній кабінет, що обладнаний телефоном) та запрошує понятих, статистів та інших учасників даної слідчої дії.

2. Усім присутнім слідчий повинен роз'яснити їх права та обов'язки, а також мету, задачі та порядок проведення впізнання. Учасники цієї слідчої дії повинні чітко розуміти свою роль при проведенні впізнання.

Слідчий повинен також роз'яснити як діяти учасникам, якщо потерпілий (свідок) вкаже не на злочинця, а на будь-кого з понятих або статистів, або взагалі не впізнає його.

3. Після проведення інструктажу слідчий розміщує понятих таким чином, щоб було зручно спостерігати за усім перебігом слідчої дії, пропонує статистам зайняти два з трьох стільців або стати в одну лінію, після чого просить свого помічника ввести особу, що підлягає впізнанню.

4. Слідчий запрошує особу, яка підлягає впізнанню, роз'яснює, що вона буде пред'явлена для впізнання, її права та пропонує зайняти будь-яке місце за власним вибором серед інших осіб, що пред'являються.

Особа, що підлягає впізнанню, має право відмовитися від участі у даній слідчій дії. Не можна пред'являти особу для впізнання (у разі її відмови) із застосуванням фізичного чи психічного впливу, обману, шантажу або так, щоб вона про це не знала (негласно).

5. Після того коли особа зайняла місце серед статистів слідчий повинен зафіксувати таке розташування у протоколі або за допомогою технічних засобів (фотозйомка або відеозапис).

Поняті повинні знати, яка саме людина пред'являється для впізнання та під яким номером знаходиться.

Якщо при впізнанні будуть застосовуватися науково-технічні засоби, то необхідно повідомити про це усіх учасників слідчої дії, про що зробити відмітку у протоколі.

6. Запрошують впізнаючого до кабінету слідчого, де знаходяться усі учасники впізнання. М.В. Салтевський зазначає, що слідчий просить помічника запросити впізнаючого до кабінету слідчого [154, с. 212].

На нашу думку впізнаючого повинна запрошувати особа, яка не є зацікавленою у результатах кримінальної справи, наприклад, понятій. Використання допомоги помічника слідчого може мати навідний характер, оскільки він може вийти з кабінету та підказати за яким номером знаходиться або яке місце займає злочинець.

Досить поширеним способом виклику впізнаючого у слідчій практиці є постукування у стіну суміжної кімнати, де знаходиться суб'єкт впізнання. Однак кількість стуків може означати порядковий номер, за яким знаходиться особа, яка підлягає впізнанню. Якщо суб'єкт впізнання викликається за

телефоном, слідчий може заздалегідь оговорити з ним фразу, яка буде вказувати місце, за яким знаходиться злочинець.

Приклад: Так, у 2005 році в м. Новомосковську Д. вчинив грабіжницький напад із застосуванням сили на А. і заволодів індивідуальним майном останньої. Протягом чотирьох діб злочинець був затриманий. Слідчому необхідно було пред'явити потерпілій А. для впізнання підозрюваного Д., який учинив злочин. Під час допиту А. не змогла описати зовнішні прикмети злочинця і висловила сумніви щодо проведення впізнання. Слідчий, заспокоївши потерпілу В., заздалегідь оговорив з нею фрази, які будуть відповідати номеру, за яким розташований Д.:

1) “А., Ви запрошуєтесь для проведення впізнання до кабінету № 34” – об'єкт впізнання знаходиться за № 1.

2) “А., до кабінету № 34 Ви запрошуєтесь для проведення впізнання” – об'єкт впізнання знаходиться за № 2.

3) “Потерпіла, Ви запрошуєтесь до кабінету № 34 для проведення впізнання” – об'єкт впізнання знаходиться за № 3.

Під час проведення впізнання підозрюваного Д. у потерпілої не виникло ніяких складнощів упізнати серед трьох пред'явлених осіб, людину, яка вчинила грабіжницький напад.

Зважаючи не це, суб'єкта впізнання повинна викликати особа, яка не зацікавлена у результатах справи, за телефоном.

7. У разі коли суб'єктом впізнання виступає свідок або потерпілий, то їх попереджають про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань та за відмову від дачі показань (тільки свідка) відповідно до ст. 384 та ст. 385 КК України. Якщо впізнаючий не досяг 16-річного віку, то слідчий повинен роз'яснити йому обов'язок давати правдиві показання.

8. Після цього у впізнаючого з'ясовують, чи задовольняють його умови даної слідчої дії, чи добре йому видно зовнішні прикмети осіб, яких пред'являють для впізнання.

9. При позитивній відповіді (*при негативній необхідно забезпечити відповідні умови*) слідчий пропонує впізнаючому подивитися на групу людей та вказати на особу, яку спостерігав або раніше зустрічав і запам'ятав (де і за яких обставин) та пояснити, за якими ознаками він її упізнав. Питання слідчого повинно бути коротким, зрозумілим, нейтральним і не мати навідного характеру.

Приклад: *Навідне питання: “... хто з пред'явлених осіб, вчинив на Вас розбійний напад о 22-50 14 січня 2005 року в під'їзді № 2 будинку 38, що розташований по вул. С. Ковалевській у м. Дніпропетровську, та викрав ...”.*

У цьому питанні міститься уся інформація про подію злочину, а також з нього можна зробити висновок, що злочинець вже є серед пред'явлених осіб.

Законодавець не обмежує часу проведення впізнання. Суб'єкт впізнання може сприймати пред'явлені йому об'єкти, аналізувати та робити висновки стільки часу, скільки визначить за потрібне для отримання об'єктивного висновку. Не можна квапити впізнаючого із відповіддю та нав'язувати йому занадто швидкий темп впізнання, оскільки це може призвести до невпевненого впізнання (*наприклад*, вказівка на приблизну схожість) або невпізнання взагалі.

Якщо впізнаючий вагається із відповіддю, можна запропонувати пред'явленим особам вчинити певні дії, наприклад, встати, сісти або повернутися. Забороняється пропонувати їм промовляти ті чи інші фрази, оскільки такого роду дії проводяться під час спеціального виду пред'явлення для впізнання – за голосом та особливостями мови.

В тих випадках, коли суб'єкт впізнання заявляє, що нікого не упізнає серед пред'явленої групи осіб, то не можна переривати або закінчувати дану

слідчу дію, а необхідно заспокоїти його та запропонувати ще раз більш уважно подивитись на осіб, що пред'являються для впізнання. Якщо впізнаючий нікого не упізнав, то про цей факт слідчий у протоколі робить відмітку і дана слідча дія закінчується.

10. Особа, на яку вказав впізнаючий, повинна встати та назвати себе (*наприклад*, Трофименко Олексій Іванович 1977 р/н.). Якщо особа відмовляється назвати себе, то її називає слідчий.

Після цього впізнаючий повинен розповісти де і за яких обставин він зустрічався з даною особою та перелічити ознаки, за якими він її упізнав. Суб'єкт впізнання повинен викладати показання у формі вільної розповіді. При цьому слідчий може задавати додаткові, уточнюючі, деталізуючі або конкретизуючі запитання.

Якщо упізнаний за своєю ініціативою під час слідчої дії робить заяви (*наприклад*, що також упізнає суб'єкта впізнання) або дає правдиві показання, що відносяться до справи, то їх доцільно також зафіксувати у протоколі, а потім допитати його за цими фактами.

У випадку, коли потерпілий (свідок) впізнав злочинця за прикметами, що не відображені раніше у протоколі допиту, то необхідно провести додатковий допит цієї особи за такими фактами.

11. На цьому впізнання закінчується. Слідчий складає протокол, який підписують усі учасники даної слідчої дії.

Результат впізнання слід вважати *позитивним*, якщо суб'єкт впізнання упізнав особу і називає не тільки загальні прикмети та ознаки, але і їх сукупність та індивідуальні особливості.

Результат впізнання може бути й *негативним* у випадках коли впізнаючий не може нікого упізнати серед пред'явленої групи осіб або вказує на особу, яка не має ніякого відношення до злочинної події (статиста, понятого). Такі ситуації можуть виникнути у таких випадках:

- з моменту спостереження пройшло багато часу;
- особа, яку впізнають, різко змінила свою зовнішність (*наприклад*, поголилася наголо, відпустила бороду або вуса тощо);
- потерпілий або свідок боїться помсти (тиску) з боку кримінального світу;
- для впізнання пред'являється інша особа, яка не має ніякого відношення до злочинної події та ін.

В тих випадках коли злочинці намагаються зірвати проведення впізнання, чинять протидію розслідуванню (*наприклад*, намагаються залякати або підкупити впізнаючого, шантажують чи компрометують його, або погрожують фізичною розправою), необхідно максимально обмежити можливість психологічного впливу на суб'єкта впізнання з їх боку.

З цією метою доцільно застосовувати такі ***тактичні прийоми***:

1. Максимальне скорочення часу проведення впізнання.

У цьому випадку усі підготовчі дії необхідно проводити таким чином, щоб виключити вірогідність випадкової зустрічі свідків (потерпілих) зі злочинцями та їх адвокатами, а також з понятими та статистами до початку слідчої дії.

Слідчу дію необхідно проводити у прискореному темпі, щоб запобігти психологічному впливу на впізнаючих з боку злочинців. Після виконання усіх підготовчих дій у приміщення, де проводиться впізнання, запрошують свідка (потерпілого), який стисло пояснює, за якими ознаками і у зв'язку з якою подією впізнає особу, після чого його виводять з цього приміщення. Протокол пред'явлення для впізнання складається, коли впізнаючий і підозрювані (обвинувачені) та їх адвокати знаходяться окремо.

2. Спостереження за поведінкою свідків та потерпілих.

Трапляються випадки, коли емоційна реакція впізнаючого свідчить про те, що він упізнав злочинця, але заперечує це. Причини такої поведінки можуть

бути різними, наприклад, побоювання помсти з боку злочинців, які залишилися на волі, або зацікавлених у справі осіб. Тому спостереження слідчого та наступний допит повинні дозволити встановити причини та способи психологічного впливу на суб'єкта впізнання.

У тих випадках, коли впізнаючий каже, що не упізнав злочинця, а спостереження за його поведінкою вказує на протилежне, необхідно заспокоїти потерпілого (свідка), дати йому можливість відчувати підтримку та захист з боку правоохоронних органів та запропонувати ще раз спробувати упізнати злочинця. Але дії слідчого у таких випадках не повинні мати навідний характер.

3. Спостереження за поведінкою підозрюваних та обвинувачених.

Внаслідок такого спостереження слідчий може помітити за виразом обличчя, жестами та іншими ознаками, що злочинці та їх адвокати намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі (*наприклад*, намагаються створити загрозливий вигляд, змінити вираз обличчя, ухилитися від заданої пози тощо).

Такі дії з боку злочинців повинні негайно присікатися, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою не передбачувані наслідки. Такою поведінкою злочинці можуть викрити себе, що мають враховувати слідчі і тактично правильно використовувати у подальшому їх допиті.

4. Проведення впізнання з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо.

Якщо для впізнання необхідно пред'явити декілька осіб (що проходять за однією кримінальною справою) одному суб'єкту впізнання, то кожного з них необхідно пред'являти окремо, серед їм подібних статистів. При цьому статисти, які пред'являлися разом з першим об'єктом, не повинні брати участь у наступних впізнаннях.

Не можна пред'являти для впізнання декількох осіб одночасно,
оскільки:

1) значна кількість осіб перешкоджає зосередженню уваги (так, при одночасному пред'явленні трьох осіб загальна їх кількість разом зі статистами повинна складати не менше дев'яти);

2) підвищується ризик помилкового впізнання;

3) одночасне перебування в одному місці декількох злочинців може призвести до змови між ними і викликати інші небажані наслідки та ін.

У випадках, коли суб'єктів впізнання декілька, а об'єкт один, то його пред'являють кожному окремо, причому доцільно кожний раз серед нових осіб.

5. Застосування науково-технічних засобів (наприклад, відеозапису) створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки факт впізнання, але й “психологічний клімат”, у якому воно відбувалось, психологічно впливає на підозрюваних та обвинувачених. Відеозапис ускладнює можливість злочинців негативно впливати на свідків та потерпілих.

6. Впізнання поза візуальним спостереженням може проводитися для гарантування безпеки потерпілих (свідків), які впізнають підозрюваних та обвинувачених, відповідно до ч. 4 ст. 174 КПК України та Закону України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”.

Отже, застосування переліченої низки тактичних прийомів дозволить слідчому більш якісно та ефективно провести впізнання.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що слідчий, проводячи впізнання, повинен завчасно визначитися з обсягом доказової інформації, яка підлягає розголошенню. Під час даної слідчої дії присутня значна кількість сторонніх осіб, яких з тактичних або етичних міркувань ознайомлювати з деякими фактичними даними не бажано чи не доцільно. Звідси слідчий повинен вживати

заходів щодо запобігання витоку інформації, що має значення для кримінальної справи.

II. Тактика впізнання поза візуальним спостереженням особи, яку впізнають.

Для гарантування безпеки учасників кримінального судочинства впізнання може проводитися *поза візуальним спостереженням*, відповідно до ч. 4 ст. 174 КПК України та Закону України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”. У даному випадку слідчий повинен забезпечити відповідні умови для проведення цієї слідчої дії.

До організації впізнання обов’язково залучаються співробітники підрозділу, що здійснює заходи безпеки, які також можуть брати участь у його проведенні, про що робиться відповідна відмітка у протоколі.

Для участі в проведенні впізнання залучається не менше чотирьох понятих, які повинні пересвідчитися у можливості такого впізнання і засвідчити таке впізнання (тобто бути одночасно в двох відокремлених місцях).

Таке впізнання необхідно проводити у спеціально обладнаних приміщеннях, поділених надвоє перегородкою зі спеціального скла (прозорого з одного боку), з окремими входами (*див. Додатки 26-28*).

При проведенні даної слідчої дії необхідно дотримуватися певної послідовності розташування учасників впізнання до спеціально обладнаних кімнат:

а) завести понятих, яким роз’яснюються мета, задачі та порядок проведення впізнання поза візуальним спостереженням;

б) після цього двоє понятих переходять до кімнати, звідки буде проводитися впізнання (*кімната Б*), а двоє інших залишаються у кімнаті, де будуть знаходитися статисти та об'єкт впізнання (*кімната А*);

в) у кімнату А запрошуються статисти, об'єкт впізнання, його адвокат, конвой (у разі необхідності), яким роз'яснюється мета та порядок проведення слідчої дії (окрім даних про суб'єкта впізнання);

г) об'єкту впізнання пропонується зайняти за власним вибором будь-яке місце серед статистів;

д) у кімнату Б за телефоном викликається суб'єкт впізнання, якому також роз'яснюється суть слідчої дії, пропонується через спеціальне скло оглянути осіб, які пред'являються, та вказати на ту, яка спостерігалась ним під час злочинної події.

Весь процес пред'явлення для впізнання та його результати фіксуються у протоколі, де крім відомостей, передбачених ст. 174 КПК України, обов'язково зазначається те, що впізнання проводилося поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, а також вказуються усі обставини та умови його проведення. З протоколом кожна група учасників, які знаходяться в кімнатах А і Б, ознайомлюється окремо. Безумовно, що в протоколі вказуються змінені анкетні дані особи, яка впізнає (*див. Додатки 26-28*).

Виведення особи, яка впізнає з кімнати Б (а також вивезення в безпечне місце), проводиться співробітниками підрозділу, який здійснює заходи безпеки, з дотриманням необхідних умов, які виключають можливість її спостереження об'єктом впізнання, адвокатом чи іншими зацікавленими особами [155].

Однак, проведене Є.Д. Лук'янчиковим опитування слідчих працівників показало, що усі вони поінформовані про можливість проведення впізнання поза візуального контакту між основними учасниками слідчої дії. Але на

практиці положення цієї норми застосовував лише кожний п'ятий, незважаючи на те, що 76 % опитаних зазначили, що відчували у цьому потребу. Утримання від пред'явлення для впізнання поза візуального контакту пояснюється труднощами підготовки і проведення, відсутністю тактичних рекомендацій та спеціальних приміщень для впізнання.

Дійсно, у практиці, на жаль, досить важко знайти спеціально обладнане приміщення, яке б дозволяло впізнаючому спостерігати за злочинцями, а самому залишатись невидимим для них.

При відсутності таких приміщень доцільно використовувати такі **тактичні прийоми:**

а) використання спрямованих джерел світла, що дозволяє максимально освітити злочинців, яких пред'являють для впізнання, та зменшити можливість запам'ятовування ними свідків та потерпілих. Однак, необхідно зазначити, що при застосуванні такого прийому не можна спрямовувати світло в обличчя особи, тобто засліплювати підозрюваного або обвинуваченого, оскільки це порушує їх законні права;

б) використання неосвітленої частини кімнати – прийом схожий на попередній: у неосвітленій частині кімнати знаходяться свідки (потерпілі), щоб упізнати злочинців, які знаходяться у досить освітленому просторі (таким приміщенням може бути коридор або тир);

в) використання масок – потерпілий чи свідок закриває обличчя спеціальною маскою. Однак у цьому випадку залишається вірогідність викриття суб'єкта впізнання за голосом.

г) впізнання із транспортного засобу з тонованим склом – виключає демонстрацію злочинцям свідків (потерпілих), які викривають їх у злочинній

діяльності. У такому випадку необхідна присутність чотирьох понять, два з яких обов'язково повинні знаходитися у транспортному засобі, що забезпечує об'єктивність проведення слідчої дії.

д) пред'явлення для впізнання злочинців за фотознімками або відеозображенням.

Про хід та результати впізнання шляхом поза візуального спостереження обов'язково повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання, та її захисник.

III. Тактика пред'явлення для впізнання об'єктів за фотознімками або відеозображенням.

В тих випадках, коли з тактичних міркувань недоцільно проводити впізнання підозрюваних та обвинувачених безпосередньо, вдаються до пред'явлення їх свідкам і потерпілим опосередковано – **за фотознімками або відеозображенням.**

Загалом такі види впізнання можуть мати місце у випадках коли:

- неможливо пред'явити підозрюваних (обвинувачених) безпосередньо (наприклад, приховуються від слідства та суду, місце перебування невідоме, перебувають у довгостроковому відрадженні, померли або фізично ліквідовані, знаходяться у розшуку);
- потерпілі (свідки) не бажають зустрічатися віч-на-віч зі злочинцем;
- недоцільно проводити впізнання злочинців для запобігання психічного впливу на свідків та потерпілих;

- особа, яку необхідно пред'явити для впізнання (підозрюваний, обвинувачений), відмовляється від участі у даній слідчій дії або умисно перешкоджає цьому (чинить протидію);
- для забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- виникають складнощі у підборі статистів, оскільки ознаки зовнішності злочинців мають особливі помітні прикмети (*наприклад*, значні опіки або татуювання на обличчі, відсутність кінцівок або частин обличчя тощо);
- після сприйняття, об'єкт впізнання зазнав значних змін внаслідок пластичної операції, каліцтва чи інших причин;
- потерпілий знаходиться у важкому або критичному для здоров'я стані, але не виникає сумнівів у вірогідності та об'єктивності впізнання;
- необхідно встановити особу невідомого громадянина, труп якого виявлено;
- пред'явлення трупа для впізнання не мало позитивних результатів і його поховали;
- об'єкт зруйнований, пошкоджений або суттєво змінений та ін.

У таких випадках пред'явлення особи для впізнання за фотознімками або відеозображенням може істотно заощадити час, сили та державні кошти.

Фотознімки із зображенням підозрюваних (обвинувачених) можуть бути вилучені за місцем їх проживання, у родичів, друзів або з офіційних документів (*наприклад*, особова справа, картотека паспортно-візових служб).

Необхідно отримувати такі фотознімки, щоб час їх виготовлення максимально наближався до моменту сприйняття потерпілим або свідком тієї чи іншої особи. Орієнтуючись на вилучені фотографії, слідчий підбирає зображення схожих за зовнішністю осіб. Фотографії повинні бути однаковими за формою, кольором та розміром.

Відеозапис зовнішності особи, яка підлягає впізнанню, та осіб, в числі яких вона буде пред'являтися, слідчий проводить самостійно із залученням

спеціаліста. Відеозапис зазначених осіб доцільно проводити у спеціально обладнаному приміщенні, у якому встановлюються освітлювачі з таким розрахунком, щоб забезпечити достатньо рівномірну освітленість ділянки зйомки. Стіна, на фоні якої передбачається проведення відеозапису, повинна мати нейтральний фон.

При вирішенні питання про доцільність пред'явлення об'єкта для впізнання за фотознімками або відеозаписом необхідно впевнитися наскільки його зовнішній вигляд на знімку або відеоплівці відповідає оригіналу, який сприймався суб'єктом впізнання.

При встановленні невідповідності слідчий повинен відмовитися від проведення впізнання або сфотографувати (перезняти) об'єкт знову за правилами пізнавальної, сигналітичної або масштабної зйомки (залежно від виду об'єкта).

Порядок пред'явлення фотознімків та відеозображень для впізнання такий же, як і порядок пред'явлення живих осіб.

Впізнаючому пред'являється не менше трьох фотознімків (відеозображень) осіб однієї статі, приблизно одного вигляду (за віком, зростом, статурою, рисами обличчя, кольором волосся тощо), по можливості – в одязі, який спостерігався під час злочинної події.

Слідчий у присутності понятих розкладає фотознімки на робочому столі або пропонує понятим розкласти їх у будь якому порядку (що є більш доцільним). Після цього фотографії наклеюються на бланк протоколу (див. *Додаток № 24*) або на аркуш паперу (фототаблицю), нумеруються (1, 2, 3, 4) та скріплюються печатками (прошнуровуються) (див. *Додатки № 22, 23*).

Слідчий повинен визначитися у якому порядку будуть пред'являтися для впізнання відеозображення.

Поняті повинні знати, за яким номером розміщено фотознімок (відеозображення) об'єкта, який підлягає впізнанню.

Таке розташування фотознімків (відеозображень) фіксується у протоколі, а також (при необхідності) за допомогою фото - або відеозйомки.

Після цього запрошують впізнаючого, попереджають його про кримінальну відповідальність, пропонують оглянути пред'явлені фотознімки або переглянути відеозаписи і упізнати ту особу, яка зображена на фотознімку чи відеоплівці, яку він спостерігав під час злочинної події.

Після цього слідчий складає протокол, який підписують усі учасники даної слідчої дії.

Відеокасету слід упакувати в конверт із щільного паперу, скріпити підписами понятих та опечатати. До касети додається довідка з зазначенням дати і місця здійснення відеозапису, черговості відеофіксації осіб, які підлягають впізнанню, а також їхні номери та анкетні дані.

Фотознімок є *об'єктивним засобом фіксації* зовнішності об'єкту. Не можна проводити впізнання за художніми, рисованими, композиційними та скульптурними портретами, оскільки вони являють собою *суб'єктивний* спосіб передачі інформації і об'єктивно не відбивають ознаки зовнішності об'єктів. Разом з тим такі портрети можна використовувати під час проведення низки оперативно-розшукових заходів.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що слідчий повинен намагатися пред'являти для впізнання об'єкти безпосередньо, а не за фотознімками, оскільки фотографія – це лише площинна копія, яка у повній мірі не відображує усіх ознак об'єктів.

IV. Тактика пред'явлення для впізнання трупа та його частин.

Трупи та їх частини пред'являють для впізнання у тих випадках, коли не можна встановити особу загиблої людини за документами або зовнішність трупа значно змінена.

Необхідно відрізнити пред'явлення трупа для впізнання (у відповідності до вимог ст. 174 КПК України), від його упізнавання тими чи іншими особами поза процесуальними правилами.

У першому випадку слідчий, висунувши версію про конкретну особу трупа (наприклад, при наявності заяви родичів про без вісті зниклу людину), згідно зі ст. 174 КПК України допитує особу, яка його може знати, про прикмети та особливості, за якими можна провести впізнання. Тільки після цього проводиться впізнання трупа.

У другому випадку, слідчий не може виконати вимог зазначеної статті КПК, оскільки особа загиблого не встановлена і відсутні особи, які можуть її упізнати. У такому разі, з метою встановлення особи загиблого, широкому колу осіб (наприклад, мешканцям району де був знайдений труп, працівникам ЖЕКів, паспортистам, двірникам тощо) надається можливість оглянути труп (як на місці події, так і в морзі). При цьому особи, які оглядають труп, попередньо не допитуються, оскільки вони не знають, хто саме буде пред'явлений для впізнання, і, відповідно, нічого не можуть сказати про ознаки його зовнішності; поняті не запрошуються, протокол не складається. Тому таке упізнання є оперативно-розшуковим заходом і проходить поза процесуальними правилами пред'явлення для впізнання.

Впізнання трупа необхідно проводити одразу ж після його виявлення. Невиправдане зволікання призводить до появи трупних змін, які можуть ускладнити процес упізнавання. Смерть може дуже змінити окремі риси

обличчя, його загальний вираз, колір шкіри та волосся, внаслідок чого навіть людині, яка добре знала загиблого, іноді буває важко впізнати її труп.

Отже, під час допиту особливу увагу слід приділяти таким ознакам, які менше всього можуть зазнати змін та руйнувань (*наприклад*, фізичні недоліки, характер зубів, пломби, рубці, родимі плями, бородавки, татування тощо).

Пред'явленню трупа для впізнання повинно передувати "*туалет трупа*", що полягає у наданні йому прижиттєвого вигляду (*наприклад*, з обличчя змивається кров, видалається бруд, зашиваються фрагменти обличчя, що на момент впізнання вони відсутні, та оброблюються пудрою, губи підкрашуються, зачіска приводиться у звичайний вигляд тощо).

Якщо на обличчі мають місце значні пошкодження, які не можна усунути звичайними методами, проводиться *реставрація* обличчя трупа. "Туалет трупа" здійснює судово-медичний експерт або інший медичний працівник. Якщо нема можливості реставрувати труп, то проводиться його фотографування (з метою наступного пред'явлення для впізнання за фотознімками).

В.Ю. Шепітько вказує, що впізнання трупа слід проводити у тому одязі, що є на ньому [156, с. 321]. На нашу думку, труп або його частини необхідно пред'являти окремо від одягу, в якому він був виявлений, та предметів, що знаходилися навколо нього. Хоча сполучення ознак зовнішності й одягу сприяє активізації пам'яті і полегшує впізнання, але існує ризик впізнання трупа лише за одягом чи супутніми предметами, а не за його анатомічно-морфологічними ознаками.

Труп потрібно пред'являти для впізнання роздягненим, прикритим тканиною (*наприклад*, простиралом), не порушуючи етичних норм. Якщо особу можуть упізнати за прикметами, які знаходяться на інших частинах тіла

(наприклад, животі, ягодилах), то їх можна оголити. Для того, щоб особа, яка впізнає, могла уважно оглянути усі прикмети трупа, його положення можна міняти.

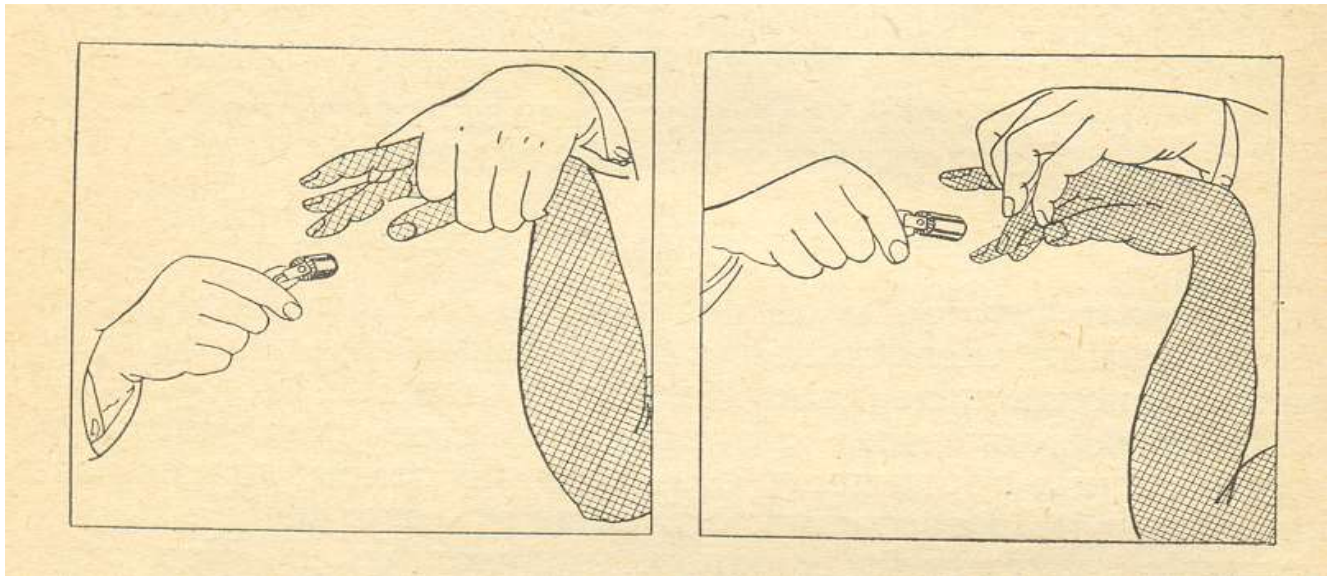
Труп та його частини пред'являється для впізнання без однорідних об'єктів, за участю судовомедичного експерта і у присутності двох понятих.

Якщо особа заявляє, що впізнає загиблого і називає за якими ознаками, то слідчий повинен перевірити обґрунтованість впізнання і впевнитися у наявності відповідних прикмет. Якщо особа, яка впізнала трупа, може надати фотознімки загиблої особи за життя, то їх необхідно приєднати до кримінальної справи.

Якщо трупа не впізнано, його фотографують за правилами сигналітичної зйомки та дактилоскопують. У цьому випадку також доцільно взяти зразки волосся, крові, а при необхідності виготовити посмертну маску.

При вилученні відбитків пальців рук з трупа необхідно зігнути кисть руки у зап'ясті під прямим кутом (див. *Рисунок № 12*) [157, с. 402].

Рисунок № 12. Технологія дактилоскопіювання трупів

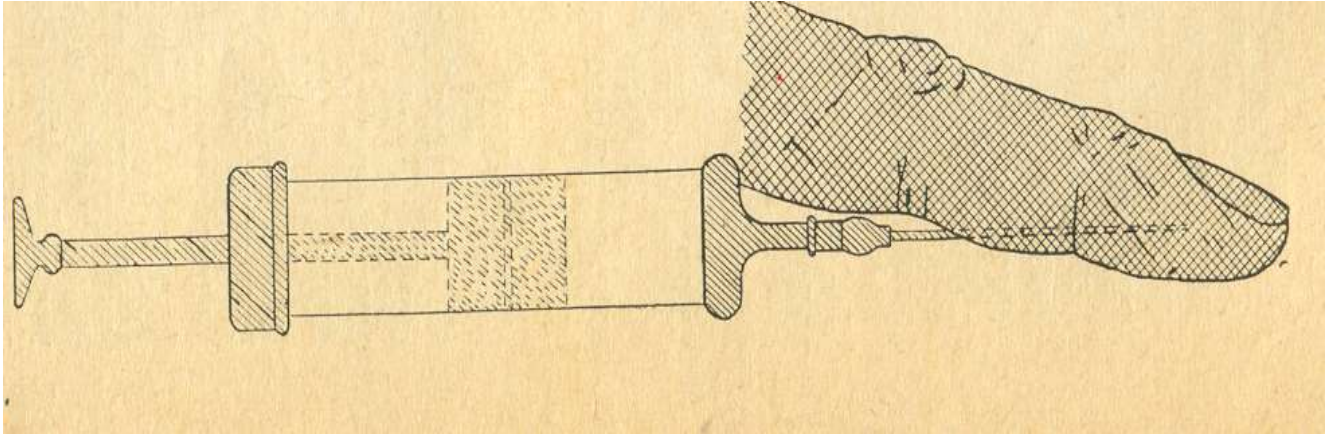

156 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

157 Арне Свенссон, Отто Вендель Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956.

Якщо шкіра пальців рук трупа виявиться зморщеною або бугристою, що ускладнить процес дактилоскопіювання, то необхідно спочатку вприснути воду у кінцеву фалангу пальця за допомогою шприца, а потім розгладити ці зморшки (див. *Рисунок № 13*) [158, с. 405].

Рисунок № 13.
Технологія дактилоскопіювання трупів

Фотографії, дактокарта та перелік ознак зовнішності невідомого трупа заносяться до оперативно-пошукових обліків. Оперативні працівники продовжують роботу по встановленню осіб, які можуть упізнати труп або його частини.

V. Тактика пред'явлення для впізнання предметів та документів.

Найбільш поширеними об'єктами впізнання у слідчій практиці є різноманітні предмети та документи.

Об'єктами пред'явлення для впізнання можуть виступати речові докази, що виявлені на місці події, різноманітні предмети, викрадені речі, засоби

учинення злочину, речі та інші об'єкти, які пов'язані із злочинною подією та мають значення для кримінальної справи. Також можливо пред'являти для впізнання різноманітні документи, які є речовими доказами. Документ може бути впізнаний як за зовнішнім виглядом, так і за графічними ознаками.

Порядок підготовки та пред'явлення для впізнання предметів та документів здійснюється за такими же правилами, що і впізнання живих осіб. Відмінність полягає у тому, що замість людини для впізнання пред'являється предмет або документ. Звідси організаційно-підготовчі та тактичні заходи спрощуються, оскільки замість людей слідчий повинен підібрати не менше трьох однорідних предмета (документа).

Пред'явлення для впізнання предметів та документів складається з таких етапів:

1. Після допиту суб'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету і запрошує понятих та інших учасників даної слідчої дії.

2. Усім присутнім слідчий повинен роз'яснити їх права та обов'язки, а також мету, задачі та порядок проведення впізнання.

3. Слідчий, демонструє предмет (документ), що впізнається, і повідомляє ознаки, за якими суб'єкт впізнання може його упізнати.

4. Слідчий розкладає на робочому столі предмети (у тому числі й той, що упізнається) і пропонує понятим розмістити їх у будь-якому порядку. Після того як об'єкти розміщено, під кожним предметом (документом) слідчий проставляє номер (1, 2, 3, 4), про що робить відмітку у протоколі.

Такий порядок розміщення предметів доцільно зафіксувати фотозйомкою або відеозаписом.

5. Запрошують впізнаючого до кабінету слідчого, де знаходяться усі учасники впізнання, та попереджають його про кримінальну відповідальність.

6. Потім слідчий пропонує суб'єкту впізнання оглянути пред'явлені предмети (документи) і сказати, чи немає того, який спостерігався під час злочинної події, пояснити за якими ознаками він його упізнав.

Під час впізнання можна дозволяти впізнаючому брати в руки предмети для кращого їх огляду, якщо це не призведе до зміни або пошкодження його зовнішніх ознак та стану.

Не можна вчиняти дії, що мають навідний характер (які містять підказування очікуваної та бажаної для слідчого відповіді).

Приклад: *Так, впізнаючий К. дав показання про те, як проводилося пред'явлення йому для впізнання мотузки (знаряддя вбивства): “На впізнанні мені було пред'явлено чотири мотузки. Спочатку я взяв мотузку під номером чотири. Вона була стара, лляна. Коли я взяв її у руки, то подумав, що це вона. Позаду мене стояв з фотоапаратом слідчий, але знімка не зробив. Я подумав, що це не та мотузка. Поруч, за номером три, лежала капронова мотузка. Коли я взяв її у руки, то відразу ж клацнув фотоапарат, і я впевнився, що це саме та мотузка” [159, с. 52].*

У даному випадку неправильне застосування слідчим технічних засобів фіксації підштовхнуло до дачі показань, які не відповідають дійсності.

7. Після того, як особа впізнає предмет (документ), його необхідно сфотографувати масштабним способом.

8. Слідчий складає протокол, який підписують усі учасники даної слідчої дії.

Процесуально не вирішено питання, що стосується статусу предметів, які пред'являються для впізнання у якості “статистів”. Подібні предмети можна взяти на час проведення слідчої дії у громадян, в магазинах, на складах

159 Лук'янчиков С.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

та ін. Також слідчі досить часто звертаються за допомогою до своїх колег, які надають необхідні об'єкти.

Приклад: Так, слідчому необхідно було пред'явити для впізнання потерпілому В. ніж, яким було скоєно напад на нього, та норкову шапку, яку викрали під час учинення злочину. Слідчий звернувся за допомогою до колег по слідчому відділенню та відділу розшуку, які надали йому 4 схожих за зовнішніми ознаками об'єкта. У кімнаті збереження речових доказів (у старшини райвідділу) та в експертно-криміналістичному відділі (ЕКВ) він підібрав необхідну холодну зброю.

У зв'язку з цим на практиці виникає питання, чи потрібно фіксувати факт отримання цих предметів та їх належність. Деякі слідчі відображають такі відомості в довідці або у рапорті, що приєднуються до справи, інші – зовсім не відображають.

Взагалі, з метою підвищення доказової цінності результатів впізнання предметів, доцільно складати протокол з приводу їх отримання і в ньому відображати необхідні ознаки предметів, а також вказувати джерело їх отримання.

Отже, предмети – “статисти” повинні знаходитися при кримінальній справі або зберігатися у власників (*слідчий повертає предмети власнику під розписку*) до вирішення кримінальної справи по суті у судовому порядку.

VI. Тактика пред'явлення для впізнання тварин (птахів).

До об'єктів, що пред'являються для впізнання, відносяться і тварини (птахи). Такий вид впізнання проводиться по відношенню до викраденого скота (*наприклад*, корів, овець, коней, кроликів), породистих собак та кішок тощо.

Таке впізнання можна проводити якщо тварина (птах) має кілька ознак, що дозволяють її індивідуалізувати (*наприклад*, розміри, колір, уроджені та привласнені прикмети – клеймо, різноманітні нарости та ін.).

Пред'явлення для впізнання тварин (птахів) проводиться за загальними правилами – в групі схожих за зовнішніми ознаками з ними тварин. Вони повинні бути схожими за породою (або однієї), статтю, віком, мастю.

Для більш правильного визначення породи та віку тварин до участі у слідчій дії доцільно залучати спеціаліста (*наприклад*, лікаря-ветеринара, зоотехніка, фельдшера). Спеціаліст може надати допомогу у виявленні специфічних ознак тварин та правильно їх описати.

Під час впізнання необхідно звертати увагу на поведінку тварин по відношенню до хазяїна. У таких випадках потрібно перевірити, як впізнана тварина реагує на кличку, голос, ласку суб'єкта впізнання, його наближення та віддалення.

Якщо тварина сама відреагувала на впізнаючого, тоді слідча дія припиняється, а така поведінка тварини фіксується у протоколі.

Тварини можуть пред'являтися не тільки за зовнішніми, а й за функціональними ознаками (*наприклад*, шкутильгання).

Під час проведення слідчої дії доцільно застосовувати фотозйомку або відеозапис (рекомендується використовувати кольорову плівку). Характерні прикмети зовнішності необхідно знімати детальним планом.

Після проведення впізнання може бути призначена зооветеринарна експертиза для підтвердження ознак, що вказані суб'єктом впізнання (*наприклад*, порода, вік тощо).

Для впізнання можуть пред'являтися і фрагменти частин тварини (*наприклад*, шкура, роги та ін.). У цих випадках впізнання проводиться за загальними правилами.

VII. Тактика пред'явлення для впізнання за голосом та особливостями мови.

У слідчій практиці нерідко виникає необхідність пред'являти особу для впізнання за голосом та особливостями мови. В правоохоронній практиці такий вид впізнання застосовується досить давно (особливо при розслідуванні таких видів злочинів як вимагательства, викрадення людей тощо).

Організаційно-підготовчі заходи до пред'явлення впізнання за голосом та особливостями мови повинні складатися з таких основних *етапів*:

- ❖ попередній допит суб'єкта впізнання;
- ❖ визначення часу проведення впізнання;
- ❖ визначення місця проведення впізнання;
- ❖ підбір статистів, серед яких необхідно провести впізнання;
- ❖ підбір учасників слідчої дії;
- ❖ створення належної обстановки та відповідних умов впізнання;
- ❖ проведення інструктивної наради серед усіх учасників даної слідчої дії зі складанням єдиного плану.

Під час допиту слідчий повинен з'ясувати індивідуальні особливості допитуваної особи, стан слуху, ступінь уважності, умови за яких відбувалося сприйняття голосу, обсяг сприйнятої інформації та її зміст.

При допиті необхідно детально з'ясувати особливості ознак голосу та мови особи, яка підлягає впізнанню.

До таких характерних ознак можна віднести:

1) вид: *літературна* – нормалізована мова, яка використовується засобами масової інформації, у спілкуванні між культурними людьми; *не літературна* – має суттєві відхилення від нормалізованої мови в лексиці, синтаксисі, синематиці (діалектна, жаргонна, простомовна);

2) стиль: канцелярський, побутовий, науковий, діловий;

3) **словниковий запас**: багатий, бідний, середній;

4) **дикція**: *добра* – характеризується чіткою промовою усіх звуків, більшою старанністю артикуляції; *погана* – нечітке вимовляння деяких звуків, особливо закінчень;

5) **темп**: рівномірний, переривчастий та перемінний (рівномірний, у свою чергу, може бути середнім, швидким чи повільним);

6) **форма викладення мовного повідомлення**: коротка або довга, визначена або плутана, проста або складна;

7) **діалект** – один з варіантів національної мови, який використовується обмеженою кількістю людей, пов'язаних територіальною, професійною чи соціальною спільністю (*наприклад*, місцевий говір);

8) **акцент** – ознака, яка відрізняє особу, що розмовляє не на своїй рідній мові, вказує на неправильну мову, тобто відхилення від норми, яке полягає у неправильному наголосі, інтонації, артикуляції та неправильній вимові звуків мови (*наприклад*, сильний або слабкий);

9) **патологія мови** – розлад мовного апарату, який проявляється у неправильній артикуляції при вимовлянні звуків мови;

10) **тип голосу за висотою**: низький, середній, високий голос, що відповідає вокальній термінології: бас, баритон, альт, тенор – для чоловіків, сопрано – для жінок;

11) **тембр голосу**: різкий, м'який, тремтячий, придушений, ліричний, металевий, дзвінкий, жорсткий, твердий, теплий, холодний, ніжний, сухий, глухий;

12) **гучність**: гучна мова, середня, тиха;

13) **сталі фразеологічні звороти** (*наприклад*, приказки, “крилаті висловлювання”);

14) діалектизми: вживання слів, які належать якому-небудь територіальному, професіональному, виробничому, соціальному чи іншому діалекту;

15) сучасні слова іноземного походження (використання іномовних слів);

16) наголос у словах: правильний чи неправильний;

17) слова “паразити”: багатократне вживання, як правило, одного із слів “паразитів”, які не мають у фразі ніякого значення, а лише забруднюють мову;

18) звукові звички (*наприклад*, покашлювання, прицмокування);

19) особливі прикмети голосу та мови: заїкання, шепелявість, голос здавлений, фальцетний, з носовим відтінком та ін. [160].

При пред’явленні для впізнання за голосом та особливостями мови слідчий повинен створити такі умови:

- впізнання повинно проводитися у приміщенні де відбувалася злочинна подія (у якому суб’єкт впізнання сприймав голос об’єкта впізнання). У випадку неможливості проведення впізнання у такому приміщенні слідчий повинен забезпечити схоже приміщення де можна відтворити голос або особливості мови в умовах, наближених до події злочину;
- для аналізу та оцінки голосу особи, яку впізнають, необхідно використовувати дві суміжні кімнати з відчиненими дверима, якщо це відкрита місцевість (або одна кімната) – використовуються транспортні засоби, тканина та ін. (*наприклад*, суб’єкт та об’єкт впізнання знаходяться по різні боки вантажної машини);
- під час впізнання впізнаючий не повинен бачити особу, яка упізнається за голосом та мовою;
- суб’єкт впізнання повинен мати можливість порівняти голос того, хто впізнається, з голосами інших осіб, які мають схоже мовлення;

160 Методичні рекомендації щодо пред’явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/Кл: Головне слідче управління МВС України; НАВС України. – К., 2001. – 32 с.

- усі учасники слідчої дії повинні бути поділені на дві групи, до складу яких входять:

Учасники пред'явлення для впізнання за голосом (мовою)	
<i>1 група</i>	<i>2 група</i>
1) слідчий; 2) особа, яка впізнає; 3) двоє понятих; 4) інші учасники слідчої дії (особи, які здійснюють охорону, фоно- або відеозапис).	1) особа, яка допомагає слідчому (помічник слідчого, оперативний працівник); 2) двоє понятих; 3) особа, яку впізнають за голосом; 4) особи, які ведуть з нею розмову (статисти); 5) інші учасники слідчої дії (захисники, особи, які здійснюють охорону або фоно- чи відеозапис та ін.).

Таблиця № 4.

- зміст розмови, що відтворюється під час проведення впізнання, не повинен стосуватися злочинної події, але в ньому повинні бути слова, які чув суб'єкт впізнання під час злочинної події (такий текст заздалегідь готується слідчим);
- зміст розмови повинен відтворюватися декілька раз (у різних темпах та силою);
- послідовність читання тексту повинна обиратися особою, яка пред'являється для впізнання, за власним вибором, що зазначається у протоколі;
- суб'єкт впізнання слухає тексти, що зачитуються, і заявляє, що впізнає особу, яка читала текст (1, 2, 3 або 4), вказуючи за якими саме ознаками. Дану заяву слідчий заносить до протоколу.

Особливості тактики даної слідчої дії полягають у тому, що впізнання за голосом та особливостями мови повинно відбуватися так, щоб особа, яку впізнають, не мала можливості навмисно змінити голос.

У тих випадках, коли слідчий має інформацію про те, що об'єкт впізнання буде намагатися під час слідчої дії змінити голос, впізнання повинно

проводитися таким чином, щоб особа, яка підлягає впізнанню не знала, що за нею спостерігають (прослуховують).

В такому разі 2 група (див. Таблицю № 4) знаходиться в кімнаті № 1, а всі її учасники розмовляють між собою (або їх втягують у діалог, дискусію). Особам, що пред'являються для впізнання, можуть задаватися питання (такі, щоб відповідь на них була розгорнутою, містила в собі слова, які суб'єкт впізнання сприймав під час злочинної події). Одночасно 1 група знаходиться у кімнаті № 2 і слухає цю розмову. За командою слідчого відбувається прослуховування усної мови осіб, яких пред'являють для впізнання. Тривалість розмови визначається слідчим.

Якщо впізнаючий упізнав голос, то він повинен пояснити, за якими саме ознаками. Слідчий повинен ретельно занотувати ці ознаки у протоколі впізнання.

Текст, який відтворювався під час впізнання, повинен бути приєднаний до протоколу впізнання.

За звуковими слідами можливе впізнання не тільки людей, а й інших об'єктів, які є джерелами звуку (наприклад, тварини, предмети, машини, агрегати, будь-які механізми та ін.).

VIII. Тактика пред'явлення для впізнання за фонограмою.

Пред'явлення для впізнання особи за голосом та особливостями мови можна проводити не тільки безпосередньо, а й за ***фонограмою***.

За фонограмою впізнання проводиться у випадках, коли:

- ❖ суб'єкт впізнання заявляє на допиті, що зможе впізнати підозрюваних (обвинувачених) за зовнішнім виглядом і голосом, але пред'явити цих

осіб для впізнання не є можливим, оскільки вони приховуються від слідства та суду, перебувають у довгостроковому відрядженні, померли або фізично ліквідовані, знаходяться у розшуку або місце перебування їх невідоме; однак є фонограми із записом їх голосу;

- ❖ особа, яку необхідно пред'явити для впізнання за голосом, відмовляється від участі у даній слідчій дії, однак є фонограма із записом її голосу;
- ❖ особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, відмовляється визнати, що саме її голос записаний на магнітну плівку;
- ❖ щоб запобігти негативному впливу на свідків та потерпілих, забезпечити безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та ін.

Для проведення такого виду впізнання використовується спеціально виготовлена фонограма.

Є.Д. Лук'янчиков і О.М. Моїсєєв вказують такий **порядок пред'явлення для впізнання за фонограмою**:

1) з фонограми усної мови особи, яку пред'являють для впізнання, виділяють частину з декількома чітко проголошеними фразами і найменшою кількістю завад;

2) зміст цих фраз слідчий викладає письмово;

3) підбирають двох осіб з голосами, схожими з голосом особи, яку пред'являють, і пропонують їх промовити зазначені фрази для запису на магнітну стрічку;

4) впізнання проводиться у присутності двох понятих, яким роз'яснюються їх права та обов'язки, та пропонується визначити послідовність прослуховування фонограм;

5) потім до кабінету слідчого запрошують впізнаючого і пропонують прослухати фонограми усної мови та сказати, чи є серед них голос, який він чув раніше, якщо так, то за яким номером ця фонограма, і за якими ознаками та

особливостями він його упізнав. За проханням впізнаючого уся фонограма або її частина можуть бути відтворені для повторного прослуховування;

б) хід та результати впізнання слідчий фіксує у протокол [161, с. 71].

У необхідних випадках для проведення слідчої дії слідчий може залучити спеціаліста (*наприклад*, техніка, інженера чи іншого фахівця з експлуатації звукозаписуючої та відтворюючої апаратури), який здійснює технічне супроводження впізнання за магнітними фонограмами.

Після проведення впізнання пред'явлені фонограми усної мови упаковуються у поліетиленові пакети, а потім у металеві, пластмасові чи картонні коробки, засвідчуються підписами слідчого і понятих та скріплюються печаткою.

ІХ. Тактика пред'явлення для впізнання за особливостями ходи.

Впізнання людини може проводитися *за особливостями ходи*, яка характеризується довжиною, шириною та рівномірністю кроку, положенням, постановкою та кутом розвороту стопи, ступенем їх піднімання, швидкістю руху тощо. Хода також залежить від віку, статі та статури людини, її стану та професійних навичок, взуття, наявності при собі багажу та ін.

Впізнання за функціональними ознаками можливо лише у випадках чіткої індивідуальності їх вираженості, змінити які зусиллям волі практично неможливо (*наприклад*, коли людина шкутильгає, має особливості в розстановці ніг, характерний кут розвороту ступні тощо).

161 Лук'янчиков С.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

При проведенні впізнання слідчий повинен створити такі умови:

- вибрати час та місце проведення слідчої дії, що забезпечує повне відтворення ознак ходи та можливість їх спостереження суб'єктом впізнання;
- пред'явити особу, яку впізнають, серед інших осіб (статистів), які мають схожі ознаки ходи;
- суб'єкту впізнання повинно бути надано достатньо часу для спостереження ходи пред'явлених осіб;
- усі пред'явлені особи повинні проходити повз суб'єкта впізнання не одночасно, а кожна окремо (по черзі);
- об'єкт впізнання (як виняток) не повинен знати про те, що за ним спостерігають (у випадках запобігання навмисної зміни ходи об'єкта впізнання), однак він обов'язково повідомляється про результати слідчої дії.

Приклад: *Так, під час допиту потерпіла Ф. заявила, що зможе упізнати особу, яка вчинила на неї грабіжницький напад, за особливостями ходи (під час зникнення з місця події злочинець шкутильгав). Слідчий підібрав двох статистів зі схожими ознаками ходи. При прийнятті рішення про проведення впізнання слідчий припускав, що Б. (підозрюваний) буде намагатися змінити ходу. Для того, щоб уникнути такої ситуації, впізнання було проведено таким чином, що Б. не знав коли буде проводитися дана слідча дія і за якими саме ознаками його будуть упізнавати. Так, слідчий повідомив, що впізнання Б. за зовнішністю буде проводитися в іншому кабінеті, який знаходиться в другому корпусі райвідділу. Тому, підозрюваний Б. разом зі статистами, понятими та помічником слідчого вийшли з райвідділу на подвір'я і направилися до другого корпусу. Одночасно за цим процесом з вікна четвертого поверху спостерігала потерпіла Ф. разом зі слідчим і двома понятими. Вона впізнала особу, яка*

*вчинила на неї напад, за особливостями ходи і пояснила за якими саме ознаками.
Б. Був притягнутий до кримінальної відповідальності.*

Під час проведення даного виду впізнання доцільно використовувати відеозапис, який дозволить сприймати слідчу дію у динаміці та відтворити атмосферу, у якій вона відбувалась.

Х. Тактика пред'явлення для впізнання окремих ділянок місцевості та приміщень.

У слідчій практиці існують випадки пред'явлення для впізнання окремих ділянок місцевості, приміщень, споруд, будівель тощо. Такий вид впізнання може проводитися з метою встановлення певного місця, яке цікавить слідчого, а також перевірки показань допитаної особи.

Необхідність у ньому виникає у тих випадках, коли допитаний пам'ятає прикмети об'єкта, але не знає точної адреси та шляхів руху до нього, або називає ту чи іншу адресу, яка не відповідає дійсності. Слідчий же, або має версію стосовно даного об'єкта і розраховує встановити його за допомогою допитаної особи, або йому достовірно відоме місцезнаходження об'єкта, але необхідно перевірити з цього приводу показання допитаного.

Впізнання таких об'єктів необхідно проводити за такими *правилами*:

- ❖ слідчий підшукує не менше двох ділянок місцевості або приміщень, які підпадають під ознаки, які перерахувала особа під час допиту;
- ❖ у присутності понятих слідчий виїжджає разом з вказаною особою та іншими учасниками слідчої дії на кожен з цих об'єктів;

- ❖ на кожному об'єкті слідчий пропонує особі роздивитися навколишню обстановку і повідомити, чи впізнає вона даний об'єкт і якщо впізнає, то за якими саме ознаками;
- ❖ якщо особа впізнала об'єкт, який був показаний першим, то необхідно обов'язково пред'явити і інші, щоб не лишати її можливості провести подальше порівняння.

Приклад: Так, у м. Львові був затриманий К., який підозрювався у вчиненні 5 квартирних крадіжок. Під час допиту у якості підозрюваного К. розповів ще про два епізоди злочинної діяльності, які не були відомі слідчому, та виявив бажання показати квартири де скоїв крадіжки. Але точного місцезнаходження цих об'єктів К. повідомити не міг, але заявив, що може їх упізнати. На підставі цього слідчий підібрав дві схожі квартири за кожним об'єктом, вибрав черговість пред'явлення та виїхав разом з підозрюваним К. та понятими для проведення впізнання. Під час впізнання К. вказав на квартири, де скоїв крадіжки, та пояснив за якими саме ознаками він їх упізнав.

Однак, деякі вчені-криміналісти висловлюють обґрунтовані сумніви щодо можливості пред'явлення для впізнання ділянок місцевості та приміщень, оскільки рекомендації, які існують на сьогодні, не повною мірою узгоджуються із процесуальними вимогами до даної слідчої дії. У першу чергу це зумовлюється порушенням принципу одночасного пред'явлення об'єктів для впізнання серед однорідних.

На думку Є.Д. Лук'янчикова і О.М. Моїсеєва, уникнення вказаних перешкод та дотримання загальнопроцесуальних вимог щодо пред'явлення для впізнання можливо, якщо воно буде відбуватися за фотознімками або відеозаписом. Після того, як суб'єкт впізнання визначить конкретну ділянку

місцевості або приміщення, можна провести відтворення обстановки та обставин події у формі перевірки показань на місці [162, с. 18].

XI. Двостороннє пред'явлення для впізнання.

Під час учинення різноманітних суспільно-небезпечних діянь злочинці можуть запам'ятати потерпілих, на яких вчинили напад, або свідків, які опинилися неподалік від місця учинення злочину і були його очевидцями. За такої ситуації під час пред'явлення для впізнання свідок або потерпілий може упізнати злочинця, а останній, у свою чергу, також має таку можливість.

Якщо підозрюваний (обвинувачений) та свідок або потерпілий заявляють, що можуть упізнати один одного, слідчий може провести ***двостороннє (взаємне, зустрічне) впізнання.***

У слідчій практиці такий вид впізнання проводиться досить рідко.

Деякі автори, вважають ефективним використання такого виду впізнання і пропонують такий ***порядок проведення:***

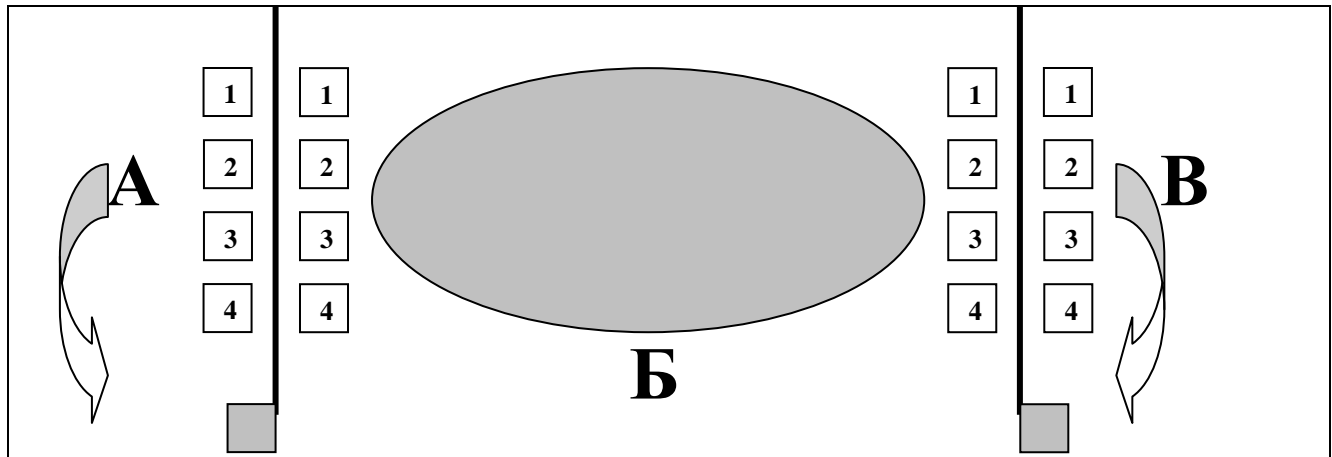
Потерпілий і підозрюваний розміщуються у різних приміщеннях (*див. схему*) з групою осіб, серед яких вони будуть пред'являтися та двома понятими (кімната А і В). Кожна особа, яку пред'являють, сама обирає собі місце в групі. У такій послідовності групи виходять у достатньо просторе приміщення (кімната Б), де розміщуються на деякій відстані одна від одної. Забороняється на цьому етапі розмовляти або задавати запитання один одному. Після цього слідчий пропонує учасникам груп уважно подивитись один на одного. Після цього групи видаляються до приміщень де знаходилися перед впізнанням. У

162 Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

присутності понятих основні учасники впізнання роблять заяви про те, кого саме вони упізнали і за якими ознаками [163, с. 82-88, 164, с. 74] (див. *Схему № 6*).

Схема № 6

Тактика проведення двостороннього впізнання

Отже, з одного боку таке впізнання підвищує достовірність встановлення факту взаємодії підозрюваного і потерпілого за певних обставин, з іншого – такі дії не узгоджуються з кримінально-процесуальним законодавством. Окрім того, необхідно зазначити, що двостороннє впізнання проводити вкрай ризиковано, оскільки існує реальна можливість негативного впливу учасників слідчої дії один на одного. Звідси слідчий повинен намагатися уникати такого виду впізнання при проведенні досудового розслідування і проводити (замінити) впізнання шляхом поза візуального спостереження відповідно до вимог ч. 4 ст. 174 КПК України.

163 Самошина З.Г. Вопросы теории и практики предъявления для опознания на предварительном следствии. – М., 1976.

ХІІ. Повторне пред'явлення для впізнання.

Під час досудового слідства можуть виникнути ситуації, які потребують пред'явити об'єкт для впізнання *повторно*.

Вчені-криміналісти та процесуалісти це питання вирішують по-різному.

Так, О.Я. Гінзбург, А.В. Дулов та П.Д. Нестеренко вважають, що повторне пред'явлення для впізнання може мати місце у таких випадках:

а) суб'єкт впізнання навмисно сказав, що не упізнав злочинця через побоювання помсти або з інших причин;

б) під час проведення слідчої дії суб'єкт впізнання мав фізичні (*наприклад*, розлад зору, слуху) або психічні вади (*наприклад*, тимчасовий розлад психіки), знаходився у стані афекту, що викликаний подією злочину або іншими обставинами, внаслідок чого не мав можливості правильно сприймати те, що відбувається;

в) впізнання проводилося в умовах, гірших для сприйняття, ніж ті, за яких впізнаючий спостерігав об'єкт уперше;

г) початково впізнання (за певних обставин) проводилося за фотознімками, а потім з'явилася можливість безпосередньо пред'явити об'єкт для впізнання;

д) початково особа пред'являлася для впізнання за наявності суттєвих тимчасових змін окремих прикмет зовнішності (*наприклад*, особа поголилася, наростила бороду чи вуса, мала пошкодження на обличчі тощо) та ін. [165, с. 32; 166, с. 177-178].

164 Лук'янчиков С.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

165 Гінзбург А.В. Тактика предъявления для опознания. – М., 1971.

166 Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. – Мн., ВШ, 1971.

У даних випадках, на думку Є.Д. Лук'янчикова та О.М. Моїсєєва, особу необхідно пред'являти повторно серед тих громадян (статистів), у числі яких відбувалося впізнання перший раз [167, с. 76].

Інші автори вказують на неприпустимість проведення повторного впізнання, зазначаючи, що воно виникає внаслідок неналежної підготовки до проведення даної слідчої дії, а також в результаті допущених слідчим помилок й прорахунків [168, с. 38-39].

У другому параграфі цього розділу роботи (*“Організаційно-підготовчі заходи до проведення впізнання”*) ми зазначали, що під час прийняття рішення про проведення впізнання слідчий повинен встановити обставини, які можуть перешкоджати проведенню даної слідчої дії. При наявності таких обставин (до них також відносяться усі вище перелічені) слідчий повинен відмовитися від пред'явлення для впізнання або відкласти його до настання сприятливих умов. При необхідності слідчий може провести інші слідчі дії.

Тому, на нашу думку, проведення повторного впізнання ні яким чином не узгоджується із кримінально-процесуальним законодавством, не відповідає об'єктивності та достовірності, має навідний характер і є не допустимим під час проведення досудового розслідування.

Закінчивши проведення процесуальної дії слідчий переходить до заключного етапу – *фіксації ходу та результатів впізнання.*

167 Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

168 Крикунов А.Е., Маевский А.Ф. Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1977.

4. Фіксація ходу та результатів впізнання.

Заключним етапом слідчої дії є фіксація результатів пред'явлення для впізнання, обов'язковим засобом якої є **протокол** (ст.ст. 85, 176 КПК України) (див. *Додатки № 18, 21, 24, 28*). Протокол може складатися як під час проведення слідчої дії, так і після її закінчення. Показання у протоколі впізнання повинні викладатися від першої особи з фіксацією уточнюючих, контрольних та деталізуючих запитань.

Протокол пред'явлення для впізнання повинен містити такі відомості:

- місце, дата та час складання протоколу;
- посада та прізвище особи, яка склала протокол;
- прізвища та адреси (контактні телефони) понятих;
- прізвища інших учасників слідчої дії (експерт, працівники міліції, адвокат);
- статті КПК України, на підставі і з дотриманням яких проводиться впізнання;
- роз'яснення понятим їх прав та обов'язків, а також обставин справи;
- дані про осіб та інших об'єктів, яких пред'являють для впізнання;
- ознаки зовнішності осіб (вік, зріст, будова тіла, колір волосся, тип та особливості обличчя, ознаки одягу) та інших об'єктів (форма, розмір, колір), що пред'являються для впізнання з описом їх особливостей та прикмет;
- пропозиція особі, яка пред'являється для впізнання, зайняти будь-яке місце за власної ініціативи серед інших осіб, що пред'являються;
- місце, яке обрала особа, яку пред'являють для впізнання;
- спосіб виклику впізнаючого;

- прізвище впізнаючого та попередження про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань відповідно до ст. 384 КК України та за відмову від давання показань відповідно до ст. 385 КК України (тільки свідок);
- ознаки, за якими впізнаючий упізнав особу чи предмет;
- відомості про проведення фотозйомки або відеозапису із зазначенням типу апарата, чутливості плівки та ін.;
- зауваження, які надійшли від учасників даної слідчої дії (якщо вони мали місце), та підписи слідчого та усіх учасників впізнання.

Найчастіше (за матеріалами слідчої та судової практики) з аналізу протоколів неможливо відновити дійсний хід пред'явлення для впізнання. Тому злочинці та їх захисники нерідко намагаються представити у суді результати слідчої дії юридично неспроможними або поставити під сумнів в об'єктивності та достовірності.

В якості допоміжних засобів фіксації результатів і ходу впізнання можуть застосовуватися фотографування, відеозапис або звукозапис (ст.ст. 85¹, 85² КПК України).

Особливості застосування фотозйомки.

Під час фотозйомки при впізнанні необхідно зробити такі знімки:

- 1) загальний вид обстановки, у якій проводилось пред'явлення для впізнання, разом з усіма учасниками слідчої дії;
- 2) групу об'єктів, які пред'являються для впізнання;
- 3) кожний об'єкт, що пред'являється для впізнання, окремо;
- 4) суб'єкта впізнання, який вказує на той об'єкт, який він упізнав;
- 5) впізнаний об'єкт окремо детальним планом так, щоб було видно ознаки, за якими його було впізнано.

Фотознімки наклеюються на фототаблицю, опечатуються (прошнуровуються) і долучаються до протоколу впізнання. Стрілками необхідно вказати на ті ознаки, за якими був упізнаний об'єкт.

Особливості застосування відеозапису.

Застосування відеозапису при фіксації даної слідчої дії є ефективнішим ніж фотозйомка, оскільки фіксується візуальне зображення об'єктів у динаміці разом із звуковим супроводженням.

Відеозапис впізнання доцільно застосовувати у таких випадках:

- якщо впізнання проводиться за голосом, особливостями мови, ходи та інших динамічних ознак людини (*відеозапис є незамінним*);
- при пред'явленні для впізнання ділянок місцевості або приміщень, якщо при цьому даються показання про зв'язок впізнаного об'єкта із злочинними подіями;
- для фіксації особливостей поведінки суб'єкта впізнання та особи, яка підлягає впізнанню, під час слідчої дії;
- при наявності достовірної інформації, що суб'єкт впізнання надалі змінить (відмовиться) показання і це поставить під сумнів достовірність результатів впізнання;
- при наявності достатніх підстав вважати, що суб'єкт впізнання не з'явиться до суду, а результати впізнання будуть оскаржені або поставлені під сумнів;
- при необхідності виготовити відеофільм, якщо відсутня можливість пред'явити об'єкти для впізнання в натурі, та ін.

Перед застосуванням відеозапису слідчий повинен ознайомити спеціаліста з матеріалами, що стосуються впізнання, та роз'яснити йому мету зйомки. Після цього необхідно оглянути місце зйомки, з урахуванням його умов, визначити розміщення учасників слідчої дії, відповідно до процесуальних

та тактичних правил пред'явлення для впізнання, намітити точки зйомки та послідовність фіксації.

Сам відеозапис проводиться таким способом – спочатку проводиться оглядова зйомка обстановки, умов проведення впізнання та учасників слідчої дії, роз'яснення учасникам впізнання їх прав та обов'язків, при цьому проводиться ознайомлювальна зйомка учасників.

Після цього необхідно зафіксувати об'єкти, у числі яких будуть пред'являтися предмети (особи) для впізнання, надання можливості особі, яку впізнають, самій зайняти місце (за власної ініціативи) в групі пред'явлених для впізнання осіб та взаємне розташування усіх учасників слідчої дії.

Далі фіксують спосіб виклику суб'єкта впізнання (важливо зафіксувати відсутність контакту слідчого або інших учасників слідчої дії з упізнавачем) та пропозиція слідчого вказати на об'єкт, який суб'єкт впізнання спостерігав під час злочинної події. На даному етапі важливо зафіксувати реакцію суб'єкта впізнання та його заяву, що пов'язана із впізнанням.

Якщо під час слідчої дії робиться акцептування уваги на тих ознаках, за якими відбулося впізнання, зйомку необхідно вести крупним планом, показуючи наявність або відсутність названих упізнавачем ознак. Закінчується зйомка тим, що особа, яку упізнали називає своє прізвище, ім'я та інші відомості. Також фіксують заяви та зауваження учасників слідчої дії та оголошення слідчим протоколу.

При відеозаписі *впізнання за особливостями ходи* усіх осіб, що пред'являють, розташовують у ряд та знімають спочатку усіх разом, а потім кожного окремо, щоб була можливість порівняти ходу.

У випадку *впізнання за голосом* головних учасників слідчої дії розташовують окремо в суміжних кімнатах або в одній, яка розділена перегородкою. При такому впізнанні одночасно фіксувати дії двох груп неможливо, тому використовується такий прийом. Спочатку знімається особа,

яку впізнають разом з іншими учасниками слідчої дії, потім переходять до місця перебування суб'єкта впізнання, де й проводиться наступна фіксація.

Відеозапис впізнання повинен являти собою закінчений відеофільм, переглянувши який можна було уявити як відбулося впізнання – наскільки впевнено діяв суб'єкт впізнання, яка була реакція особи, яку впізнали, та ін.

Після проведення відеозйомки відеозапис демонструють усім учасникам слідчої дії. Касета з відеозаписом долучається до протоколу впізнання в опечатаному виді та зберігається при кримінальній справі (ст. 85² КПК України).

Висновки

Результати пред'явлення для впізнання є доказом у кримінальній справі і, як усі інші види доказів, підлягають оцінці. Слідчий повинен зважено підходити до оцінки результатів даної слідчої дії, висновку про достовірність й об'єктивність впізнання та його доказового значення. Якщо факт впізнання не викликає ніяких сумнівів у вірогідності, але не відповідає або суперечить іншим фактичним даним, що встановлені у справі, то діяльність слідчого повинна бути спрямована на виявлення нових доказів і перевірку наявних у кримінальній справі, з метою усунення протиріч.

При неможливості дотримання усіх кримінально-процесуальних й організаційно-тактичних умов пред'явлення для впізнання, слідчий повинен відмовитись від нього та провести інші слідчі дії.

VI. ТАКТИКА ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОВКИ І ОБСТАВИН ПОДІЇ

Відтворення обстановки і обставин події належить до найскладніших слідчих дій, процесуальний порядок проведення якої регламентується ст.ст. 194, 195 КПК України.

Загальна тактика проведення відтворення обстановки і обставин події досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Значущість проведених досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія досить широко застосовується у правоохоронній практиці і є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення відтворення обстановки і обставин події зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, Л.Е. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, Н.І. Гуковська, Ф.В. Глазирін, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, Є.І. Макаренко, М.В. Салтевський, Л.А. Соя-Сірко, В.Ю. Шепітько, Ш.Ш. Ярамишьян та багато інших.

Однак детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення цієї слідчої дії.

Отже, сьомий розділ даного дослідження буде присвячений організаційно-підготовчим та тактичним заходам проведення відтворення обстановки і обставин події (у виді перевірки показань на місці та слідчого експерименту).

1. Відтворення обстановки і обставин події: правові підстави проведення, мета та різновиди.

У правоохоронній практиці (особливо при розслідуванні тяжких злочинів, викриття організованої злочинної діяльності) проведення відтворення обстановки і обставин події має важливе, а часом – вирішальне значення. Але, незважаючи на це, у слідчій практиці досить рідко використовуються пізнавальні можливості вказаної слідчої дії.

Так, вивчення кримінальних справ дозволяє дійти до висновку, що така слідча дія проводилася лише у 64% випадків від загальної кількості справ, що деякою мірою збігається з даними Ф.М. Сокирана – у 68,3% [169, с. 126], а у 36% – їх проведення було очевидною необхідністю, але під час розслідування не робилося. Вказане деякою мірою знижує якість проведення досудового слідства в цілому.

Відтворення обстановки і обставин події дуже схоже за своєю сутністю із пред'явленням для впізнання. Значення цієї дії полягає у тому, що достовірність показань підозрюваних (обвинувачених), наданих раніше, перевіряється через порівняння образу, який відбився у пам'яті, з дійсною обстановкою на місцевості.

Відтворення обстановки і обставин події – це слідча дія, що полягає у відтворенні обстановки та умов, у яких могли відбутися ті чи інші події в дійсності, а також для перевірки показань учасників процесу та одержання нових доказів, що мають значення для справи.

Процесуальний порядок проведення даної слідчої дії регламентується ст. 194 КПК України.

169 Сокиран Ф.М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія / НАВСУ; В.Г. Гончаренко, ред. – К.: НВТ “Правник”, 2002.

Ст. 194 КПК України. Відтворення обстановки і обставин події.

З метою перевірки і уточнення результатів допиту свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого або даних, одержаних при провадженні огляду та інших слідчих дій, слідчий може виїхати на місце і в присутності понятих, а в необхідних випадках з участю спеціаліста, свідка, потерпілого і підозрюваного або обвинуваченого відтворити обстановку і умови, в яких ті чи інші події могли відбуватися в дійсності.

Виконання цих дій допускається при умові, коли вони не принижують гідності осіб, що беруть у них участь, і не є небезпечними для їх здоров'я.

В необхідних випадках слідчий проводить вимірювання, складає план і креслення, а також проводить фотографування.

Про проведення всіх зазначених дій складається протокол (див. *Додаток № 29*), який підписують особи, що брали в них участь, поняті та слідчий.

Відтворення обстановки і обставин події проводиться переважно у випадках, коли необхідно встановити:

- можливість спостереження або сприймання особою якого-небудь факту чи явища;
- можливість вчинення особою якої-небудь дії;
- можливість вчинення особою певних дій за визначений час;
- можливість існування якогось факту чи явища;
- послідовність розвитку певної події та механізм злочину;
- наявність або відсутність у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок.

Загалом, до *основних завдань* відтворення обстановки і обставин події можна віднести:

1. Одержання нових доказів.

Приклад: *Неодноразово засуджений за розбійницькі напади Ж., вирішив продовжити свою злочинну діяльність. Близько 23 години він учинив у під'їзді будинку напад на А., під час якого вимагав гроші та цінності. А. намагалася чинити опір, але Ж., вихопивши ніж, наніс їй два удари у груди, внаслідок чого вона померла на місці. Ж., заволодівши індивідуальним майном, з місця злочину скрився. Ніж викинув у кущі по шляху відходу з місця події. Протягом доби Ж. був затриманий. Слідчий з метою перевірки і уточнення його показань вийшов з ним на місце події, де під час відтворення обстановки і обставин події виявив ніж, на якому були вилучені сліди пальців рук та плями крові. При проведенні експертизи було встановлено, що сліди пальців рук на зброї належать Ж., а кров за групою співпадала з групою крові потерпілої. Так, у результаті проведення цієї слідчої дії були одержані нові докази за кримінальною справою.*

2. Перевірка й уточнення раніше встановлених фактів та отриманих доказів.

3. Встановлення та усунення протиріч в показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих.

4. Перевірка та оцінка слідчих версій, що були висунуті на початковому етапі розслідування.

5. Виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали учиненню злочину та ін.

Якщо на результат відтворення впливають умови, за яких воно проводиться, то відтворення повинно бути здійснене в обстановці максимально наближеної до тієї, у якій відбувалась досліджувана подія. Надійність одержуваних результатів відтворення забезпечується повторенням спроб і варіантів.

Позитивний результат цієї слідчої дії свідчить про можливість існування досліджуваної події, негативний – про те, що її не було у минулому.

Перевірка показань на місці має сенс тоді, коли окремі факти, викладені у протоколі допиту, намагаються співставити з окремими предметами, деталями обстановки, слідами, які були раніше зафіксовані у протоколі огляду і на доданих до цього фотознімках та схемах.

Проведення перевірки з метою “закріплення” зізнання підозрюваного чи обвинуваченого без дотримання викладених вище умов є ні що інше як повторний допит поза кабінетом слідчого і ніякого додаткового доказового значення не має.

Отже, дана слідча дія за змістом є більш широкою, ніж слідчий експеримент, оскільки охоплює ще й перевірку показань на місці. Таким чином відтворення обстановки і обставин події структурно й гармонійно поєднує дві слідчі дії: слідчий експеримент та перевірку показань на місці.

Приклад: *Так, озброєна організована злочинна група у кількості 4 чоловік учинила розбійницький напад на приватного підприємця Р. шляхом проникнення до житла з метою заволодіння 50 000 доларів. Проникнувши до будинку, злочинці жінку з дочкою закрили у ванній кімнаті, а Р. прив'язали до крісла і, застосовуючи насилля небезпечно для життя і здоров'я, почали вимагати гроші. Р не погоджувався на пропозиції злочинців. Зважаючи на це, троє з групи відтягли Р. до гаражу де повісили на гачок. У той же час четвертий, що залишився у будинку, згвалтував жінку. Через годину Р. помер. Злочинці, заволодівши індивідуальним майном, з місця злочину зникли. Протягом місяця злочинна група була затримана. Під час допитів Ф. і Ц. своєї вини не визнавали. Однак, М. і Н., які недавно увійшли до складу цієї групи і раніш до кримінальної відповідальності не притягувалися, узяли усі злочинні епізоди на себе (М. – убивство, а Н. – згвалтування і викрадення майна). При розслідуванні*

кримінальної справи у слідчого виникла необхідність провести відтворення обстановки і обставин події у формах перевірки показань (для з'ясування механізму злочину, особливостей розподілу злочинних ролей, місць викраденого майна тощо) та слідчого експерименту (встановлення можливості М. підняти у гаражі певну вагу і повісити на гачок, оскільки вбитий Р. важив біля 130 кг). Під час відтворення обстановки і обставин події Н. не зміг показати усі місця звідки були викрадені речі, а М. не в змозі був виконати експериментальні дії. Під час наступних допитів М. і Н. дали показання проти інших співучасників злочину.

Зокрема, у проекті кримінально-процесуального кодексу України передбачається дві самостійні слідчі дії – “перевірка показань на місці” (ст. 238) та “слідчий експеримент” (ст. 239).

Можна погодитись з думкою Є.І. Макаренка, який зазначає, що неприпустимим є проведення слідчим двох і більше слідчих дій водночас. Механічне поєднання різних за змістом і завданнями слідчих дій не гарантує дотримання специфічних умов і порядку їх проведення. Оскільки у чинному КПК України відсутні вказівки щодо цієї важливої умови провадження слідчих дій, то на практиці інколи вдаються до їх поєднання, що негативно позначається на отриманих результатах [170].

Окрім того, на підставі поведеного опитування слідчих працівників прокуратури та органів внутрішніх справ, ми дійшли до висновку, що 73,2% респондентів вважають за необхідне розмежування відтворення обстановки і обставин події на дві відокремлені слідчі дії – “перевірку показань на місці” та “слідчий експеримент”.

Тому розглянемо “перевірку показань на місці” і “слідчий експеримент” докладніше.

А. ТАКТИКА ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ

2. Поняття, завдання та етапи проведення перевірки показань на місці.

Під час розслідування різноманітних видів злочинів нерідко виникає необхідність у перевірці або уточненні зібраної доказової інформації. Таку перевірку можна здійснити шляхом проведення таких слідчих дій, як слідчий огляд, обшук, виїмка, допит, очна ставка, пред'явлення для впізнання, призначення експертизи та ін.

Є.І. Макаренко, зазначає, що існують окремі обставини, які не можуть бути встановлені за допомогою вище наведених слідчих дій. Так, наприклад, у разі, коли підозрюваний не може точно назвати місце учинення злочину, але пам'ятає маршрут руху до цього місця і може показати його, перевірити такі відомості можна лише шляхом виходу з цією особою на місце події. При виході на місце події слідчому надається можливість встановити не тільки обізнаність підозрюваного про місце злочину, але й знання найдрібніших деталей обстановки, почерпнути які з інших джерел не можливо [171, с. 4-5].

Отже, у таких випадках перевірка й уточнення доказової інформації, що міститься в показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих, здійснюється за допомогою такої слідчої дії як “перевірка показань на місці”.

Перевірка показань на місці – це слідча дія, яка полягає у зіставленні показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому у присутності

171 Макаренко Є.І. Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

понятих особою, яка дала показання, з метою з'ясування їх достовірності [172, с. 334].

На думку Г. Александрова та М. Строговича, перевірка показань на місці не дає позитивних результатів, оскільки не уточнює і не деталізує, а лише створює видимість об'єктивного підтвердження показань. Це обумовлено тим, що особи у присутності понятих повторюють раніше дані під час допитів показання, одночасно вказуючи на ті чи інші обставини, які вже відомі слідчому [173, с. 21].

З цією позицією не можна погодитись. Оскільки *сутність перевірки показань на місці* полягає у добровільній демонстрації підозрюваними (обвинуваченими) певних місць, на яких відбувалася злочинна подія та інші, пов'язані з нею обставини, у встановленні відповідності даних, які містяться у показаннях, що перевіряються, фактичній обстановці, їх уточненні та зіставленні. Тому перевірка показань на місці не є першочерговою слідчою дією, а відноситься до перевірочних, похідних дій.

Перевірка показань на місці проводиться у випадках, коли необхідно:

- встановити факт відповідності раніше отриманих показань дійсній обстановці на місцевості;
- скласти точне і наочне уявлення про механізм учинення злочину;
- виявити первинну обстановку на місці події, якщо вона порушена;
- відшукати нові сліди злочину, речові докази та інші об'єкти, що мають значення для кримінальної справи;
- перевірити висунуті слідчі версії;
- виявити причини та умови, що сприяли або перешкоджали учиненню злочину;

172 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

173 Александров Г., Строгович М. Неправильная практика // Соц. законность. – 1960. – №3. – С. 20-26.

- встановити та усунути протиріччя в показаннях співучасників злочину;
- визначити (встановити) межі поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину;
- встановити розподіл злочинних ролей, особливо у складних ситуаціях, коли злочинці намагаються приховати свою участь у вчиненні злочинів;
- встановити свідків та інших співучасників злочину, які невідомі слідчому;
- перевірити та уточнити інші раніше встановлені факти, що мають значення для кримінальної справи, та ін.

На думку Д.Д. Зайця, перевірка показань, як правило, проводиться в умовах сприятливої ситуації, тобто, коли обстановка на місці події злочину не зазнала істотних змін, коли підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок дали на допиті правдиві показання, які потребують уточнення чи конкретизації [174, с. 11].

У випадках можливого псування, знищення або замінення слідів злочинів перевірку показань на місці необхідно проводити негайно.

Учасники перевірки показань на місці.

До ***обов'язкових учасників перевірки показань на місці*** можна віднести:

1) особу, яка проводить дану слідчу дію (*наприклад*, слідчий, оперативний працівник за окремим дорученням);

2) особу, чиї показання уточнюються або перевіряються (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий). Участь даної особи у слідчій дії, на відміну від експерименту, є обов'язковою;

3) не менше двох понять.

До ***необов'язкових учасників перевірки показань на місці*** відносяться особи, які залучаються для ефективного та якісного проведення цієї слідчої дії,

174 Заяць Д.Д. Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 2005. – 20 с.

для охорони і спостереження, застосування науково-технічних засобів, надання технічної та іншої допомоги під час проведення перевірки.

До таких осіб можна віднести оперативних працівників, спеціалістів, кінологів, педагогів, перекладачів, захисників тощо. За необхідності до цієї слідчої дії можуть залучатися свідки та потерпілі. Питання про участь необов'язкових учасників перевірки показань на місці слідчий вирішує самостійно, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

Загалом проведення перевірки показань на місці можна поділити на три *етапи*:

- 1) підготовка до проведення перевірки */підготовчий/*;
- 2) безпосереднє проведення перевірки */робочий/*;
- 3) фіксація ходу та результатів перевірки */заключний/*.

Розглянемо кожний етап проведення перевірки показань на місці окремо.

3. Організаційно-підготовчі заходи до проведення перевірки показань на місці.

Однією з умов результативного та ефективного проведення перевірки показань на місці є якісна, ретельна та всебічна підготовка до її проведення. Відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості та неповноти перевірки.

Підготовчий етап починається з моменту прийняття рішення про проведення перевірки і включає діяльність слідчого як до виїзду на місце перевірки, так і на місці перевірки показань.

1. До виїзду на місце перевірки показань слідчий повинен здійснити такі підготовчі дії:

- визначити мету слідчої дії та факти, що підлягають перевірці й уточненню;
- за необхідності провести додатковий або повторний допит особи, чії показання будуть перевірятися, зі складанням схем розташування об'єктів на місці події для уточнення або деталізації показань про обстановку на місці події, маршрутів та інших орієнтирів. Поверхневий допит значно знижує доказове значення цієї слідчої дії;
- отримати добровільну згоду особи на участь у перевірці й уточненні показань на місці. Якщо особа відмовляється брати участь у перевірці, то слідча дія не проводиться, а вірогідність показань перевіряється іншими засобами (*зокрема*, проведенням інших слідчих дій);
- виявити мотиви погодження підозрюваних (обвинувачених) на участь у цій слідчій дії [175, с. 66];
- попередньо ознайомитися з місцем проведення перевірки показань на місці. У випадках, коли під час проведення слідчого огляду обстановка місця події була зафіксована неповно, слідчому необхідно провести повторний або додатковий огляд та перевірити зміни, які зазнала обстановка місця події. Якщо перевірку планується провести у місцевості зі складним рельєфом, то додатково необхідно ознайомитися з картою або планом цієї місцевості.

М.В. Салтевський зазначає, що слідчий обов'язково повинен провести **рекогносцировку**, тобто відповідно до показань особи він повинен пройти по маршруту і перш за все сам переконатися, що реальна обстановка місця події

175 Сафронов С. Тактика проведення відтворення обстановки та обставин події при розслідуванні тілесних ушкоджень: її особливості // Право України. – 2001. – №1. – С. 64-67.

відповідає показанням, а там, де є прогалини, зробити помітки, щоб уточнити їх під час перевірки [176, с. 220];

- визначити місце проведення слідчої дії. У випадку небезпеки втрати, знищення або заміни речових доказів, слідча дія повинна проводитися негайно;
- визначити найсприятливіший час, черговість (якщо декілька підозрюваних) та умови проведення перевірки показань на місці, оскільки через не встановлення усіх співучасників злочинів можлива “розшифровка” деяких осіб (членів злочинної групи), які сприяють досудовому слідству, що може призвести до негативних наслідків (зокрема, виток доказової інформації, фізична ліквідація тощо);
- визначити конкретний склад учасників слідчої дії та функції кожного з них;
- визначити характер та обсяг доказової інформації, яку можна надати учасникам слідчої дії;
- підготувати речові докази або їх аналоги та інші необхідні предмети, які необхідні для проведення слідчої дії. Усі об’єкти, які представляють будь-яку загрозу життю та здоров’ю учасникам перевірки, повинні бути замінені копіями або предметами-аналогами (зокрема, сталевий кийок замінити гумовою палицею, вогнепальну або холодну зброю – аналогом з резини чи дерева, удавку – ниткою або туалетним папером тощо).
- визначити та підготувати необхідні науково-технічні й допоміжні засоби, транспорт, засоби зв’язку;
- за необхідності – отримати консультації у фахівців для набуття спеціальних знань;
- скласти план проведення перевірки показань на місці; планування доцільно здійснювати за етапами: виїзд, шляхи проходження, прибуття,

організаційно-підготовчі заходи на місці, безпосереднє проведення слідчої дії, повернення; окремі етапи повинні супроводжуватися маршрутними й іншими схемами.

2. На місці проведення перевірки показань слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи:

- попередньо оглянути місце дослідницьких дій та організувати охорону місця проведення перевірки показань та гарантувати безпеку його учасникам;
- зафіксувати обстановку, у якій буде відбуватися перевірка показань;
- провести інструктивну нараду серед усіх учасників слідчої дії (*зокрема, роз'яснити мету і зміст досліджень, порядок проведення перевірки, обов'язки учасників тощо*);
- визначити засоби фіксації слідчої дії та способи зв'язку між учасниками перевірки показань на місці;
- визначити вихідну точку, з якої буде розпочинатися перевірка показань, та напрямки і порядок пересування.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до **робочого етапу** – безпосередньої перевірки показань на місці.

4. Загальна тактика проведення перевірки показань на місці.

Закінчивши організаційно-підготовчі заходи та прибувши разом з учасниками на місце, з якого намічено почати перевірку показань, слідчий пропонує особі, чий показання перевіряються, вказати маршрут до місця події, після чого усі учасники розпочинають рух за вказаним цією особою напрямом.

Багато у чому, на нашу думку, ефективність проведення перевірки показань на місці та досягнення її позитивних результатів залежить від тактично правильного та вмілого її проведення з використанням різноманітних тактичних прийомів.

Під час проведення перевірки показань на місці за участю підозрюваних (обвинувачених) необхідно використовувати наступні **тактичні прийоми**:

1. Надання повної ініціативи особі, чий показання перевіряються.

Особа, чий показання перевіряються, повинна рухатися попереду усієї групи учасників слідчої дії та самостійно вказувати на шлях слідування, звертаючи увагу на орієнтири місцевості та місця, які пов'язані з обставинами досліджуваної події.

Р.С. Белкін вказує, що слідчий або оперативний працівник ні у якому разі не повинні брати ініціативу у свої руки, оскільки їх дії будуть мати навідний характер [177, с. 18].

Можна погодитися з думкою М.В. Салтевського та Є.І. Макаренка, які зазначають, що під час руху слідчий повинен з'ясовувати у особи за якими прикметами вона орієнтується, обирає напрямок руху та впізнає місце події. При цьому, у разі невпевненості дій підозрюваного, слідчий не повинен втручатися у дії особи, зокрема, поправляти її, виказувати сумніви щодо правильності обраного шляху та ін. [178, с. 221]. Проте він може зупинити рух, наприклад, з метою фіксації показаного, або, застосовуючи прийоми “пожвавлення” пам'яті, поставити конкретизуючі, уточнюючі або деталізуючі запитання [179, с. 9].

Якщо перевірка показань відбувається пішим порядком, то з метою запобігання втечі з місця поруч з підозрюваним (особливо, якщо відносно нього

177 Белкин Р.С. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М., 1961.

178 Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.

179 Макаренко Є.І. Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

застосований запобіжний захід взяття під варту відповідно до ст. 155 КПК) може рухатися конвоїр, пристебнутий наручниками.

Приклад: У місті Енську був затриманий неодноразово засуджений Ц., який підозрювався в учиненні 6 грабіжницьких нападів. Затриманий свою вину не заперечував і розповів про місця й способи учинення злочинів, об'єкти посягання, місця приховання викраденого та ін. У цей час в даному місці був ще один не розкритий грабіж, вчинення якого Ц. категорично заперечував. З метою “швидкого” розкриття цього злочину Ц. був підданий психологічному впливу з боку оперативних підрозділів і змушений узяти цей злочинний епізод на себе. Під час розслідування цього злочину слідчий звернув увагу на те, що при допиті Ц. невпевнено розповідає про обставини злочину, тому прийняв рішення провести відтворення обстановки і обставин події у виді перевірки показань на місці. Прибувши на місце Ц. був пристебнутий наручниками до одного із співробітників карного розшуку і слідчий запропонував йому вказати напрямок до місця події. Ц. знав про загальні відомості по справі, але не був поінформований де саме знаходиться місце злочину. Оперативний працівник, який виступав у якості конвоїра, легким посмикуванням наручників привів Ц. до місця злочину. На цей факт звернув увагу захисник Ц. і у судовому засіданні поставив під сумнів достовірність проведеної слідчої дії. Кримінальна справа була повернена на додаткове розслідування.

Отже, зважаючи на наведений приклад, слідчі повинні пам'ятати, що у правоохоронній практиці мають місце і такі негативні випадки.

М.В. Салтевський зазначає, що у цих випадках наручники бажано роз'єднувати тросиком або ланцюжком на 20 – 50 см. Тоді обвинувачений завжди буде слідувати декілька попереду конвоїра. Інакше на фотознімках

(відеозаписі) створюється видимість, що того, хто перевіряється, веде конвоїр. На це обвинувачені та їх захисники іноді посилаються у суді [180, с. 221].

На жаль у слідчій практиці не завжди є можливість застосовувати наручники такого виду. Тому з метою запобігання слідчих помилок, необхідно у деяких випадках використовувати мотузку (довжиною не менше 1 метру), яка б провисала між конвоїром та особою, чії показання перевіряються, замість наручників.

У разі, якщо перевірка показань на місці здійснюється на транспортних засобах, то особа, чії показання перевіряються, повинна знаходитися на передньому сидінні поряд із водієм, як найбільш зручному місці для орієнтування на місцевості. У разі, якщо особу супроводжує конвой, то вони розташовуються на задньому сидінні. В обох випадках водій зобов'язаний виконувати вказівки особи, чії показання перевіряються, щодо змін у напрямку руху [181, с. 9].

2. Проведення перевірки показань з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо.

У тих випадках, коли кілька підозрюваних (обвинувачених), які проходять за однією кримінальною справою, висловили бажання вказати одне й теж місце та шляхи підходу (відходу) до нього, слідчий повинен виїхати на місце з кожною особою окремо. Групова перевірка показань з участю двох або більше осіб, чії показання уточнюються й перевіряються є недопустимою, що дозволяє уникнути можливості узгодження ними своїх показань, позицій та дій, а також, зі слів Р.С. Белкіна, показання одного учасника даної слідчої дії будуть мати навідний характер по відношенню до інших [182, с. 19].

180 Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.

181 Макаренко Є.І. Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

182 Белкин Р.С. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М., 1961.

На нашу думку, якщо перевірка показань на місці буде відбуватися за участю кількох підозрюваних, то необхідно залучати більшу кількість понятих (4, 6, 8 і т.п.), ніж зазначено у законі, тобто за кожним співучасником закріпити двох понятих. Це пов'язано з тим, що проведення слідчої дії з кількома членами групи за різними злочинними епізодами не може достатньо повно відбитися у пам'яті понятих. Адже у судовому засіданні вони не зможуть докладно описати усі дії, що виконували особи під час перевірки показань, чим і користуються адвокати, які перебувають на матеріальному утриманні злочинних угруповань.

Приклад: У 2000 році у м. Києві була затримана організована злочинна група у кількості 6 чоловік, яка підозрювалася в учиненні 9 розбійницьких нападів на жилі приміщення громадян. Під час проведення досудового розслідування у слідчого виникла необхідність усунути протиріччя в показаннях співучасників злочинів, встановити розподіл злочинних ролей та визначити межі поінформованості кожного члена групи. На підставі цього було прийнято рішення про проведення відтворення обстановки і обставин події у формі перевірки показань на місці з кожним членом групи протягом одного дня. Під час проведення даної слідчої дії було залучено лише два понятих, які брали участь у перевірці показань з кожним із членів злочинної групи (тобто виїздили на місце 6 разів). Під час проведення слідчих дій члени групи вказували способи учинення злочинів, хронологію злочинних подій, особливості розподілу злочинних ролей тощо. Під час судового розгляду справи виникла необхідність додаткового пояснення дій слідчого і членів злочинної групи під час проведення перевірки показань на місці. Поняті були викликані до залу судового засідання у якості свідків, але розповісти про дії кожної особи, чиї показання перевірялися (зокрема, куди виїжджала, які дії виконувала, як розподілялися злочинні ролі тощо), не змогли, оскільки безперервне проведення 6 слідчих дій протягом дня викликало нашарування одного епізоду на інший. Суддя поставив під сумнів об'єктивність та достовірність проведення перевірки показань на місці.

Отже, зважаючи на наведений приклад, слідчі повинні пам'ятати, що у разі, якщо за кримінальною справою проходять декілька осіб, то доцільно закріплювати двох понятих за кожним підозрюваним (обвинуваченим), що значно підвищить достовірність проведення цієї слідчої дії. Більш того, у кожному випадку рекомендується залучати і нових водіїв, щоб вони не змогли переплутати обставини та результати перевірки показань, якщо суд визнає потрібним допитати і їх.

3. Поєднання показу та розповіді під час виходу на місце.

Важливим тактичним прийомом перевірки показань на місці є органічне поєднання розповіді з показом підозрюваним об'єктів або деталей обстановки, що вказує на правдивість його показань, у поєднанні з демонстрацією дій про обставини, що мають значення для справи. Показання підозрюваного повинні викладатися у формі “вільної розповіді” та випереджати показ об'єктів. При цьому неприпустимо давати пояснення про увесь хід дослідження по завершенню даної слідчої дії. За необхідності слідчий може задавати уточнюючі або деталізуючі запитання з метою отримання більш повних та ґрунтовних пояснень за тих чи інших обставин.

Під час проведення перевірки показань на місці необхідно ретельно спостерігати за тим, щоб дії осіб, чиї показання перевіряються, були самостійними, а підказування та навідні питання з боку інших учасників, на думку В.Г. Лукашевича, були повністю виключеними [183, с. 81].

Останнім часом слідчі обмежуються фактичним виходом на місце події, де злочинці повторюють раніше дані під час допитів показання. Після цього відразу проводиться фотографування осіб, які вказують на певний об'єкт, і таким чином закріплюється їх показання, що суттєво знижує доказове значення отриманих результатів.

Так, вивчення протоколів перевірки показань на місці за участю підозрюваних (обвинувачених) свідчить про те, що подібна практика досить поширена. Зокрема, у 34% випадків єдиним завданням слідчого було заслухати у присутності понятих раніше отримані показання і знову зафіксувати їх у протоколі.

Отже, перевіряючи показання злочинців, слідчий повинен прагнути до того, щоб підозрювані демонстрували не тільки свої дії, а й дії інших співучасників злочинів, що може сприяти викриттю кого-небудь у неправдивості та деталізації показань. Перевіряючи показання лідера злочинної групи, основну увагу слід звертати на обставини, які підтверджують факт організації чи керівництва групою.

4. Дача пояснень особою, чії показання перевіряються, з “упередженням” є головним тактичним прийомом, що характерний для перевірки й уточнення показань на місці. Під час наближення до місця перевірки показань слідчий повинен заздалегідь уточнювати у підозрюваного відомості про об’єкти, їх стан, положення та взаєморозташування, порівнюючи їх із реальною обстановкою.

На ефективність такого тактичного прийому вказує і Є.І. Макаренко. Автор зазначає, що слідчий повинен запитувати особу, які відомі споруди зустрінуться на маршруті руху до місця події. Особа дає відповідні пояснення, наприклад, супермаркет “Терра”, кінотеатр “Січ” і т.п. Під час руху усі учасники переконуються, що так і є. Далі, на підході до будинку, з якого було учинено крадіжку, необхідно запропонувати особі пояснити, скільки під’їздів має цей будинок і у якому з них знаходиться квартира потерпілого. Далі, не заходячи до під’їзду будинку, доцільно запропонувати особі пояснити, на якому поверсі знаходиться вказана квартира, з якого боку (лівого чи правого) вона

розташована, які конструктивні особливості мають вхідні двері цієї квартири. Після пояснень особи необхідно увійти до під'їзду, піднялися на вказаний нею поверх і переконалися у правдивості її показань. Перш ніж увійти до цієї квартири, треба запропонувати особі пояснити кількість та розташування кімнат в ній, особливості домашньої обстановки і у якій саме кімнаті викрадені конкретні речі та цінності. Лише тільки після цього необхідно входити до квартири та переконатися в об'єктивності показань [184, с. 9-10].

Таким чином, вище зазначений тактичний прийом дозволяє слідчому переконатися в поінформованості та повній обізнаності осіб, чії показання перевіряються, з обстановкою місця події та дрібними деталями, дізнатися про які від третіх осіб не можливо.

5. Поєднання перевірки показань на місці з дослідженням місць або предметів.

Найбільш розповсюдженою помилкою слідчих під час виходу на місце є обмеження особи, чії показання перевіряються, тільки показом та розповіддю, без проведення огляду вказаних нею місць або об'єктів. Це призводить до того, що слідчий не виявляє, а втрачає докази, що підтверджують правдивість показань підозрюваних (обвинувачених) та мають важливе значення для встановлення істини у справі.

До таких об'єктів можна віднести речі, що залишені злочинцями на місці події, знаряддя злочину, викрадені предмети й цінності, різноманітні сліди, що залишилися не виявленими під час огляду місця події, та ін. Такі об'єкти повинні бути ретельно досліджені та вилучені слідчим.

Необхідно зазначити, що під час огляду певних місць або предметів слідчий отримує нові докази та інформацію, на підставі якої можна проаналізувати показання підозрюваних, порівнюючи їх з реальною

обстановкою на місці. При цьому необхідно враховувати результати раніше проведених слідчих дій.

Приклад: *Так, при викритті організованої злочинної групи, були затриманні два її члени (виконавці злочинів). Під час допитів один з них дав показання про два епізоди злочинної діяльності групи, зазначивши способи учинення вбивств та шляхи відходу групи з місця події. На підставі цього слідчий прийняв рішення провести перевірку показань на місці, під час якої були виявлені два пістолети “ТТ” у розукомплектованому стані, яких злочинці намагалися позбутися після вчинення злочинів [185].*

Слідчий під час перевірки показань повинен постійно звертати увагу понятих та інших учасників слідчої дії на ознаки об’єктів, які вказують підозрювані (обвинувачені).

6. Зіставлення показань, що були одержані під час допиту, з реальною картиною місця події.

7. Надання підозрюваному (обвинуваченому) можливості пояснити розбіжності між показаннями і обстановкою місця події.

8. Деталізація показань та демонстрація дій.

9. Спостереження за поведінкою осіб, чий показання перевіряються й уточнюються.

Не менш важливим тактичним прийомом є спостереження за поведінкою осіб, чий показання перевіряються або уточнюються. Під час проведення цієї слідчої дії слідчий (або оперативний працівник за його дорученням) повинен уважно й безперервно спостерігати за психофізіологічним станом, поведінкою й діями осіб, чий показання перевіряються, що можуть свідчити про ступінь впевненості у демонстрації тих чи інших обставин.

Дані, що отримані під час спостереження, мають виключно орієнтуєчий характер і дозволяють слідчому коригувати висунуті слідчі версії, своєчасно вжити заходів щодо запобігання втечі тих, які перевіряються, з під варти, знищити сліди злочину, передати доказову інформацію іншим співучасникам, які залишилися поза зором правоохоронних органів, тощо.

Правоохоронній практиці відомі випадки, коли рядові члени організованої злочинної групи намагаються взяти усю провину на себе (зокрема, побоюючись помсти з боку лідерів ОЗГ, за винагороду, внаслідок тиску тощо) і під час перевірки показань показують, що усі злочинні епізоди вчинили особисто.

Таким особам пропонується виїхати на місце події і продемонструвати – де і яким чином вони вчиняли ті чи інші дії, виходячи із матеріалів справи. Безпосередній учасник події досить добре орієнтується в її обстановці та може чітко вказати напрямки руху, продемонструвати конкретні дії та місця, де були викрадені речі та цінності. Об'єктивна невідповідність між показаннями, що отримані під час допиту, і реальною обстановкою на місці злочину свідчить про те, що злочин учинений кількома особами і повністю викриває особу, показання якої перевіряються.

У слідчій практиці також трапляються випадки, коли деякі особи зізнаються у вчиненні тяжких злочинів, яких вони не скоювали, за різними причинами.

Приклад: Так, М., який знаходився у Дніпропетровському слідчому ізоляторі під слідством протягом 9 місяців, зізнався про учинення вбивства, яке не було відоме слідчому. Під час допиту М. запропонував слідчому виїхати на місце і показати місця учинення вбивства та поховання жертви злочину. Протягом дня слідча група оглянула близько 8 ділянок місцевості за межами міста, але М. не зміг пригадати у якому саме місці відбувалася злочинна подія.

Під вечір М. відмовився від раніше даних показань, пояснивши, що стомився сидіти у закритому приміщенні і бажав трохи “розвіятися”.

10. Актуалізація забутого у пам'яті осіб, чії показання перевіряються.

Нерідко під час проведення цієї слідчої дії у особи, чії показання перевіряються, виникають певні складнощі пригадати деякі обставини, що мають значення для справи. Особливо це стосується осіб, які займалися тривалою злочинною діяльністю, учинили кілька однотипних злочинів, злочинні епізоди яких “нашаровуються” у їх пам'яті один на інший. Звідси іноді злочинцям досить важко відтворити механізм злочину за кожним епізодом окремо.

У цих випадках у слідчого виникає необхідність актуалізувати пам'ять, використовуючи асоціативні зв'язки (зокрема, продемонструвати докази та іншу матеріалізовану інформацію, оголосити показання свідків, потерпілих або співучасників злочинів, задати уточнюючі чи конкретизуючі питання тощо).

11. Забезпечення безпеки осіб, чії показання перевіряються й уточнюються полягає у тому, що за затриманими підозрюваними (обвинуваченими), чії показання перевіряються, слідчий повинен встановити негласне спостереження, контроль та охорону. Це пов'язано з тим, що перевірка показань на місці (особливо за справами про організовану злочинну діяльність) нерідко пов'язана із тривалими переїздами, тому може бути використана злочинцями, які не потрапити у коло зору правоохоронних органів, або їх лідерами таким чином:

- ❖ організація втечі затриманих осіб під час виїзду на місце події;
- ❖ передача інформації лідеру групи про хід слідства, про наявну доказову інформацію щодо злочинної діяльності злочинного угруповання;

- ❖ передача необхідної інформації затриманим підозрюваним для розробки певної лінії поведінки останніми;
- ❖ фізична ліквідація осіб, які дають правдиві показання, що викривають злочинну групу, або співпрацюють з органами досудового розслідування;
- ❖ знищення слідів злочинів на місці їх учинення, що не виявлені слідчим під час проведення слідчого огляду;
- ❖ демонстрація легенди, що розроблена лідером злочинної групи, щодо пояснення виявлених фактів злочинної діяльності групи та ін.

У зв'язку з цим слідчому необхідно залучати оперативні підрозділи для організації та проведення охоронних заходів (*зокрема*, виставлення оточення, застосування службово-розшукових собак, оперативне супроводження) для запобігання озброєного нападу на учасників слідчої дії з метою насильницького їх визволення або створення умов для втечі.

Оперативне обслуговування повинне починатися ще до виїзду на місце перевірки показань, відразу ж після прийняття слідчим відповідного рішення. При цьому необхідно зберігати конспіративність даного заходу, забезпечити таємницю інформації про час та маршрути виїзду. У деяких випадках необхідно передавати дезінформацію для того, щоб забезпечити результативність слідчої дії та безпеку його учасників.

У разі встановлення під час перевірки й уточнення показань на місці свідків, потерпілих або інших співучасників злочину, слідчий повинен невідкладно їх опитати, а повідомлені ними відомості врахувати при подальшому проведенні слідчої дії.

Якщо підозрювані (обвинувачені) вказують на нові ділянки місцевості, де знаходяться ті чи інші сліди злочину, про які вони раніше не повідомляли, необхідно перервати проведення перевірки показань на місці і провести з тим же складом огляд нових місць та виявлених об'єктів, а потім поновити проведення перевірки.

Категорично забороняється під час перевірки показань на місці відтворювати цинічні дії, які порушують конституційні права, честь та гідність громадян, а також дії, які загрожують безпеці учасників слідчої дії та оточуючих.

Перевірку показань на місці можна вважати закінченою, якщо на усі питання, що впливають з події злочину, одержана повна інформація (зокрема, про механізм учинення злочину, розподіл злочинних ролей, встановлена поінформованість підозрюваного про подію злочину тощо).

Закінчивши проведення процесуальної дії слідчий переходить до заключного етапу – **фіксації ходу та результатів перевірки показань на місці**.

5. Фіксація ходу та результатів перевірки показань на місці.

Про проведення перевірки й уточнення показань на місці слідчий складає **протокол** (ст.ст. 84, 85, 195 КПК України), який є *обов'язковим засобом фіксації*.

За своєю структурою протокол складається з *трьох частин*: вступної, описової та заключної.

У *вступній частині* зазначаються:

- дата, час та місце його складання;
- посада, спеціальне звання, прізвище та ініціали особи, яка проводила слідчу дію;
- відомості про інших учасників перевірки показань на місці та понятих;
- відомості про дотримання слідчим процесуальних вимог перевірки показань на місці (зокрема, добровільна згода на участь особи у слідчій дії; роз'яснення прав та обов'язків учасникам слідчої дії та понятим;

попередження свідків і потерпілих про кримінальну відповідальність відповідно до ст.ст. 384, 385 КК України);

- мета перевірки показань на місці;
- повідомлення учасників про застосування науково-технічних засобів;
- час початку та закінчення перевірки показань на місці.

В *описовій частині* зазначаються:

- ❖ відомості про початкову точку руху учасників слідчої дії;
- ❖ спосіб пересування та маршрут руху відповідно до показань особи, чії показання перевіряються, відносно обраного нею маршруту з відображенням значущих орієнтирів, які вона впізнала під час руху;
- ❖ опис кінцевого пункту руху, показання щодо наявності змін у обстановці місця події;
- ❖ відомості про безпосереднє місце проведення перевірки показань на місці;
- ❖ обстановка та умови, у яких проводилася слідча дія;
- ❖ детальний опис дій особи, якими вона супроводжувала свої показання на місці;
- ❖ пояснення особи, чії показання перевіряються, якщо результати суперечать раніше даним показанням [186, с. 82];
- ❖ опис знайдених слідів та інших речових доказів на місці перевірки показань та результатів їхнього огляду;
- ❖ вказівка на застосування допоміжних засобів фіксації (зокрема, фотозйомка чи відеозапис, складання схем, планів, діаграм тощо).

В *заклучній частині* зазначаються:

- відомості щодо перегляду учасниками відеозапису (якщо застосовувався) перевірки показань на місці;
- перелік вилучених слідів злочину та інших речових доказів;

- відмітка про ознайомлення з протоколом усіх учасників перевірки показань на місці;
- заяви і зауваження понятих та інших учасників слідчої дії;
- підписи усіх учасників перевірки показань на місці.

До *додаткових (факультативних) засобів фіксації* перевірки показань на місці можна віднести: складання планів, графіків, схем, таблиць, діаграм, застосування фотозйомки, звукозапису та відеозапису (ст.ст. 85¹, 85² КПК України).

Під час проведення слідчої дії доцільно складати плани, графіки та схеми, які є ілюстративним матеріалом до протоколу. На них позначаються обстановка місця, маршрути руху учасників під час досліджень та інші дані, що мають значення для кримінальної справи.

Ця рекомендація, на думку Є.І. Макаренка, є доцільною з огляду на те, що шляхом порівняння цього плану з планом, складеним власноручно особою до перевірки її показань на місці (під час попереднього допиту), надається можливість упевнитися в достовірності одержаних результатів [187, с. 12].

Також під час перевірки показань доцільно застосовувати фотозйомку, звуко- та відеозапис. Під час зйомки необхідно зафіксувати:

- ❖ маршрут, за яким рухались учасники слідчої дії;
- ❖ загальний вид місця, де проводиться перевірка показань;
- ❖ об'єкти, що вказані особою, чиї показання перевіряються;
- ❖ дії особи під час проведення слідчої дії.

Застосування відеозапису дозволяє наочно зафіксувати дії учасників у динаміці та їх послідовність. Якщо перевірка показань проводиться на відкритій місцевості зі значними площами, з'ясовується складний механізм злочину, то доцільно використовувати диктофон, що у подальшому значно полегшить складання протоколу.

Б. ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

6. Поняття, завдання та етапи проведення слідчого експерименту.

При розслідуванні різноманітних видів злочинів, особливо тяжких (зокрема, умисних вбивств, розбійних нападів, вимагань, захоплення заручників, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівки, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток тощо), нерідко виникає необхідність, окрім перевірки та уточнення показань підозрюваних (обвинувачених), проводити деякі експериментально-дослідницькі дії. Проведення випробувань може бути спрямовано на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, здійснення нею конкретних дій, наявності або відсутності певних вмінь та навичок тощо. Проведення таких експериментальних дослідів здійснюється за допомогою такої слідчої дії як “слідчий експеримент”.

Слідчий експеримент необхідно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, який використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій.

Експеримент (від лат. слова *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, що знаходиться під наглядом, та його зв’язків з іншими явищами.

Слідчий експеримент є окремою слідчою дією, яка полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки – чи могли відбутися за певних умов ті або інші події і яким саме чином. Вказана слідча дія є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно

свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, а спростувати їх підозрюваним (обвинуваченим) буває досить важко. Тому слідчий експеримент є необхідним, а нерідко незамінним способом перевірки й отримання нових доказів.

Слідчий експеримент відноситься до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, на подальших етапах досудового розслідування.

Однак, на думку С.І. Новикова та Ш.Ш. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо у тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані із видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [188, с. 10]. Тому у таких випадках слідчий експеримент повинен проводитися у системі першочергових слідчих дій.

Отже, слідчий експеримент – це пізнавальна слідча дія, сутність якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи [189, с. 5].

На думку І.М. Лузгіна, сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає у такому вивченні об'єкту, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж шляхом зміни ходу процесу у певному напрямку. Зміст даного методу складають будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, з різноманіття інших, та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного

188 Новиков С.И., Ярамишьян Ш.Ш. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий: Учебное пособие. – К.: НИИРИО КВШ МВД СССР, 1986.

189 Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: “Юрид. лит.”, 1964.

висновку щодо можливості існування в схожих умовах аналогічного явища у минулому або майбутньому [190].

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється сутністю і суб'єктом. Перевірка проводиться з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб шляхом демонстрації (показу) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому ж місці. При слідчому експерименті, навпаки, дослідні дії складають його сутність і служать методом одержання й перевірки інформації. Експеримент може бути проведений і за відсутності особи, чиї показання перевіряються, причому у деяких випадках провадження його на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим [191, с. 225].

Головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення та оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи.

Задачі слідчого експерименту:

- перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій (*зокрема*, слідчих оглядів, допитів, очних ставок, впізнання тощо);
- встановлення точного механізму учинення злочину;
- перевірка висунутих слідчих версій;
- виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали учиненню злочину;
- встановлення й усунення протиріч в показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих;
- визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину;
- отримання нових доказів та ін.

Учасники слідчого експерименту.

До *обов'язкових учасників слідчого експерименту* можна віднести:

- 1) особу, яка проводить дану слідчу дію (*наприклад*, слідчий, оперативний працівник за окремим дорученням, начальник слідчого відділу, якщо прийняв справу до свого провадження);
- 2) особу, чиї дії уточнюються або перевіряються (якщо участь цієї особи під час проведення дослідів є обов'язковою). До таких осіб можна віднести підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого. Так, у випадках проведення слідчого експерименту для перевірки можливостей конкретної особи чути або бачити у певних умовах, сприймати певну подію або явище, а також з метою визначення наявності у неї деяких спеціальних або професійних вмінь й навичок, участь такої особи у експерименті є обов'язковою. Якщо підозрюваний (обвинувачений) відмовляється брати участь у такому експерименті, його провадження унеможлиблюється. У інших експериментах дослідницькі дії можуть бути виконані спеціально запрошеними особами (статистами);
- 3) не менше двох понять. За необхідності спостерігати за ходом та результатами експерименту одночасно у кількох місцях (*наприклад*, місце проведення пострілів і місце сприйняття звуків пострілів) у кожному з них повинно бути не менше двох понять. Тобто, у залежності від кількості місць експериментальних дій, понять необхідно залучати у кількості 2, 4, 6 і т.п.

До *необов'язкових учасників слідчого експерименту* можна віднести осіб, які залучаються для якісного проведення цієї слідчої дії: для застосування науково-технічних засобів, охорони й спостереження, надання технічної та іншої допомоги під час проведення дослідів (*зокрема*, статистів, спеціалістів, оперативних працівників, кінологів, педагогів тощо).

За необхідності до експерименту можуть залучатися свідки й потерпілі. Питання про участь необов'язкових учасників слідчого експерименту слідчий вирішує самостійно, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася під час досудового розслідування.

Види слідчого експерименту.

1. Слідчий експеримент по встановленню можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища.

У правоохоронній практиці такий вид експерименту зустрічається нерідко. У переважній більшості випадків він проводиться для перевірки можливості сприйняття якого-небудь факту чи явища через органи зору або слуху. При цьому слідчий повинен обов'язково враховувати обставини, за яких сприймався об'єкт. Звідси такий вид експерименту необхідно проводити саме у тому місці, у той час й обстановці, у якій і відбувалася злочинна подія.

Приклад: *Так, 19 лютого 2005 р. в одному із спальних районів м. Дніпропетровська був учинений розбійницький напад на гр. А., під час якого злочинці заволоділи його індивідуальним майном. При проведенні огляду місця події був установлений свідок – К., який мешкав на 8 поверсі дому, біля якого і відбувалася злочинна подія. К. розповів слідчому, що з вікна своєї квартири о 2 год. ночі того ж дня бачив як у дворі дому раніше йому знайомі Р. і П. вимагали із застосуванням фізичного насильства від невідомої йому особи гроші. Оцінюючи обстановку місця події, враховуючи час і місце спостереження, у слідчого виникли сумніви щодо можливості К. запам'ятати ознаки людини зі значної відстані при обмеженій видимості. Зважаючи на це, з метою перевірки цих показань, було вирішено провести слідчий експеримент. 25 лютого 2005 р. близько 2 год. ночі слідчий разом з К. та двома понятими розмістився біля вікна квартири, де мешкав свідок. На місці, де був учинений злочин, знаходилися двоє статистів (які були не відомі К.), двоє понятих і помічник слідчого.*

Статисти вели бесіду між собою, а група, що знаходилась у приміщенні, спостерігала за нею. К. запам'ятав анатомічні й функціональні ознаки людей (статистів), які вели між собою розмову, та повідомив про них слідчому. Слідчий був вражений таким повідомленням, оскільки ні він, ні поняті, які знаходилися поруч, не змогли розгледіти будь-які прикмети статистів. Як з'ясувалося пізніше К. мав специфічні зорові якості і досить добре орієнтувався у темряві. Таким чином, слідчий експеримент дозволив перевірити об'єктивність показань свідка.

Також можна навести приклад і із закордонного досвіду правоохоронних органів стосовно проведення даної слідчої дії.

Приклад: *На узбережжі Атлантичного океану у двоповерховому будинку проживала 28-річна скрипачка. З дитинства у неї були серйозні проблеми з очима і по досягненню повноліття вона практично нічого не бачила, а лише розрізняла силуети. Пересувалася вона тільки за допомогою собаки-поводиря. Два рази на тиждень до неї приїздили родичі та допомагали по господарству. На цю дівчину звернув увагу Б., який мешкав неподалік і був неодноразово засуджений за насильницькі злочини. Обравши найзручніший момент, коли дівчина залишилася у приміщенні одна, він проник до будинку і звалтував її, після чого з місця злочину зник. Ранком наступного дня дівчина заявила про учинений відносно неї злочин. Вона пояснила, що під час насильницького акту чинила опір і неодноразово торкалася обличчя нападника, і, незважаючи на відсутність зору, може його докладно описати. У поліцейському відділку працював штатний рисувальник, який замальовував експозиційні портрети злочинців. Він запропонував потерпілій скласти суб'єктивний портрет нападника. Протягом тижня за цим портретом був затриманий і заарештований Х., який не визнавав своєї причетності до учиненого злочину.*

Під час судового розгляду справи у судді виникли обґрунтовані сумніви щодо можливості сліпої дівчини запам'ятати прикмети нападника у такий спосіб, а рисувальника – чітко відобразити вказані прикмети у суб'єктивному портреті. Окрім того, суб'єктивний портрет повністю відбивав зовнішність Х. На підставі цього було вирішено провести слідчий експеримент у залі судового засідання. Експеримент полягав у наступному: без участі рисувальника дівчина повинна була оглянути одного з присяжних, на якого вкаже суддя (час огляду повинен дорівнювати часу скоєння злочину). Після цього запрошувався рисувальник, який повинен був зі слів потерпілої скласти (замалювати) суб'єктивний портрет цього присяжного. Результати експерименту вразили суддю та присяжних, оскільки суб'єктивний портрет присяжного повністю співпадав з його зовнішністю. Х. був засуджений на 12 років позбавлення волі.

2. Слідчий експеримент по встановленню можливості існування якого-небудь факту чи явища.

Приклад: *При розслідуванні дорожньо-транспортної події, що трапилася вночі, під час допиту обвинувачений винним себе не визнав і розповів, що, рухаючись на автомашині по вул. Робочій у м. Дніпропетровську, несподівано був засліплений світлом зустрічної автомашини, яка виїхала на дорогу через арку будинку комбінату побутового обслуговування, тому він не зміг вчасно зробити поворот і збив громадянку, що йшла по тротуару. Вживши заходів безпеки, слідчий провів слідчий експеримент, щоб з'ясувати, чи можливе тимчасове засліплення водія в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія. Під час експерименту показання обвинуваченого дійсно підтвердилися [192].*

3. Слідчий експеримент по встановленню можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах.

Загалом даний вид експерименту спрямований на встановлення як об'єктивної можливості здійснення яких-небудь дій, так і суб'єктивної здатності конкретної особи учинити такі дії за певних умов. Нерідко у правоохоронній практиці дана слідча дія застосовується для встановлення можливості проникнення особою крізь певний отвір у приміщення, перенесення об'єктів на певні відстані та ін.

Приклад: 13-річний О. тимчасово проживав у своїй бабусі – Г. Між ними постійно виникали сварки, які нерідко призводили до бійок. Одним із вечорів О., знаходячись у нетверезому стані, підійшов до Г. і наніс їй 3 ножових поранення у ліву частину грудини. Після таких поранень Г. померла на місці. Вночі О. спільно зі своїм знайомим К. вивіз жінку у посадку, що знаходилась неподалік від дому. Вранці труп був виявлений мешканцями міста. Під час допиту О. своєї вини не заперечував і пояснив, що під час нанесення смертельних ударів Г. знаходилась на дивані, після чого він переніс її у двір, де погрузивши на тачку, вивіз до лісопосадки. У слідчого виникли сумніви, що неповнолітній (далеко не міцної статури) зміг самотужки здійснити такі дії. Тому було вирішено провести слідчий експеримент. Для експерименту слідчий підготував макет людини (вагою біля 125 кг, що дорівнює вазі Г.) і виїхав з підозрюваним на місце учинення злочину. Під час проведення дослідницьких дій О., зіштовхнув макет з дивану, відволочив його на двір, але загрузити у тачку не зміг. Слідчий висунув версію, що у прихованні злочину брала участь ще одна особа. Під час повторного допиту О. розповів про свого співучасника.

Приведемо ще один приклад даного виду експерименту.

Приклад: З підсобного приміщення магазину “Електрон” було учинено крадіжку. Під час з'ясування об'єктів, що були викрадені, завідуюча складом Ж. заявила, що окрім побутових речей було викрадено 4 телевізори марки

“Panasonic”. У слідчого виникли сумніви щодо можливості виносу вказаних об’єктів через невелике вікно. У присутності Ж. був проведений слідчий експеримент, який засвідчив неможливість учинення таких дій, оскільки розміри телевізорів значно перевищують розмір вікна за діагоналлю. Під час допиту Ж. зізналася, що телевізори продала, а гроші незаконно привласнила.

4. Слідчий експеримент по встановленню наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок.

Нерідко у правоохоронній практиці виникає необхідність перевірити (встановити) у підозрюваних та обвинувачених наявність або відсутність у них певних професійних або злочинних вмінь й навичок (наприклад, керувати транспортним засобом, намалювати грошову купюру, виготовити або підробити документ тощо). Вказаний експеримент проводиться, якщо особа заявляє, що володіє певними вміннями чи навичками. У разі заперечення особою такого факту досліди проводити не рекомендується.

Приклад: *Працівниками ППС був затриманий Я., який намагався збути фальшиву грошову купюру номіналом 200 грн. При особистому обшуку у нього було вилучено ще 15 таких купюр. Під час допиту у якості підозрюваного Я. свою вину визнав повністю і пояснив, що дані купюри він виготовив самостійно за місцем проживання за допомогою комп’ютерної техніки. У слідчого виник сумнів, що Я. самотужки міг здійснити таку операцію. Під час проведення експериментальних випробувань Я., застосовуючи необхідні технічні засоби (комп’ютер, сканер, кольоровий принтер) і грошову купюру номіналом 200 грн., успішно справився із виготовленням фальшивих грошових знаків.*

Також необхідно зазначити, що при розслідуванні організованої злочинної діяльності, проведення слідчих експериментів за участю лідерів злочинних угруповань також мають свої певні особливості й специфіку, що полягають у підтвердженні лідером високого рівня підготовки та

інформованості, який не властивий іншим членам групи. Зокрема, вміння складати певні документи, володіти схемою діяльності організацій та підприємств, які задіяні у злочинному бізнесі тощо.

Позитивні результати такого виду експерименту у вказаних випадках мають виключно орієнтовний характер і дозволяють слідчому побудувати лише ймовірні версії стосовно злочинної події, оскільки встановлена наявність у особи певних професійних вмінь та навичок обов'язково може мати місце у минулому.

5. Слідчий експеримент по встановленню можливості учинення тих або інших дій за визначений час.

При проведенні такого виду експерименту головним чинником є час, оскільки, на думку В.Ю. Шепітька, викликає сумнів не сам факт можливості учинення певних дій, а час, протягом якого вони були учинені [193, с. 329].

Отже, вказаний вид експерименту застосовується коли у слідчого виникають сумніви не відносно можливості учинення конкретною особою яких-небудь дій, а щодо можливості здійснення нею таких дій протягом певного проміжку часу (*наприклад*, подолати відстань до будинку потерпілого, вбити його і повернутися до станції впродовж часу, відведеного для стоянки поїзду). Завдяки такому виду експерименту надається можливість встановити як об'єктивну, так і суб'єктивну можливість особи за певний проміжок часу здійснити певні дії. Однак, при проведенні такого виду експерименту слідчий обов'язково повинен враховувати психофізіологічний стан людини, у якому вона знаходилась під час злочинної події. Так, чисельні спостереження свідчать, що людина у стані страху чи сильного збудження здатна за незначний проміжок часу вчинити різні дії, зокрема, подолати велику відстань, високу перешкоду

193 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

тощо. Але під час проведення експерименту виконати те ж саме за цей же відрізок часу вона іноді не в змозі [194].

6. Слідчий експеримент по встановленню послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів.

Даний вид експерименту може стосуватися перевірки способів підготовки, учинення або приховання злочинів, тривалості злочинної події та ін. Нерідко такий експеримент проводиться для встановлення механізму події за справами про дорожньо-транспортні пригоди.

Приклад: (за В.Ю. Шепітько) *До прокуратури стали надходити заяви, що з пральні молочного комбінату прачки виносять топлоне масло. Факт здавався малоймовірним. При перевірці були затримані прачки, які дійсно виносили масло. Під час проведення обшуку у пральні було виявлено декілька кілограм масла. У процесі розслідування прачки показали, що при пранні марлевих мішечків з-під сиру вода, пропущена крізь них, містила велику кількість масла, яке вони збирали. При проведенні слідчого експерименту з'ясувалось, що при обробці 1000 мішків залишається 11,5 кг масла [195, с. 330].*

7. Слідчий експеримент по встановленню меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство.

Такий вид експерименту виділяє М.В. Салтевський. Автор зазначає, що він передбачає штучне створення обстановки, що спонукає особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації (зокрема, про підготовку, вчинення та приховання злочинів, наявність попередньої злочинної змови тощо) [196, с. 234; 197, с. 394].

194 Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

195 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібоко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

196 Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.

197 Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2005.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що усі перелічені види слідчих експериментів повинні бути безпечними для учасників цієї слідчої дії та оточуючих, і ні у якому разі не порушувати їх конституційні права, честь та гідність.

Приклад: *Для перевірки можливості здійснення згвалтування в кабіні “КамАЗу” слідчий запропонував потерпілій лягти на сидінні та прийняти позу, у якій вона знаходилася в момент насильства. Подібні вказівки слідчого та їх реалізація, поза сумнівом, були пов’язані (якби потерпіла не відмовилася від їх виконання) з приниженням честі та гідності жінки [198, с. 633].*

Усі експериментальні дії та випробування, що застосовуються під час слідчої дії, не повинні граничити з учиненням нового аналогічного злочину. Проте, на думку Є.І. Макаренка, інколи вони можуть бути пов’язані з спричиненням виправданого та незначного матеріального збитку (*наприклад, під час проведення експериментальних випробувань технічних виробів на їх міцність*) [199].

Загалом проведення слідчого експерименту можна поділити на три основні *етапи*:

- 1) підготовка до проведення слідчого експерименту */підготовчий/;*
- 2) безпосереднє проведення експерименту */робочий/;*
- 3) фіксація ходу та результатів експериментальних (дослідницьких) дій */заключний/.*

Розглянемо кожний етап проведення слідчого експерименту окремо.

198 Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина. – М.: Из-кая группа НОРМА-ИНФРА М, 1999.

199 Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

7. Організаційно-підготовчі заходи до проведення слідчого експерименту.

Однією з головних умов результативного та ефективного проведення слідчого експерименту є якісна, ретельна та всебічна підготовка до його проведення. Слідчий експеримент, у порівнянні з іншими слідчими діями, вимагає, як правило, більш ретельнішої підготовки, залучення великої кількості учасників, підбору необхідних матеріалів, багатократного проведення випробувань у різних умовах та ін. Проте отримані результати далеко не завжди дозволяють слідчому зробити безперечні, категоричні та однозначні висновки стосовно тієї чи іншої події (факту). Тому відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості та неповноти експериментально-дослідницьких дій.

Підготовчий етап починається з моменту прийняття рішення про проведення експерименту і включає діяльність слідчого як до виїзду на місце проведення слідчої дії, так і на місці дослідницьких випробувань.

1. До виїзду на місце проведення слідчого експерименту слідчий повинен здійснити такі підготовчі дії:

- ❖ вивчити матеріали кримінальної справи;
- ❖ прийняти рішення про проведення слідчого експерименту;
- ❖ визначити мету слідчої дії та факти, які підлягають перевірці;
- ❖ визначити завдання та способи проведення експериментальних дій (випробувань);
- ❖ за необхідності провести додатковий або повторний допит особи, яка буде приймати участь у експериментальних (дослідницьких) діях;

- ❖ отримати добровільну згоду особи на участь у експерименті (за умови, якщо участь вказаної особи є обов'язковою) та встановити відношення її до цього заходу;
- ❖ виявити мотиви погодження підозрюваних (обвинувачених) на участь у цій слідчій дії;
- ❖ попередньо ознайомитися (за необхідності) з місцем проведення слідчого експерименту, щоб добре орієнтуватися у навколишній обстановці при проведенні слідчої дії;
- ❖ визначити найсприятливіше місце, час та умови слідчого експерименту, які повинні максимально бути наближеними до обстановки, що перевіряється. Так, експерименти по визначенню можливості сприйняття якогось факту, як правило, проводяться на тому ж місці де і відбувалася подія, приблизно у той самий час. Однак, місце проведення експерименту може й не мати принципового значення (*наприклад*, перевірити професійні вміння і навички злочинця намалювати купюру або підробити документ можна у будь-якому зручному місці). Якщо експериментальні випробування планується провести на території підприємств, організацій чи установ, а так само на об'єктах приватної власності громадян, слідчому рекомендується погодити це питання з відповідними керівниками цих установ або приватними власниками;
- ❖ підібрати конкретний склад учасників слідчої дії та визначити функції кожного з них (у тому числі за необхідності завчасно залучити необхідну кількість понять);
- ❖ визначити черговість проведення слідчого експерименту (якщо кілька підозрюваних або обвинувачених виявили бажання взяти участь у цій слідчій дії);
- ❖ за необхідності здійснити реконструкцію обстановки в цілому або окремих об'єктів для проведення слідчої дії;

- ❖ підготувати (підібрати або виготовити) об'єкти, які необхідні для проведення дослідницьких випробувань (як зазначалося раніше, усі об'єкти, які представляють будь-яку загрозу життю та здоров'ю учасникам експерименту, повинні бути замінені копіями або предметами-аналогами);
- ❖ завчасно продумати доставку зазначених об'єктів до місця експерименту та перевірити їх стан;
- ❖ визначити та підготувати необхідні науково-технічні й допоміжні засоби, транспорт, засоби зв'язку;
- ❖ за необхідності ознайомитись зі спеціальною літературою або отримати консультації у спеціалістів (фахівців) з метою набуття відповідних спеціальних знань і навичок та створення відповідних умов слідчого експерименту;
- ❖ скласти письмовий план проведення слідчої дії.

2. На місці проведення експериментальних дій слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи:

- попередньо оглянути місце дослідницьких дій та організувати охорону місця проведення слідчого експерименту та гарантувати безпеку його учасникам;
- зафіксувати обстановку, у якій будуть відбуватися дослідницькі випробування;
- видалити з місця проведення слідчої дії усіх сторонніх осіб, які не мають прямого відношення до експерименту;
- перевірити відповідність (схожість) умов слідчого експерименту з тими, у яких відбувалася подія, яка підлягає перевірці;
- за необхідності провести нову реконструкцію обстановки;
- роз'яснити усім учасникам слідчого експерименту їхні права та обов'язки;

- провести інструктивну нараду серед усіх учасників слідчої дії (зокрема, роз'яснити мету та зміст досліджень, порядок проведення експериментальних дій, обов'язки учасників, попередити про неприпустимість розголошення даних слідчого експерименту тощо);
- визначити засоби фіксації слідчої дії та способи зв'язку між учасниками слідчого експерименту;
- визначити порядок проведення експерименту.

Після проведення усіх необхідних організаційно-підготовчих заходів слідчий пропонує усім учасникам слідчої дії зайняти визначені місця і відповідно до поставлених задач, виду та змісту випробувань, переходить до *робочого етапу* слідчого експерименту.

8. Загальна тактика проведення слідчого експерименту.

До основних тактичних умов проведення слідчого експерименту можна віднести:

- ❖ проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище;
- ❖ використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події;
- ❖ неодноразове й поетапне (стадійне) проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах;
- ❖ проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих з тими, що мали місце у дійсності (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо);
- ❖ обмежена кількість учасників слідчої дії;

- ❖ залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту;
- ❖ проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо та ін.

Вказані тактичні умови слідчого експерименту, зі слів Р.С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що можуть бути застосовані слідчим [200, с. 80].

Розглянемо деякі тактичні умови докладніше.

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище.

Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов у тих місцях де і відбувалася досліджувана подія. У цьому випадку слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні й кліматичні умови, освітлення (денне, штучне), тривалість, темп та послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню та ін. Особливо це стосується дослідів, при яких перевіряється можливість спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища; існування якого-небудь факту (явища); здійснення якої-небудь дії за певних умов або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів.

Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до реконструкції. Реконструкції необхідно піддавати не усю обстановку, а окремі її елементи, які є важливими для дослідів.

2. Використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події.

Під час проведення дослідницьких дій (випробувань) доцільно використовувати такі ж прилади, механізми, пристрої та матеріали, що застосовувалися і при учиненні злочинів.

Не доцільно під час проведення експериментальних дій використовувати об'єкти, які є речовими доказами за кримінальною справою, що обумовлюється можливістю їх знищення або пошкодження.

При неможливості використання вказаних об'єктів у експерименті, слідчий може застосувати предмети-аналоги (*наприклад*, автомобіль, що був об'єктом посягання, але не виявлений під час слідства, замінюється аналогічним транспортним засобом). Предмети-аналоги можуть бути представлені будь-якими особами, підібрані слідчим або виготовлені за його вказівкою (замовленням).

Під час проведення експерименту, особливо при розслідуванні тяжких та резонансних злочинів (*зокрема*, убивств “на замовлення”, захоплення заручників, викрадення людей), доцільно використовувати натурні макети. Вказане певним чином може вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати у них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час учинення злочинів, що може сприяти щирому зізнанню.

Зокрема, В.О. Коновалова та Ф.В. Хоменко вказують, що макетування створює емоційну настроєність та сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можуть бути використані для з'ясування обставин, що мають значення у справі, і робить результати більш переконливими [201, с. 10-16; 202, с. 30-34].

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини.

200 Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Под ред. А.И. Винберга. – М., 1959.

201 Коновалова В.Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – №12. – С. 10-16.

202 Хоменко Ф.В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події // Радянське право. – 1968. – №11. – С. 30-34.

3. Неодноразове й поетапне (стадійне) проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах.

Усі дослідницькі дії повинні проводитися неодноразово і у змінних умовах, з метою забезпечення достовірності та виключення можливості отримання випадкових результатів. Наприклад, при встановленні можливості сприймати мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було переконатися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту.

Головною метою неодноразового повторення дослідницьких дій є отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру справи, тривалості кожного дослідження та ситуації, що склалася. Зокрема, під час автотехнічної експертизи при дослідженні гальмової системи транспортних засобів передбачається проведення не менше трьох експериментальних дій.

Проводити дослідження необхідно поетапно, тобто уся досліджувана подія розбивається на певні етапи. За кожним вказаним етапом проводиться окреме дослідження і за результатами усі вони об'єднуються, дозволяючи слідчому отримати уявлення про усю подію в цілому.

Поетапне проведення слідчого експерименту можливе за умови, якщо це не впливає на загальний темп його проведення.

4. Залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту.

При проведенні опитування серед працівників слідчих підрозділів ми дійшли до висновку, що до експериментальних дій підозрювані та обвинувачені залучалися у 87% випадках.

Залучення свідків і потерпілих може дозволити більш чіткіше відтворити ті чи інші обставини події.

5. Проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо.

У тих випадках, коли виникає необхідність провести слідчий експеримент з кількома підозрюваними або обвинуваченими (*наприклад*, затримане злочинне угруповання) слідчий повинен виїхати на місце і провести дослідницькі дії з кожною особою окремо.

Н.І. Гуковська та В.Ю. Шепітько вказують, що слідчий експеримент можна проводити за участю усіх обвинувачених одночасно з урахуванням конкретних обставин справи [203, с. 36; 204, с. 328].

На нашу думку, проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно є недопустимим, оскільки тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій та дій. Окрім того, пояснення одного учасника експерименту будуть мати навідний характер по відношенню до інших.

Вказаний тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливу їх один на одного.

Не рекомендується проводити дослідження за участю слідчого або понятих. У тих випадках, коли немає можливості залучити до проведення експерименту саму особу, яка учинила злочин (*зокрема*, знаходиться у розшуку, переховується від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством тощо), то у цьому разі можуть бути підібрані інші особи (*статисти*), які схожі за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваними, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що ретельна й всебічна підготовка до слідчого експерименту, проведення його з урахуванням усіх вище зазначених процесуальних та організаційно-тактичних умов і рекомендацій дозволяє якісно та ефективно проводити дану слідчу дію.

Закінчивши проведення процесуальної дії слідчий переходить до заключного етапу – *фіксації ходу та результатів слідчого експерименту*.

203 Гуковская Н.И. Следственный эксперимент (пособие для следователей). – М., Госюриздат, 1958.

204 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

9. Фіксація ходу та результатів слідчого експерименту.

За підсумками проведення слідчого експерименту слідчий складає *протокол* (ст.ст. 84, 85, 195 КПК України), який є *основним засобом фіксації*.

У протоколі відбивається увесь хід та результати слідчого експерименту. За своєю структурою протокол складається з *трьох частин*: вступної, описової та заключної.

У *вступній частині* зазначаються:

- ❖ дата, час та місце його складання;
- ❖ посада, спеціальне звання, прізвище та ініціали особи, яка проводила слідчу дію;
- ❖ відомості про інших учасників слідчого експерименту та понятих;
- ❖ статті кримінально-процесуального закону, за дотриманням яких проводиться експеримент;
- ❖ відомості про дотримання слідчим процесуальних вимог слідчого експерименту (*зокрема*, добровільна згода на участь особи у слідчій дії; роз'яснення прав та обов'язків учасникам слідчої дії та понятим; попередження свідків і потерпілих про кримінальну відповідальність відповідно до ст.ст. 384, 385 КК України);
- ❖ мета слідчого експерименту;
- ❖ повідомлення учасників про застосування науково-технічних засобів;
- ❖ час початку та закінчення слідчого експерименту.

В *описовій частині* зазначаються відомості про:

- обстановку та умови, у яких проводилася слідча дія;
- об'єкти, які були використані під час здійснення дослідів;
- зміст та послідовність дослідних дій;
- результати, що одержані шляхом експерименту;

- застосування допоміжних засобів фіксації (зокрема, фотозйомка чи відеозапис, складання схем, планів, діаграм тощо).

В *заклучній частині* зазначаються:

- перелік схем, планів, графіків, фотознімків та відеофрагментів, виконаних під час експерименту;
- відмітка про ознайомлення з протоколом усіх учасників слідчої дії;
- заяви і зауваження понятих та інших учасників слідчої дії (якщо вони були зроблені);
- засвідчувальні підписи усіх учасників слідчого експерименту.

До *додаткових засобів фіксації* слідчого експерименту можна віднести: складання таблиць, схем, діаграм, графіків, планів, застосування фотозйомки, звукозапису та відеозапису (ст.ст. 85¹, 85² КПК України).

Застосування відеозапису доцільне при проведенні складних експериментально-дослідницьких дій, оскільки повторний перегляд запису дозволяє слідчому виявити не зафіксовані у протоколі обставини, що мають важливе значення для справи, а також встановити прогалини та помилки під час проведення слідчої дії.

Відеозапис найбільш доцільно використовувати у таких випадках:

- коли слідчий експеримент проводиться у присутності обвинуваченого чи інших зацікавлених у його результаті осіб, які надалі можуть спробувати оскаржити отримані результати у суді (наявність матеріалів відеозапису дозволить суду об'єктивно оцінити умови проведення експерименту та його результати);
- якщо після проведення слідчого експерименту відтворена обстановка події буде змінена і відновити її не можливо (маючи такі відомості, слідчий повинен провести експеримент у числі першочергових слідчих дій);

- при наявності підстав вважати, що особа, за участю якої проводиться експеримент, може надалі відмовитися від виконання намічених слідчим дій або змінити показання;
- коли дані про умови проведення експерименту та його результати будуть використані при проведенні експертиз;
- є обґрунтовані підстави вважати, що якщо учасник процесу, чиї показання перевіряються або уточнюються під час слідчого експерименту, не зможе з'явитися до суду [205, с. 14].

Негативний результат слідчого експерименту свідчить про неможливість існування того чи іншого явища (факту) або здійснення певних дій за певних умов. Але, на думку Є.І. Макаренка, такий висновок не завжди є достовірним. Наприклад, можливість пройти (пробігти) певну відстань або виконати задану роботу протягом якогось періоду часу обумовлюється індивідуальними психофізіологічними особливостями тієї або іншої особи (*зокрема*, здібностями, станом здоров'я, наявністю професійних вмінь та навичок тощо). Ці особливості необхідно враховувати, оцінюючі хід та результати слідчого експерименту [206].

Після всебічної оцінки ходу та результатів перевірки показань на місці та слідчого експерименту слідчий визначає способи їх використання під час подальшого проведення досудового розслідування за справою.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, при розслідуванні багатоепізодних кримінальних справ, складних злочинів, особливо вчинюваних організованими злочинними групами та злочинними організаціями, слідчим необхідно пам'ятати, що вони мають масштабний (за територіальністю) характер, що ускладнює проведення відтворення обстановки і обставин події за усіма виявленими епізодами злочинної діяльності не лише через дефіцит часу, але й

205 Відеозапис слідчих дій: Методичні рекомендації. – Дніпропетровськ, 2004.

206 Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

через недостатність необхідних сил та засобів. У таких випадках доцільно обов'язково проводити цю слідчу дію на місцях вчинення найбільш складних і значних для кримінальної справи епізодів злочинної діяльності групи. За іншими епізодами у таких умовах необхідно обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення, графіки, діаграми), які власноручно виконані злочинцями, у яких відбиваються усі істотні риси й особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій. Графічні зображення ретельно перевіряються показаннями потерпілих, свідків та інших співучасників злочинної діяльності. Однак вказана рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках.

Отже, відтворення обстановки і обставин події є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки у ній приймає участь значна кількість осіб. Результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у злочинній діяльності, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. У тих випадках, коли вони зафіксовані за допомогою фотозйомки або відеозапису, наочність й переконливість результатів значно зростає, оскільки об'єктивно засвідчується той чи інший факт, що має значення для кримінальної справи.

ВИСНОВКИ

Останнім часом розслідування злочинів, як правило, супроводжується формуванням несприятливих ситуацій, які суттєво перешкоджають швидкому і повному розкриттю та розслідуванню злочинів, а також викриттю усіх винних у їх вчиненні та притягненню їх до кримінальної відповідальності. До таких ситуацій можна віднести наявність незначного обсягу інформації про подію злочину, відсутність слідів злочину, нечисленність свідків, відмова потерпілих від попередніх показань, негативний вплив та тиск на учасників кримінального судочинства з боку злочинців, активна протидія розслідуванню та ін. Вказане вимагає від працівників слідчих та оперативних підрозділів вчасного вжиття необхідних, адекватних та оригінальних організаційно-тактичних заходів, а також обрання найбільш ефективної тактики провадження досудового розслідування в цілому.

Тактика діяльності слідчого – це вміння переграти суперника, який опирається досягненню мети досудового розслідування. З урахуванням цього необхідно чітко розмежувати практичні аспекти організації і тактики проведення слідчих дій через те, що перші – це, насамперед, правила виконання роботи, які не складні для засвоєння й оволодіння, а тактика – це те, що вимагає творчого підходу до оцінки специфічної слідчої ситуації, здібності підібрати відповідні прийоми і засоби її вирішення (нерідко в умовах тактичного ризику) і швидко скорегувати їх у випадку застосування неправильних прийомів, а також уміння розгадати та нейтралізувати тактичні ходи противника [207, с. 103].

Отже, ефективність проведення досудового розслідування прямо пропорційна якості професійної підготовки і практичного досвіду працівників правоохоронних органів.

207 Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004.

Виявлене під час огляду _____

пред'явлене понятим та усім присутнім при огляді. Від них одержані заяви, зауваження _____

Перелічене у п.п. _____
(вилучено, залишено під розписку, опечатано)

(якщо вилучено, то куди направлено)

Протокол прочитаний. Записано правильно.

Поняті:

1. _____
(прізвище, підпис)

2. _____
(прізвище, підпис)

Особи, які брали участь у проведенні огляду _____

(посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

Додаток 2**ФОТОТАБЛИЦЯ**

до протоколу огляду місця події від “___” _____ 200__ року

Фото № 1

Будинок №26, що розташований по пр. Гагаріна у м. Дніпропетровську

Фото № 2

Вхід до будинку №26, що розташований по пр. Гагаріна у м. Дніпропетровську

Фото № 3

Фото № 4

Замок, що знаходився поруч із вхідними дверима

Фото № 5

Ніж-пилка, що знаходився поруч із вхідними дверима

Слідчий

підпис

Додаток 3

“ЗГОДЕН”

Прокурор _____

“ _____ ” _____ 200__ р.

ПОДАННЯ**про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи**

місто (село) _____

“ _____ ” _____ 200__ р.

Слідчий _____

(назва органу, звання, прізвище)

розглянувши матеріали кримінальної справи № _____, порушеної за ст.ст. _____ КК України,

ВСТАНОВИВ:

Враховуючи викладене, є достатні підстави вважати, що зняття злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, які мають значення для встановлення істини у справі чи забезпечення цивільного позову (необхідне підкреслити), знаходяться в _____, керуючись ч. 5 ст. 177 КПК України, прошу _____ суд винести постанову про проведення обшуку в _____.

Для розгляду надати судді матеріали кримінальної справи.

Слідчий

(назва органу, звання, прізвище)

Додаток 4

система судів загальної юрисдикції України
 _____ суд м. Дніпропетровська

**ПОСТАНОВА
 ІМЕНЕМ УКРАЇНИ**

місто (село) _____ “ ___ ” _____ 200__ р.

Суддя _____ суду м. Дніпропетровська _____,
 розглянувши подання слідчого _____
 про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, -

ВСТАНОВИВ:

Вважаю, що подання підлягає задоволенню, оскільки, виходячи з матеріалів кримінальної справи, є достатні підстави вважати, що в _____ можуть знаходитися _____,

що мають доказове значення для встановлення істини у справі.

На підставі вищевикладеного, керуючись ст. 30 Конституції України та ст. 177 КПК України, -

ПОСТАНОВИВ:

Провести обшук в _____

Постанова оскарженню не підлягає, але на неї протягом трьох діб з моменту винесення може бути подана апеляція у _____ апеляційний суд.

Суддя

 (назва органу, звання, прізвище)

З постановою ознайомлений _____
 “ ___ ” _____ 200__ р.

Додаток 5**ПРОТОКОЛ
обшуку**

місто (село) _____ “ ____ ” _____ 200__ р.

Слідчий _____

(назва органу, звання, прізвище)

на підставі постанови від “ ____ ” _____ р. у період з “ ____ ”ГОД.
“ ____ ”хв. до “ ____ ”ГОД. “ ____ ”хв. за участю _____

у присутності понятих:

1. _____

(прізвище, ім'я та по батькові, адреса місця проживання)

2. _____

(прізвище, ім'я та по батькові, адреса місця проживання)

яким відповідно до вимог ст. 127 та ст. 181 КПК України роз'яснені їх права і
обов'язки, пред'явив громадянину (ці) постанову про обшук _____

(прізвище, ім'я та по батькові обшукуваного або особи, яка мешкає в приміщенні за адресою)

і запропонував видати названі у постанові _____

(предмети, документи, цінності та інші об'єкти або вказати місце, де переховується злочинець)

на що _____ заявив (ла) _____

(прізвище, ініціали)

У зв'язку з відмовою видачі (частковою видачею) майна, предметів та
інших об'єктів, дотримуючись вимог ст.ст. 183-186, 188 та 189 КПК України
провів обшук _____

(де, у кого, за якою адресою)

В результаті обшуку виявлено:

(що, в якому місці)

Виявлене під час обшуку _____

пред'явлене понятим та усім присутнім під час обшуку. Від них одержані заяви, зауваження _____

Перелічене у п.п. _____

(вилучено, залишено під розписку, опечатано)

(якщо вилучено, то куди направлено)

Протокол прочитаний. Записано правильно.

Обшукуваний _____

(прізвище, підпис)

Поняті:

1. _____

(прізвище, підпис)

2. _____

(прізвище, підпис)

Особи, які брали участь у проведенні обшуку _____

Обшук провів _____

(посада, звання, прізвище, підпис)

Примірник протоколу обшуку одержав _____

(прізвище, підпис)

Додаток 6

ФОТОТАБЛИЦЯ
до протоколу обшуку
від “___” _____ 200__ року

Фото № 1 Загальний знімок сокири.

Фото № 3. Знімок клинку сокири.

Фото № 2. Знімок обуху сокири.

Фото № 4. Знімок леза сокири.

Поняті:

1. _____ (підпис) _____ (прізвище)
2. _____ (підпис) _____ (прізвище)

_____ (посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

Додаток 9**ПРОТОКОЛ
ВІЙМКИ**

місто (село) _____ “ ____ ” _____ 200__ р.

Слідчий _____

(назва органу, звання, прізвище)

на підставі постанови від “ ____ ” _____ р. у період з “ ____ ”ГОД.
“ ____ ”хв. до “ ____ ”ГОД. “ ____ ”хв. за участю _____

у присутності понятих:

1. _____

(прізвище, ім'я та по батькові, адреса місця проживання)

2. _____

(прізвище, ім'я та по батькові, адреса місця проживання)

а також _____

(прізвище, ім'я та по батькові особи, яка займає приміщення, або представника підприємства,

установи, організації)

з дотриманням вимог ст.ст. 178, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 188, 189 КПК
України провів виїмку _____

(чого, де, у кого)

Означеним особам роз'яснені їхні права бути присутніми при усіх діях працівника органу слідства і вносити заяви з приводу тих або інших його дій.

Понятим, крім того, на підставі ст. 127 КПК України роз'яснений їхній обов'язок засвідчити факт, зміст і результати виїмки.

Перед початком виїмки слідчим було запропоновано _____

(кому)

(найменування предметів або документів, що підлягають вилученню)

На пропозицію слідчого _____ пояснив _____

(прізвище, ім'я, по батькові)

Додаток 10**ПРОТОКОЛ
вїїмки поштово-телеграфної кореспонденції**

місто (село) _____ “ ___ ” _____ 200__ р.

Слідчий _____

(назва органу, звання, прїзвище)

на підставі постанови від “ ___ ” _____ р. у період з “ ___ ” год.
“ ___ ” хв. до “ ___ ” год. “ ___ ” хв. у присутності працівників поштового
відділення _____

_____ (прїзвище, ім'я та по батькові)

_____ (прїзвище, ім'я та по батькові)

з дотриманням вимог ст.ст. 181, 186, 189 КПК України провів вїїмку _____

_____ (чого, де, в кого)

До початку вїїмки представникам поштового відділення роз'яснені їх права бути присутніми під час всіх дій слідчого, робити зауваження, заяви, які будуть занесені до протоколу.

Начальнику поштового відділення запропоновано видати _____

_____ (найменування предметів або документів, які необхідно вилучити)

Для приєднання до справи було вилучено: _____

Додаток 11**ПРОТОКОЛ
допиту підозрюваного**

місто (селище) _____ “ ___ ” _____ р.

Допит проведений у приміщенні _____

початок “ ___ ” год. “ ___ ” хв.

закінчення “ ___ ” год. “ ___ ” хв.

Слідчий _____

з участю _____

з дотриманням вимог ст. 107 КПК України допитав як підозрюваного:

1. Прізвище, ім'я та по батькові _____

2. Число, місяць, рік народження _____

3. Місце народження _____

4. Національність _____

5. Громадянство _____

6. Освіта _____

7. Спеціальність _____

8. Сімейний стан _____

9. Місце роботи _____

10. Місце проживання _____

(постійне, тимчасове, тел.)

11. Відомості про судимість (коли, яким судом засуджений, яка ст. КК, міра покарання, місце відбування покарання, звільнення) _____

12. Відомості про заходи застосування адміністративного або громадського впливу (коли, за що), чи звільнявся раніше від кримінальної відповідальності з передачею на поруки громадській організації для виправлення і перевиховування _____

13. Відношення до військового обов'язку (військовозобов'язаний чи невійськовозобов'язаний) _____

14. Відомості про паспорт (номер, серія, коли і ким виданий) або інше посвідчення _____

Згідно з вимогами ч. 3 ст. 107, ст. 43-1 КПК України _____ роз'яснено, що він підозрюється у вчиненні злочину _____

(підпис підозрюваного)

Додаток 13**ПРОТОКОЛ
допиту обвинуваченого**

місто (селище) _____ “ ____ ” _____ р.

Допит проведений у приміщенні _____

початок “ ____ ” год. “ ____ ” хв.

закінчення “ ____ ” год. “ ____ ” хв.

Слідчий _____

з участю _____

з дотриманням вимог ст.ст. 143, 145 і ст.146 КПК України допитав як обвинуваченого:

1. Прізвище, ім'я та по батькові _____

2. Число, місяць, рік народження _____

3. Місце народження _____

4. Національність _____

5. Громадянство _____

6. Освіта _____

7. Спеціальність _____

8. Сімейний стан _____

9. Місце роботи _____

10. Місце проживання _____

(постійне, тимчасове, тел.)

11. Відомості про судимість (коли, яким судом засуджений, яка ст. КК, міра покарання, місце відбування покарання, звільнення) _____

12. Відомості про заходи застосування адміністративного або громадського впливу (коли, за що), чи звільнявся раніше від кримінальної відповідальності з передачею на поруки громадській організації для виправлення і перевиховування, застосовувався до нього акт амністії _____

13. Відношення до військового обов'язку (військовозобов'язаний чи невійськовозобов'язаний) _____

14. Відомості про паспорт (номер, серія, коли і ким виданий) або інше посвідчення _____

15. Чи має державні нагороди, почесні звання _____

16. Чи брав участь у бойових діях, ліквідації аварій, стихійного лиха _____

Додаток 14
ПРОТОКОЛ
допиту свідка

місто (селище) _____ “ ____ ” _____ р.

Допит проведений у приміщенні _____

початок “ ____ ” год. “ ____ ” хв.

закінчення “ ____ ” год. “ ____ ” хв.

Слідчий _____

з участю _____

з дотриманням вимог ст.ст. 167, 170 КПК України допитав як свідка:

1. Прізвище, ім'я та по батькові _____

2. Число, місяць, рік народження _____

3. Місце народження _____

4. Національність _____

5. Громадянство _____

6. Освіта _____

7. Спеціальність _____

8. Сімейний стан _____

9. Місце роботи _____

10. Місце проживання _____

(постійне, тимчасове, тел.)

11. Відомості про судимість (коли, яким судом засуджений, яка ст. КК, міра покарання, звільнення) _____

12. Відомості про паспорт (номер, серія, коли, ким виданий) або інше посвідчення _____

13. Стосунки з обвинуваченим (підозрюваним) і потерпілим _____

Свідку _____ повідомлено, що його виклик пов'язаний з кримінальною справою відносно _____

а також, що він має право, згідно з вимогами ст. 19 КПК України, користуватися послугами перекладача, якщо він не володіє мовою судочинства і свої показання давати на рідній мові.

Свідок _____ заявив, що під час допиту він бажає давати свідчення на _____ мові. Послуги перекладача _____
(якій) (потребує ,не потребує)

(підпис свідка)

Свідкові роз'яснені його обов'язки і кримінальна відповідальність за відмову від давання показань і за дачу завідомо неправдивих показань згідно ст. 385 і ст. 384 КК України.

(підпис свідка)

Додаток 15**ПРОТОКОЛ
допиту потерпілого**

місто (селище) _____ “ ____ ” _____ р.

Допит проведений у приміщенні _____

початок “ ____ ” ГОД. “ ____ ” ХВ.

закінчення “ ____ ” ГОД. “ ____ ” ХВ.

Слідчий _____

з участю _____

дотримуючись вимог ст. 171 КПК України допитав як потерпілого:

1. Прізвище, ім'я та по батькові _____

2. Число, місяць, рік народження _____

3. Місце народження _____

4. Національність _____

5. Громадянство _____

6. Освіта _____

7. Спеціальність _____

8. Сімейний стан _____

9. Місце роботи _____

10. Місце проживання _____

(постійне, тимчасове, тел.)

11. Відомості про судимість (коли, яким судом засуджений, яка ст. КК, міра покарання, звільнення) _____

12. Відомості про паспорт (номер, серія, коли, ким виданий) або інше посвідчення _____

13. Стосунки з обвинуваченим (підозрюваним) _____

Потерпілому роз'яснено, що він викликаний у справі _____ а також, що він згідно з вимогами ст. 19 КПК України може давати показання на рідній мові, якщо не володіє мовою судочинства і може користуватися послугами перекладача.

Потерпілий _____ заявив, що під час допиту він бажає давати свідчення на _____ мові. Послуги перекладача йому _____

(якій) (потрібні, не потрібні)

(підпис потерпілого)

Потерпілому роз'яснено, що відповідно до вимог ст. 63 Конституції України йому не обов'язково свідчити проти себе, членів своєї сім'ї або близьких родичів.

Також роз'яснені вимоги ст.ст. 52¹ - 52⁵ КПК України щодо забезпечення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

(підпис потерпілого)

Додаток 16

ПОСТАНОВА
про привід обвинуваченого
(підозрюваного, свідка, потерпілого)

місто (селище) _____ “ ____ ” _____ р.

Слідчий _____

(назва органу, звання, прізвище, ініціали)

розглянувши матеріали кримінальної справи № _____

ВСТАНОВИВ:

Беручи до уваги те, що обвинувачений (підозруваний, свідок, потерпілий) _____

_____ не з’являється до слідчого за викликом без поважних причин, відповідно до вимог ст.ст. 70, 72, 107, 114, 135, 136 КПК України, -

ПОСТАНОВИВ:

1. Обвинуваченого (підозруваного, свідка, потерпілого) _____

_____, який мешкає за адресою: _____

(прізвище, ім’я та по батькові)

_____ піддати приводу на допит

“ ____ ” _____ р. в кабінет № _____

(назва органу)

2. Виконання цієї постанови доручити _____

(посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

З постановою про привід ознайомився “ ____ ” _____ р.

(підпис обвинуваченого, підозруваного, свідка, потерпілого)

Додаток 18**ПРОТОКОЛ
пред'явлення особи для впізнання**

місто (селище) _____ “ _____ ” _____ р.

Впізнання проведене _____

(місце проведення)

початок “ _____ ”ГОД. “ _____ ”ХВ.

закінчення “ _____ ”ГОД. “ _____ ”ХВ.

Слідчий _____

(назва органу, звання, прізвище)

з дотриманням вимог ст. 174 і ст. 176 КПК України

з участю _____

у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи № _____ у присутності понять:

1. _____

2. _____

(прізвище, ім'я та по батькові, адреса місця проживання)

яким згідно з вимогами ст. 127 КПК України роз'яснені їх права і обов'язки, пред'явив свідку, (потерпілому, обвинуваченому) по цій справі слідуючих осіб, які не мають між собою різких відмінностей у зовнішності і одязі:

1. _____

(прізвище, ім'я та по батькові, вік, зовнішність, прикмети)

2. _____

3. _____

У відсутності впізнаючого понятим роз'яснено, що громадянин (ка) _____

(обставини, які викликали необхідність пред'явлення для впізнання)

Після чого слідчий запропонував особі, яка пред'являється для впізнання, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, що пред'являються і він вибрав місце _____

(вказати місце зліва-направо: першим, другим, третім, посередині, крайнім зліва або справа)

Таким чином, особи, які пред'явлені для впізнання були розміщені у такому порядку зліва-направо:

1. _____

2. _____

3. _____

Після цього в кімнату для впізнання по телефону був запрошений впізнаючий.

Додаток 19**ФОТОТАБЛИЦЯ**

до протоколу пред'явлення особи для впізнання
від "___" _____ 200__ року

Поняті:

1. _____ (підпис) _____ (прізвище)
2. _____ (підпис) _____ (прізвище)

(посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

Додаток 20**ФОТОТАБЛИЦЯ**

до протоколу пред'явлення особи для впізнання
від "___" _____ 200__ року

Поняті:

1. _____ (підпис) _____ (прізвище)
2. _____ (підпис) _____ (прізвище)

(посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

Додаток 21**ПРОТОКОЛ
пред'явлення предметів для впізнання**

місто (селище) _____ “ _____ ” _____ р.

Впізнання проведене _____
(місце проведення)початок “ _____ ” год. “ _____ ” хв.
закінчення “ _____ ” год. “ _____ ” хв.Слідчий _____
(назва органу, звання, прізвище)

з дотриманням вимог ст. 174 і ст. 176 КПК України

з участю _____

у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи № _____ у присутності понятих:

1. _____
2. _____

(прізвище, ім'я та по батькові, адреса місця проживання)

яким згідно з вимогами ст. 127 КПК України роз'яснені їх права і обов'язки, пред'явив свідку, потерпілому (підозрюваному, обвинуваченому) по цій справі

(прізвище, ім'я та по батькові)

слідуючи предмети:

1. _____
(найменування предмета, його зовнішність, ознаки, прикмети)

2. _____

3. _____

У відсутності впізнаючого предмети для впізнання розкладені зліва-направо у такому порядку:

1. _____
2. _____
3. _____

і понятим роз'яснено, що предмет, який пред'являється для впізнання _____

(обставини, які викликали необхідність пред'явлення для впізнання)

Після цього в кімнату для впізнання по телефону був запрошений впізнаючий.

Додаток 22**ФОТОТАБЛИЦЯ**

до протоколу пред'явлення предметів для впізнання
від "___" _____ 200__ року

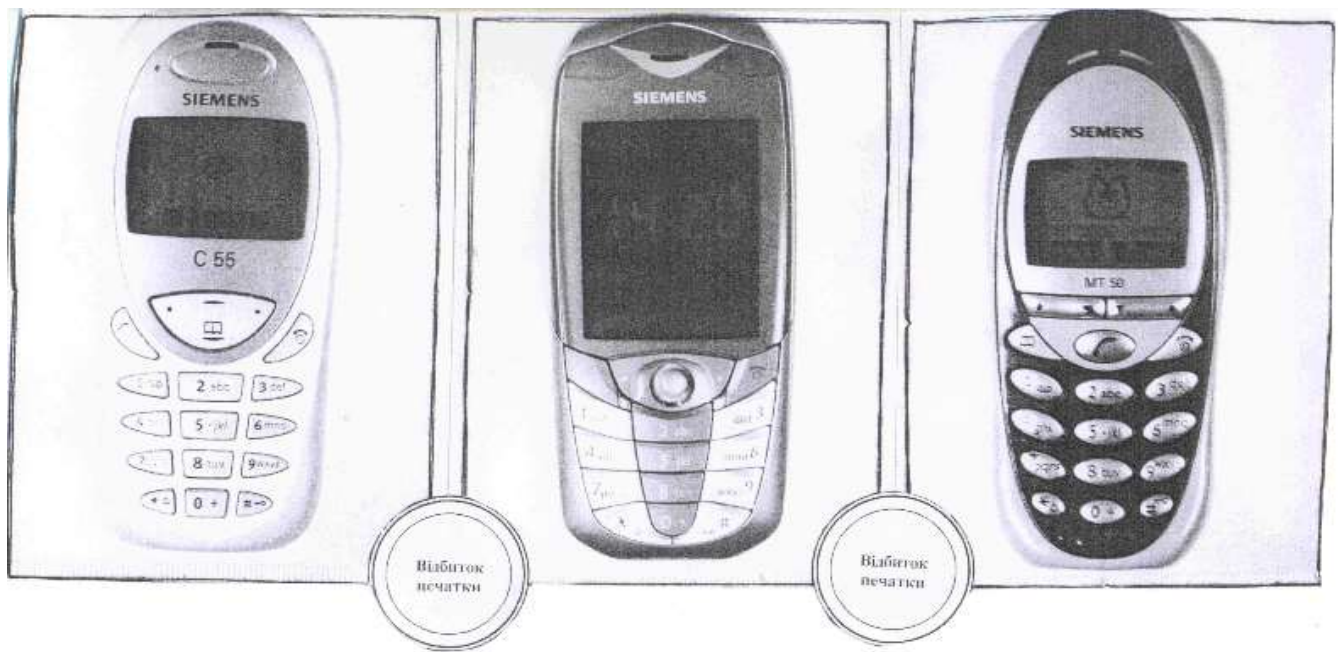
Поняті:

1. _____ (підпис) _____ (прізвище)
2. _____ (підпис) _____ (прізвище)

(посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

Додаток 23**ФОТОТАБЛИЦЯ**

до протоколу пред'явлення предметів для впізнання
від "___" _____ 200__ року

1**2****3**

Поняті:

1. _____ (_____)
(підпис) (прізвище)

2. _____ (_____)
(підпис) (прізвище)

(посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

Додаток 24**ПРОТОКОЛ
пред'явлення фотознімків для впізнання**

місто (селище) _____ “ _____ ” _____ р.

Впізнання проведене _____
(місце проведення)початок “ _____ ” год. “ _____ ” хв.
закінчення “ _____ ” год. “ _____ ” хв.Слідчий _____
(назва органу, звання, прізвище)

з дотриманням вимог ст. 174 і ст. 176 КПК України

з участю _____

у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи № _____ у присутності понятих:

1. _____

2. _____

(прізвище, ім'я та по батькові, адреса місця проживання)

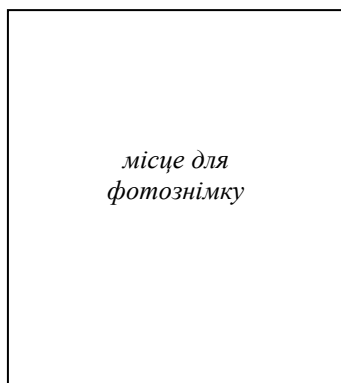
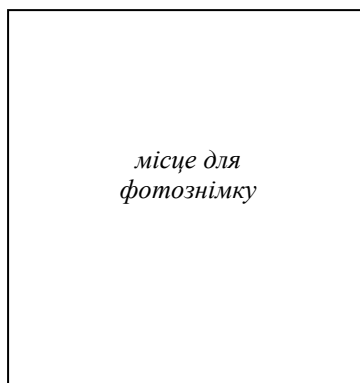
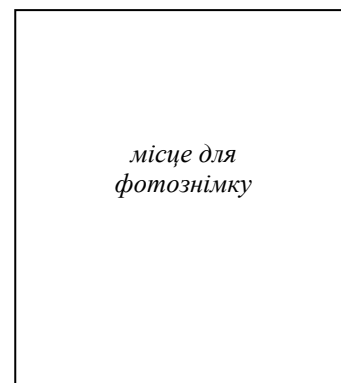
яким згідно з вимогами ст. 127 КПК України роз'яснені їх права і обов'язки,
пред'явив свідку, потерпілому (підозрюваному, обвинуваченому) по цій справі

(прізвище, ім'я та по батькові)

для впізнання наклеєні, пронумеровані та скріплені печаткою _____

_____ фотознімки громадян (предметів):

(назва органу)

1**2****3**

Свідок попереджений про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за дачу завідомо неправдивих показань згідно ст. 385 і ст. 384 КК України, потерпілий - за дачу завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України).

(підпис)

Додаток 25

ДОВІДКА
до протоколу пред'явлення для впізнання за фотознімками

від " _____ " _____ р.

На фотознімку під номером _____ зображений громадянин _____

а на інших фотознімках зображені сторонні особи:

1. _____
(прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання)

2. _____
(прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання)

(посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

Додаток 27

Пояснення до схеми

“Приміщення для проведення впізнання поза візуальним спостереженням”

Кімната “А” – знаходяться: особа, яка пред’являється для впізнання, статисти, поняті та інші учасники впізнання (слідчий, адвокат, спеціаліст).

Кімната “Б” – знаходяться: особа, яка впізнає, поняті та інші учасники впізнання (слідчий, адвокат, спеціаліст).

Кімната “А”

1. Під № 1-7 – стільці для особи, яка пред’являється для впізнання, статистів, понятих та інших учасників впізнання.
На стіні над стільцями № 1, 2 і 3 таблиці з відповідними номерами.
№ 8 – стіл з телефоном для зв’язку з кімнатою “Б”.
№ 9 – телевізор з відеомагнітофоном;
№ 10 – тоноване скло, видимість через котре тільки із кімнати “Б”.
№ 11 – переговорний пристрій.
2. Справа від тонованого скла мікрофон переговорного пристрою (гучномовець в кімнаті “Б”).
3. Вікно кімнати з решіткою.

Освітлення в кімнаті “А” яскраве – лампи на стелі та на стіні над тонованим склом.

Кімната “Б”

1. Під № 1, 2 і 3 – стільці для особи, яка впізнає, та понятих.
№ 4 – стіл з телефоном для зв’язку з кімнатою “А”.
№ 5 – гучномовець.
2. Зліва від тонованого скла гучномовець, щоб при необхідності чути голос особи, яка пред’явлена для впізнання, із кімнати “А”.

Освітлення в кімнаті “Б” мінімальне, щоб виключити можливість перегляду із кімнати “А” через дзеркальне скло.

На вікні штори (жалюзі).

Додаток 28**ПРОТОКОЛ****пред'явлення особи для впізнання поза візуальним спостереженням**

м. Дніпропетровськ

17 квітня 2005 р.

*Розпочато: 10 год. 30 хв.**Закінчено: 11 год. 10 хв.*

Старший слідчий слідчого відділу Дніпропетровського міського управління в Дніпропетровській області майор міліції Новицький Ю.М. у зв'язку із розслідуванням кримінальної справи № 77-3514, керуючись вимогами ст.ст. 85, 127, 174, 176 КПК України та п. 6 ст. 15 Закону України "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві" за участю адвоката Книша В.О., у присутності понятих:

1. Остапенка Павла Романовича, який мешкає в м. Дніпропетровську по вул. Калінова, 128, кв. 43 (д.т. 775-14-26);

2. Голуба Григорія Михайловича, який мешкає в м. Дніпропетровську по вул. Гоголя, 11, кв. 44 (р.т. 31-73-45);

3. Михайлова Геннадія Григоровича, який мешкає в м. Дніпропетровську по вул. Артема, 195, кв. 51 (моб.т. 80505674538);

4. Романюка Йосипа Павловича, який мешкає в м. Дніпропетровську по вул. Ржанова, 12, кв. 73,

яким згідно зі ст. 127 КПК України роз'яснено обов'язок засвідчити своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям та право робити зауваження з приводу проведення пред'явлення для впізнання, які підлягають обов'язковому занесенню до протоколу,

1. _____
(підпис понятого)

3. _____
(підпис понятого)

2. _____
(підпис понятого)

4. _____
(підпис понятого)

а також оперативного уповноваженого відділу карного розшуку Індустріального РВ ДМУ УМВС України в Дніпропетровській області капітана міліції Соколова А.С., у спеціально обладнаному кабінеті УБОЗ в Дніпропетровській області при природному освітленні провів пред'явлення свідку Коваленку Віктору Івановичу, який мешкає в м. Дніпропетровську по вул. Прорізній, 4, кв. 43, групу осіб:

1. Брюханова Петра Васильовича, 1971 р.н., який мешкає в м. Дніпропетровську по вул. Кравцова, 8, кв. 23, має зріст 178 см., кремезну спортивну статуру, круглоvide обличчя слов'янського типу, зачесане назад коротке русяве волосся, одягнутий у коротку шкіряну куртку синього кольору, джинси та туфлі чорного кольору;

2. Півня Семена Дмитровича, 1970 р.н., який мешкає в м. Дніпропетровську по вул. Кравцова, 8, кв. 2, має зріст 180 см., кремезну спортивну статуру, круглоvide обличчя слов'янського типу, зачесане назад коротке русяве волосся, одягнутий у коротку куртку, джинси та туфлі чорного кольору;

3. Обвинуваченого Рибак Григорія Васильовича, 1969 р.н., який має зріст 179 см., кремезну спортивну статуру, круглоvide обличчя слов'янського типу, зачесане назад коротке русяве волосся, одягнутий у коротку шкіряну куртку чорного кольору, джинси синього кольору, туфлі чорного кольору.

Пред'явлення для впізнання проведено у спеціальному кабінеті, розділеному на 2 приміщення - кімнату "А", призначену для розміщення осіб, які пред'являються для впізнання, і кімнату "Б", призначену для особи, яка впізнає. Кожна з кімнат має окремий вхід. Перегородка, яка розділяє кімнати "А" і "Б", обладнана оглядовим вікном зі спеціального дзеркального скла, яке дозволяє вільно бачити з кімнати "Б" усе, що відбувається в кімнаті "А", і не дозволяє бачити з кімнати "А" те, що відбувається в кімнаті "Б". Оглядове вікно обладнане також жалюзями.

Спочатку в кімнату "А" запрошено усіх понятих, Соколова А.С., яким роз'яснено суть та порядок проведення впізнання поза візуальним спостереженням.

За пропозицією слідчого вони особисто впевнилися у можливості одностороннього візуального спостереження через вікно із дзеркальним склом, після цього жалюзі на вікні було закрито.

Поняті Остапенко П.Р. і Голуб Г.М. залишилися в кімнаті "Б", а Михайлов Г.Г., Романюк Й.П. і Соколов А.С. разом зі слідчим перейшли в кімнату "А", куди були запрошені Брюханов П.В., Півень С.Д. і Рибак Г.В., а також адвокат Книш В.О.

Слідчий роз'яснив Рибаку Г.В., що його, разом з Брюхановим П.В. і Півнем С.Д., буде пред'явлено для впізнання особі, яка, знаходячись у сусідній кімнаті, через оглядове вікно з дзеркальним склом бачитиме їх, але яку вони не зможуть бачити. Рибаку Г.В. було запропоновано сісти на любий з трьох стільців, розташованих біля стіни навпроти оглядового вікна. На стіні над кожним стільцем прикріплені таблички з номером місця, відповідно № 1, № 2 і № 3. Нумерація місць - зліва на право відносно суб'єкта впізнання. Рибак Г.В. сів на стілець під № 2, після чого Брюханов П.В. сів на стілець під № 1, а

Півень С.Д. - під № 3. Таким чином, особи, пред'явленні для впізнання, були розташовані у такому порядку зліва направо:

1. Брюханов П.В.;
2. Рибак Г.В.;
3. Півень С.Д.

Слідчий, оголосивши понятим, що слідство цікавлять результати впізнання Рибак Г.В., перейшов у кімнату "Б", куди запросив свідка Коваленка В.І., роз'яснив останньому суть та порядок пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, яку впізнають, а також попередив його про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України - за дачу завідомо неправдивих показань і за ст. 385 КК України - за відмову від дачі показань.

Оперуповноважений Соколов А.С. по переговорному пристрою сповістив слідчого, що можна розпочинати впізнання, після чого були підняті жалюзі оглядового вікна із дзеркальним склом.

Слідчий, свідок та поняті підійшли до дзеркального скла кабінету, у якому знаходились особи, що пред'являлись для впізнання, і слідчий запропонував свідку Коваленку В.І. оглянути осіб, які пред'являються йому для впізнання, і сказати, чи немає серед них того чоловіка, якого він зустрів раніше, якщо є - за якими ознаками він його упізнав.

Свідок Коваленко В.І. оглянув пред'явлених йому для впізнання осіб і через слідчого попросив їх встати зі стільців, повернутися до нього правим боком. Слідчий по переговорному пристрою передав це прохання особам, які пред'являлись для впізнання. Оглянувши їх, свідок заявив, що серед осіб, пред'явлених йому для впізнання, він упізнає молодого чоловіка, який стоїть посередині, як того, що 20 січня 2005 р. близько 21 год. поблизу буд. № 15 по вул. Гагаріна у м. Дніпропетровську в присутності двох невідомих осіб бив громадянина Карнаухова Д.В. і відібрав у нього шкіряну куртку. Впізнає його за зовнішнім виглядом, статуєю, а також за рисами обличчя, витягнутим вперед підборіддям.

Після цього слідчий та поняті Михайлов Г.Г. і Романюк Й.П. через дзеркальне скло подивились в кабінет і переконалися, що на відстані двох метрів від дверей правим боком до них стояли три молодих чоловіки, підборіддя чоловіка, який стояв середнім, було сильно витягнуте вперед.

Слідчий по переговорному пристрою оголосив, що свідок впізнав молодого чоловіка, який знаходиться посередині, як того, що 20 січня 2005 року близько 21 год. вчинив розбійний напад на гр. Карнаухова Д.В., і попросив його назвати своє прізвище. Молодий чоловік назвався: "Рибак Григорій Васильович".

Протокол прочитаний слідчим вголос спочатку свідку Коваленку В.І. та понятим Михайлову Г.Г. і Романюку Й.П. у кімнаті "Б", а після підписання

ними - обвинуваченому Рибаку Г.В, особам, що пред'являлись для впізнання – Брюханову П.В. та Півню С.Д., понятим Остапенку П.Р. та Голубу Г.М. і оперуповноваженому відділу карного розшуку Соколову А.С., адвокату Книшу В.А. у кімнаті “А”.

Записано правильно. Від понятих та інших учасників впізнання зауважень та клопотань не надійшло.

Свідок	_____	(Коваленко В.І.)
	(підпис)	
Пред'явлені для впізнання особи:		
1.	_____	(Брюханов П.В.)
	(підпис)	
2.	_____	(Півень С.Д.)
	(підпис)	
3. Впізнаний	_____	(Рибак Г.В.)
	(підпис)	
Адвокат	_____	(Книш В.О.)
	(підпис)	
Поняті:		
1.	_____	(Остапенко П.Р.)
	(підпис)	
2.	_____	(Голуб Г.М.)
	(підпис)	
3.	_____	(Михайлов Г.Г.)
	(підпис)	
4.	_____	(Романюк Й.П.)
	(підпис)	
Оперуповноважений	_____	(Соколов А.С.)
	(підпис)	
Старший слідчий	_____	(Новицький Ю.М.)
	(підпис)	

(за методичними рекомендаціями щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/Кл: ГСУ МВС України; НАВСУ)

Додаток 29**ПРОТОКОЛ
вiдтворення обстановки i обставин подiї**

мiсто (селище) _____ “ _____ ” _____ р.

Слiдчий _____

(назва органу, звання, прiзвище)

у зв'язку з розслiдуванням кримiнальної справи № _____ про _____

у присутностi понятих:

1. _____
(прiзвище, iм'я та по батьковi, адреса мiсця проживання)

2. _____
(прiзвище, iм'я та по батьковi, адреса мiсця проживання)

за участю спецiалiстiв:

1. _____
(посада, назва органу, звання, прiзвище)

2. _____
(посада, назва органу, звання, прiзвище)

пiдозрюваного (обвинуваченого) _____

свiдка _____ попередженого про кримiнальну вiдповiдальнiсть за вiдмову вiд давання показань i за дачу завiдомо неправдивих показань згiдно ст. 385 i ст. 384 КК України.

_____ (пiдпис свiдка)

потерпiлого _____ попередженого про кримiнальну вiдповiдальнiсть за дачу завiдомо неправдивих показань згiдно ст. 384 КК України.

_____ (пiдпис потерпiлого)

Учасникам слiдчої дiї роз'яснено iхнє право бути присутнiм при усiх дiях слiдчого, робити зауваження i заяви, якi пiдлягають занесенню в протокол, а понятим, крiм того, роз'ясненi iхнiй обов'язок вiдповiдно до ст. 127 КПК України своїми пiдписами засвiдчити факт, змiст та результати вiдтворення обстановки i обставин подiї.

У перiод з “ _____ ”год. “ _____ ”хв. до “ _____ ”год. “ _____ ”хв. з дотриманням вимог ст.ст. 84, 85, 194 та 195 КПК України з метою перевiрки i уточнення показань _____

(мiсце проведення вiдтворення обстановки i обставин подiї, склад групи, клiматичнi умови, освiтлення та iншi умови проведення слiдчої дiї)

Учасникам слідчої дії повідомлено про те, що при відтворенні обстановки і обставин події буде застосовуватися звукозапис, фото-, відеозапис _____

(необхідне підкреслити і вказати характеристики застосовуваних технічних засобів)

Відтворенням обстановки і обставин події встановлено:

Протокол прочитаний в голос. Записано правильно.

Поняті:

1. _____
(прізвище, підпис)

2. _____
(прізвище, підпис)

Особи, які брали участь у проведенні відтворення обстановки і обставин події _____

(посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

Додаток 30**ПОСТАНОВА**

про призначення _____ експертизи

місто (селище) _____ “ _____ ” _____ р.

Слідчий _____

(назва органу, звання, прізвище)

розглянувши матеріали кримінальної справи № _____ про _____

ВСТАНОВИВ:

Враховуючи, що для розв'язання питання про _____

необхідні спеціальні знання, керуючись ст.ст.75, 196 КПК України, -

ПОСТАНОВИВ:

1. Призначити у цій справі _____ (яку)

експертизу, проведення якої доручити _____

2. На вирішення експерта (ів) поставити такі питання:

3. Для дослідження експерту (ам) надати _____

4. Для ознайомлення експерту (ам) надати _____

Слідчий _____

(посадова особа, назва органу, прізвище, звання, підпис)

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – Д.: Пороги, 1996. – 47 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України.
3. *Авсюк А.В.* Процессуальные и тактические особенности проведения проверки показаний на месте: Лекция. – Минск: МВШ МВД СССР, 1990.
4. *Аленін Ю.П.* Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 1997.
5. *Аленін Ю.П.* Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика: Монография. – Одесса: Юрид. ин-т ОГУ, 1996.
6. *Аленін Ю.П., Тищенко В.В.* Особенности расследования тяжких преступлений против личности: Учебное пособие. – Одесса: АО Бахва, 1996.
7. *Аркуша Л.І.* Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. – Харків, 2002.
8. *Александров Г., Строгович М.* Неправильная практика // Соц. законность. – 1960. – №3. – С. 20-26.
9. *Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.* Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина. – М.: Из-кая группа НОРМА-ИНФРА М, 1999.
10. *Астапкина С.М.* Тактика обыска и выемки: Лекция / Акад. МВД СССР. – М., 1989.
11. *Арне Свенссон, Отто Вендель* Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956.
12. *Бадалев А.А.* Восприятие человека человеком. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1965.
13. *Баев О.Я.* Тактика следственных действий. – Воронеж, 1992.

14. *Баев О.Я.* Конфликтные ситуации на предварительном следствии: основы предупреждения и разрешения. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1984.
15. *Бахарев Н.В.* Очная ставка: Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982.
16. *Бахін В.П., Весельський В.К.* Тактика допиту: Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
17. *Бахин В.П., Весельский В.К., Карпов Н.С.* Эксперимент как средство совершенствования следственной деятельности // Закон и жизнь. –1997. – №7. – С. 28-30.
18. *Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С.* Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
19. *Бахин В.П.* Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования: Автореф. дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1991.
20. *Бахин В.П., Биленчук П.Д., Кузьмичев В.С.* Криминалистические приемы и средства разрешения следственных ситуаций. – К., 1991.
21. *Бахин В.П., Биленчук П.Д., Кузьмичев В.С., Филиппова М.А.* Тактические приемы раскрытия преступлений. – К., 1991.
22. *Бахин В.П.* Особенности расследования заказных убийств: Лекция. – К.: НАВДУ, 1999.
23. *Бахин В., Когамов М, Карпов Н.* Допрос на предварительном следствии. Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. – Алматы, 1999.
24. *Бахин В.П., Карпов Н.С.* Преступная деятельность как объект криминалистического изучения: Лекция. – К.: Б.И., 1999.
25. *Бахин В.П., Карпов Н.С.* Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 г.г.). – К., 2002.
26. *Бахин В.П.* Допрос: Лекция. – К., 1999.

27. *Бахин В., Байжасаров Б., Когамов М.* Методика расследования заказных убийств: Учебное пособие. – Алматы: Оркениет, 2000.
28. *Бахин В.П., Карпов Н.С., Цымбал П.В.* Преступная деятельность: понятие, характеристика, принципы, изучение: Монография / Под ред. П.В. Мельника. – К., 2001.
29. *Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В.* Криміналістика: Курс лекцій (ч. 1). – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002.
30. *Белкин Р.С.* Очерки криминалистической тактики: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993.
31. *Белкин Р.С., Лившиц Е.М.* Тактика следственных действий. – М., 1997.
32. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – М.: Юристъ, 1997.
33. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997.
34. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997.
35. *Белкин Р.С.* Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М., 1961.
36. *Белкин Р.С.* Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: “Юрид. лит.”, 1964.
37. *Белкин Р.С.* Теория и практика следственного эксперимента / Под ред. А.И. Винберга. – М., 1959.
38. *Берназ В.Д.* Сучасні психологічні можливості пошуково-доказової роботи слідчого // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю. – Запоріжжя. – 2002. – Ч.2. – С. 7-12.
39. *Берназ В.Д.* Психологічні проблеми розслідування в несприятливих умовах діяльності слідчого // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2002. – № 4. – С. 109-116.

40. *Берназ В.Д.* Особливості використання знань психології під час розслідування злочинів, пов'язаних з наркобізнесом // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2003. – Спец. випуск № 1. – С. 295-300.
41. *Берназ В.Д.* Структурно-функциональный анализ следственной деятельности как важнейшее средство ее совершенствования // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2004. – Спец. випуск № 1. – С. 46-51.
42. *Берназ В.Д.* Рефлексія в пізнавальній діяльності слідчого // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. – 2005. – № 1. – С. 67-74.
43. *Біленчук П.Д., Перкін В.І.* Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів: Навчальний посібник. – К.: УАВС, 1996.
44. *Біленчук П.Д., Гель А.П.* Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця: Вінницька філія МАУП, 2001.
45. *Біленчук П.Д.* Криминалистическое прогнозирование поведения обвиняемого на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1983.
46. *Біленчук П.Д.* Тактические приемы, тактические комбинации, тактические операции: Учебное пособие. – К., 1992.
47. *Богинський В.Є.* Підготовка до допиту підозрюваного // Радянське право. – 1978. – №12. – С. 39-41.
48. *Бокариус Н.С.* Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его. – Х.: Юрид. изд-во НЮ УССР, 1929. – 188 с.
49. *Бояров В.І.* Особливості методики розслідування вбивств, скоєних в умовах протистояння злочинних угруповань: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000.
50. *Бояров В.І.* Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования): Методическое пособие. – Харьков: “КримАрт”, 1998.

51. *Бритвич Н.Г.* Теоретические основы и практика предъявления для опознания: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – Харьков, 1968.
52. *Бритвич Н.Г.* Теоретические основы и практика предъявления для опознания. – М., 1968.
53. *Быков В.М.* Проблемы расследования групповых преступлений: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Академия МВД РФ. – М., 1992.
54. *Быков В.М.* Лидерство в преступных группах // Законность. – 1997. – №12. – С. 37-40.
55. *Быков В.М.* Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.
56. *Быков В.М.* Признаки организованной преступной группы // Законность. – 1998. – №9. – С. 4-8.
57. *Бурданова В.С., Быховский И.Е.* Предъявление для опознания на предварительном следствии. – М., 1975.
58. *Быховский И.Е.* Осмотр места происшествия. – М., 1973.
59. *Быховский И.Е.* Процессуальные и тактические вопросы проведения следственных действий. Волгоград, 1977.
60. *Быховский И.Е.* Этические вопросы применения технических средств при расследовании преступлений // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1980.
61. *Быховский И.Е., Корниенко Н.А.* Процессуальные и тактические вопросы применения технических средств при расследовании уголовных дел. Л., 1981.
62. *Быховский И.Е.* Производство следственных действий. Учебное пособие. Л., 1984.
63. *Быховский И.Е., Корниенко Н.А.* Проверка показаний на месте: Учебное пособие / Прокуратура СССР. Ин-т усовер. следств. работников. – Л., 1988.

64. *Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К.* Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989.
65. *Вандер М.В., Корниенко Н.А.* Следственный осмотр и предварительное исследование предметов и документов. – Л., 1976.
66. *Васильев А.Н.* Тактика отдельных следственных действий. – М.: Юрид. лит, 1981.
67. *Васильев А.Н., Карнеева Л.М.* Тактика допроса при расследовании преступлений. – М.: “Юрид. лит-ра”, 1970.
68. *Васильев В.А.* Психология осмотра места происшествия. Л., 1986.
69. *Василевич В.В.* Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насилницького спрямування: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВСУ. – К., 1998.
70. *Вандер М.Б., Корниенко Н.А.* Следственный осмотр и предварительное исследование предметов и документов. Л., 1976.
71. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 1999.
72. *Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацішин В.С., Старушкевич А.В.* Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004.
73. Відеозапис слідчих дій. – Методичні рекомендації: Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Управління МВС України в Дніпропетровській області. – Дніпропетровськ, 2004.
74. *Виницкий Л.В.* Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии. Караганда, 1982.
75. *Виницкий Л.В., Пиндюр И.И.* Совершенствование качества осмотров мест происшествий – важное условие повышения уровня расследования

- преступлений // Повышение эффективности использования...: Сб. науч. тр. Караганда, 1992. – С. 40–51.
76. *Вишня В.Б., Рудик В.М., Шинкаренко І.Р.* Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ (структурно-логічні схеми): Навчальний посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / За ред. І.Р. Шинкаренка. – Д.: Юридична академія МВС, 2005. – 196 с.
77. *Волохова О.В.* Тактика предъявления для опознания живых лиц в свете нового уголовно-процессуального законодательства // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Часть 2. Сборник научных статей / Под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С. 20-23.
78. *Водолазский Б.Ф.* Психология осмотра места происшествия: Учебное пособие. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1979.
79. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТ “Перун”, 2003. – 1440 с.
80. *Всеволодов В.Н.* Индивидуальная криминологическая профилактика в отношении организованных преступных групп: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВДУ. – К., 1998.
81. *Всеволодов В.Н.* Деякі ознаки, що визначають організовану злочинність // Право України. – 1994. – №5-6. – С. 39-41.
82. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – С-Пб., 1908.
83. *Гаврилов М., Иванов А.* Следственный осмотр при расследовании преступлений в сфере компьютерной информации // Законность. – 2001. – №9. – С. 11-16.
84. *Гапанович Н.Н.* Опознание в следственной и судебной практике (тактика). – Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1978.
85. *Галимакбаров Р.Р.* Борьба с групповой преступностью средствами уголовного закона: Учебное пособие. – Саратов: СЮИ МВД России, 1999.

86. *Гарбузюк В.Б.* Ретельний огляд трупа на місці події – швидке розкриття вбивства // Слідча практика: Збірник / Уклад. А.А. Осауленко. – К.: РВВ МВС України, 2000. – С. 37-38.
87. *Гинзбург А.Я.* Оpozнание в следственной и оперативно-розыскной практике органов ООП: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – М., 1965.
88. *Гинзбург А.Я.* Оpozнание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике: Учебно-практическое пособие. – М.: Ассоциация работников правоохранительных органов РФ, 1996.
89. *Гинзбург А.Я.* Тактика предъявления для опознания. – М.: “Юрид. лит-ра”, 1971.
90. *Глазырин Ф.В., Кругликов А.П.* Следственный эксперимент. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981.
91. *Глазырин Ф.В.* Психология следственных действий: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.
92. *Глушков В.О., Долженков О.Ф., Сущенко В.Д.* Стан боротьби з організованою злочинністю в Україні // Науковий вісник НАВСУ. – 1999. – №4. – С. 39-48.
93. *Головецький М.О.* Тактика упізнавання і впізнання на попередньому слідстві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МВС України. УВС. – Харків, 1999.
94. *Горелов Е.А.* Тактика использования оперативно-розыскных данных при расследовании преступлений: Методическое пособие / Под ред. Л.Н. Гусева. – М., 1964.
95. *Горенская Е.В.* Признаки организованных преступных структур в сфере нелегального автобизнеса (по материалам северо-кавказского РУБОП) // Проблемы борьбы с организованной преступностью в северо-кавказском регионе (правовой, политический, экономический, национальный аспекты): Материалы Всероссийской науч.-практич. конф. 23-24 ноября 1999 г. – М., 2000.– С. 272-277.

96. *Горинов Ю.А., Скоромников К.С.* Видеозапись при расследовании преступлений. М., 1975.
97. *Грамович Г.И.* Фотосъемка места происшествия в ночных условиях // *Вопр. криминалистики и судебной экспертизы.* Минск, 1970. – С. 167–170.
98. *Грамович Г.И.* Особенности осмотра неопознанных трупов. Минск, 1993.
99. *Григорьев В.Н.* Задержание подозреваемого органами внутренних дел: Учебное пособие. - Ташкент, 1989.
100. *Громов В.* Осмотр места происшествия. М., 1931.
101. *Гриб В.Г.* Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М., 2001.
102. *Гуляев А.П.* Понятие процессуального задержания лиц, подозреваемых в совершении преступления // *Труды ВНИИ МВД СССР.* - 1975. - № 35. - С. 90-98.
103. *Гуковская Н.И.* Следственный эксперимент (пособие для следователей). – М., Госюриздат, 1958.
104. *Гурев М.С.* Убийства на “разборках” (методика расследования). – СПб: Питер, 2001.
105. *Гуров А.И.* Профессиональная преступность. Прошлое и современность. – М., 1990.
106. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. Том 4; М.: “Рус. яз.”, 1980. – 683 с.
107. *Джужжа О.М., Василевич В.В.* Феномен – організована злочинність // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* – 2001. – №3. - С. 15-25.
108. *Джужжа О.М., Иващенко В.О.* Проблеми протидії секс-бізнесу (кримінологічні та кримінально-правові аспекти): Науково-практичний посібник / МВС України. – К.: НАВСУ, 2000.

109. *Джужа О.М., Моїсєєв О.М.* Проблеми потерпілого від злочину: (кримінологічний та психологічний аспекти): Навчальний посібник / МВС України. – К.: УАВС, 1994.
110. *Дмитриев Е.Н., Галяшина Е.И., Кочетков Д.Т.* Организация и ведение фото-, фоно-, видеотек лиц, причастных к совершению преступления. – М, 1992.
111. *Денисюк С.Ф.* Система тактичних прийомів обшуку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 1999.
112. *Денисюк С.Ф., Шепітько В.Ю.* Обшук у системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз): Науково-практичний посібник. – Х.: Консум, 1999.
113. *Денисюк С.Ф.* Проблеми тактики обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – №1(16). – С. 224-227.
114. *Диденко Ф.К.* Применение научно-технических средств и методов при осмотре места происшествия / Ярослав. гос. ун-т. – Ярославль, 1989.
115. *Доспулов Г.Г.* Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976.
116. *Драпкин Л.Я., Карагодин В.Н.* Психологические качества следователя и обучение тактическим приемам допроса // Формирование профессиональных качеств следователя: Сб. науч. тр. / Редкол.: Озолин В.А. и др. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 34-37.
117. *Дубягин Ю.П.* Новые виды фиксации признаков внешности неизвестных погибших с помощью пластических моделей. – М., 1990.
118. *Дулов А.В., Нестеренко П.Д.* Тактика следственных действий. – Мн.: Вышэйшая школа, 1971.
119. *Дулов А.В.* Тактические операции при расследовании преступлений. – М., 1979.
120. *Дулов А.В.* Судебная психология. – Минск: ВШ, 1973.

121. *Дулов А.В.* Психологическая подготовка участников к предстоящему следственному действию // Сибирские юридические записки. – 1971. – №2. – С. 94-104.
122. *Ефимичев С.П., Кулаги Н.И., Ямпольский А.Е.* Допрос. - Волгоград, 1978.
123. *Ефимичев С.П., Кулагин Н.И., Ямпольский А.Е.* Следственный осмотр. – Волгоград, 1983.
124. *Жирный Г.Е., Лукьянчиков Е.Д.* Оpozнание – вид криминалистической идентификации (становление, развитие) // Вопросы государства и права Украины. – Донецк, 1993. – С. 88-93.
125. *Жигарев Е.С.* Тактика использования служебных собак в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. – М.: МВ ШМ МВД СССР, 1985.
126. *Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н.* Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М.: “Юрид. лит.”, 1965.
127. *Закатов А.А., Ямпольский А.Е.* Обыск: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.
128. *Закатов А.А.* Криминалистическое учение о розыске: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1987.
129. *Закатов А.А.* Криминалистическое учение про розыск: Учебное пособие. - Волгоград: ВСШ МВС СРСР, 1988.
130. *Закатов А.А.* Тактика допроса потерпевшего на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – Одесса, 1971.
131. Затримання та взяття під варту в Україні: стан, проблеми удосконалення законодавства та практики його застосування: Посібник / За ред. Беци О.В., Мельника М.І. – К.: Атіка, 2002.
132. *Закон України* від 23 грудня 1993 р. “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”.
133. *Закон України* від 20.12.1990 р. “Про міліцію”.
134. *Закон України* від 18.02.1992 р. “Про оперативно-розшукову діяльність”.

135. *Закон України* від 1.12.1994 р. “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду” // *Відомості ВР України*. – 1995. - № 1. - Ст. 1.
136. *Закон України* “Про боротьбу з корупцією” // *Судові та правоохоронні органи України. Збірник законодавчих та нормативних актів / Упоряд. О.В. Терещук та ін.* – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2002.
137. *Закон України* “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” – №3341 – XII // *ВВР*, – 1993. – №35. // *Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Збірник нормативно-правових актів / Упорядники: І.В. Сервецький, С.І. Ніколаюк, Р.О. Коніжай, В.І. Лазутко, О.М. Юрченко.* – К.: НАВСУ, 2001.
138. *Зарубей В.В.* Організація і тактика розкриття та розслідування квартирних крадіжок, вчинених іноземцями: : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2005.
139. *Заяць Д.Д.* Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 2005. – 20 с.
140. *Здоровко С.Ф.* Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 2002.
141. *Здоровко С.Ф.* Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: *Метод. рекомендації.* – Харків, 2002.
142. *Зорин Г.А., Танкевич О.В.* Понятие и основные признаки транснациональной преступности. – Гродно: Изд-во Гродненского филиала “Негосударственного института современных знаний”, 1997.
143. *Зорин Г.А., Танкевич О.В.* Криминалистическая характеристика транснациональных преступных групп. – Гродно: Изд-во Гродненского филиала “Негосударственного института современных знаний”, 1997.

144. *Зуйков Г.Г.* Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований. – М., 1970.
145. *Иванов А.Н.* О новом виде обыска // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Часть 1: Сборник научных статей / Под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С. 105-109.
146. *Ищенко А.В.* Методологічні проблеми криміналістики: Монографія. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
147. *Калинский А.Э.* Освидетельствование в советском уголовном процессе. Львов, 1964.
148. *Карнеги Д.* Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей: Пер. с англ. – К.: Наукова думка, 1989.
149. *Карнеева Л.М., Ордынский С.С., Розенблит С.Я.* Тактика допроса на предварительном следствии. – М.: Госюриздат, 1958.
150. *Карнеева Л.М.* Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976.
151. *Карнеева Л.М., Ратинов А.Р., Хилобок М.П.* Применение звукозаписи в следственной работе. М., 1967.
152. *Карнов Н.С.* Использование передового опыта органов внутренних дел по раскрытию и расследованию преступлений в целях совершенствования криминалистической тактики и методики: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КВШ МВД СССР. – К., 1989.
153. *Карнов Н.С., Євдокіменко С.В.* Злочинна діяльність / Наукове видання під ред. В.П. Бахіна. – К., 2001.
154. *Карнов Н.С.* Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності / Під наук. ред. В.П. Бахіна / Монографія. – К.: НАВСУ, 2003. – 124 с.

155. *Карпов Н.С.* Злочинна діяльність: Монографія. – К.: Вид-во Семенко серія, 2004. – 310 с.
156. *Картавцев В., Савченко Д.* Організована злочинність та кримінальний закон // Радянське право. – 1991. – №8. – С. 16-19.
157. *Каневский Л.Л.* Организация расследования и тактика следственных действий по делам несовершеннолетних: Учебное пособие / М-во высш. и сред. образования РСФСР. Башкирский гос. ун-т им. 40-летия Октября. – Уфа, 1978.
158. *Каткова Т.В., Кожевников Г.К.* Зразки бланків процесуальних та інших документів у кримінальній справі: Практичний посібник. – Х.: „Рубікон”, 2001. – 196 с.
159. *Ковалев М.И.* Соучастие в преступлении. Ч. 2. Виды соучастников и формы соучастия в преступлении // Учен. тр. – Т. 5. – Свердловск: СЮИ, 1962.
160. *Козаченко И.П.* Правовые и организационно-тактические основы оперативно-розыскной профилактики преступлений: Дисс... д-ра юрид. наук в виде научного доклада, выполняющего также функции автореферата: 12.00.09 / МВД РФ. НИИ. – М., 1991.
161. *Козаченко И.П.* Документирование преступных действий: Лекция / МВД СССР. КВШ. Кафедра ОР. – К., 1988.
162. *Колісниченко А.Н.* Розыск. – В кн.: Криминалистика. – М., 1963.
163. *Колесниченко А.Н., Матусовский Г.А.* Применение научно-технических средств в работе над следами при осмотре места происшествия. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1960.
164. *Колмаков В.П.* Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента. – Харьков, 1956.
165. *Колмаков В.П.* Следственный осмотр. – М., 1969.

166. *Кондратьєв Я.Ю., Глушков В.О., Романюк Б.В.* Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю та корупцією // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2000. – №2. – С. 60-84.
167. *Кондратьєв Я.Ю., Сервецький І.В., Петров В.В., Ніколаюк С.І.* Організована рекетирська діяльність і засоби запобігання та викриття: Навчальний посібник. – К.: НАВСУ, 1997.
168. *Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю.* Обыск: тактика и психология: Учебное пособие. – Харьков: Гриф, 1997.
169. *Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю.* Криминалистическая тактика: теория и тенденции: Учебное пособие. – Харьков, 1997.-256 с.
170. *Коновалова В.Е.* Психология в расследовании преступлений. – Харьков: Вища школа, 1978.
171. *Коновалова В.Е.* Допрос: тактика и психология: Учебное пособие. – Х.: “Консум”, 1999.
172. *Коновалова В.Е.* Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. – Х.: Изд-во Харьковського гос. ун-та ім. А.М. Горького, 1956.
173. *Коновалова В.Е.* Убийство: искусство расследования: Монография. – Харьков: Факт, 2001.
174. *Коновалова В.О.* Негативні обставини і їх значення у розслідуванні злочинів // Радянське право. – 1958. – №6. – С. 41-56.
175. *Коновалова В.Е.* Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. – Х.: Изд-во Харьковського гос. ун-та ім. А.М. Горького, 1956.
176. *Коновалова В.Е., Сербулов А.М.* Тактика допроса при расследовании преступлений. – К.: МВД УССР. СУ, 1978.
177. *Коновалова В.Е., Сербулов А.М.* Следственная тактика: принципы и функции. – К.: РИО МВД УССР, 1983.

178. *Коновалов В.* Что такое организованная преступная группа // *Законность.* – 1993. – №8. – С. 25-28.
179. *Коновалов Е.Ф.* Осмотр места происшествия (Состояние практики и пути повышения ее эффективности): Уч. пособ. – Мн.: МВШ МВД СССР, 1987.
180. *Коновалов Е.Ф.* К вопросу о понятии и объектах розыскной деятельности следователя. – Труды Высшей школы МВД СССР, Вып. № 34. – М., 1972.
181. *Контемиров В.Т.* Криминалистическая характеристика групп в сфере организованной преступности: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МВД РФ ВСШ. – Волгоград, 1992.
182. *Комарков В.С.* Тактика предъявления доказательств на допросе обвиняемого: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харьков, 1973.
183. *Комарков В.С.* Тактика допроса: Учебное пособие. – Харьков, 1975.
184. *Комарков В.С.* Психологические основы очной ставки: Лекция / В.С. Комарков. – Харьков: ХЮИ, 1976.
185. *Комарков В.С.* Суть і умови пред'явлення доказів при допиті обвинуваченого // *Радянське право.* – 1972. – №2. – С. 55-58.
186. *Комиссаров В.И.* Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. – Саратов, 1980.
187. *Комиссаров В.И.* Правомерность и обоснованность предъявления для опознания // *Социалистическая законность.* – 1978. - №2.
188. *Комиссаров В., Гаврилов М., Иванов А.* Обыск с извлечением компьютерной информации // *Законность.* – 1999. – №3. – С. 12-15.
189. *Корнієнко М.В.* Стан та деякі проблеми боротьби з організованою злочинністю в столиці України // *Право України.* – 1998. – №11.– С. 17-20.
190. *Корухов Ю.М.* Предъявление для опознания на предварительном следствии и в суде. – М., 1969.
191. *Костров А.И.* Проверка показаний свидетелей на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Минск, 1972.

192. *Кочаров Г.И.* Оpozнание на предварительном следствии. – М., 1995.
193. *Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И.* Розыск, дознание, следствие. – Л., 1984.
194. *Косоплечев Н.П.* Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия. М., 1956.
195. *Кубрак П.Н.* Криминалистическая характеристика нападений организованными группами на жилище граждан с целью завладения личным имуществом и значение ее расследования этой разновидностью разбоя: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / УАВД. – К., 1993.
196. *Кубрак П.М.* Поняття, види організованих злочинних утворень і організованої злочинної діяльності // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том 12. – С. 410-418.
197. *Куванов В.В.* Криминалистическая реконструкция. – Караганда, 1974.
198. *Куванов В.В.* Реконструкция при расследовании преступлений: Учебное пособие / Под ред. И.М. Лузгина. – Караганда: Караганд. высш. школа МВД СССР, 1978.
199. *Кузьмичов В.С., Прокопенко Г.І.* Криміналістика: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Моїсеєва. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
200. *Кузьмичов В.С.* Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: Монографія. – К.: НВТ “Правник”, 2000.
201. *Кузьмичов В.С.* Следственная деятельность: сущность, принципы, криминалистические приемы и средства осуществления: Дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / УАВС. – К., 1996.

202. *Кузьмичев В.С.* Научные основы и практика реализации принципа внезапности в следственной деятельности: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КВШ МВД СССР. – К., 1986.
203. *Кузьмичев В.С.* Теория и практика следственной деятельности: Монография. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
204. *Кузнецов П.С.* Работа со следами на месте происшествия. Следователь: Теория и практика деятельности. Екатеринбург, 1993.
205. *Кулагин Н.И., Порубов Н.И.* Организация и тактика допроса в условиях конфликтной ситуации: Учеб. пособие / Под ред. М.И. Зырина. – Мн., 1977.
206. *Куликов В.И.* Обстановка совершения преступлений и ее криминалистическое значение: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МГУ. – М., 1983.
207. *Куликов В.И.* Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. – Ульяновск: МГУ, 1994.
208. *Курашвили Г.К.* Изучение следователем личности обвиняемого. М., 1982.
209. *Кришевич О.В.* Застосування тактичних прийомів для вирішення конфліктів на допиті // Право України. – 2001. – №3. – С. 66-68.
210. *Крикунов А.Е., Маевский А.Ф.* Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1977.
211. Краткое пособие по осмотру места происшествия / Под ред. А.А. Горидько и З.И. Мурзина. – К., 1967.
212. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. – М.: Новый Юрист, 1997.
213. Криминалистическое описание внешности человека / Под ред. проф. В.А. Снеткова /. – М., 1988.
214. Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – №12. – С. 10-16.

215. *Криміналістика*: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
216. *Криміналістика*. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. – Харків: Право, 1998.
217. *Криміналістика*: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001.
218. *Криміналістика*: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник для вузов / Под ред. В.Д. Грабовского, А.Ф. Лубина. – Нижний Новгород: Нижегородская ВШ МВД России, 1995.
219. *Криміналістика*: Учебник / Под ред. А.Н. Васильева. – М.: Изд-во МГУ, 1980.
220. *Криміналістика* / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юрист, 1995.
221. *Криміналістика*: Учебник / Под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волынского. – М.: Изд-во “Спарк”, 1998.
222. *Криміналістика* (конспект лекций в схемах). – М.: “Изд-во ПРИОР”, 2001.
223. *Лазутко В.І., Сервецький І.В., Шеломенцев В.П.* Організація і тактика оперативно-технічного документування: Монографія / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2000.
224. *Ларин А., Власов В.* Предъявление предметов для опознания // Социалистическая законность. – 1974. – №6.
225. *Леви А.А., Горинов Ю.А.* Звукозапись и видеозапись в уголовном судопроизводстве. М., 1983.
226. *Лисиченко В.К., Когутич І.І.* Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: Монографія. – К.: ДІЯ, 2002.

227. *Литвинчук А.А.* Методика расследования краж, грабежей и разбойных нападений, совершаемых организованными группами преступников - гастролеров: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 1994.
228. *Литвиненко В.І.* Проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том 12. – С. 317-333.
229. *Лісогор В.Г.* Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВС України. – К., 2003. – 20 с.
230. *Лісогор В.Г.* Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Науково-практичний посібник. – Д.: Юрид. академія МВС. – 2005. – 156 с.
231. *Лісогор В.Г.* Тактичні прийоми збереження таємниці досудового слідства під час проведення обшуку // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – № 3. – 2004. – С. 334-338.
232. *Лобойко Л.М.* Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України: Монограф. – Д.: Юридична академія МВС; Ліра лтд. – 2004. – 216 с.
233. *Лубин А.Ф.* Противодействие расследованию. – Нижний Новгород, 1994.
234. *Лубин А.Ф.* Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. – Нижний Новгород, 1997.
235. *Лузгин И.М.* Методологические проблемы расследования. – М., 1973.

236. *Лузгин И.М.* Реконструкция в расследовании преступлений. – Волгоград, 1981.
237. *Лукашевич В.Г.* Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1989.
238. *Лукашевич В.Г.* Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: Изд-во УАВД, 1993.
239. *Лукьянчиков Е.Д.* Криминалистическая идентификация объектов по следам памяти. – Донецк: Академия, 1998.
240. *Лук'янчиков Є.Д.* Пред'явлення для впізнання при розслідуванні насильницьких злочинів // Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України. – 2001. – №131. – С. 3-6.
241. *Лук'янчиков Є.Д.* Психологічний контакт і психологічний вплив у тактиці провадження слідчих дій // Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України. – 2002. – №138.
242. *Лукьянчиков Е.Д.* Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учеб. пособ. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1990.
243. *Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М.* Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.
244. *Лукьянчиков Е.Д., Кузьмичев В.С.* Тактические основы расследования преступлений: Учебное пособие / МВД СССР; КВШ. – К., 1989.
245. *Лукьянчиков Е.Д., Кузьмичев В.С.* Фактор внезапности при производстве неотложных действий по обеспечению возмещения материального ущерба // Пути совершенствования деятельности аппаратов органов внутренних дел. – Ташкент, 1987. – С. 87-91.
246. *Лукьянчиков Е.Д., Лишенко Н.Д.* Организация и тактика борьбы с умышленными убийствами: Лекция. – К., 1984.

247. *Лукьянчиков Е.Д.* Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учеб. пособ. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1990.
248. *Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М.* Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.
249. *Лук'янчиков Є.Д.* Виклик на допит: правові, організаційні, тактичні аспекти // Наук. вісник НАВСУ. – 2003. - №2. – С. 228-232.
250. *Лук'янчиков Б.Є., Лук'янчикова В.Є.* Освідування у справах про злочини, пов'язаних з незаконним бігом наркотиків // Тези доповідей науково-практичної конференції „Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах”. Ч.2: НАВСУ. – 2002. – С. 31-33.
251. *Лук'янчиков Є.Д.* Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К.: НАВСУ, 2005. – 360 с.
252. *Лук'янчиков Є.Д.* Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): Автореф. дис... доктора юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005. – 36 с.
253. *Луцук А.* Межі психологічного впливу на допитах // Вісник прокуратури. – 2002. – №3. - С. 93-95.
254. *Луников В.Д.* Проверка показаний на месте: (теоретические и практические аспекты): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Акад. МВД СССР. – М., 1990.
255. *Ляцук В.Н.* Особенности и методы воздействия на лидеров преступного мира, содержащихся в условиях мест лишения свободы // Информационный бюллетень. – 1988. – №10 (1). – С. 42-45.
256. *Любичев С.Г.* Этические основы следственной тактики. – М.: “Юрид. лит.”, 1980.

257. *Макаренко Е.И.* Особенности расследования краж из квартир, совершаемых группой лиц: Учеб. пособие / МВД СССР. ТВШ – Ташкент: НИиРИО, 1986.
258. *Макаренко Є.І.* Актуальні проблеми криміналістичного забезпечення боротьби з організованою злочинністю // Актуальні проблеми сучасної криміналістики // Матеріали науково-практичної конференції: У 2-х ч., Сімферополь – Алушта, 19-21 вересня 2002 р. – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч. 2. – С. 111-120.
259. *Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М.* Огляд місця події. Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ДЮІ МВС України, 2001.
260. *Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М.* Експертизи на досудовому слідстві: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ДЮІ МВС України, 2001.
261. *Макаренко Є.І., Тертишник В.М., Лобойко Л.М., Ліпинський В.В., Шиян А.Г.* Дізнання в міліції та в митних органах: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ПП “Ліра ЛТД”. – 2003.
262. *Макаренко Є.І., Тертишник В.М.* Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с.
263. *Макаренко Є.І.* Довідник дільничного інспектора міліції: Огляд місця події. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004. – 210 с.
264. *Макаренко Є.І.* Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004. – 12 с.
265. *Макаренко Є.І.* Розшук підозрюваних (звинувачених) у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2005. – 148 с.
266. *Максutow И.Х.* Осмотр места происшествия. Л., 1965.

267. *Манівлець Е.Є.* Реалізація конституційних прав та свобод громадян при проведенні невідкладних слідчих дій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НУВС. – Харків, 2005.
268. *Мантуляк Ю.* Деякі питання визначення змісту основних ознак організованої групи // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Спецвипуск №1 за матеріалами Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів “Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених”. – Хмельницький, 2002. – С. 215-217.
269. *Маркс Н.А.* Освидетельствование при расследовании преступлений: Автореф. канд. дис. Свердловск, 1980.
270. *Марчук Є.К.* Кримінологічна та кримінально-правова характеристика злочинних організацій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / МВС України. Університет внутрішніх справ. – Харків, 1998.
271. *Мартиненко І.В.* Криміналістичне дослідження інформації про зовнішність особи методами та засобами інформатики: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2005.
272. *Матусовский Г.А.* Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы осмотра следов на месте происшествия: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.717 / ВШ МООП СССР. – М., 1965.
273. *Матусовский Г.А.* Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков: Консум, 1999.
274. *Мацшин В.С., Піщенко Г.І.* Огляд місця у справах про фальшивомонетництво // Право України. – 2001. – №7. – С. 56-59.
275. *Мацшин В.С.* Особливості огляду місця події у справах про фальшивомонетництво, вчинене з використанням комп'ютерної техніки // Криміналістичний вісник: Науково-практичний збірник. – К.: ДНДЕКЦ МВС України – НАВСУ. – Вип. 1. – С. 173-178.

276. Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/Кл: Головне слідче управління МВС України; НАВС України. – К., 2001. – 32 с.
277. Михайлов А.И., Юрин Г.С. Обыск. – М., 1971.
278. Михайлов А.И., Подголин Е.Е. Письменная речь при производстве следственных действий. М., 1980.
279. Мотлях О.І. Тактичні основи проведення обшуку у злочинах, пов'язаних з інформаційними технологіями // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №2. – С. 157-159.
280. Медведев С.И. Негативные обстоятельства и их использование в раскрытии преступлений: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1973.
281. Мешкова В.С. Тактические особенности отдельных следственных действий при привлечении организатора (лидера) преступной группы к уголовной ответственности: Учебное пособие. – Калининград: КЮИ МВД РФ, 1998.
282. Мешкова В.С. Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов: Учебно-практическое пособие. – Калининград: Калининградский ЮИ МВД России, 1997.
283. Методика расследования заказных убийств: Учебное пособие. – Алматы: Оркениет, 2000.
284. Миронов А.И. Осмотр места происшествия по делам об убийствах: Учебно-методическое пособие. – М., 1958.
285. Миньковский Г.М. Организованная преступность: проблемы теории и практики // Борьба с организованной преступностью: проблемы теории и практики / МВД СССР; Академия. – М., 1990. – С. 2-39.
286. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001.

287. Наукове забезпечення протидії злочинності: Посібник / МВС України. НАВСУ; А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Я.Ю. Кондратьєв. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2002.
288. Настільна книга слідчого: Наук. – практ. Видання для слідчих і дізнавачів / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2003.
289. *Немов Р.С.* Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Общие основы психологии.
290. *Новиков С.И., Ярамышьян Ш.Ш.* Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий: Учебное пособие. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1986.
291. *Овчинский С.С.* Оперативно-розыскная информация. Теоретические основы информационно-прогностического обеспечения оперативно-розыскной и профилактической деятельности органов внутренних дел по борьбе с организованной преступностью. – М., 2000.
292. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. – 4-ое изд. дополн. – М.: ГИС, 1960.
293. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: “Рус. яз.”, 1983. – 816 с.
294. Основные процессуальные и криминалистические положения допроса обвиняемого / Под ред. Ш.М. Мажитова. – Алма-Ата, 1969.
295. Общая психология: Учебное пособие для студентов пед. институтов / В.В. Богословский, А.А. Степанов, А.Д. Виноградова и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1981.
296. Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.Н. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1995.

297. Общая психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов / А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В. Петровского. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986.
298. *Онучин А.П.* Выявление признаков совершения преступления группой и особенности расследования таких преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717 / СЮИ. – Свердловск, 1970.
299. Одержання оперативно-розшукової інформації технічними засобами: Монографія / Л.І. Громовенко, Ю.Ф. Жаріков, І.П. Козаченко та ін. – К.: НАВСУ, 1999.
300. Організація роботи по виявленню, викриттю та попередженню злочинів в економічній сфері. Агропромисловий комплекс: Навчальний посібник / За ред. М.В. Джиги, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2000.
301. Організована злочинність в Україні / М.І. Камлик, Б.В. Романюк, В.Д. Сущенко та ін. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 1999.
302. Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999.
303. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений / Под ред. Н.И. Клименко. – К.: НВТ “Правник”, 2001.
304. Осмотр места происшествия: Справочное пособие / Под ред. Ю.Ф. Кравченко; МВД Украины; ЭКУ. – К.: Ортис, 1993.
305. Осмотр компьютерных средств на месте происшествия: Метод. рекомендации / М.В. Салтевский, М.Г. Щербаковский, В.А. Губанов. – Х.: Академия правовых наук Украины. НИИ изуч. проблем преступности, 1999.
306. Осмотр места происшествия: Справ. следователя / И.Е. Быховский, Е.Н. Викторова, Ю.А. Горинов и др.; Общ. ред. А.А. Леви. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1982.
307. Осмотр места происшествия / Биленчук П.Д., Сервецкий И.В., Остапенко А.И. – К., 1993.

308. Осмотр места происшествия: Практическое пособие / Под ред. А.И. Дворкина. – М.: “Юристъ”, 2000.
309. Осмотр места происшествия: Справочник следователя. М., 1979.
310. Осмотр места происшествия и первоначальный наружный осмотр трупа: Метод. Рекомендации для студентов и врачей-интернов / Под ред. А.П. Загрядской. – Горький: Изд-во Горьковского мед. ин-та., 1982. – 38 с.
311. Осмотр места происшествия по делам о насильственной смерти. Пособие для следователей / Под ред. А.В. Дулова, Н.И. Порубова. Минск, 1995.
312. Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под. ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова – М.: “ИНФРА-М”, 1996.
313. Осмотр трупа на месте его обнаружения. Руководство. (под ред. А.А. Малышева). – СПб: Издательство «Лань», 1997. – 288 с.: илл.
314. *Переверза О.Я.* Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів, їх виявлення і подолання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000.
315. *Подголин Е.Е.* Культура следственных действий. Волгоград, 1978.
316. *Попов В.И.* Розыскная деятельность в системе уголовного процесса и криминалистики. – Ученые Труды Казахск. ун-та, вып № 8. - Алма-Ата, 1967.
317. *Попов В.И.* Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.
318. *Попов В.И.* Рецидив и организованная преступность. – М., 1998.
319. *Порубов Н.И.* Научная организация труда следователя. – Минск, 1973.
320. *Порубов Н.И.* Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – Минск: ВШ, 1973.
321. *Порубов Н.И.* Научные основы допроса на предварительном следствии. – Минск: ВШ, 1978.

322. *Порубов Н.И., Солонец С.А.* Эффективность осмотра места происшествия и его роль в раскрытии и расследовании преступлений: Учебное пособие. – Мн.: МВШ МВД СССР, 1989.
323. *Порубов Н.И.* Тактика допроса на предварительном следствии: Учебное пособие. – М., 1998.
324. *Поташиник Д.П.* Криминалистическая тактика. – М., 1998.
325. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні. – Указ Президента України від 10 червня 1993 р. № 198/93.
326. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя”.
327. Постанова Пленум Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. №9 “Про судову практику в справах про бандитизм” / Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1997 рр.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998.
328. Попередження, розкриття та розслідування бандитизму: Методичні рекомендації / В.І. Антипов, І.В. Джемига, Я.Ю. Кондратьев та ін. – К.: УАВС, 1996.
329. *Петелин Б.Я.* Психология осмотра места происшествия: Лекция. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981.
330. *Плоткин Д., Ищенко Е.* Борьба с бандитизмом: системный подход // Законность. – 2001. – №11. – С. 15-19.
331. *Пишеничный І.В.* Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВСУ. – К., 2000.
332. *Пяковський В.В.* Методика розслідування торгівлі людьми: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2004.

333. *Разумов Э.А., Молибога Н.П.* Осмотр места происшествия. – К.: РИО МВД Украины, 1994.
334. *Ратинов А.Р.* Судебная психология для следователей. – М.: ВШ МООП СССР, 1967.
335. *Ратинов А.Р.* Некоторые вопросы производства обыска // Вопросы криминалистики. – 1961. – №1-2 (16-17). – С. 179-202.
336. *Ратинов А.Р.* Обыск и выемка. – М.: Госюриздат, 1961.
337. *Ратинов А.Р., Гаврилова Н.И.* Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях // Вопросы борьбы с преступностью. – 1982. – №37. – С. 44-57.
338. *Савченко А.* Транснаціональні злочинні організації // Часопис МВС України. Форпост. – 2001. – № 4. – С. 27-28.
339. *Салтевский М.В.* Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе: (Методологические и правовые проблемы): Автореф. дисс... д-ра юрид. наук: 12.717 / ХЮИ. – Х., 1969.
340. *Салтевский М.В.* Следы человека и методы их исследования для получения криминалистической информации о преступнике и обстоятельствах преступления. Лекция. – К., 1981.
341. *Салтевский М.В., Лукашевич В.Г.* Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1984. – №29.– С. 29-35.
342. *Салтевський М.В.* Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.
343. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2005.
344. *Салиенко В.И.* Принципы правомерного воздействия на допрашиваемых: Учебное пособие. – Хабаровск, 1998.

345. *Самошина З.Г.* Вопросы теории и практики предъявления для опознания на предварительном следствии. – М., 1976.
346. *Самыгин Л.Д., Яблоков Н.П.* Пеступная криминалистическая деятельность как объект криминалистического изучения // Криминалистика: Учебник под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1995.
347. *Сафин Н.Ш.* Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990.
348. *Сафронов С.* Тактика проведення відтворення обстановки та обставин події при розслідуванні тілесних ушкоджень: її особливості // Право України. – 2001. – №1. – С. 64-67.
349. *Сервецький І.В.* Організація і тактика боротьби з організованою злочинністю: Лекція / Україна. МВС. НАВС. Кафедра ТПОПР. – К., 1999.
350. *Сервецький І.В., Литвиненко В.І., Шеломенцев В.П.* Історичні передумови виникнення організованої злочинності в Україні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – №3. – С. 236-242.
351. *Синеокий О.В.* Тактика проведения воспроизведения обстановки и обстоятельств события при расследовании уголовных дел об убийствах: Учебно-практическое пособие / Прок-ра Запорожской области. – Запорожье, 1999.
352. *Синеокий О.В.* Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності: Науково-практичне видання для прокурорів, слідчих та оперативних працівників карного розшуку. – Запоріжжя: Дике Поле, 1999.
353. *Снигирев А.П., Шинкаренко И.Р., Серебряков И.А.* Применение фотосъемки и видеозаписи при проведении оперативно-розыскных мероприятий: Учебно-практическое пособие. – К., 1997.

354. *Снигирев А.П., Макаренко Е.И.* Раскрытие, расследование и предупреждение краж из квартир. – Х., 1994.
355. *Соя-Серко Л.А.* Проверка показаний на месте как самостоятельное следственное действие (уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – М., 1966.
356. *Соя-Серко Л.А.* Проверка показаний на месте. М., 1966.
357. *Соловій Я.І.* Організована злочинність як найвища стадія розвитку криміналітету // Науковий вісник НАВСУ. –1999. – № 4. – С. 63-72.
358. *Соловьев А.Б.* Очная ставка на предварительном следствии. М., 1970.
359. *Соловьев А.Б.* Использование доказательств при допросе. М., 1981.
360. *Сокиран Ф.М.* Правовые и тактические основы психологического воздействия на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КВШ МВД СССР – К., 1987.
361. *Сокиран Ф.М.* Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія / НАВСУ; В.Г. Гончаренко, ред. – К.: НВТ “Правник”, 2002.
362. *Скромников К.С., Венецкий А.П.* Обнаружение, фиксация и изъятие следов на месте происшествия: Учебное пособие / Под ред. С.И. Поташкина, 1971. – 40 с.
363. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности). Волгоград, 1985.
364. Следственные действия / Гаврилов А.К., Ефимичев С.П., Михайлов В.А., Туленков П.М. - Волгоград, 1994.
365. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристь, 1999.
366. Следственный осмотр: Учебное пособие / Отв. ред. Кулагин Н.И. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.
367. Справочник следователя. – М., 1990.

368. *Смолин Е.А.* Использование графических методов для фиксации результатов следственного осмотра, обыска и выемки // Проблемы укрепления социалистической законности в уголовном судопроизводстве (Межвузовский сборник). – Барнаул, 1985.
369. *Стахівський С.М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Монографія. – К., 2005. – 272 с.
370. *Стратонов В.М.* Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2001.
371. *Строгович М.С.* О судебной этике // Проблемы государства и права на современном этапе. – 1973. – №7. – С. 3-16.
372. *Строков І.В.* Правомірність та неправомірність обману в слідчій діяльності // Науковий вісник НАВС України. - №3. – 2002. – С. 208-213.
373. *Стеценко Ю.В.* Виявлення таємних комунікацій як складова протидії організованій злочинності на сучасному етапі // Держава і право. – 2002. – №17. –С. 374-377.
374. *Стояновский М.В., Трухачев В.В.* Классификация способов сокрытия преступной деятельности // Криминалистические средства и методы исследования пре ступлений. Вып. 10. – Воронеж, 1999.
375. *Сущенко В.Д.* Організована злочинність в Україні: сучасні тенденції // Науково-практична конференція “Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю”. – К.: НАВСУ, 2000. – С. 24-26.
376. *Сущенко В.Д.* Тіньова економіка та організована економічна злочинність: Навчальний посібник / МВС України. НАВСУ. – К., 1999.
377. *Тарасюк І.В., Максимченко І.В.* Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю на сучасному етапі // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального

- законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – Ч. 2. – К.: НАВСУ, 2002. – С. 214-217.
378. Тактика и психологические основы допроса / Под ред. А.И. Винберга. – М.: “Юрид. лит.”, 1965.
379. *Тертышник В.М.* Обыск: Учебное пособие. – Харьков: Гриф, 1997.
380. *Тертышник В.М.* Задержание подозреваемого: содержание и процессуальная форма // Вопросы уголовного процесса и криминалистики - М.: ВНИИ МВД СССР, 1988.
381. *Тертышник В.М., Тяпкин А.С.* Задержание подозреваемого: основания производства, содержание и процессуальная форма // Вопросы укрепления социалистической законности и правопорядка, усиления охраны прав и законных интересов граждан. – К.: УМК ВО, 1989. – С.90-94.
382. *Тертышник В.М., Фурман Н.А.* Допрос на предварительном следствии. – Х.: Ксилон, 1996.
383. *Тертышник В.М.* Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, Арт-Прес, 2002.
384. *Тертышник В.М.* Этажи преступности и коридоры мафии. – Харьков, 1992.
385. *Терзчев Н.В.* Некоторые вопросы следственного осмотра места преступления. М., 1955.
386. *Тихоненко В.И.* Операции по задержанию преступников. Лекция. – Омск, 1982.
387. Тимчасове положення про організацію служби спеціальних моторизованих військових частин спеціального призначення та підрозділів оперативного призначення внутрішніх військ МВС України // Наказ МВС України від 05.07.2005р., № 521.

388. *Торбин Ю.Г.* Освидетельствование на предварительном следствии / Под ред. И.М. Лузгина. Минск, 1983.
389. Транснациональная организованная преступность: дефиниции и реальность: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001.
390. Тяжкие и особо тяжкие преступления: квалификация и расследование: Руководство для следователей / Под общ. ред. С.Г. Кехлерова; Науч. ред. С.П. Щерба. – М.: Спарк, 2001.
391. *Уваров В.Н.* Проверка показаний на месте. – М., 1982.
392. *Удалова Л.Д.* Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / УАВД. – К., 1992.
393. *Удалова Л.Д., Пицхелаури Ш.О.* Використання спеціальних знань у допиті неповнолітнього // Держава і право. – 2002. – №17. – С. 346-349.
394. *Усманов У.А.* Тактика допроса на предварительном следствии. – М., 2001.
395. *Федоров Ю.Д.* Тактика задержания. – Ташкент, 1975.
396. *Федоров Ю. Д.* Осмотр места происшествия. Ташкент, 1969.
397. *Федоров Ю.Д.* Логические аспекты осмотра места происшествия. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1987.
398. *Фетисенко К.Г., Новицький Г.В.* Організована злочинність: кримінологічні та кримінально-правові проблеми: Монографія. – К.: Академія СБУ, 1999.
399. *Федченко В.М.* Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005.
400. *Хайдуков Н.П.* Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. - Саратов, 1984.
401. *Хоменко Ф.В.* Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події // Радянське право. – 1968. – №11. – С. 30-34.

402. *Хоменко Ф.В.* Підготовка слідчого допиту обвинуваченого (Прокурорсько-слідча практика) // Радянське право. – 1975. – №10. – С. 35-40.
403. *Хлынцов М.Н.* Проверка показаний на месте. Саратов, 1971.
404. *Царегородцев А.М.* Ответственность организаторов преступлений. – Омск: Омская высшая школа МВД СССР, 1978.
405. *Цветков П.П.* Оpozнание на предварительном следствии. – М.: Госюриздат, 1955.
406. *Цветков П.П.* Предъявление для опознание в советском уголовном процессе. – Л., 1962.
407. *Цветков О.Г.* Впровадження негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у організовані злочинні групи та злочинні організації (теоретичні, науково-прикладні аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 21.07.04 / НАВСУ. – К., 2002.
408. *Циркаль В.В.* Пред'явлення для впізнання за участю спеціаліста // Вісник Київського університету. Вип.. 31. – К., 1990. – С. 65-69.
409. *Цимбалюк В.М.* Діяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю по подоланню протидії з боку злочинних формувань: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 21.00.06. / НАВСУ. – К., 1999.
410. *Ципковский В.П.* Осмотр места происшествия и трупа на месте его обнаружения. – К.: Госмедиздат УССР, 1960. – 320 с.
411. *Цимбал М.Л.* Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж: Автореф. дис... канд. канд. юрид. наук. – Харків, 1999.
412. *Цыпленкова Е.В.* Тактика проверки показаний обвиняемого на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Свердловский юрид. ин-т. – Свердловск, 1991.

413. *Чаплинський К.О.* Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями: Монографія – Д.: Юридична академія МВС, 2004.
414. *Чернявський С.С.* Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2002. – 20 с.
415. *Чернова К.Т.* Организованные группы расхитителей социалистического имущества: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07, 12.00.09 / Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М., 1974.
416. *Черненко А.П.* Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 2004. – 20 с.
417. *Шабалин В.Е.* Некоторые вопросы предъявления для опознания // Доклады итоговой научной конференции юридических факультетов за 1970г. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1971. – С. 176-178.
418. *Шамов О.С.* Сучасні проблеми співробітництва міліції з громадськістю у галузі боротьби з організованою злочинністю // Проблеми взаємопорозуміння ОВС з населенням: Матеріали міжвузівської курсантської (студентської) науково-практичної конференції. – 26.10.2001 р. – Донецьк: ДІВС, 2002. – С. 377-381.
419. *Шакун В.І.* Кримінологічна характеристика злочинності у містах: Навчально-практичний посібник / МВС України; УАВС. – К., 1995.
420. *Шакун В.І.* Особливості вчинення злочинів у великих містах: Навчально-практичний посібник / МВС України; УАВС. – К., 1995.
421. *Шакун В.І.* Влада і злочинність. – К.: “Пам’ять століть”, 1997.
422. *Шобик Б.И.* Проверка и уточнение показаний на месте. – Хабаровск, 1987.

423. *Шмидт А.А.* Тактические основы распознавания ложных показаний и избличения лжесвидетелей (Криминалистическое и криминологическое исследование). – Свердловск, 1973.
424. *Шепітько В.Ю.* Тактика огляду місця події: Лекція. – Харків: Укр. Держ. юрид. акад., 1994.
425. *Шепітько В.Ю.* Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Х., 1996.
426. *Шепітько В.Ю.* Довідник слідчого. – К.: Видавн. дім “Ін Юре”, 2001.
427. *Шепітько В.Ю.* Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Х., 2000.
428. *Шепітько В.Ю.* Теория криминалистической тактики: Монография, Харьков: Гриф, 2002.
429. *Шиханцов Г.Г.* Юридическая психология: Учебник для ВУЗов / Под ред. В.А. Томсинова. – М.: “Зеркало”, 1998.
430. *Шевченко С.М.* Правові підстави та поняття оперативного огляду // Актуальні питання оперативно-розшукової діяльності та боротьби з організованою злочинністю. – 1997. – №6. – С. 93-97.
431. *Щур Б.В.* Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: Автореф. дис. ... канд.. юрид. наук. 12.00.09. – Х., 2005.
432. *Юсупов В.В.* Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005.
433. *Ясь А.А.* Некоторые вопросы использования видеозаписи при производстве опознания // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 39. – К., 1989.
434. *Яблоков Н.П.* Расследование организованной преступной деятельности. – М.: Юристь, 2002.

435. *Якимов И.Н.* Криминалистика. Уголовная тактика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1929.
436. *Якимов И.Н.* Осмотр. М., 1935.
437. *Якушин С.Ю.* Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1983.
438. *Ямпольский А.Е.* Психология допроса подозреваемого: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1978.
439. *Янушко В.И.* Тактика задержания подозреваемых. – Минск, 1981.
440. *Ярамышьян Ш.Ш.* Следственный эксперимент при расследовании автотранспортных происшествий: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харьковский юрид. ин-т. – Харьков, 1982.
441. *Яцюк О.В.* Провадження у справах про злочини, що вчинені організованими групами, на досудових стадіях кримінального процесу: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2005. – 16 с.

ПРО АВТОРА

ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович – доцент кафедри криміналістики Юридичної академії МВС України, кандидат юридичних наук, доцент, майор міліції.

Народився 1 жовтня 1976 року в місті Дніпропетровську.

В органах внутрішніх справ з 1993 року. Випускник Дніпропетровського училища міліції МВС України (1996 р.). Працював слідчим у слідчому відділі м. Дніпропетровська. У 2000 році закінчив Національну академію внутрішніх справ України з відзнакою та здобув вищу освіту за спеціальністю “Правознавство”. В 2005 році закінчив Дніпропетровську державну фінансову академію за спеціальністю “Фінанси”.

З 2003 року займається науково-педагогічною діяльністю в системі освіти МВС України. Захистив кандидатську дисертацію “Організація і тактика слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями”.

Має понад 25 наукових публікацій.

